Міністерство освіти і науки України
Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т. Г. Шевченка

О.О. Коваленко

ПРАКТИКУМ З ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

Чернігів
Видавець Лозовий В. М.
2014

УДК 378.016:94(076)
ББК Т3(0)3р30
К 56

Рецензенти: доктор історичних наук, професор Дятлов В. О.
кандидат історичних наук, доцент Кеда М. К.

Відповідальний редактор: доктор історичних наук, професор Ячменіхін К. М.

Науковий редактор: кандидат історичних наук, професор Коваленко О. Б.

Коваленко О. О.

К 56 **Практикум з історії Стародавньої Греції**: навчально методичний посібник / О. О. Коваленко. – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2014. – 416 с.

ISBN 978–617–7223–64–0

До навчально методичного посібника увійшли тексти джерел з історії Стародавньої Греції, які студенти мають самостійно опрацювати у процесі підготовки до семінарських занять з цієї дисципліни. Книга містить також методичні рекомендації, навчальну програму курсу, тестові завдання, список джерел та літератури з електронними ресурсами включно, термінологічний словник, питання до екзамену та інші додатки.

Для викладачів, студентів, учителів, усіх, хто цікавиться всесвітньою історією та культурою античної доби.

На обкладинці розміщено сучасну світлину, на якій зображено комплекс пам'яток давньогрецької архітектури Акрополь в Афінах.

Рекомендовано до друку Вченою радою Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка (протокол № 6 від 29 січня 2014 р.)

УДК 378.016:94(076)
ББК Т3(0)3р30

© Коваленко О. О., 2014
© Лозовий В. М., художнє оформлення, 2014

ISBN 978–617–7223–64–0

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 4
СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ 6

Тема 1. Давньогрецька міфологія 6
Тема 2. Греція в XI – IX ст. до н. е. (за поемами Гомера «Іліада» й «Одіссея») 113
Тема 3. Стародавня Спарта 162
Тема 4. Стародавні Афіни 200
Тема 5. Пелопоннеська війна та її наслідки для Афін та Спарти 255
Тема 6. Розвиток культури та науки за доби еллінізму . . . 319

ДОДАТКИ 367

Програма курсу 367
Тестові завдання 373
Джерела та література до курсу 381
Електронні ресурси 401
Історія Стародавньої Греції у художній літературі 402
Словник основних термінів 404
Хронологічна таблиця 412

ПЕРЕДМОВА

Період античності є надзвичайно важливим етапом в історії людства. Саме давніх греків та римлян можна вважати засновниками переважної більшості політичних, правових, філософських, естетичних, етичних, наукових учень, художніх ідей та цінностей, що лежать в основі сучасної західної культури і, до певної міри, світової культури взагалі.

Складовою частиною античної історії є історія Стародавньої Греції. Саме досягнення давніх греків лягли в основу подальшого розвитку античної цивілізації. Відтак навчально-методичний посібник спрямований на формування у студентів цілісного уявлення про різні аспекти розвитку давньогрецького суспільства.

Практикум складений у відповідності з навчальними планами Інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка і призначений для студентів І курсу, які опановують історію античної доби.

Мета практикуму полягає у тому, щоб забезпечити студентів необхідними україномовними документами для семінарських занять з історії Стародавньої Греції, розвивати й удосконалювати уміння працювати з історичними джерелами.

Оволодіння навичками самостійного аналізу історичних документів – одне з головних завдань, які стоять перед студентами-істориками. Опрацювання джерел та їх аналіз – обов'язкові складові підготовки до семінарського заняття.

Практикум містить плани семінарських занять, методичні рекомендації для підготовки до них, а також тексти історичних джерел, які подаються у перекладі українською мовою.

На розгляд винесені теми, які дозволяють скласти уявлення про основні етапи історії Стародавньої Греції та особливості її політичного, соціально-економічного і культурного розвитку. Тематика семінарських занять уможливлює здобуття поглиблених знань з найскладніших та проблемних питань курсу, розкриття найважливіших закономірностей античної історії.

Практикум має на меті полегшити підготовку студентів до семінарських занять, допомогти їм оволодіти навичками роботи з історичними джерелами і науковою літературою, сформувати уміння критично аналізувати отриману з різних джерел інформацію та самостійно її трактувати. Він сприятиме пробудженню, розвитку і поглибленню інтересу до історії Стародавньої Греції, поваги до класичної античної культури.

Роботі на семінарському занятті має передувати самостійна підготовка студентів, пов'язана з вивченням історичних джерел, тому рекомендована до кожної теми наукова література має допомогти в їх критичному осмисленні. Готуючись до заняття, слід уважно ознайомитись з планом та методичними рекомендаціями. Передусім необхідно звернутися до базового підручника, аби отримати загальне уявлення про тему, ознайомитись з науковою літературою, і тільки після цього приступати до опрацювання історичних джерел.

При роботі з джерелами, зокрема з працями античних авторів, варто пам'ятати про подеколи притаманну їм тенденційність, що може виражатися в односторонньому підборі фактів і оцінці подій з позицій певної соціальної верстви чи групи. Вони також інколи містять елементи міфів та легенд, відтак необхідно критично ставитись до наведених у працях античних авторів відомостей і тверджень.

З'ясування особливостей античної цивілізації має включати й елементи наукового пошуку. Органічне поєднання навчання з елементами дослідження повинне розвивати у студентів творчий підхід до практичних занять і дослідницькі навички.

Практикум також містить термінологічний словник, тестові завдання для поточного контролю / самоконтролю якості знань студентів, а також питання до підсумкового іспиту. До списку рекомендованих джерел та літератури включені, у першу чергу, видання, які є у Науковій бібліотеці Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

Тема 1. Давньогрецька міфологія

План

1. Умови формування і особливості давньогрецької міфології та релігії.
2. Міфи про виникнення світу та зміну поколінь богів. Боги Олімпійського пантеону.
3. Міфи про героїв.
4. Міфи про аргонавтів.

Методичні рекомендації

Мета заняття: з'ясувати умови формування і особливості давньогрецької міфології та релігії, проаналізувати основі цикли давньогрецьких міфів, які справили величезний вплив на розвиток світової культури та мистецтва.

При підготовці відповіді на **перше питання** доцільно висвітлити умови формування міфологічного світосприйняття, зародження та поступовий розвиток давньогрецької міфології. Необхідно визначити спільні й відмінні риси міфології та релігії, схарактеризувати зв'язок міфології з наукою та художньою творчістю. Потрібно звернути увагу на наявність слідів анімізму та фетишизму у давньогрецьких міфах, антропоморфізм вірувань давніх греків. Слід також з'ясувати історико-культурне значення давньогрецької міфології.

Готуючись до відповіді на **друге питання**, необхідно ознайомитися зі змістом міфів про виникнення світу та про Олімпійських богів. Слід схарактеризувати головних богів, навести пов'язані з ними міфи, з'ясувати ставлення до них давніх греків.

При підготовці відповіді на **третє питання**, потрібно ознайомитися з міфами, присвяченими розвитку людського суспільства та головним грецьким героям. Слід з'ясувати, який зміст у поняття «герой» вкладали давні греки й особливу увагу звернути на постать Геракла.

Готуючи відповідь на **четверте питання**, слід ознайомитись із циклом міфів, присвячених аргонавтам, зважаючи на те, що історія їхньої подорожі найповніше викладена у творі Аполлонія Родоського «Аргонавтика».

Джерела

Аполлодор. Мифологическая библиотека / Аполлодор. – Л.: Наука, 1972. – 216 с.

Аполлоний Родосский. Аргонавтика / Аполлоний Родосский. – М.: Ладомир-Наука, 2001. – 240 с.

Грейвс Р. Мифы Древней Греции / Р. Грейвс. – М.: Прогресс, 1992. – 624 с.

Кун М. А. Легенди і міфи Давньої Греції / М. А. Кун. – К.: Видавничий центр «Академія», 2010. – 448 с.

Література

Андреев Ю. В. Поэзия мифа и проза истории / Ю. В. Андреев. – Л.: Лениздат, 1990. – 223 с.

Лосев А. Ф. Античная мифология в ее историческом развитии / А. Ф. Лосев. – М.: Учпедгиз, 1957. – 617 с.

Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура / А. Ф. Лосев. – М.: Мысль, 1991. – 527 с.

Мифы народов мира: Энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – Т. 1. – 671 с.

Мифы народов мира: Энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1988. – Т. 2. – 720 с.

Немировский А. И. Мифы Древней Эллады / А. И. Немировский. – М.: Просвещение, 1992. – 321 с.

Немировский А. И. Мифы и легенды народов мира. Древняя Греция / А. И. Немировский. – М.: Литература; Мир книги, 2004. – 496 с.

Пащенко В. І. Антична література / В. І. Пащенко, Н. І. Пащенко. – К.: Либідь, 2004. – 718 с.

Тахо-Годи А. А. Греческая мифология / А. А. Тахо-Годи. – М.: Искусство, 1989. – 304 с.

Тахо-Годи А. А. Греческая культура в мифах, символах и терминах / А. А. Тахо-Годи, А. Ф. Лосев. – СПб.: Алетейя, – 1999. – 718 с.

Тексти джерел

Давньогрецькі міфи про створення світу з праці Р. Грейвса «Міфи Стародавньої Греції»

Видатний англійський письменник і вчений Р. Грейвс (1895 – 1985) на підставі праць античних авторів здійснив художню реконструкцію найдавніших давньогрецьких міфів у супроводі грунтовних коментарів.

I

Спочатку Еврінома, богиня усього сущого, постала оголеною з Хаосу і виявила, що їй немає на що обіпертися. Тому вона відділила небо від моря і почала свій самотній танець над його хвилями. У своєму танці вона просувалась на південь, і за її спиною виникав вітер… Обернувшись, вона спіймала цей північний вітер, стиснула його у своїх долонях – і перед її очима постав великий змій Офіон…

Потім перетворилась вона у голубку, сіла, як квочка, на хвилі й… знесла Світове яйце. На її прохання Офіон обернувся сім разів навколо цього яйця і висиджував його доти, доки воно не розкололося навпіл. І з явилося з нього усе те, що тільки існує на світі: сонце, місяць, планети, зірки, земля та її гори, річки, дерева, трави й живі істоти.

Еврінома й Офіон облаштувались на Олімпі, але він образив її, оголосивши себе творцем Всесвіту. За це вона вдарила його п'яткою по голові, вибила йому усі зуби й вигнала у похмурі підземні печери.

Після цього богиня створила сім планетних сил, поставивши на чолі кожної титаніду й титана. Тейя і Гіперіон володіли Сонцем;

Феба й Атлант – Місяцем; Діона та Крій – планетою Марс; Метида і Кой – планетою Меркурій; Феміда й Евримедонт – планетою Юпітер; Тефія та Океан – планетою Венера; Рея і Крон – планетою Сатурн. Але першою людиною став Пеласг, предок усіх пеласгів; він вийшов із землі Аркадії, а за ним прийшли інші, яких він навчив робити хатини й харчуватися жолудями, а також виготовляти одяг зі свинячих шкір, у яких досі ще ходять бідняки Евбеї та Фокиди.

II

Кажуть, що усі боги й усі живі істоти виникли у потоці Океану, що омиває увесь світ, і що матір'ю усіх його дітей була Тефіда.

Однак орхіки стверджують, що чорнокрила Ніч, богиня, перед якою тремтів навіть Зевс, відповіла на залицяння Вітра і знесла у чрево Темряви срібне яйце; і що Ерос, якого іноді називають Фанетом, був висиджений з цього яйця і привів Всесвіт у рух. … Ніч, яка назвала його Ерикепаєм і Фаетоном – Протогеном, оселилась з ним у печері, з'являючись у вигляді тріади: Ніч, Порядок, Справедливість. Перед печерою невідхільно сиділа мати Рея і била у бронзовий бубен, привертаючи увагу людей до оракулів богині. Фанет створив землю, небо, сонце і місяць, але Всесвітом продовжувала правити тріада богинь, поки їхній скіпетр не перейшов до Урана.

III

На початку усіх речей з Хаосу виникла мати-Земля і уві сні народила сина Урана. … Вона породила трави, квіти й дерева, а також відповідних їм звірів і птахів. …

Її першими дітьми були напівлюди – сторукі гіганти Бріарей, Гієс і Котт. Потім з'явились три дикі одноокі кіклопи – будівничі гігантських стін і кузень спочатку у Фракії, а потім на Криті й у Лікії, чиїх синів Одісей зустрів у Сицилії. Звали їх Бронт, Стероп і Арг. Коли Аполлон убив їх, щоб помститися за смерть Асклепія, тіні їхні оселились у похмурих печерах вулкану Етна.

Лівійці, однак, стверджують, що Гарамант народився раніше сторуких і що, коли він виріс з долини, він приніс матері-Землі жертву у вигляді солодкого жолудя.

IV

Кажуть, що першою була Темрява, а з Темряви виник Хаос. Від союзу Темряви й Хаоса виникли Ніч, День, Ереб і Повітря.

Від союзу Ночі з Еребом виникли Рок, Старість, Смерть, Убивства, Любострастя, Сон, Сновидіння, Сварка, Смуток, Досада, Немесида, Радість, Дружба, Співчуття, мойри та гесперіди.

Від союзу Повітря і Дня виникли Гея-Земля, Небо і Море.

Від союзу Повітря і Геї-Землі виникли Страх, Праця утомлива, Лють, Ворожнеча, Обман, Клятви, Засліплення душі, Нестриманість, Словесні сперечання, Забуття, Скорбота, Гордощі, Битви, а також Океан, Метида й титани, Тартар і три еринії або фурії.

Від союзу Землі й Тартара виникли гіганти.

Від союзу Моря та його річок виникли нереїди. Однак смертних людей не було доти, доки з дозволу богині Афіни Прометей, син Напета, не зліпив їх за образом богів. З цією метою він узяв у Панопі (Фокида) землю й воду, а Афіна вдихнула в них життя.

Кажуть також, що бог усього сущого – ким би він не був, оскільки деякі називають його Природа, – несподівано з'явившись з Хаосу, відокремив землю від небес, воду від землі й верхнє повітря від нижнього. Він привів стихії у той лад, який ми бачимо зараз. Він розподілив Землю на пояси: дуже спекотні, дуже холодні й помірні; створив на ній долини й гори і вдягнув їх у траву та дерева. Над Землею він встановив твердь, що обертається, усіяв її зірками й призначив обителі чотирьом вітрам. Він також населив води рибою, землю – звірями, а на небо пустив сонце, місяць і п'ять планет. Нарешті, він створив людину, яка – одна з усіх звірів – звернула свій погляд на небеса й побачила сонце, місяць і зірки, якщо тільки неправда те, що Прометей, син Іапета, сам виліпив перших людей із землі та води, а душа в них з'явилась завдяки божественним стихіям, що блукають і збереглися від часу першотворення.

V

Деякі заперечують, що Прометей створив людей або що люди виросли із зубів дракона. Вони кажуть, що земля народила людей як кращих з її плодів саме в Аттиці і що першою людиною був

Алалкоменей [1], який виріс біля Копаїдського озера у Беотії ще до того, як з'явився місяць. Він давав поради Зевсу, коли той сварився з Герою, і виховував Афіну, коли та була ще зовсім дівчиськом.

Ці люди називались Золотим поколінням і поклонялися Крону. Жили вони без турбот і праці, харчуючись жолудями, дикими фруктами й медом, який крапав прямісінько з дерев, пили овече й козине молоко, ніколи не старішали, танцювали і багато сміялися. Смерть була для них не більш страшною, ніж сон. З них вже нікого не залишилося, але їхні духи ще існують: вони стали милостивими демонами, дарувальниками удачі й захисниками справедливості.

Потім були люди Срібного віку, які харчувалися хлібом, що також має божественне походження. Ці люди в усьому підкорялися своїм матерям і не насмілювались не слухатися їх, хоча і жили до ста років. Вони були сварливі та неосвічені й ніколи не приносили жертви богам, але гарні вже тому, що не воювали один з одним. Зевс знищив їх усіх.

Потім прийшли люди Мідного віку, ні у чому не схожі з давнішими; усі вони були озброєні мідною зброєю. Їли м'ясо і хліб, любили воювати, були брутальними та жорстокими. Чорна смерть забрала їх усіх.

Четвертими людьми були також люди міді, але від своїх попередників вони відрізнялись шляхетністю і добротою, оскільки були дітьми богів і смертних матерів. Вони вкрили себе славою під час облоги Фів, під час мандрівки аргонавтів і під час Троянської війни. Стали вони героями…

П'ятими стали нинішні залізні люди, негідні нащадки четвертого покоління. Вони зробилися жорстокими, стали несправедливими, злісними, нечестивими по відношенню до батьків і неправдивими.

---

[1] Алалкоменей – фіктивний персонаж, ім'я якого є формою чоловічого роду від Алалкомени, як часом називали Афіну – покровительку Беотії.

Перекладено за виданням: Грейвс Р. Мифы Древней Греции / Р. Грейвс. – Екатеринбург: У-Фактория, 2005. – С. 23 – 37.

Давньогрецькі міфи з праці М. Куна «Легенди і міфи Давньої Греції»

Російський історик та письменник М. Кун (1877 – 1940), спираючись на доробок античних авторів, відтворив зміст давньогрецьких міфів та легенд.

Спочатку існував тільки вічний, безмежний, темний Хаос. У ньому було джерело життя світу. Все виникло з безмежного Хаосу – весь світ і безсмертні боги. З Хаосу походить і богиня Земля – Гея. Широко розкинулась вона, могутня, і дає життя всьому, що живе й росте на ній. А далеко під Землею, так далеко – як далеко від нас неосяжне, ясне небо, в незмірній глибині народився похмурий Тартар – жахлива безодня, повна вічної пітьми. З Хаосу, джерела життя, народилась і могутня сила, всеоживляюча Любов – Ерос. Почав творитися світ. Безмежний Хаос породив вічний Морок – Ереба і темну Ніч – Нюкту. А від Ночі і Мороку постали вічне Світло – Ефір і радісний світлий День – Гемера. Світло розлилося по світу, і почали змінятися одне одного ніч і день.

Могутня, благодатна Земля породила безмежне блакитне Небо – Урана, і розкинулось Небо над Землею. Гордо піднялися до нього високі Гори, народжені Землею, і широко розлилося вічношумливе Море. Мати-Земля породила Небо, Гори і Море, і немає в них батька.

Уран – Небо – запанував у світі. Він узяв собі за дружину благодатну Землю. Шість синів і шість дочок – могутніх, грізних титанів – мали Уран і Гея. Їх син, титан Океан, що обтікає, наче безмежна ріка, всю землю, і богиня Фетіда породили на світ усі ріки, що котять хвилі свої до моря, і морських богинь – Океанід. А титан Гіпперіон і Тейя дали світові дітей: Сонце-Геліоса, Місяць-Селену і рум'яну Зорю – рожевоперсту Еос (Аврора). Від Астрея і Еос походять всі зірки, які горять на темному нічному небі, і всі вітри: бурхливий північний вітер Борей, східний Евр, вологий південний Нот і західний пестливий вітер Зефір, що несе багаті на дощ хмари.

Крім титанів, породила могутня Земля трьох велетнів-циклопів з одним оком у лобі і трьох величезних, як гори, п'ятдесятиголових велетнів – сторуких (гекатонхейрів), названих так тому, що сто рук мав кожен з них. Проти їх жахливої сили ніщо не може встояти, їх стихійна сила не знає меж. Зненавидів Уран своїх дітей-велетнів, у надра богині Землі замкнув він їх у глибокій темряві і не дозволив їм виходити на світ. Страждала мати їх Земля. Її давив цей страшний тягар, замкнений в її надрах. Викликала вона дітей своїх, титанів, і переконувала їх повстати проти батька Урана, але вони боялися підняти руку на батька. Тільки наймолодший з них, підступний Крон [1], хитрощами скинув свого батька і відняв у нього владу.

Богиня Ніч народила на покару Кронові цілий сонм жахливих божеств: Таната – смерть, Еріду – розбрат, Апату – обман, Кер – знищення, Гіпноса – сон з роєм похмурих тяжких примар, нещадну Немесіду – відплату за злочини і багато інших. Жах, чвари, обман, боротьбу і нещастя принесли ці боги в світ, де воцарився на троні свого батька Крон.

---

[1] Крон – всепоглинаючий час (хронос – час).

Кун М. А. Легенди і міфи Давньої Греції / М. А. Кун. – К.: Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 11 – 12.

Народження Зевса [1]

Крон не був певний, що влада назавжди залишиться в його руках. Він боявся, що й проти нього повстануть діти і приречуть його на таку саму долю, на яку прирік він свого батька Урана. Він боявся своїх дітей. І наказав Крон дружині своїй Реї приносити йому народжуваних дітей і безжалісно ковтав їх. Жахалася Рея, бачивши долю дітей своїх. Уже п'ятьох проковтнув Крон: Гестію [2], Деметру [3], Геру, Аїда (Гадеса) і Посейдона [4].

Рея не хотіла втратити й останню свою дитину. За порадою своїх батьків, Урана-Неба і Геї-Землі, віддалилася вона на острів Крит

і там, у глибокій печері, народився в неї молодший син Зевс. У цій печері Рея заховала свого сина від жорстокого батька, а йому дала проковтнути, замість сина, довгий камінь, загорнений у пелюшки. Кронне підозрював, що його обдурила дружина.

А Зевс тим часом ріс на Криті. Німфи Адрастея та Ідея леліяли маленького Зевса, вони вигодували його молоком божественної кози Амалфеї. Бджоли носили мед маленькому Зевсові зі схилів високої гори Дікти. А при вході в печеру юні Курети [5] били в щит мечами щоразу, коли маленький Зевс плакав, щоб не почув плачу Крон і щоб не спіткала Зевса доля його братів і сестер.

Зевс скидає Крона. Боротьба богів-олімпійців з титанами

Виріс і змужнів прекрасний і могутній бог Зевс. Він повстав проти свого батька і примусив його повернути знов на світ поглинутих ним дітей. Одного по одному викинув з уст Крон своїх дітей-богів, прекрасних і ясних. Почали вони боротьбу з Кроном і титанами за владу над світом.

Жахлива і завзята була ця боротьба. Діти Крона укріпилися на високому Олімпі. На їх бік стали і деякі з титанів, а першими – титан Океан і дочка його Стікс з дітьми Завзяттям, Міццю і Перемогою. Небезпечна була ця боротьба для богів-олімпійців. Могутні і грізні були їх супротивники титани. Але Зевсові на допомогу прийшли циклопи. Вони викували йому громи і блискавки, їх метав Зевс у титанів. Боротьба тривала вже десять років, але перемога не схилялася ні на той, ні на другий бік. Нарешті вирішив Зевс визволити з надр землі сторуких велетнів-гекатонхейрів; він покликав їх на допомогу. Жахливі, величезні, як гори, вийшли вони з надр землі і кинулись у бій. Вони відривали від гір цілі скелі і кидали їх у титанів. Сотнями летіли скелі назустріч титанам, коли вони підступили до Олімпу. Стогнала земля, гуркіт наповнив повітря, все навкруги хиталося. Навіть Тартар здригався від цієї боротьби. Зевс метав одну по одній полум'яні блискавки і оглушливо рокочучі громи. Вогонь охопив усю землю, моря кипіли, дим і сморід

заволікали все густою пеленою.

Нарешті могутні титани подалися. Їх сила була зломлена, вони були переможені. Олімпійці скували їх і скинули в похмурий Тартар, у віковічну пітьму. Біля мідних незламних воріт Тартара на варті стали сторукі гекатонхейри і стережуть вони, щоб не вирвались знову на волю з Тартара могутні титани. Влада титанів у світі минулася.

Боротьба Зевса з Тіфоном

Та не скінчилась на цьому боротьба. Гея-Земля розгнівалась на олімпійця Зевса за те, що він так суворо повівся з її переможеними дітьми-титанами. Вона одружилася з похмурим Тартаром і породила на світ жахливу стоголову потвору Тіфона. Величезний, з сотнею драконових голів, піднявся Тіфон з надр землі. Диким виттям сколихнув він повітря. Гавкіт собак, людські голоси, рев розлютованого бика, рикання лева чулися в цьому витті. Бурхливе полум'я клубочилося навколо Тіфона, і земля хиталася під його важкими кроками. Боги здригнулися від жаху. Але сміливо кинувся на нього Зевс-громовержець, і зчинився бій. Знову заблищали блискавки в руках Зевса, загуркотіли громи. Земля і небозвід потряслись до самих основ. Яскравим полум'ям спалахнула знову земля, як і під час боротьби з титанами. Моря кипіли від самого наближення Тіфона. Сотнями сипались вогненні стріли-блискавки громовержця Зевса; здавалось, що від їх вогню горить саме повітря, палають темні грозові хмари. Зевс спопелив Тіфонові всі його сто голів. Звалився Тіфон на землю; від тіла його йшов такий жар, що плавилося все навколо. Зевс підняв тіло Тіфона і скинув у похмурий Тартар, що породив його. Але і в Тартарі загрожує ще Тіфон богам і всьому живому. Він викликає бурі і виверження; він породив з Єхидною, напівжінкою-напівзмією, жахливого двоголового пса Орфо, пекельного пса Кербера, лернейську гідру та Химеру; часто хитає Тіфон землю.

Перемогли боги-олімпійці своїх ворогів. Ніхто більше не міг опиратися їх владі. Вони могли тепер спокійно правити світом.

Наймогутніший з них громовержець Зевс узяв собі небо, Посейдон – море, а Аїд – підземне царство душ померлих, Земля ж лишилася в спільному володінні. Хоч і поділили сини Крона між собою владу над світом, але все ж над усіма ними царює повелитель неба Зевс; він править людьми і богами, він відає всім на світі.

---

[1] Картину життя богів на Олімпі подано за творами Гомера «Іліада» та «Одіссея», які прославляють родоплемінну аристократію і басилевсів, що її очолювали. Боги Олімпу відрізняються від аристократів і басилевсів тільки тим, що вони безсмертні, могутні й можуть творити дива. Бог Зевс – той же басилевс, що править, спираючись на аристократію богів, усією Землею і Небом. Посейдон – такий же ідеалізований басилевс, як Зевс. Він править Морем, оточений аристократією морських богів. Отже, серед богів, як і серед людей, ми бачимо басилевсів, які правили кожен своєю сферою. Зевс править Небом і Землею, Посейдон – Морем, а Аїд – Підземним царством. У римлян Зевсу відповідав Юпітер.

[2] Гестія – богиня жертовного вогню і вогню родинного вогнища, покровителька міст і держави. У Римі згодом з Гестією була ототожнена Веста, богиня родинного вогнища.

[3] Деметра – богиня родючості землі, покровителька землеробства. Римляни назвали богиню Деметру ім'ям своєї стародавньої богині родючої ниви Церери.

[4] У римлян Гері, Аїду і Посейдону відповідали Юнона, Плутон і Нептун.

[5] Курети – напівбоги, охоронці й захисники Зевса. Пізніше куретами називали на Криті жерців Зевса і Реї.

Кун М. А. Легенди і міфи Давньої Греції / М. А. Кун. – К.: Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 13 – 16.

Олімп

Високо на світлому Олімпі царює Зевс, оточений сонмом богів. Тут і дружина його Гера, і золотокудрий Аполлон з сестрою своєю Артемідою, і золота Афродіта, і могутня дочка Зевсова Афіна [1], і багато інших богів. Три прекрасні Ори охороняють вхід на високий

Олімп і підіймають густу хмару, що закриває ворота, коли боги спускаються на землю або підносяться до світлих чертогів Зевса. Високо над Олімпом широко розкинулось блакитне бездонне небо, ллється з нього золоте світло. Ні дощу, ні снігу не буває в царстві Зевса; вічно там ясне, радісне літо. А нижче клубочуться хмари, часом закривають вони далеку землю. Там, на землі, весну і літо змінюють осінь і зима, радість і веселощі чергуються з нещастям і горем. Правда, і боги зазнають печалі, але вона швидко минає, і знову настає радість на Олімпі.

Бенкетують боги у своїх золотих чертогах, побудованих сином Зевса Гефестом [2]. Цар Зевс сидить на високому золотому троні. Величчю і гордо-спокійною свідомістю влади і могутності віє від мужнього, божественно прекрасного обличчя Зевса. Біля трону його богиня миру Ейрена і повсякчасна супутниця Зевса, крилата богиня перемоги Ніке. Ось входить прекрасна велична богиня Гера, дружина Зевса. Зевс шанує свою дружину: пошаною оточують Геру, покровительку шлюбу, всі боги Олімпу. Коли, сяючи своєю красою, в розкішному вбранні, велика Гера входить до бенкетного залу, всі боги встають і схиляються перед дружиною громовержця Зевса. А вона, горда своєю могутністю, іде до золотого трону і сідає поруч царя богів і людей – Зевса. Коло трону Гери стоїть її посланниця, богиня райдуги, легкокрила Іріда, завжди готова швидко нестись на райдужних крилах виконувати веління Гери в найдальші краї землі.

Бенкетують боги. Зевсова дочка, юна Геба, і син царя Трої, Ганімед, улюбленець Зевса, який дістав від нього безсмертя, підносять їм амброзію і нектар – їжу і напій богів. Прекрасні харити [3] і музи потішають їх співами і танцями. Взявшись за руки, водять вони танки, а боги милуються їх легкими рухами і чудовою, вічно юною вродою. Веселішає бенкет олімпійців. На цих бенкетах вирішують боги всі справи, на них визначають вони долю світу і людей.

З Олімпу розсилає людям Зевс свої дари і стверджує на землі порядок і закони. В руках Зевса доля людей; щастя і нещастя, добро і зло, життя і смерть – все в його руках. Дві великі посудини стоять біля воріт палацу Зевса. В одній посудині дари добра, в

другій – зла. Зевс черпає з них добро і зло і посилає людям. Горе тій людині, якій громовержець черпає дари тільки з тієї посудини, в якій зло. Горе і тій, що порушує встановлений Зевсом порядок на землі і не додержує його законів. Грізно насупить Кронів син свої густі брови, чорні хмари закриють тоді небо. Розгнівається великий Зевс, і страшно підійметься волосся в нього на голові, очі спалахнуть нестерпним блиском; махне він своєю десницею – удари грому покотяться по всьому небу, блисне вогненна блискавка і здригнеться високий Олімп.

Не сам Зевс охороняє закони. Біля його трону стоїть охоронниця законів богиня Феміда. Вона скликає, з наказу громовержця, збори богів на світлому Олімпі і народні збори на землі, пильнуючи, щоб не порушувався порядок і закон. На Олімпі і дочка Зевсова, богиня Діке, стежить за правосуддям. Суворо карає Зевс несправедливих суддів, коли Діке доносить йому, що не додержують вони законів, даних Зевсом. Богиня Діке – захисниця правди і ворог обману.

Зевс охороняє лад і правду в світі і посилає людям щастя й горе. Та хоч і посилає Зевс людям щастя і нещастя, все ж долю людей визначають невблаганні богині долі – Мойри [4], які живуть на світлому Олімпі. Доля самого Зевса в їх руках. Панує фатум над смертними і над богами. Нікому не втекти від велінь невблаганного фатуму. Нема такої сили, такої влади, яка могла б змінити хоч щонебудь у тому, що призначено богам і смертним. Тільки смиренно схилитися можна перед фатумом і скоритися йому. Тільки мойри знають веління фатуму. Мойра Клото пряде життєву нитку людини, визначаючи строк її життя. Обірветься нитка, і скінчиться життя. Мойра Лахесіс виймає, не дивлячись, жереб, який випадає людині в житті. Ніхто не має сили змінити визначеної мойрами долі, бо третя мойра, Атропос, усе, що призначили в житті людині її сестри, заносить у довгий сувій, а що вже занесено в сувій долі, те неминуче. Невблаганні величні й суворі мойри.

Є ще на Олімпі богиня долі – це богиня Тюхе [5], богиня щастя і благоденства. З рога достатку, рога божественної кози Амалфеї, молоком якої було вигодувано самого Зевса, сипле вона дари людям, і щаслива та людина, яка зустріне на своєму життєвому

шляху богиню щастя Тюхе; але як рідко це буває, і яка нещаслива та людина, від якої відвернеться богиня Тюхе, яка щойно давала їй свої дари!

Так панує оточений сонмом світлих богів на Олімпі великий цар людей і богів Зевс, охороняючи лад і правду в усьому світі.

---

[1] У римлян їм відповідали: Гері – Юнона, Артеміді – Діана, Афродіті – Венера та Афіні – Мінерва.

[2] У римлян Гефесту відповідав Вулкан.

[3] У римлян харитам відповідали грації.

[4] У римлян мойрам відповідали парки.

[5] У римлян Тюхе відповідала Фортуна.

Кун М. А. Легенди і міфи Давньої Греції / М. А. Кун. – К.: Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 16 – 18.

Посейдон і божества моря

Глибоко в безодні моря стоїть чудовий палац великого брата громовержця Зевса, землетрясця Посейдона. Панує над морями Посейдон, і хвилі моря слухають найменшого руху його руки, озброєної грізним тризубцем. Там, у глибині моря, живе з Посейдоном і його прекрасна дружина Амфітріта, дочка морського віщого старця Нерея, яку викрав великий володар морської глибини Посейдон в її батька. Одного разу він побачив, як водила вона танок зі своїми сестрами нереїдами на березі острова Наксосу. Захопився бог моря прекрасною Амфітрітою і хотів вивезти її на своїй колісниці. Але Амфітріта заховалася в титана Атласа, який тримає на своїх могутніх плечах небозвід. Довго не міг Посейдон знайти прекрасну дочку Нерея. Нарешті відкрив йому її притулок дельфін; за цю послугу Посейдон помістив дельфіна серед небесних сузір'їв. Посейдон викрав в Атласа прекрасну дочку Нерея і одружився з нею.

З того часу Амфітріта живе з чоловіком своїм Посейдоном у підводному палаці. Високо над палацом шумлять морські хвилі.

Сонм морських божеств оточує Посейдона, покірний його волі. Серед них син Посейдона Тритон, який громовим звуком своєї сурми з раковини викликає грізні бурі. Серед божеств і прекрасні сестри Амфітріти, нереїди. Посейдон панує над морем. Коли він на своїй колісниці, запряженій чудовими кіньми, мчить по морю, тоді розступаються вічно шумливі хвилі і дають дорогу володареві Посейдону. Рівний своєю вродою самому Зевсові, швидко мчить він по безбережному морю, а навколо нього грають дельфіни, риби випливають з морської глибини і товпляться навколо його колісниці. Коли ж махне Посейдон своїм грізним тризубцем, тоді, неначе гори, здіймаються морські хвилі, вкриті білими гребенями піни, і бурхає на морі люта буря. Б'ються тоді з шумом морські вали об прибережні скелі і стрясають землю. Але простягає Посейдон свій тризубець над хвилями, і вони заспокоюються. Вщухає буря, знову море спокійне, рівне, як дзеркало, і ледве чутно плескочеться біля берега – синє, безкрає.

Багато божеств оточує великого Зевсового брата, Посейдона; серед них віщий морський старець Нерей, який відає всі глибокі таємниці майбутнього. Нереєві чужі неправда і обман; тільки правду відкриває він богам і смертним. Мудрі ті поради, які дає віщий старець. П'ятдесят прекрасних дочок у Нерея. Весело хлюпощуться юні нереїди у хвилях моря, сяючи серед них своєю божественною вродою. Побравшись за руки, випливають вони з морської пучини і водять танок на березі під ласкавий плескіт хвиль спокійного моря, що тихо набігають на берег. Луна прибережних скель повторює тоді звуки їх ніжних співів, подібних до тихого рокоту моря. Нереїди охороняють мореплавця і дають йому щасливе плавання.

Серед божеств моря і старець Протей, який змінює,неначе море, свій образ і обертається за бажанням у різних тварин і потвор. Він також віщий бог, треба тільки вміти захопити його несподівано, оволодіти ним і примусити його відкрити таємницю майбутнього. Серед супутників землетрясця Посейдона і бог Главк, покровитель моряків та рибалок, і він має дар віщування. Часто, випливаючи з глибини моря, відкривав він майбутнє і давав мудрі поради смертним. Могутні боги моря, велика їх влада, але панує над усіма ними великий брат Зевса Посейдон.

Усі моря і всі землі обтікає сивий Океан – бог-титан, рівний самому Зевсові пошаною і славою. Він живе далеко на границях світу, і не тривожать його серце справи землі. Три тисячі синів, річкових богів, і три тисячі дочок Океанід, богинь струмків і джерел має Океан. Сини і дочки великого бога Океана дають благоденство і радощі смертним своєю вічнорухливою живлющою водою, вони напоюють нею всю землю і все живе.

Кун М. А. Легенди і міфи Давньої Греції / М. А. Кун. – К.: Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 19 – 20.

Царство похмурого Аїда

Глибоко під землею панує невблаганний, похмурий брат Зевса, Аїд. Повне мороку і страхіть його царство. Ніколи не проникає туди радісне проміння ясного сонця. Бездонні прірви ведуть з поверхні землі в сумне царство Аїда. Темні ріки течуть у ньому. Там протікає священна ріка Стікс, яка все леденить і водами якої присягаються самі боги. Котять там свої хвилі Коціт і Ахеронт; душі померлих наповнюють своїм сумним стогоном їх похмурі береги. В підземному царстві струменіють води джерела Лети, що дають забуття всього земного. По похмурих полях царства Аїда, що позаростали блідими квітами асфодела[1], витають безтілесні, легкі тіні померлих. Вони нарікають на своє безрадісне життя без світла і без бажань. Тихо лунає їх стогін, ледве вловимий, подібний шелесту зів'ялого листя, гнаного осіннім вітром. Немає нікому вороття з цього царства смутку. Триголовий пекельний пес Кербер [2], на шиї якого плазують з грізним шипінням змії, вартує при виході. Суворий, старий Харон, перевізник душ померлих, не повезе через темні води Ахеронту ні однієї душі назад, туди, де яскраво світить сонце життя. На вічне безрадісне існування приречені душі померлих у похмурому царстві Аїда.

В цьому-то царстві, до якого не доходять ні світло, ні радість,

ні печалі земного життя, править Зевсів брат, Аїд. Він сидить на золотому троні зі своєю дружиною Персефоною. Йому слугують невблаганні богині помсти Ерінії. Грізні, з бичами і зміями, переслідують вони злочинця; не дають йому ні хвилини спокою і мучать його докорами сумління; ніде не можна сховатися від них, всюди знаходять вони свою жертву. Біля трону Аїда сидять судді царства померлих – Мінос і Радаманф. Тут же, коло трону, бог смерті Танат з мечем у руках, у чорному плащі, з величезними чорними крилами. Могильним холодом віють ці крила, коли прилітає Танат до ложа вмираючого, щоб зрізати своїм мечем пасмо волосся з його голови і вирвати душу. Поряд з Танатом і похмурі Кери. На крилах своїх носяться вони, несамовиті, по полю бою. Кери радіють, бачачи, як один за одним падають убиті герої; своїми криваво-червоними губами припадають вони до ран, жадібно п'ють гарячу кров убитих і виривають з тіла їх душі.

Тут же, біля трону Аїда, і прекрасний юний бог сну Гіпнос. Він нечутно носиться на своїх крилах над землею з маківками в руках і ллє з рога снотворний напій. Ніжно дотикається він своїм чудесним жезлом до людських очей, тихо склеплює повіки і занурює смертних у солодкий сон. Могутній бог Гіпнос, не можуть опиратися йому ні смертні, ні боги, ні навіть сам громовержець Зевс: і йому Гіпнос склеплює грізні очі і занурює його в глибокий сон.

Витають у похмурому царстві Аїда і боги сновидінь. Є серед них боги, які дають віщі і радісні сновидіння, але є боги і страшних, гнітючих сновидінь, що лякають і мучать людей. Є боги і облудних снів, вони вводять людину в оману і часто ведуть її до загибелі.

Царство невблаганного Аїда повне мороку й страхіть. Там бродить у пітьмі жахливий привид Емпуса з ослячими ногами; він, заманивши в нічній темряві хитрощами людей у відлюдне місце, випиває всю кров і пожирає їх ще трепетне тіло. Там бродить і потворна Ламія; вона вночі пробирається у спальню щасливих матерів і викрадає в них дітей, щоб напитися їх крові. Над усіма привидами й потворами панує велика богиня Геката. Три тіла і три голови має вона. Безмісячної ночі блукає вона у глибокій пітьмі по шляхах і біля могил з усім своїм жахливим почтом, оточена стігійськими собаками [3]. Вона посилає страхіття і тяжкі сни на землю і губить людей. Гекату прикликають як помічницю в чаклунстві, але вона ж таки й єдина помічниця проти чаклування для тих, які шанують її і приносять їй на роздоріжжях, де розходяться три дороги, у жертву собак.

Жахливе царство Аїда і ненависне воно людям.

---

[1] Асфодел – дикий тюльпан.

[2] Інакше – Цербер.

[3] Стігійські собаки – собаки підземного царства Аїда, з берегів підземної ріки Стіксу.

Кун М. А. Легенди і міфи Давньої Греції / М. А. Кун. – К.: Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 21 – 22.

Гера [1]

Велика богиня Гера, дружина егідодержавного Зевса, сприяє шлюбові і пильнує святості і непорушності шлюб-них союзів. Вона посилає подружжю численних нащадків і благословляє матір під час народження дитини.

Велику богиню Геру, після того як її та її братів і сестер виверг зі своїх уст переможений Зевсом Крон, мати її Рея віднесла на край землі до сивого Океану; там виховала Геру Фетіда. Гера довго жила далеко від Олімпу, у тиші і спокої. Великий громовержець Зевс побачив її, покохав і викрав у Фетіди. Боги пишно справили весілля Зевса і Гери. Іріда і харити прибрали Геру в розкішні шати, і вона сяяла своєю юною величною красою серед сонму богів Олімпу, сидячи на золотому троні поруч з великим царем богів і людей Зевсом. Усі боги підносили дари володарці Гері, а богиня Земля-Гея виростила з надр своїх у подарунок Гері чудову яблуню з золотими плодами. Все в природі славило царицю Геру і царя Зевса.

Гера царює на високому Олімпі. Панує вона, як і чоловік її Зевс, над громами й блискавками, за словом її темні дощові хмари

вкривають небо, помахом руки здіймає вона грізні бурі.

Прекрасна велика Гера, волоока, лілейнорука, з-під вінця її спадають хвилею чудові кучері, владою і спокійною величчю горять її очі. Боги шанують Геру, шанує її і чоловік, хмарогонець Зевс, і часто радиться з нею. Але нерідкі і сварки між Зевсом і Герою. Часто заперечує Гера Зевсові і сперечається з ним на радах богів. Тоді гнівається громовержець і погрожує своїй дружині карами. Замовкає тоді Гера і стримує гнів. Вона пам'ятає, як катував її Зевс, як скував золотими ланцюгами і повісив між небом і землею, прив'язавши до її ніг два важких ковадла.

Могутня Гера, немає богині, рівної їй владою. Велична, у довгих розкішних шатах, витканих самою Афіною, в колісниці, запряженій двома безсмертними кіньми, з'їжджає вона з Олімпу.

Вся із срібла колісниця, з чистого золота колеса, а спиці їх виблискують міддю. Чудові пахощі сповнюють землю там, де проїжджає Гера. Все живе схиляється перед нею, великою царицею Олімпу.

---

[1] Гера (у римлян Юнона) – богиня неба, покровителька шлюбу, охоронниця матері під час пологів; особливо шанована була в Спарті, Коринфі, Олімпії і в Аргосі, де був її знаменитий храм. У міфах про Геру знайшло відображення становище жінки в Греції. Як грецька жінка не була рівноправною з чоловіком і значною мірою підкорялась чоловікові, так і Гера підкоряється своєму чоловікові Зевсу. В культі Гери збереглися сліди тотемізму – її іноді зображали, наприклад, з головою коня, що вказує на те, що Гера – одна з найдавніших богинь Греції.

Кун М. А. Легенди і міфи Давньої Греції / М. А. Кун. – К.: Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 23 – 24.

Іо

Часто зазнає образ Гера від чоловіка свого Зевса. Так було, коли Зевс покохав прекрасну Іо і, щоб сховати її від дружини своєї Гери, обернув у корову. Але цим громовержець не врятував Іо. Гера по-

бачила білосніжну корову Іо і зажадала в Зевса, щоб він подарував її їй. Зевс не міг відмовити в цьому Гері. Гера ж, заволодівши Іо, віддала її під охорону стоокому Аргусу [1]. Страждала нещасна Іо, нікому не могла вона розповісти про свої страждання; обернена в корову, вона була позбавлена мови. Невсипущий Аргус стеріг Іо, не могла вона сховатися від нього. Зевс бачив її страждання. Покликавши свого сина Гермеса, він звелів йому викрасти Іо.

Швидко примчав Гермес на вершину тієї гори, де стеріг стоокий сторож Іо. Він приспав своїми розмовами Аргуса. Як тільки склепились його сто очей, вихопив Гермес свій зігнутий меч і одним ударом відтяв Аргусу голову. Іо була визволена. Але й цим Зевс не врятував Іо від гніву Гери. Вона послала дивовижного овода. Своїм жахливим жалом овід гнав з країни в країну збожеволілу від мук нещасну страдницю Іо. Ніде не знаходила вона собі спокою. В шаленому бігу неслася вона все далі й далі, а овід летів за нею, щохвилини впинаючи в тіло її своє жало; жало овода пекло Іо, як розпечене залізо. Де тільки не пробігала Іо, в яких тільки країнах не побувала вона! Нарешті, по довгому блуканні досягла вона в країні скіфів, на крайній півночі, скелі, до якої прикований був титан Прометей. Він провістив нещасній, що тільки в Єгипті позбудеться вона своїх мук. Помчала далі гнана оводом Іо. Багато мук зазнала вона, багато бачила небезпек, перш ніж досягла Єгипту. Там, на берегах благодатного Нілу, Зевс повернув їй її попередній образ, і народився в неї син Епаф. Він був першим царем Єгипту і родоначальником великого покоління героїв, до якого належав і найбільший герой Греції, Геракл.

---

[1] Аргус – уособлення зоряного неба.

Кун М. А. Легенди і міфи Давньої Греції / М. А. Кун. – К.: Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 24 – 25.

Народження Аполлона [1]

Бог світла, золотокудрий Аполлон, народився на острові Делосі. Мати його Латона, гнана гнівом богині Гери, ніде не могла знайти собі притулку. Переслідувана посланим Герою драконом Піфоном, вона блукала по всьому світу і, нарешті, сховалася на Делосі, що носився в ті часи по хвилях бурхливого моря. Тільки ступила Латона на Делос, як з морської безодні піднялися величезні стовпи і зупинили цей пустинний острів. Він став непохитно на тому самому місці, де стоїть і досі. Навколо Делосу шуміло море. Сумно підносились скелі Делосу, голі, без найменшої рослинності. Лише чайки морські знаходили притулок на цих скелях і наповняли їх своїм смутним криком. Та ось народився бог світла Аполлон, і всюди розлились потоки яскравого світла. Як золотом, залили вони скелі Делосу. Все навколо зацвіло, заблискотіло: і прибережні скелі, і гора Кінт, і долина, і море. Гучно славили народженого бога богині, які зібралися на Делос, підносячи йому амброзію і нектар. Вся природа навколо раділа разом з богинями.

Боротьба Аполлона з Піфоном

Юний, світлосяйний Аполлон полинув по блакитному небу з кіфарою [2] в руках, зі срібним луком за плечима; золоті стріли гучно дзвеніли в його сагайдаку. Гордий, тріумфуючий, нісся Аполлон високо над землею, загрожуючи всьому злому, всьому породженому мороком. Він прямував туди, де жив грізний Піфон, який переслідував його матір Латону; він хотів помститися йому за все зло, яке той їй заподіяв.

Швидко досягнув Аполлон темної ущелини, житла Піфона. Навколо височіли скелі, підносячись високо в небо. Морок панував в ущелині. По дну її стрімко нісся, сивий від шумовиння, гірський потік, а над потоком клубочилися тумани. Виповз зі свого лігвища жахливий Піфон. Величезне тіло його, вкрите лускою, звивалося поміж скель незчисленними кільцями. Скелі й гори дрижали від ваги його тіла і зрушувалися з місця. Лютий Піфон усе спустошував, смерть сіяв він навколо. З жахом тікали німфи і все живе. Підвівся Піфон, могутній, розлютований, розкрив свою жахливу пащу і вже готовий був поглинути золотокудрого Аполлона. Тоді почувся дзвін тятиви срібного лука, немов іскра блиснула в повітрі золота стріла, що б'є без промаху, за нею друга, третя; стріли дощем сипалися на Піфона, і він мертвий упав на землю. Гучно залунала тріумфуюча переможна пісня (пеан) золотокудрого Аполлона, переможця Піфона, і вторили їй золоті струни кіфари бога. Аполлон закопав у землю тіло Піфона там, де стоять священні Дельфи, і заснував він у Дельфах святилище й оракул, щоб провіщати в ньому людям волю батька свого Зевса.

З високого берега далеко в морі Аполлон побачив корабель критських моряків. Обернувшись дельфіном, кинувся він у синє море, наздогнав корабель і променистою зіркою злинув з морських хвиль на корму його. Аполлон привів корабель до пристані міста Кріси [3] і через родючу долину повів критських моряків, граючи на золотій кіфарі, в Дельфи. Він зробив їх першими жерцями свого святилища.

Аполлон і музи

Весною і влітку на схилах лісистого Гелікону, там, де таємничо дзюрчать священні води джерела Гіппокрени, і на високому Парнасі, біля чистих вод Кастальського джерела, Аполлон водить танки з десятьма музами. Юні, прекрасні музи, дочки Зевса і Мнемосіни [4], – повсякчасні супутниці Аполлона. Він керує хором муз і супроводить їх спів грою на своїй золотій кіфарі. Величаво йде Аполлон попереду хору муз, увінчаний лавровим вінком, за ним ідуть усі дев'ять муз: Калліопа – муза епічної поезії, Евтерпа – муза лірики, Ерато – муза пісень про кохання, Мельпомена – муза трагедії, Талія – муза комедії, Терпсіхора – муза танців, Кліо – муза історії, Уранія – муза астрономії і Полігімнія – муза священних гімнів. Урочисто гримить їх хор, і вся природа, немов зачарована, слухає їх божественний спів.

Коли ж Аполлон у супроводі муз появляється в сонмі богів

на світлому Олімпі і лунають звуки його кіфари і спів муз, тоді все замовкає на Олімпі. Забуває Арес про гук кривавих битв, не блискає блискавка в руках хмарогонця Зевса, боги забувають чвари, мир і тиша настають на Олімпі. Навіть орел Зевса опускає свої могутні крила і заплющує свої зіркі очі, не чути його грізного клекоту, він тихо дрімає на жезлі Зевса. У повній тиші урочисто бринять струни кіфари Аполлона. Коли ж Аполлон весело вдаряє по золотих струнах кіфари, тоді радісний сяючий танок рухається в бенкетному залі богів. Музи, харити, вічно юна Афродіта, Арес з Гермесом – усі беруть участь у веселому танку, а попереду всіх іде велична діва, сестра Аполлона, прекрасна Артеміда. Залиті потоками золотого світла, танцюють юні боги під звуки кіфари Аполлона.

Сини Алоея

Грізний далекоразячий Аполлон у своєму гніві, і не знають тоді пощади його золоті стріли. Багатьох уразили вони. Від них загинули горді своєю силою сини Алоея, От і Ефіальт, які не хотіли нікому коритись. Уже в ранньому дитинстві славилися вони своїм величезним зростом, своєю силою і хоробрістю, що не знала перепон. Бувши ще юнаками, От і Ефіальт почали погрожувати богам-олімпійцям.

«О, дайте нам тільки змужніти, дайте тільки дійти повної міри нашої надприродної сили. Ми згромадимо тоді одну на одну гори Олімп, Пеліон і Оссу [5] і зійдемо по них на небо. Ми викрадемо тоді у вас, олімпійці, Геру і Артеміду».

Так, як колись титани, погрожували олімпійцям непокірні сини Алоея. Вони здійснили б свою погрозу. Адже скували вони ланцюгами грізного бога війни Ареса; повних тридцять місяців мучився він у мідній в'язниці. Довго б ще мучився ненаситний битвами Арес у полоні, коли б не викрав його, знесиленого, спритний Гермес. Могутні були От і Ефіальт. Аполлон не стерпів їх погроз. Напнув далекоразячий бог свій срібний лук; немов іскри полум'я, блиснули в повітрі його золоті стріли, і впали пронизані

стрілами От і Ефіальт.

---

[1] Аполлон – один з найдавніших богів Греції. В його культі збереглися сліди тотемізму: наприклад, в Аркадії поклонялися Аполлону, зображеному у вигляді барана. Спочатку Аполлон був богом, який охороняв стада, але згодом він перетворився у бога світла. Пізніше його стали вважати покровителем переселенців, новозаснованих грецьких колоній, а потім покровителем мистецтва, поезії та музики. Крім того, Аполлон був богом, що провіщає майбутнє. В усьому стародавньому світі славилось його святилище в Дельфах, де жриця-піфія давала провіщення. Звичайно їх складали жерці, які добре знали все, що відбувалося в Греції, і складали провіщення так, що їх можна було тлумачити по-різному. Зокрема, набуло розголосу провіщення, дане в Дельфах цареві Лідії Крезу під час його війни з Персією: «Якщо ти перейдеш ріку Галіс, то погубиш велике царство», але яке царство, його чи перське, сказано не було.

[2] Кіфара – старогрецький струнний музичний інструмент, подібний до ліри.

[3] Кріса – місто на березі Коринфської затоки, що було гаванню для Дельф.

[4] Мнемосіна – богиня пам'яті.

[5] Олімп, Пеліон і Осса – найвищі гори в Греції на узбережжі Егейського моря, у Фессалії.

Кун М. А. Легенди і міфи Давньої Греції / М. А. Кун. – К.: Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 25 – 27, 29 – 31.

Артеміда [1]

Вічно юна, прекрасна богиня народилася на Делосі одночасно з братом своїм, золотокудрим Аполлоном. Вони близнята. Найщиріша любов, найміцніша дружба єднає брата і сестру. Глибоко люблять вони і матір свою Латону.

Всім дає життя Артеміда. Вона піклується про все, що живе на землі і росте в лісі та в полі. Піклується вона про диких звірів, про стада свійської худоби та про людей. Вона викликає ріст трав, квітів і дерев, вона благословляє народ-женння, весілля та шлюб. Багаті

жертви приносять грецькі жінки славетній дочці Зевса Артеміді, яка благословляє і дає щастя в шлюбі і зцілює та насилає хвороби.

Вічно юна, прекрасна, як ясний день, богиня Артеміда, з луком і сагайдаком за плечима, зі списом мисливця в руках, весело полює в тінистих лісах і залитих сонцем полях. Гомінкий натовп німф супроводжує її, а вона, велична, в короткому одязі мисливиці, що доходить лише до колін, швидко несеться по лісистих схилах гір. Не врятуватися від її стріл, що б'ють без промаху, ні полохливому оленю, ні боязкій лані, ні розлютованому кабану, який ховається в заростях очерету. За Артемідою поспішають її супутниці німфи. Веселий сміх, крики, гавкіт зграї собак далеко розлягаються в горах, і відповідає їм гучно гірська луна. Коли ж стомиться богиня на полюванні, то поспішає вона з німфами в священні Дельфи, до улюбленого брата, стріловержця Аполлона. Там відпочиває вона. Під божественні звуки золотої кіфари Аполлона водить вона танки з музами і німфами. Попереду всіх іде в танку Артеміда, струнка, прекрасна; вона прекрасніша від усіх німф і муз і вища від них на цілу голову. Любить відпочивати Артеміда і в повитих зеленню гротах, де віє прохолодою, вдалині від очей смертних. Горе тому, хто порушує спокій її. Так загинув і юний Актеон, син Автоної, дочки фіванського царя Кадма.

---

[1] Артеміда (у римлян Діана) – спочатку вважалася покровителькою тварин та полювання, а потім стала покровителькою материнства.

Кун М. А. Легенди і міфи Давньої Греції / М. А. Кун. – К.: Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 33 – 34.

Народження Афіни [1]

Самим Зевсом народжена була богиня Афіна-Паллада. Зевс-громовержець знав, що богиня розуму, Метіс, матиме двоє дітей: дочку Афіну і сина, незвичайного розуму й сили. Мойри, богині долі, відкрили Зевсові таємницю, що син богині Метіс скине його з престолу і відніме в нього владу над світом. Злякався великий

Зевс. Щоб уникнути грізної долі, яку віщували йому мойри, він, приспавши богиню Метіс ласкавими словами, проковтнув її, перш ніж у неї народилась дочка, богиня Афіна. Через деякий час відчув Зевс страшенний біль у голові. Тоді він покликав свого сина Гефеста і наказав розрубати собі голову, щоб позбавитись нестерпного болю і шуму в голові. Махнув Гефест сокирою, сильним ударом розколов Зевсові череп, не зашкодивши йому, і вийшла на світ з голови громовержця могутня войовниця, богиня Афіна-Паллада. В повному озброєнні, в блискучому шоломі, зі списом і щитом стала вона перед здивованими очима богів-олімпійців. Грізно потрясла вона своїм блискучим списом. Войовничий поклик її розкотився далеко по небу, і до самих основ потрясся світлий Олімп. Прекрасна, велична, стояла вона перед богами. Блакитні очі Афіни горіли божественною мудрістю, вся вона сяяла чудовою, небесною, могутньою красою. Славили боги народжену з голови батька-Зевса улюблену дочку його, захисницю міст, богиню мудрості й знання, непереможну войовницю, Афіну-Палладу.

Афіна – покровителька героїв Греції, дає їм свої сповнені мудрості поради і допомагає їм, непереможна, під час небезпеки. Вона охороняє міста, фортеці та їх мури. Вона дає мудрість і знання, вчить людей мистецтв і ремесел. І дівчата Греції шанують Афіну за те, що вона вчить їх рукоділля. Ніхто зі смертних і богинь не може перевершити Афіну в умінні ткати. Знають усі, як небезпечно змагатися з нею в цьому, знають, як поплатилась Арахна, дочки Ідмона, яка хотіла перевершити Афіну в цьому мистецтві.

---

[1] Афіна (у римлян Мінерва) – вважалася покровителькою науки та міст, зокрема Афін.

Кун М. А. Легенди і міфи Давньої Греції / М. А. Кун. – К.: Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 35 – 37.

Арахна

На всю Лідію славилась Арахна своїм мистецтвом. Часто збиралися німфи зі схилів Тмолу і з берегів золотоносного Пактолу милуватися її роботою. Арахна пряла з ниток, подібних до туману, тканини, прозорі як повітря. Пишалась вона, що немає їй рівної в світі в умінні ткати. Якось вигукнула вона:

«Нехай приходить сама Афіна-Паллада змагатися зі мною! Не переможе вона мене; не боюсь я цього».

І от, набравши вигляду сивої, згорбленої бабусі, яка спиралася на палицю, стала перед Арахною богиня Афіна і сказала їй:

«Не саме зло несе з собою, Арахно, старість; роки несуть з собою досвід. Послухайся моєї поради: прагни перевершити лише смертних у своєму мистецтві. Не викликай богиню на змагання. Смиренно благай її простити тобі за гордовиті слова. Благаючих прощає богиня».

Арахна випустила з рук тонку пряжу; гнівом спалахнули її очі. Впевнена у своєму мистецтві, сміливо відповіла вона:

«Ти нерозумна, стара! Старість позбавила тебе розуму. Повчай так своїх невісток і дочок, а мені дай спокій. Я зумію й сама дати собі раду. Що я сказала, так хай і буде. Чому ж не йде Афіна, чого не хоче змагатися зі мною?»

«Я тут, Арахно!», – вигукнула богиня, набравши свого справжнього вигляду.

Німфи і лідійські жінки низько схилилися перед улюбленою дочкою Зевса і славили її. Одна лише Арахна мовчала. Подібно до того як червоною загравою займається рано-вранці небосхил, коли злітає в небо на своїх блискучих крилах рожевоперста Зоря-Еос, так спалахнуло гнівом обличчя Афіни. Стоїть на своєму Арахна, як і раніше, палкобажає вона змагатися з Афіною. Вона не передчуває, що загрожує їй швидка загибель.

Почалося змагання. Велика богиня Афіна виткала на своєму покривалі посередині величний Афінський акрополь, а на ньому зобразила свою суперечку з Посейдоном за владу над Аттикою. Дванадцять світлих богів Олімпу, а серед них батько її, Зевс-

громовержець, сидять як судді в цій суперечці. Підняв землетрясець Посейдон свій тризубець, ударив ним об скелю, і ринуло солоне джерело з безплідної скелі. А Афіна в шоломі, зі щитом і в егіді потрясла своїм списом і глибоко встромила його в землю. Із землі виросла священна олива. Боги присудили перемогу Афіні, визнавши її дар Аттиці за більш цінний. По кутах зобразила богиня, як карають боги людей за непокірність, а навколо виткала вінок з листя оливи. Арахна ж зобразила на своєму покривалі багато сцен із життя богів, в яких боги виявляють себе слабими, з людськими пристрастями. Навколо ж виткала Арахна вінок з квітів, перевитих плющем. Найвищої досконалості була робота Арахни, вона не поступалася в красі роботі Афіни, але в зображеннях її було видно неповагу до богів, навіть презирство. Страшенно розгнівалась Афіна, вона розірвала роботу Арахни і вдарила її човником. Нещасна Арахна не знесла ганьби: вона зсукала вірьовку, зробила петлю і повісилась. Афіна звільнила з петлі Арахну і сказала їй:

«Живи, непокірна. Але ти вічно висітимеш і вічно ткатимеш, і буде тривати ця кара і в твоїх нащадках».

Афіна окропила Арахну соком чарівного зілля, і зараз же тіло її стислося, густе волосся впало з голови, і обернулась вона в павука. З того часу висить павук-Арахна в своїй павутині і вічно тче її, як ткала за життя.

Кун М. А. Легенди і міфи Давньої Греції / М. А. Кун. – К.: Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 37 – 38.

Гермес [1]

В гроті гори Кіллени в Аркадії народився син Зевса і Майї, бог Гермес, посланець богів. Зі швидкістю думки переноситься він з Олімпу на найдальший край світу в своїх крилатих сандалях, з жезлом-кадуцеєм у руках. Гермес охороняє шляхи, і присвячені йому герми [2] можна бачити поставленими край доріг, на перехрестях і біля входів у будинки всюди в Стародавній Греції. Він допомагає мандрівникам у подорожах за життя, він же веде душі померлих

в їх останню путь – до сумного царства Аїда. Своїм чарівним жезлом склепляє він очі людей і навіває на них сон. Гермес – бог-покровитель шляхів і мандрівників і бог торгових зносин і торгівлі. Він дає в торгівлі бариш і посилає людям багатство. Гермес винайшов і міри, і числа, і азбуку, він навчив усього цього людей. Він же і бог красномовства, а разом з тим спритності і обману. Ніхто не може перевершити його в спритності, хитрощах і навіть у злодійстві, бо він незвичайно спритний злодій. Це він одного разу жартома викрав у Зевса його скіпетр, у Посейдона – тризубець, в Аполлона – золоті стріли і лук, а в Ареса – меч.

---

[1] Гермес (у римлян Меркурій) – спочатку був богом-покровителем отар, потім став вважатися посланцем інших богів, покровителем мандрівників, торгівлі, а також спритності й навіть обману.

[2] Герми – кам'яні стовпи, на яких зверху вирізблювалася голова Гермеса.

Кун М. А. Легенди і міфи Давньої Греції / М. А. Кун. – К.: Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 39.

Гермес викрадає корів Аполлона

Ледве народився Гермес у прохолодному гроті Кіллени, як він уже замислив першу свою витівку. Він вирішив викрасти корів у срібнолукого Аполлона, який пас на той час череди богів у долині Піерії, в Македонії. Тихенько, щоб не помітила мати, вибрався Гермес із пелюшок, виплигнув з колиски і прокрався до виходу з грота. Біля самого грота він побачив черепаху, зловив її і зі щита черепахи та трьох гілок зробив першу ліру, натягнувши на неї солодкозвучні струни. Потай повернувся Гермес у грот, сховав ліру в своїй колисці, а сам знову пішов і швидко, неначе вітер, понісся в Піерію. Там він викрав з череди Аполлона п'ятнадцять корів, прив'язав до їхніх ніг очерет і гілля, щоб замести слід, і швидко погнав корів у напрямі до Пелопоннесу. Коли Гермес уже пізно ввечері гнав корів через Беотію [1], він зустрів старого діда, який працював у своєму винограднику.

«Візьми собі одну з цих корів, – сказав йому Гермес, – тільки нікому не розповідай, що бачив, як я прогнав тут корів».

Старий, зрадівши щедрому подарунку, дав слово Гермесові мовчати і не показувати нікому, куди той погнав корів. Гермес пішов далі. Але він відійшов ще недалеко, як йому захотілося випробувати старого, – чи додержить він даного слова. Сховавши корів у лісі і змінивши свій вигляд, повернувся він назад і спитав діда:

«Скажи, чи не проганяв тут хлопчик корів? Якщо ти мені вкажеш, куди він їх прогнав, я дам тобі бика й корову».

Недовго вагався старий, сказати чи ні, дуже вже хотілося йому дістати ще бика й корову, і він показав Гермесу, куди погнав хлопчик корів. Страшенно розгнівався Гермес на старого за те, що він не додержав слова, і в гніві обернув його в німу скелю, щоб вічно мовчав він і пам'ятав, що треба додержувати даного слова.

Після цього вернувся Гермес до корів і швидко погнав їх далі. Нарешті пригнав він їх у Пілос. Двох корів приніс він у жертву богам, потім знищив усі сліди жертвоприношення, а корів, що лишилися, сховав у печері, вводячи їх до неї задом, щоб сліди корів вели не в печеру, а з неї.

Зробивши все це, Гермес спокійно повернувся в грот до матері своєї Майї і ліг тихенько в колиску, загорнувшись у пелюшки.

Але Майя помітила відсутність свого сина. Вона з докором сказала йому:

«Погане замислив ти діло. Навіщо викрав ти корів Аполлона? Розгнівається він. Адже ти знаєш, який грізний у гніві своєму Аполлон. Хіба ти не боїшся його стріл, що б'ють без промаху?»

«Не боюсь я Аполлона, – відповів матері Гермес, – нехай собі гнівається. Якщо він надумає скривдити тебе або мене, то я, щоб відомстити йому, розграбую все його святилище в Дельфах, викраду всі його триножники, золото, срібло й одяг».

А Аполлон уже помітив, що пропали корови, і подався їх розшукувати. Він ніде не міг їх знайти. Нарешті, віщий птах привів його в Пілос, але й там не знайшов своїх корів золотокудрий Аполлон. В печеру ж, де були сховані корови, він не ввійшов, – адже сліди вели не в печеру, а з неї.

Нарешті, після довгого марного шукання, прийшов він до грота Майї. Зачувши наближення Аполлона, Гермес ще глибше забрався в свою колиску і щільніше загорнувся в пелюшки. Розгніваний Аполлон увійшов у грот Майї і побачив, що Гермес з невинним виглядом лежить у своїй колисці. Він почав докоряти Гермесові за крадіжку корів і вимагав, щоб він повернув їх йому, але Гермес від усього відрікався. Він запевняв Аполлона, що й не думав красти в нього корів і зовсім не знає, де вони.

«Послухай, хлопчику! – скрикнув у гніві Аполлон, – я скину тебе в похмурий Тартар, і не врятує тебе ні батько, ні мати, якщо ти не повернеш мені моїх корів».

«О, сину Латони! — відповів Гермес. – Не бачив я, не знаю і від інших не чув про твої корови. Хіба цим я займаюся – інша тепер у мене справа, інший клопіт. Я дбаю лише про сон, молоко матері та свої пелюшки. Ні, присягаюсь, я навіть не бачив злодія твоїх корів».

Хоч як сердився Аполлон, він нічого не міг добитися від хитрого, спритного Гермеса. Нарешті золотокудрий бог витяг з колиски Гермеса і примусив його іти в пелюшках до батька їх Зевса, щоб той розв'язав їх суперечку. Прийшли обидва боги на Олімп. Хоч як викручувався Гермес, хоч як хитрував, все ж Зевс звелів йому віддати Аполлону вкрадених корів.

З Олімпу повів Гермес Аполлона в Пілос, узявши по дорозі зроблену ним зі щита черепахи ліру. В Пілосі він показав, де сховані корови. Поки Аполлон виганяв корів з печери, Гермес сів коло неї на камені і заграв на лірі. Чудові звуки сповнили долину і піщаний берег моря. Здивований Аполлон із захопленням слухав гру Гермеса. Він віддав Гермесу за його ліру вкрадених корів, – так полонили його звуки ліри. А Гермес, щоб бавитися, коли пастиме корів, винайшов собі сопілку, яку так люблять пастухи Греції.

Меткий, спритний, прекрасний син Майї і Зевса, що носиться по світу зі швидкістю думки і який уже в ранньому дитинстві своєму довів свою хитрість і спритність, був також і втіленням юнацької сили. Скрізь у палестрах [1] стояли його статуї. Він бог молодих атлетів. Його закликали вони перед боротьбою і змаганнями в

швидкому бігу. Хто тільки не шанував Гермеса в Стародавній Греції: і мандрівник, і оратор, і купець, і атлет, і навіть злодії.

---

[1] Палестри – школи, де навчали фізичних вправ, боротьби, кулачного бою.

Кун М. А. Легенди і міфи Давньої Греції / М. А. Кун. – К.: Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 39 – 42.

Арес [1]

Бог війни, несамовитий Арес, – син громовержця Зевса і Гери. Не любить його Зевс. Часто говорить він своєму синові, що він найненависніший йому серед богів Олімпу. Зевс не любить сина за його кровожерність. Якби Арес не був його сином, він давно скинув би його в похмурий Тартар, туди, де томляться титани. Серце лютого Ареса радують тільки жорстокі битви. Несамовитий, носиться він серед гуркоту зброї, криків та стогону битви поміж бійцями, в блискучому озброєнні, з величезним щитом. Слідом за ним несуться його сини, Деймос і Фобос – жах і страх, а поряд з ними богиня розбрату Еріда і богиня Енюо, яка сіє вбивства. Кипить, гуркоче бій; радіє Арес; зі стогоном падають воїни. Тріумфує Арес, коли уб'є своїм жахливим мечем воїна і хлине на землю гаряча кров. Не розбираючи, разить він і направо, і наліво; купа тіл навколо жорстокого бога.

Лютий, несамовитий, грізний Арес, але перемога не завжди супроводить його. Часто доводиться Аресові поступатися на полі битви войовничій дочці Зевса, Афіні-Палладі. Перемагає вона Ареса мудрістю і спокійною свідомістю сили. Нерідко і смертні герої здобувають перемогу над Аресом, особливо якщо їм допомагає ясноока Афіна-Паллада. Так уразив Ареса мідним списом герой Діомед під мурами Трої. Сама Афіна спрямувала удар. Далеко рознісся по війську троянців і греків жахливий крик пораненого бога. Немов десять тисяч воїнів скрикнули враз, стаючи до завзятого бою, так закричав від болю вкритий мідним обладунком Арес. Здригнули з жаху греки і троянці, а несамовитий Арес понісся,

оповитий темною хмарою, закривавлений, зі скаргами на Афіну до батька свого Зевса. Але батько Зевс не став слухати його скарг. Він не любить свого сина, якому приємні лише чвари, битви та вбивства.

Якщо навіть дружина Ареса, найвродливіша з богинь Афродіта, приходить на поміч своєму чоловікові, коли він у розпалі бою зустрінеться з Афіною, і тоді перемагає улюблена дочка громовержця Зевса. Войовниця Афіна одним ударом кидає на землю прекрасну богиню кохання Афродіту. Зі сльозами підіймається на Олімп вічно юна, дивно прекрасна Афродіта, а вслід їй лунає тріумфуючий сміх і несуться глузування Афіни.

---

[1] Арес (у римлян Марс) – бог війни, який несе загибель і руїни, старогрецький ідеал хороброго воїна. Серед інших богів Греції користувався меншою пошаною. Та й сам бог Зевс, за словами греків, недолюблював свого сина, Ареса, який увесь час розпалював чвари й радів, коли під час битв рікою лилася людська кров.

Кун М. А. Легенди і міфи Давньої Греції / М. А. Кун. – К.: Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 42 – 44.

Афродіта [1]

Не зніженій, легковажній богині Афродіті втручатися в криваві битви. Вона пробуджує в серцях богів і смертних любов. Завдяки цій владі вона панує над усім світом.

Ніхто не може втекти від її влади – навіть боги. Тільки войовниця Афіна, Гестія та Артеміда не підкоряються її могутності. Висока, стрункa, з ніжними рисами обличчя, м'якою хвилею золотого волосся, що, як вінець, лежить на її прекрасній голові, Афродіта – втілення божественної краси і нев'янучої юності. Коли вона йде, у сяйві своєї краси, в запашних шатах, тоді яскравіше світить сонце, пишніше розцвітають квіти. Дикі лісові звірі біжать до неї з лісових хащ, до неї зграями злітаються птахи, коли вона проходить лісом. Леви, пантери, барси та ведмеді лагідно лащаться до неї. Спокійно

йде серед диких звірів Афродіта, горда з своєї променистої краси. Її супутниці Ори і Харити, богині краси і грації, прислуговують їй. Вони одягають богиню в розкішні шати, зачісують її золоте волосся, вінчають її голову виблискуючою діадемою.

Коло острова Кіфери народилась Афродіта, дочка Урана, з білосніжного шумовиння морських хвиль. Легкий, пестливий вітрець приніс її на острів Кіпр [2]. Там оточили юні Ори створену з морських хвиль богиню кохання. Вони прибрали її в золототкані шати і увінчали вінком із запашних квітів. Де тільки ступала Афродіта, там буйно виростали квіти. Все повітря сповнене було чудовими пахощами. Ерот і Гімерот [3] повели прекрасну богиню на Олімп. Гучно вітали її боги. З того часу завжди живе серед богів Олімпу золота Афродіта, вічно юна, найвродливіша з богинь.

---

[1] Афродіта – спочатку була богинею неба, яка посилає дощ, а також, мабуть, і богинею моря. На культі Афродіти позначився східний вплив, зокрема культу фінікійської богині Астарти. Поступово Афродіта стала богинею кохання. Бог кохання Ерот (Амур) – її син.

[2] За назвою острова Кіпр Афродіту часто називали Кіпрідою.

[3] Гімерот – бог жагучого кохання.

Кун М. А. Легенди і міфи Давньої Греції / М. А. Кун. – К.: Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 44 – 45.

Адоніс [1]

Але богиня кохання, яка так покарала Нарциса, знала й сама муки кохання, і їй довелося оплакувати любимого нею Адоніса. Вона любила сина царя Кіпру, Адоніса. Ніхто зі смертних не був рівний йому красою, він був навіть кращий від богів-олімпійців. Забула для нього Афродіта і Патмос, і квітучу Кіферу. Адоніс був їй миліший навіть від світлого Олімпу. Весь час проводила вона з юним Адонісом. З ним полювала вона в горах і лісах Кіпру, подібно до діви Артеміди. Забула Афродіта про свої золоті оздоби, про свою красу. Під пекучим промінням і в негоду полювала вона

на зайців, лякливих оленів і сарн, уникаючи полювання на грізних левів і вепрів. І Адоніса просила вона уникати небезпек полювання на левів, ведмедів і вепрів, щоб не трапилося з ним нещастя. Рідко покидала богиня царського сина, а покидаючи його, кожного разу благала пам'ятати про її прохання.

Одного разу, коли не було Афродіти, собаки Адоніса під час полювання натрапили на слід величезного вепра. Вони підняли звіра і з лютим гавканням погнали його. Адоніс радів такій багатій здобичі; він не передчував, що це його останнє полювання. Все ближче гавкіт собак, ось уже промайнув величезний кабан серед кущів. Адоніс уже готується пронизати розлютованого кабана своїм списом, як раптом кинувся на нього кабан і своїми величезними іклами на смерть поранив улюбленця Афродіти. Вмер Адоніс від страшної рани.

Коли Афродіта дізналася про смерть Адоніса, то, повна невимовного горя, сама пішла вона в гори Кіпру шукати тіло улюбленого юнака. По стрімких гірських кручах, серед похмурих ущелин, по краях глибоких прірв ішла Афродіта. Гостре каміння і колючки тернини поранили ніжні ноги богині. Краплі її крові падали на землю, лишаючи слід усюди, де проходила богиня. Нарешті знайшла Афродіта тіло Адоніса. Гірко плакала вона над рано загиблим прекрасним юнаком. Щоб завжди зберігалася пам'ять про нього, звеліла богиня вирости з крові Адоніса ніжному анемону. А там, де падали з поранених ніг богині краплі крові, виросли пишні троянди, ясно-червоні, мов кров Афродіти. Зглянувся Зевс-громовержець на горе богині кохання. Звелів він братові своєму Аїду і дружині його Персефоні відпускати щороку Адоніса на землю зі смутного царства тіней померлих. З того часу півроку залишається Адоніс у царстві Аїда, а півроку живе на землі з богинею Афродітою. Вся природа радіє, коли повертається на землю до ясного проміння сонця юний, прекрасний улюбленець золотосяйної Афродіти, Адоніс.

[1] Міф про Адоніса й Афродіту греки запозичили у фінікійців. Ім'я Адоніс фінікійського походження і означає «пан». Фінікійці ж, у свою чергу, запозичили цей міф у вавилонян, у яких побутував міф про богиню кохання Іштар і прекрасного Таммуза – бога, який вмирає і кожної весни воскресає.

Кун М. А. Легенди і міфи Давньої Греції / М. А. Кун. – К.: Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 49 – 50.

Ерот

Прекрасна Афродіта панує над світом. У неї, як і в Зевса-громовержця, є посланець; через нього виконує вона свою волю. Цей посланець Афродіти – син її Ерот, веселий, жвавий, пустотливий, підступний, а часом і жорстокий хлопчик. Ерот носиться на своїх блискучих золотих крилах над землями і морями, швидкий і легкий, як подув вітерця. В руках його маленький золотий лук, за плечима – сагайдак зі стрілами. Ніхто не захищений від цих золотих стріл. Без промаху влучає в ціль Ерот, він як стрілець не поступається навіть перед самим стріловержцем золотокудрим Аполлоном. Коли влучає в ціль Ерот, очі його світяться радістю, він з тріумфом закидає свою кучеряву голівку і голосно сміється.

Стріли Ерота несуть із собою радість і щастя, але часто приносять вони страждання, муки кохання і навіть загибель. Самому золотокудрому Аполлонові, самому хмарогонцеві Зевсу немало страждань завдали ці стріли.

Зевс знав, як багато горя і лиха приносить із собою у світ син золотосяйної Афродіти. Він хотів, щоб умертвили його ще при народженні. Але хіба могла допустити це мати? Вона сховала Ерота в непрохідному лісі, і там у лісових нетрях вигодували маленького Ерота молоком своїм дві люті левиці. Виріс Ерот, і от носиться він по всьому світу, юний, прекрасний, і сіє своїми стрілами в світі то щастя, то горе, то добро, то зло.

Кун М. А. Легенди і міфи Давньої Греції / М. А. Кун. – К.: Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 50.

Гіменей

Є ще один помічник і супутник в Афродіти — це юний бог шлюбу Гіменей. Він летить на своїх білосніжних крилах попереду весільних процесій. Яскраво горить полум'я його шлюбного факела. Дівочі хори кличуть під час весілля Гіменея, благаючи його благословити шлюб молодих і послати їм радість в їх житті.

Кун М. А. Легенди і міфи Давньої Греції / М. А. Кун. – К.: Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 50 – 51.

Гефест [1]

Гефест, син Зевса і Гери, бог вогню, бог-коваль, з яким ніхто не може рівнятися в умінні кувати, народився на світлому Олімпі. Він народився кволою і кульгавою дитиною. Розгнівалась велика Гера, коли показали їй, богині, негарного, кволого сина. Вона схопила його і кинула з Олімпу вниз на далеку землю.

Довго неслася в повітрі нещасна дитина і впала, нарешті, у хвилі безкрайого моря. Зглянулись на нього морські богині – дочка великого Океану, Еврінома, і дочка віщого морського старця Нерея, Фетіда. Вони підняли маленького Гефеста, який упав у море, і понесли його з собою глибоко під води сивого Океану. Там у лазуровому гроті виховали вони Гефеста. Виріс бог Гефест невродливим, кульгавим, але з могутніми руками, широкими грудьми і мускулястою шиєю. Яким він був чудовим митцем у своєму ковальському ремеслі! Багато викував він прекрасних оздоб із золота і срібла своїм вихователькам, Евріномі і Фетіді.

Довго ховав Гефест у своєму серці гнів на матір свою, богиню Геру, нарешті, вирішив їй помститися за те, що вона скинула його з Олімпу. Він викував золоте крісло незвичайної краси і послав його на Олімп у подарунок матері. В захопленні була дружина Зевса-громовержця, побачивши чудовий подарунок. Справді, тільки цариця богів і людей могла сидіти на кріслі такої надзвичайної краси. Але – о, жах! Тільки-но Гера сіла в крісло, як обвили її

незламні пута, і Гера була прикута до крісла. Кинулись боги їй допомагати. Даремно, ніхто з них не був спроможний визволити царицю Геру. Боги зрозуміли, що тільки Гефест, який викував крісло, може звільнити свою велику матір.

Негайно послали вони бога Гермеса, вісника богів, по бога-коваля. Вихором помчав Гермес на край світу, до берегів Океану. Мов вихор, пронісся Гермес над землею і морем і з'явився в гроті, де працював Гефест. Довго просив Гефеста іти з ним на високий Олімп – звільнити царицю Геру, але рішуче відмовив бог-коваль: він пам'ятав зло, яке зробила йому мати. Не допомогли ні просьби, ні благання Гермеса. На допомогу йому з'явився Діоніс, веселий бог вина. З голосним сміхом підніс він Гефестові келих запашного вина, за ним другий, а потім ще й ще. Захмелів Гефест, тепер можна було з ним зробити все – вести куди завгодно. Бог вина Діоніс переміг Гефеста. Гермес і Діоніс посадили Гефеста на осла і повезли на Олімп. Похитуючись, їхав Гефест. Навколо Гефеста неслись у веселому танці повиті плющем менади [2] з тирсами [3] в руках. Незграбно стрибали сп'янілі сатири. Диміли факели, гучно лунали дзвін тимпанів [4], сміх, гриміли бубни. А попереду йшов великий бог Діоніс у вінку з винограду і з тирсом. Весело посувалася процесія. Нарешті, прийшли на Олімп. Гефест в одну мить звільнив свою матір, тепер уже він не пам'ятав кривди.

Гефест залишився жити на Олімпі. Він побудував там богам величні золоті палаци і собі збудував палац із золота, срібла і бронзи. В ньому він живе з дружиною своєю, прекрасною, привітною Харитою, богинею грації і вроди.

В цьому ж палаці міститься і кузня Гефеста. Більшу частину часу Гефест проводить у своїй повній чудес кузні. Посередині стоїть величезне ковадло, в кутку – горно з палаючим вогнем і міхи. Дивні ці міхи – їх не треба приводити в рух руками, вони покірні слову Гефеста. Скаже він, і працюють міхи, роздмухуючи вогонь у горні в яскраво палаюче полум'я. Вкритий потом, увесь чорний від пороху і кіптяви, працює бог-коваль у своїй кузні. Які чудові вироби виковує в ній Гефест: незламну зброю, оздоби із золота і срібла, келихи і кубки, триножники, що самі котяться на золотих

колесах, немов живі.

Скінчивши працювати, обмивши в запашній ванні піт і кіпоть, Гефест іде, накульгуючи і похитуючись на своїх слабких ногах, на бенкет богів, до батька свого, громо-вержця Зевса. Привітний, добродушний, часто припиняє він готову розпалитися сварку Зевса і Гери. Без сміху не можуть боги дивитися, як кульгавий Гефест шкутильгає навколо бенкетного стола, розливаючи богам запашний нектар. Сміх примушує богів забути сварки.

Але бог Гефест може бути і грізним. Багато хто зазнав сили його вогню і страшних, могутніх ударів його величезного молота. Навіть хвилі бурхливих рік, Ксанфу і Сімоїсу, смирив під Троєю своїм вогнем Гефест. Грізний, разив він своїм молотом і могутніх гігантів.

Великий бог вогню, найвправніший, божественний коваль Гефест, – він дає тепло і радість, він ласкавий і привітний, але він же і грізно карає.

---

[1] Гефест (у римлян Вулкан) – спочатку бог вогню; з розвитком ремесел, особливо ковальства, став богом-покровителем металургії. Особливо шанували Гефеста в Афінах, де ремесла досягли найбільшого в Греції розвитку.

[2] Менади – супутниці Діоніса, вакханки.

[3] Тирс – палиця, обвита плющем або виноградом, з кедровою шишкою на кінці.

[4] Тимпан – ударний музичний інструмент, що мав форму двох бронзових чашок, якими ударяли одну об одну.

Кун М. А. Легенди і міфи Давньої Греції / М. А. Кун. – К.: Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 51 – 53.

Деметра[1] і Персефона

Могутня велика богиня Деметра. Вона дає родючість землі, і без її благотворної сили ніщо не зростає ні в тінистих лісах, ні на лугах, ні на буйних ланах.

Викрадення Персефони Аїдом[2]

Мала велика богиня Деметра юну прекрасну дочку Персефону. Батьком Персефони був сам великий син Крона, громовержець Зевс. Одного разу прекрасна Персефона разом зі своїми подругами, океанідами, безтурботно гуляла на квітучій Нісейській долині[3]. Подібно до легкокрилого метелика перебігала юна дочка Деметри від квітки до квітки. Вона рвала пишні троянди, запашні фіалки, білосніжні лілії і червоні гіацинти. Безжурно гуляла Персефона, не відавши тієї долі, яку призначив їй батько її Зевс. Не думала Персефона, що не скоро побачить вона знову ясне світло сонця, не скоро буде милуватися квітами і вдихати їх солодкі пахощі. Зевс віддав її за похмурого свого брата Аїда, володаря царства тіней померлих, і з ним мала жити Персефона в пітьмі підземного царства, позбавлена світла гарячого південного сонця.

Аїд бачив, як гуляла на Нісейській долині Персефона, і вирішив зараз же викрасти її. Він упросив богиню землі Гею виростити надзвичайної краси квітку. Погодилась богиня Гея, і виросла чудова квітка на Нісейській долині; її п'янкий аромат далеко розлився в усі сторони. Персефона побачила квітку; ось вона простягла руку і схопила її за стебельце, ось уже зірвана квітка. Раптом розступилася земля, і на чорних конях появився із землі у золотій колісниці володар царства тіней померлих, похмурий Аїд. Він схопив юну Персефону, підняв її на свою колісницю і миттю зник на своїх швидких конях у надрах землі. Тільки скрикнути встигла Персефона. Далеко рознісся крик жаху юної дочки Деметри; він донісся і до морських глибин, і до високого, світлого Олімпу. Ніхто не бачив, як викрав Персефону похмурий Аїд, бачив це тільки бог Геліос-Сонце.

Богиня Деметра почула крик Персефони. Вона поспішила на Нісейську долину, скрізь шукала дочку, питала подруг її, океанід, але ніде не було її. Океаніди не бачили, куди зникла Персефона.

Тяжка скорбота про втрату єдиної улюбленої дочки охопила серце Деметри. Одягнена в темний одяг, дев'ять днів, нічого не тямлячи, ні про що не думаючи, блукала велика богиня Деметра

по землі, проливаючи гіркі сльози. Вона всюди шукала Персефону, всіх просила вона про допомогу, але ніхто не міг зарадити її горю. Нарешті, вже на десятий день, вона прийшла до бога Геліоса-Сонця і стала слізно благати його:

«О, світлосяйний Геліосе! Ти об'їжджаєш на золотій колісниці високо по небу всю землю і всі моря, ти бачиш усе, ніщо не може сховатися від тебе; якщо ти маєш хоч трохи жалю до нещасної матері, то скажи мені, де моя донька Персефона, скажи, де мені шукати її. Я чула її крик, її викрадено в мене. Скажи, хто викрав її. Я скрізь шукала її, але ніде не можу знайти!»

Відповів Деметрі світлосяйний Геліос:

«Велика богине, ти знаєш, як я шаную тебе, ти бачиш, як уболіваю, бачачи твоє горе. Знай, великий хмарогонець Зевс віддав дочку твою за дружину своєму похмурому братові, володарю Аїду. Він викрав Персефону і повіз її до свого царства, повного страхіть. Побори ж свою тяжку журбу, богине; адже великий чоловік твоєї дочки, вона стала дружиною могутнього брата великого Зевса».

Ще дужче засмутилася богиня Деметра. Розгнівалась вона на громовержця Зевса за те, що він віддав без її згоди Персефону за дружину Аїдові. Вона покинула богів, покинула світлий Олімп, прибрала вигляду простої смертної і, одягнувшись у темний одяг, довго блукала між смертними, проливаючи гіркі сльози.

Усе на землі припинило свій ріст. Листя на деревах зів'яло і пообпадало. Ліси стояли голі. Трава поблякла; квіти поопускали свої барвисті віночки і повсихали. Не було плодів у садах, посохли зелені виноградники, не стигли в них важкі соковиті грона. Раніш родючі ниви опустіли, ані билиночки не росло на них. Завмерло життя на землі. Голод панував усюди, скрізь чувся плач і стогін. Загибель загрожувала всьому людському родові. Але нічого не бачила, не чула Деметра, заглиблена у тугу за ніжно коханою дочкою.

Нарешті, Деметра прийшла до міста Елевсіна. Там, біля міських мурів сіла вона в затінку оливи на «камінь скорботи» біля самої «криниці дів». Нерухома сиділа Деметра, неначе статуя. Прямими зборками спадав до самої землі її темний одяг. Голова її була опущена, а з очей одна по одній текли сльози і падали їй на груди.

Довго сиділа так Деметра, одна, безутішна.

Побачили її дочки царя Елевсіна, Келея. Вони здивувались, помітивши біля джерела жінку в темному одязі, що плакала, підійшли до неї і з співчуттям спитали, хто вона. Але богиня Деметра не відкрилася їм. Вона сказала, що її зовуть Део, що родом вона з Криту, що її вкрали розбійники, але вона втекла від них і після довгих блукань прийшла до Елевсіна. Деметра просила дочок Келея відвести її в дім їх батька, вона погодилася бути за служницю їх матері, виховувати дітей і працювати в домі Келея. Дочки Келея привели Деметру до матері своєї Метанейри.

Дочки Келея не думали, що вводять у дім батька свого велику богиню. Але коли вводили вони Деметру в дім батька, то доторкнулась богиня головою верху дверей, і весь будинок осяяло дивне світло. Метанейра встала назустріч богині, вона зрозуміла, що не просту смертну привели до неї її дочки. Низько схилилася дружина Келея перед невідомою і просила її сісти на її місце цариці. Відмовилась Деметра; вона мовчки сіла на простому стільці служниці, як і раніше, байдужа до всього, що робилося навколо неї. Служниця Метанейри, весела Ямба, бачачи глибокий сум невідомої, намагалася розвеселити її. Вона весело прислуговувала їй і своїй господині Метанейрі; голосно лунав її сміх і сипалися жарти. Посміхнулась Деметра вперше з того часу, як викрав у неї Персефону похмурий Аїд, і вперше погодилась вона вжити їжі.

Деметра залишилась у Келея. Вона почала виховувати його сина Демофонта. Богиня вирішила дати Демофонтові безсмертя. Вона тримала немовля біля своїх божественних грудей, на своїх колінах; немовля дихало безсмертним диханням богині. Деметра натирала його амброзією[4], а вночі, коли всі в будинку Келея спали, вона, загорнувши Демофонта в пелюшки, клала його в яскраво палаючу піч. Але Демофонт не дістав безсмертя. Побачила раз Метанейра свого сина, який лежав у печі, страшенно злякалась і стала благати Деметру не робити цього. Деметра розгнівалась на Метанейру, вийняла Демофонта з печі і сказала:

«О, нерозумна, я хотіла дати безсмертя твоєму синові, зробити його невразливим. Знай же, я – Деметра, яка дає сили і радість

смертним і безсмертним».

Деметра відкрила Келею і Метанейрі, хто вона, і прийняла свій звичайний вигляд богині. Божественне світло розлилося по покоях Келея. Богиня Деметра стояла, велична і прекрасна, золотисте волосся спадало на її плечі, очі палали божественною мудрістю, від одягу її лилися чудові пахощі. Впали на коліна перед нею Метанейра та її чоловік. Богиня Деметра звеліла побудувати храм в Елевсіні, біля джерела Калліхори, і залишилася жити в ньому. При цьому храмі Деметра сама встановила свята.

Сум за ніжно коханою дочкою не покинув Деметру, не забула вона і гніву свого на Зевса. Як і раніше, не родила нічого земля. Голод ставав дедалі сильнішим, бо на полях землеробів не сходило жодної билинки. Даремно тягли бики землероба важкий плуг по ріллі – марна була їх праця. Гинули цілі племена. Зойки голодних неслися до неба, але не зважала на них Деметра. Нарешті, перестали куритися на землі жертви безсмертним богам. Загибель загрожувала всьому живому. Не хотів загибелі смертних великий хмарогонець Зевс. Він послав до Деметри вісницю богів Іріду. швидко помчала вона на своїх райдужних крилах в Елевсін до храму Деметри, кликала її, благала повернутися на світлий Олімп до сонму богів. Деметра не зглянулась на її благання. Посилав і інших богів великий Зевс до Деметри, але богиня не хотіла повернутися на Олімп, перш ніж поверне їй Аїд її дочку Персефону.

Послав тоді до свого похмурого брата Аїда великий Зевс швидкого, як думка, Гермеса. Гермес спустився в повне страхіть царство Аїда, став перед володарем душ померлих, який сидів на золотому троні, і оповів йому про волю Зевса.

Аїд погодився відпустити Персефону до матері, але спочатку дав їй проковтнути гранатове зернятко, символ шлюбу. Зійшла Персефона на золоту колісницю чоловіка з Гермесом; помчали безсмертні коні Аїда, ніякі перепони не були їм страшні, і миттю досягли вони Елевсіна.

Забувши про все від радощів, кинулась Деметра назустріч своїй доньці і ніжно обняла її. Знов була з нею її улюблена дочка Персефона. З нею повернулася Деметра на Олімп. Тоді великий

Зевс вирішив, що дві третини року житиме з матір'ю Персефона, а на одну третину – вертатиметься до чоловіка свого Аїда.

Велика Деметра повернула родючість землі, і знову все зацвіло, зазеленіло. Ніжним весняним листям укрились ліси; зарясніли квіти на смарагдовій мураві лук. Незабаром заколосилися хліборобні ниви; зацвіли і сповнились пахощами сади; заблищала на сонці зелень виноградників. Прокинулась уся природа. Все живе раділо і славило велику богиню Деметру і дочку її Персефону.

Але щороку покидає свою матір Персефона, і кожного разу Деметра поринає в сум і знову вбирається в темний одяг. І вся природа сумує за тією, що відійшла. Жовкне на деревах листя, і зриває його осінній вітер; відцвітають квіти, лани пустіють, настає зима. Спить природа, щоб прокинутись у радісному сяйві весни тоді, коли повернеться до своєї матері з безрадісного царства Аїда Персефона. Коли ж повертається до Деметри її дочка, тоді велика богиня родючості щедрою рукою сипле дари свої людям і благословляє працю землероба багатим урожаєм.

---

[1] Деметра (у римлян Церера) – одна з найбільш шановних богинь Давньої Греції, покровителька родючості й землеробства. На її честь у Греції відбувались численні свята. Характерно, що у поемах Гомера богиня Деметра перебуває на другому плані. Це свідчить, що шанувати її як велику богиню греки почали тоді, коли землеробство стало їх головним заняттям, а скотарство втратило колишнє значення.

[2] Викладено за гомерівським гімном.

[3] Нісейська долина знаходилася поблизу Мегари, на березі Саронічної затоки.

[4] Амброзія – їжа богів, яка дає безсмертя.

Кун М. А. Легенди і міфи Давньої Греції / М. А. Кун. – К.: Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 53 – 58.

З поеми Гесіода «Труди і дні» про п'ять поколінь богів Стародавньої Греції
(Гесіод. «Труди і дні», II, 109 – 201)

Гесіод (VIII – VII ст. до н. е.) – давньогрецький поет. Його поема «Труди і дні», написана у формі звернення Гесіода до свого брата Перса, містить практичні поради хліборобам із залученням міфологічних елементів. Інша поема Гесіода «Теогонія» являє собою одну з перших спроб систематичного викладу та генеалогічного впорядкування старогрецької міфології.

Спершу безсмертнії боги, що їх на Олімпі оселя,
Рід золотий утворили людей, обдарованих словом.
Рід цей тоді існував, як владикою неба був Кронос.
Люди жили, мов боги ті безсумні і світлі душею,
Як від тяжкого труда, так від горя далекі однако.
Старість до них не зближалась. Могучі на руки й на ноги
Завжди на учтах вони веселились, не відавши лиха,
А помирали як сном опановані. Всяке добро їм
Дано було на пожиток. Без бранки поле родюче
їм дарувало плодів рясоту. Лиш по власній охоті
В мирності серця робили вони, на всі блага багаті,
Власники стад незліченних, подібні до сонму безсмертних.
Час надійшов, і покрила земля покоління щасливе.
З тої пори його люди, із волі великого Зевса, –
Духи добра на землі і захисники смертного роду.
Все наглядаючи пильно – і правду й неправедні вчинки, –
Скрізь по землі вони ходять, одягнені легким туманом.
Дано їм право царське – роздавати нам всяке багатство.
Гірше далеко від першого друге людей покоління –
Срібне – створили безсмертні, що їх на Олімпі оселя:
До золотого воно не подібне ні тілом, ні духом.
Сотню-бо років при неньці турботній, під доглядом дбалим,
Хлопчик її виростав, безпомічний у рідному домі.
Як же до літ молодих і до розуму врешті доходив,
Жив після того недовго, велике приймаючи горе

Тільки з своєї провини. Ніколи-бо гордощам буйним
Впину ті люди не знали, богам не хотіли служити,
На земляних вівтарях учиняючи жертви блаженним,
Як земнорідним годиться, як звичай існує. Кротон
Скрив під землею те плем'я, угніваний тяжко, що шани
Не віддавали блаженним богам, олімпійським владикам.
Отже, і це покоління безгранна земля поглинула.
Смертні тепер називають їх родом підземних блаженних;
Хоч вони й другі по черзі, одначе так само в пошані.
Знов же і третє коліно людей, обдарованих словом, –
Мідне – Кроніон створив, не подібне до срібного зовсім.
Із ясенів появились ті люди. Страшнії могучі,
Сіяли горе й насильство, Арея справляючи діло.
Хлібом не з зерна живились, душею твердіші за кремінь,
Хмурі й суворі. Велика була їх потуга. З плечей їм
Руки над тілом міцним нездоланної сили зростали.
Мідна була у них зброя, доми побудовані з міді,
Міддю й робили усе і не знали за чорне залізо.
Тільки ж загинули й ці від кривавих незгод та усобиць.
В дім навісний льодового Аїда зійшли безнайменно.
Отже, хоч вельми страшні ті були, а уникнути смерті
Їм не судилось, вони теж бо втратили сонце блискуче.
Слідом за тим, як покрилось і це покоління землею,
Знову ще інше, четверте, створив на землі хліборолній
Батько Кроніон-владар – справедливіше й краще від інших –
Рід божественний славетних героїв, яких наші предки
На неосяжній землі величали колись півбогами.
Люта війна і страшні бойовища звели їх із світу.
Дехто на Кадмовім полі поліг коло Фів сімворітних,
Як за Едіпові вівці війна учинилась між ними.
Інші в крутих кораблях над безоднями млистого моря
В Трою походом пішли задля кучерів русих Гелени.
Там у кривавих боях і спіткала їх смерть поневільна.
Решту окремо від смертних, життя і домівку їм давши,
Зевс оселити призволив над гранями земного світу.

Там і понині живуть, острови населивши блаженних,
Близько глибоких вирів Океану, безсумні душею,
Славні герої. Там щедро їх зерном, солодшим від меду,
Тричі на рік надаряє квітуче зарідливе поле.
Нащо ж судилося жити мені серед п'ятого роду?
Чом я раніш не помер або чом не родився пізніше?
Нині-бо плем'я існує залізне. Ні вдень, ні вночі вже
Не припочити йому від труда, не позбутися смутку.
Долі не має. Турботи тяжкі від богів йому дані.
Правда, до злого і тут прилучилось добро. Бо Кроніон
Згубить і це покоління людей, обдарованих словом,
Як у рожденних дітей сивина забіліє в волоссі.
Поки ж те буде, нема односердя між батьком та сином,
Гостю немилий господар, товаришу давній товариш,
Навіть не дружні брати між собою, як перше бувало.
Хутко безчестити стануть ці люди батьків стародавніх,
Вже-бо й тепер їм не раз домовляють образливим словом.
Горе злосливим! Забулись небесної помсти. Не знають
Дяку належну віддати батькам за труди виховання.
В злості один на одного похватні губити вітчизну.
Не полюбляють людей незрадливої присяги. Мужі
Праведні й добрі в погорді у них, а злочинця шанують.
Правого суду далекі, стида не плекають у серці.
Гірший і кращого мужа до зла і неслави призводить
Словом лестивої мови, брехливого свідчення словом.
Заздрість несита між людьми нещасними з зойканням диким,
З повним ненависті зором блукає, радіючи злому.
Десь недалеко той день, що з землі на вершину Олімпу,
Гожість прекрасного тіла укривши під одягом білим,
До несмертельного роду простуючи, кинувши людство,
Стид віддалиться і честь, і самі лиш остануться біди
Смертним рожденцям землі, і не буде на муки поради.

Антична література. Греція. Рим. Хрестоматія / [упорядники Т. В. Михед, Ю. В. Якубіна]. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 122 – 124.

Давньогрецькі міфи про героїв з праці М. Куна «Легенди і міфи Давньої Греції»

Народження Персея

У царя Аргоса Акрісія, внука Лінкея, була дочка Даная, яка славилася своєю неземною красою. Акрісію було провіщено оракулом, що він загине від руки сина Данаї. Щоб уникнути такої долі, Акрісій збудував глибоко під землею з бронзи і каменю просторі покої і там замкнув свою дочку Данаю, щоб ніхто не бачив її. Але великий громовержець Зевс покохав її, проник у підземні покої Данаї у вигляді золотого дощу, і стала дочка Акрісія дружиною Зевса. Від цього шлюбу народився у Данаї чудовий хлопчик. Мати назвала його Персеєм.

Недовго прожив маленький Персей із своєю матір'ю в підземних покоях. Одного разу Акрісій почув голос і веселий сміх маленького Персея. Він спустився до своєї дочки, щоб дізнатися, чому чується в її покоях дитячий сміх. Акрісій здивувався, побачивши маленького чудового хлопчика. Як лякався він, довідавшись, що це син Данаї і Зевса. Зараз же згадалось йому провіщення оракула. Знов довелося йому думати, як уникнути долі. Нарешті Акрісій звелів зробити велику дерев'яну скриню, замкнув у неї Данаю і сина її Персея, забив скриню і наказав кинути в море.

Довго носилася скриня по бурхливих хвилях солоного моря. Загибель загрожувала Данаї і її синові. Хвилі кидали скриню то в один, то в другий бік, то високо здіймали її на своїх гребенях, то спускали в безодню моря. Нарешті вічно шумливі хвилі пригнали скриню до острова Серіфу [1]. В той час на березі ловив рибу рибалка Діктіс. Він тільки-но закинув у море сіті. Заплуталась скриня в сітях, і разом з ними Діктіс витяг її на берег. Він відкрив скриню і, на своє здивування, побачив у ній надзвичайної краси жінку і маленького чудового хлопчика. Діктіс відвів їх до свого брата, царя Серіфу, Полідекта.

Виріс при дворі царя Полідекта Персей і став сильним, стрункім юнаком. Як зоря, сяяв він серед юнаків Серіфу своєю боже-

ственною красою, ніхто не був рівний йому ні вродою, ні силою, ні вправністю, ні мужністю.

Персей убиває Горгону Медузу

Полідект замислив насильно взяти собі за дружину прекрасну Данаю, але Даная ненавиділа суворого царя Полідекта. Персей заступився за свою матір. Розгнівався Полідект, і з цього часу він думав тільки про одне – як згубити йому Персея. Кінець кінцем жорстокий Полідект вирішив послати Персея поголову горгони Медузи. Він прикликав Персея і сказав йому:

«Якщо ти справді син громовержця Зевса, то не відмовишся зробити великий подвиг. Серце твоє не здригнеться ні перед якою небезпекою. Доведи ж мені, що Зевс – твій батько, і принеси мені голову горгони Медузи. О, вірю я, Зевс допоможе своєму синові!»

Гордо глянув Персей на Полідекта і спокійно відповів:

«Добре, я здобуду тобі голову Медузи».

Вирушив Персей в далеку путь. Йому треба було досягти західного краю землі, тієї країни, де панували богиня Ніч і бог смерті Танат. У цій країні жили і жахливі горгони. Все тіло їх вкривала блискуча і міцна, як сталь, луска. Жоден меч не міг розрубати цю луску, тільки вигнутий меч Гермеса. Величезні мідні руки з гострими сталевими пазурами були у горгон. На головах у них замість волосся ворушилися з шипінням отруйні змії. Обличчя горгон, з їх гострими, як кинджали, іклами, з губами, червоними, як кров, із палаючими люттю очима, були повні такої злості, були такі жахливі, що в камінь обертався кожний, хто хоч раз поглянув на горгон. На крилах із золотими блискучими перами горгони швидко носились у повітрі. Горе людині, яку вони зустрічали! Горгони розривали її на шматки своїми мідними руками і пили її гарячу кров.

Тяжкий, надлюдський подвиг мав звершити Персей. Боги Олімпу не могли дати загинути Персею, синові Зевса. На допомогу йому з'явився швидкий, як думка, посланець богів Гермес і улюблена дочка Зевсова, войовниця Афіна. Афіна дала Персею

мідний щит, такий блискучий, що в ньому, немов у дзеркалі, відбивалося все; а Гермес дав Персеєві свій гострий меч, що рубав, як м'який віск, найтвердішу сталь. Вісник богів указав юному героєві, як знайти горгон.

Довгий був шлях Персея. Багато країн пройшов він, багато бачив народів. Нарешті дійшов він до похмурої країни, де жили старі грайї. Одне тільки око і один зуб мали вони на всіх трьох. По черзі користувалися вони ними. Поки око було в однієї з грай, дві інші були сліпі, і видюща грайя вела сліпих, безпорадних сестер. Коли ж, вийнявши око, грайя передавала його по черзі другій, всі три сестри були сліпі. Ось ці грайї охороняли шлях до горгон, тільки вони самі знали його. Тихо підкрався до них, за порадою Гермеса, в пітьмі Персей і вирвав в однієї з грай чудесне око саме в ту мить, коли вона передавала його своїй сестрі. Скрикнули грайї з жаху. Тепер вони всі три були сліпі. Що мали робити вони, сліпі й безпорадні? Почали вони благати Персея, заклинаючи його всіма богами, віддати їм око. Вони ладнібули зробити все для героя, тільки б він вернув їм їх скарб. Тоді Персей зажадав у них за те, що поверне їм око, указати йому шлях до горгон. Довго вагалися грайї, та довелося їм, щоб повернути собі зір, указати цей шлях. Так узнав Персей, як потрапити йому на острів горгон, і швидко рушив далі.

Під час подальшого шляху прийшов Персей до німф. Від них дістав він три дарунки: шолом володаря підземного царства Аїда, який робив невидимим кожного, хто його одягав, сандалі з крилами, за допомогою яких можна було швидко літати в повітрі, і чарівну торбину: ця торбина то розширялась, то стискалась, залежно від розміру того, що в ній лежало. Взув Персей крилаті сандалі, надів шолом Аїда, перекинув через плече чарівну торбину і швидко понісся в повітрі до острова горгон.

Високо в небі нісся Персей. Під ним розстилалась земля з зеленими долинами, де срібними стрічками ви-лись ріки. Міста виднілись унизу, в них ясно виблискували білим мармуром храми богів. Вдалині височіли гори, вкриті зеленню лісів, і, як алмази, горіли в променях сонця їх снігові вершини. Вихором несеться

Персей все далі й далі. Він летить так високо, як не злітають орли на своїх могутніх крилах. Ось блиснуло вдалині, як розтоплене золото, море. Тепер над морем летить Персей, і шум морських валів ледве вловимим шелестом доноситься до нього. Ось уже не видно землі. На всі боки, скільки сягає зір Персея, розкинулась під ним рівнина вод. Нарешті в блакитній далині моря чорною смужкою показався острів. Усе ближче він. Це острів горгон. Щось нестерпучим блиском сяє в променях сонця на цьому острові. Нижче спустився Персей. Мов орел, ширяє він над островом і бачить: на скелі сплять три жахливих горгони. Вони розкинули уві сні свої мідні руки, вогнем горять на сонці їх сталева луска і золоті крила. Змії на їх головах ледве ворушаться уві сні. швидше відвернувся Персей від горгон. Боїться побачити він їх грізні обличчя – адже один погляд, і в камінь обернеться він. Узяв Персей щит Афіни-Паллади – як у дзеркалі, відбилися в ньому горгони. Яка ж із них Медуза? Мов дві краплі води, схожі одна на одну горгони. З трьох лише Медуза смертна, тільки її можна вбити. Задумався Персей. Тут допоміг Персеєві швидкий Гермес. Він показав Персеєві Медузу і тихо шепнув йому на вухо:

«Швидше, Персею! Сміливіше спускайся вниз. Он, крайня до моря, Медуза. Відрубай їй голову. Пам'ятай, не дивись на неї! Один погляд, і ти загинеш. Поспішай, поки не прокинулись горгони!»

Як падає з неба орел на намічену жертву, так кинувся Персей до сплячої Медузи. Він дивиться в ясний щит, щоб певніше завдати удару. Змії на голові Медузи зачули ворога. З грізним шипінням піднялися вони. Поворушилась уві сні Медуза. Вона вже трохи розплющила очі. В цю мить, як блискавка, блиснув гострий меч. Одним ударом відтяв Персей голову Медузи. Її темна кров потоком ринула на скелю, а з потоками крові з тіла Медузи піднявся до неба крилатий кінь Пегас і велетень Хрісаор. Швидко схопив Персей голову Медузи і сховав її в чарівну торбину. Звиваючись у корчах смерті, тіло Медузи впало із скелі в море. Від шуму його падіння прокинулись сестри Медузи, Стейно і Евріала. Махнувши могутніми крилами, вони звилися над островом і очима, що горіли лютістю, дивилися навколо. Горгони з шумом носяться в повітрі,

але безслідно зник убивця сестри їхньої Медузи. Жодної живої душі не видно ні на острові, ні далеко в морі. А Персей швидко нісся, невидимий у шоломі Аїда, над шумливим морем. Ось уже несеться він над пісками Лівії. Крізь торбину просочилася кров з голови Медузи і падала важкими краплями на пісок. З цих крапель крові породили піски отруйних змій. Все кругом кишіло ними, все живе кидалося тікати від них; змії перетворили Лівію в пустелю.

---

[1] Серіф – один з Кікладських островів у Егейському морі.

Кун М. А. Легенди і міфи Давньої Греції / М. А. Кун. – К.: Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 94 – 97.

Народження і виховання Геракла [1]

У Мікенах [2] правив цар Електріон. У нього викрали телебої [3], під проводом синів царя Птерелая, стада. Телебої вбили синів Електріона, коли вони хотіли відбити викрадене. Цар Електріон оповістив тоді, що він віддасть свою красуню-дочку Алкмену за того, хто поверне йому стада і помститьсяза смерть синів. Героєві Амфітріону вдалося без бою повернути стада Електріону, тому що цар телебоїв Птерелай доручив охороняти викрадені стада царю Еліди [4] Поліксенові, а той віддав їх Амфітріону. Повернув Амфітріон Електріонові його стада і отримав руку Алкмени. Недовго залишався Амфітріон у Мікенах. Під час весільного бенкету, в спорі через стада, Амфітріон убив Електріона, і довелося йому з дружиною Алкменою тікати з Мікен. Алкмена пішла за своїм молодим чоловіком на чужину тільки з тією умовою, що він помститься на синах Птерелая за вбивство її братів. Тому, прибувши у Фіви до царя Креонта, в якого знайшов собі пристановище Амфітріон, він вирушив з військом проти телебоїв. Під час його відсутності Зевс, захоплений вродою Алкмени, з'явився до неї, прибравши образ Амфітріона. Незабаром повернувся і Амфітріон. І от від Зевса і Амфітріона мали народитися в Алкмени два сини-близнята.

Того дня, коли повинен був народитися великий син Зевса і

Алкмени, зібралися боги на високому Олімпі. Радіючи, що скоро народитьсяв нього син, егідодержавний Зевс сказав богам:

«Вислухайте, боги і богині, що я скажу вам: велить мені сказати це моє серце! Сьогодні народиться великий герой; він панувати-ме над усіма своїми родичами, які ведуть свій рід від сина мого, великого Персея».

Але дружина Зевса, царственна Гера, яка гнівалася, що Зевс одружився із смертною Алкменою, вирішила хитрощами по-збавити влади над усіма персеїдами сина Алкмени – вона вже перед народженням ненавиділа Зевсового сина. Тому, заховавши в глибині серця свою хитрість, Гера сказала Зевсові:

«Ти говориш неправду, великий громовержцю! Ніколи не ви-конаєш ти свого слова! Дай мені велику, незламну клятву богів, що той, який народиться сьогодні першим у роду персеїдів, буде панувати над своїми родичами».

Опанувала розумом Зевса богиня обману Ата, і, не підозрюючи хитрощів Гери, громовержець дав незламну клятву. Зараз же по-кинула Гера світлий Олімп і на своїй золотій колісниці понеслася в Аргос. Там прискорила вона народження сина у богорівної дру-жини персеїда Сфенела, і з'явилася на світ цього дня в роду Персея квола, хвора дитина, син Сфенела, Еврісфей. швидко повернулася Гера на світлий Олімп і сказала великому хмарогонцеві Зевсу:

«О, Зевсе-отче, що мечеш блискавицями, вислухай мене! Зараз народився в славному Аргосі у персеїда Сфенела син Еврісфей. Він першим народився сьогодні і повинен панувати над усіма на-щадками Персея».

Засмутився великий Зевс, тільки тепер зрозумів він усю під-ступність Гери. Він розгнівався на богиню обману Ату, що ово-лоділа його розумом; у гніві схопив її Зевс за волосся і скинув із світлого Олімпу. Повелитель богів і людей заборонив їй з'являтися на Олімп. З того часу богиня обману Ата живе серед людей.

Зевс полегшив долю свого сина. Він уклав з Герою непорушний договір, що син його не все своє життя перебуватиме під владою Еврісфея. Лише дванадцять великих подвигів зробить він з доруче-ння Еврісфея, а потім не тільки звільниться з-під його влади, а

навіть дістане безсмертя. Громовержець знав, що багато великих небезпек доведеться подолати його синові, тому він наказав своїй улюбленій дочці Афіні-Палладі допомагати синові Алкмени. Часто доводилося потім сумувати Зевсові, коли він бачив, як син його несе великі труди на службі у кволого і боягузливого Еврісфея, але не міг він порушити даної Гері клятви.

В один день з народженням сина Сфенела народились і в Алк-мени близнята: старший – син Зевса, названий при народженні Алкідом, і молодший – син Амфітріона, названий Іфіклом. Алкід і був найбільшим героєм Греції. Його назвала пізніш віщунка піфія Гераклом. Під цим ім'ям прославився він, дістав безсмертя і був прийнятий у сонм світлих богів Олімпу.

Гера почала переслідувати Геракла з самого першого дня його життя. Дізнавшись, що Геракл народився і лежить, сповитий у пелюшки, з братом своїм Іфіклом, вона, щоб згубити новонарод-женого героя, послала дві змії. Була вже ніч, коли вповзли, блискаючи очима, до покою Алкмени змії. Тихо підповзли вони до колиски, де лежали близнята, і вже хотіли, обвившись навколо тіла маленького Геракла, задушити його, як прокинувся син Зевса. Він простяг свої маленькі рученята до змій, схопив їх за шиї і здавив з такою силою, що відразу задушив їх. Вжахнувшись, скочила Алкмена зі свого ложа; побачивши змій у колисці, голосно закричали жінки, що були в покоях. Всі кинулися до колиски Алкіда. На крик жінок з видобутим мечем прибіг Амфітріон. Обступили всі колиску й побачили надзвичайне чудо: маленький новонароджений Геракл тримав двох величезних задушених змій які ще слабо звивалися в його манюсіньких ручках. Вражений силою свого прийомного сина, Амфітріон покликав віщуна Тіресія і запитав його про долю новонародженого. Тоді віщий старець повідав, скільки великих подвигів звершить Геракл, і провістив, що він стане в кінці свого життя безсмертним.

Дізнавшись, яка велика слава чекає старшого сина Алкмени, Амфітріон дав йому виховання, гідне героя. Не тільки про роз-виток сили Геракла дбав Амфітріон, він клопотався і про його освіту. Його вчили читати, писати, співати та грати на кіфарі. Та

далеко не такі успіхи мав у науках і музиці Геракл, яких досягав він у боротьбі, стрільбі з лука і вмінні володіти зброєю. Часто доводилося вчителеві музики, брату Орфея Лінові, гніватися на свого учня і навіть карати його. Одного разу під час уроку Лін ударив Геракла, роздратований тим, що він не хоче вчитися. Розгніваний Геракл схопив кіфару і вдарив нею Ліна по голові. Не розрахував сили удару юний Геракл. Удар кіфари був такий сильний, що Лін упав мертвим на місці. Покликали до суду Геракла за це вбивство. Виправдуючись, сказав син Алкмени:

«Адже ж каже найсправедливіший із суддів Радаманф, що кожний, кого вдарять, може відповісти ударом на удар».

Виправдали судді Геракла, але вітчим його Амфітріон, боячись, щоб не сталося ще чогось подібного, послав Геракла в лісистий Кіферон пасти стада.

Геракл у Фівах

Виріс у лісах Кіферону Геракл і став могутнім юнаком. Він був на цілу голову вищий від усіх на зріст, а сила його далеко перевершувала силу людини. З першого погляду можна було впізнати в ньому сина Зевса, особливо по очах, які світились якимсь незвичайним божественним світлом. Не було рівного Гераклові спритністю у військових вправах, а луком і списом володів він так досконало, що ніколи не давав промаху. Бувши ще юнаком, Геракл убив грізного кіферонського лева, що жив на верхів'ях гір. Юний Геракл напав на нього, вбив і здер з нього шкуру. Цю шкуру одяг він на себе, накинувши її, як плащ, на свої могутні плечі. Лапами зав'язав її у себе на грудях, а шкура з лев'ячої голови була йому шоломом. Геракл зробив собі величезну палицю з вирваного ним з корінням у Німейському гаю твердого, як залізо, ясена. Меч Гераклові подарував Гермес, лук і стріли – Аполлон, золотий панцир зробив йому Гефест, а Афіна сама виткала для нього одяг.

Змужнівши, Геракл переміг царя Орхомена, Ергіна, якому Фіви платили щороку велику данину. Він убив під час битви Ергіна, а на мінійський Орхомен наклав данину, яка була вдвоє більшою,

ніж та, що платили Фіви. За цей подвиг цар Фів Креонт віддав Гераклові в дружини свою дочку Мегару, а боги послали йому трьох прекрасних синів.

Щасливо жив Геракл у семибрамних Фівах. Але богиня Гера, як і раніш, палала ненавистю до сина Зевса. Вона наслала на Геракла жахливу хворобу. Втратив розум великий герой, божевілля опанувало ним. В припадку нестямності Геракл убив усіх своїх дітей і дітей свого брата Іфікла. Коли ж минув припадок, глибока скорбота пройняла Геракла. Очистившись від гріха вчиненого ним мимовільного вбивства, Геракл покинув Фіви і вирушив у священні Дельфи запитати бога Аполлона, що йому робити. Аполлон звелів Гераклові вирушити на батьківщину його предків у Тіринф і дванадцять років служити Еврісфеєві. Устами піфії син Латони провістив Гераклові, що він дістане безсмертя, якщо здійснить за велінням Еврісфея дванадцять великих подвигів.

Геракл на службі в Еврісфея

Геракл оселився в Тіринфі і став слугою кволого, боягузливого Еврісфея. Еврісфей боявся могутнього героя і не пускав його в Мікени. Всі накази свої передавав він синові Зевса в Тіринф своїм вісником Копреєм.

Німейський лев (перший подвиг)

Гераклові недовго довелося чекати першого доручення царя Еврісфея. Він доручив Гераклові вбити німейського лева. Цей лев, породжений Тіфоном і Єхидною, був дивовижної величини. Він жив біля міста Німеї [5] і спустошував усі околиці. Геракл сміливо вирушив на небезпечний подвиг. Прибувши до Німеї, зараз же пішов він у гори, щоб розшукати лігвище лева. Вже був полудень, коли герой дійшов до схилів гір. Ніде не видно було жодної живої душі: ні пастухів, ні землеробів. Усе живе повтікало з цих місць від страху перед жахливим левом. Довго шукав Геракл по лісистих схилах гір та по ущелинах лігвище лева, нарешті, коли вже сонце почало схилятися на захід, знайшов Геракл у темній

ущелині лігвище; воно знаходилось у величезній печері, що мала два виходи. Геракл завалив один з виходів величезним камінням і став чекати лева, сховавшись за камінням. Перед самим вечором, коли вже насувалися сутінки, показався дивовижний лев з довгою кошлатою гривою. Напнув тятиву свого лука Геракл і пустив одну за одною три стріли в лева, але стріли відскочили від його шкури – вона булатверда, як сталь. Грізно заричав лев, ричання його розкотилось, немов грім, по горах. Озираючись на всі боки, лев стояв в ущелині і шукав очима, що палали лютістю, того, хто насмілився пускати в нього стріли. Та ось він побачив Геракла і кинувся величезним стрибком на героя. Мов блискавка,мигнула палиця Геракла і громовим ударом упала на голову лева. Лев звалився на землю, приголомшений страшним ударом; Геракл кинувся на лева, обхопив його своїми могутніми руками і задушив. Взявши на свої могутні плечі вбитого лева, Геракл повернувся в Німею, приніс жертву Зевсові і встановив на пам'ять про свій перший подвиг Німейські ігри [6]. Коли Геракл приніс убитого ним лева в Мікени, Еврісфей зблід від страху, глянувши на дивовижного лева. Цар Мікен зрозумів, яку нелюдську силу має Геракл. Він заборонив йому навіть наближатися до воріт Мікен; коли ж Геракл приносив докази своїх подвигів, Еврісфей з жахом дивився на них з високих мікенських мурів.

Лернейська гідра (другий подвиг)

Після першого подвигу Еврісфей послав Геракла вбити лернейську гідру. Це була потвора з тілом змії і дев'ятьма головами дракона. Як і німейський лев,гідра була породжена Тіфоном і Єхидною. Жила гідра в болоті коло міста Лерни [7] і, виповзаючи зі свого лігвища, нищила цілі стада і спустошувала всі околиці. Боротьба з дев'ятиголовою гідрою була небезпечна, тому що одна з голів її була безсмертна. Вирушив у дорогу до Лерни Геракл із сином Іфікла Іолаєм. Прибувши до болота біля міста Лерни, Геракл залишив Іолая з колісницею в ближньому гаї, а сам пішов шукати гідру. Він знайшов її в оточеній болотом печері. Розпікши до червоного жару свої стріли, почав Геракл пускати їх одну за одною

в гідру. Розлютили гідру стріли Геракла. Вона виповзла, звиваючись покритимблискучою лускою тілом, з пітьми печери, грізно піднялася на своєму величезному хвості і хотіла вже кинутись на героя, але наступив їй син Зевса ногою на тулуб і притис до землі. Своїм хвостом гідра обвилась навколо ніг Геракла і силкувалася звалити його. Як непохитна скеля, стояв герой і помахами своєї важкої палиці одну за одною збивав голови гідри. Мов вихор, свистіла в повітрі палиця; злітали голови гідри, але гідра все-таки була жива. Тут Геракл помітив, що в гідри на місці кожної збитої голови виростають дві нові. Прийшла й допомога гідрі. З болота виповз потворний рак і впився своїми клішнями в ногу Геракла. Тоді герой покликав на допомогу свого друга Іолая. Іолай убив потворного рака, запалив частину ближнього гаю і палаючими стовбурами дерев припікав гідрі шиї, з яких Геракл збивав своєю палицею голови. Нові голови перестали виростати в гідри. Дедалі слабше опиралася вона синові Зевса. Нарешті й безсмертна голова злетіла в гідри. Потворна гідра була переможена і впала мертвою на землю. Глибоко закопав її безсмертну голову переможець Геракл і навалив на неї величезну скелю, щоб не могла вона знову вийти на світ. Потім великий герой розтяв тіло гідри і занурив в її отруйну жовч свої стріли. З того часу рани від стріл Геракла стали невигойними. З великим тріумфом повернувся Геракл у Тіринф. Але там чекало його вже нове доручення Еврісфея.

Стімфалійські птахи (третій подвиг)

Еврісфей доручив Гераклові перебити стімфалійських птахів. Мало не в пустелю перетворили ці птахи всі околиці аркадського міста Стімфала. Вони нападали і на тварин, і на людей і розривали їх своїми мідними пазурами й дзьобами. Але найстрашніше було те, що пера цих птахів були з твердої бронзи, і птахи, злетівши вгору, могли пускати їх, як стріли, на того, хто здумав би напасти на них. Важко було Гераклові виконати це доручення Еврісфея. На допомогу йому прийшла войовниця Афіна-Паллада. Вона дала Гераклові два мідні тимпани, їх викував бог Гефест, і звеліла Гераклові стати на високому пагорбі біля того лісу, де гніздилися стім-

фалійські птахи, і вдарити в тимпани; коли ж птахи підіймуться – перестріляти їх з лука. Так і зробив Геракл. Зійшовши на пагорб, він ударив у тимпани, і знявся такий страшенний дзвін, що птахи величезною зграєю злетіли над лісом і, охоплені жахом, почали кружляти над ним. Вони дощем сипали свої гострі, як стріли, пера на землю, але не влучали пера в Геракла, який стояв на пагорбі. Схопив свій лук герой і почав разити птахів смертоносними стрілами. Пойняті страхом, знялися вгору за хмари стімфалійські птахи і зникли з очей Геракла. Полетіли птахи геть за межі Греції на береги Евксинського Понту [8] і більше ніколи не поверталися в околиці Стімфала. Так виконав Геракл це доручення Еврісфея і повернувся в Тіринф, але зараз же довелося йому вирушити на ще важчий подвиг.

Керінейська лань (четвертий подвиг)

Еврісфей знав, що в Аркадії живе чудесна керінейська лань, послана богинею Артемідою на кару людям. Лань ця спустошувала поля. Саме її спіймати і послав Еврісфей Геракла і звелів йому живою приставити її в Мікени. Ця лань була надзвичайно гарна, роги в неї були золоті, а ноги мідні. Наче вітер, носилась вона по горах і долинах Аркадії, не знаючи ніколи втоми. Цілий рік переслідував Геракл керінейську лань. Вона мчала через гори, через рівнини, стрибала через прірви, перепливала ріки. Все далі й далі на північ тікала лань. Не відставав від неї герой, він гнався за нею, не спускаючи її з очей. Нарешті Геракл досяг у погоні за ланню крайньої півночі – країни гіперборейців і джерел Істру [9]. Тут лань зупинилась. Герой хотів схопити її, але вислизнула вона і, як стріла, понеслась назад, на південь. Знову почалась погоня. Гераклові вдалося тільки в Аркадії наздогнати лань. Навіть після такої довгої погоні не втратила вона сил. Втративши надію впіймати лань, Геракл удався до своїх стріл, що б'ють без промаху. Він поранив золоторогу лань стрілою в ногу, і тільки тоді вдалося йому впіймати її. Геракл звалив чудесну лань на плечі і хотів уже нести її в Мікени, як стала перед ним розгнівана Артеміда і сказала:

«Хіба не знав ти, Геракле, що лань ця моя? Навіщо образив

ти мене, поранивши мою улюблену лань? Хіба не знаєш, що не прощаю я образ? Чи ти гадаєш, що ти могутніший від богів-олімпійців?»

З побожністю схилився Геракл перед прекрасною богинею і відповів:

«О, велика дочко Латони, не звинувачуй ти мене! Ніколи не ображав я безсмертних богів, що живуть на світлому Олімпі; завжди шанував я небожителів багатими жертвами і ніколи не вважав себе за рівного їм, хоч і сам я – син громовержця Зевса. Не по своїй волі переслідував я твою лань, а з наказу Еврісфея. Боги самі звеліли мені служити йому, і не смію я не послухатись Еврісфея!»

Артеміда простила Гераклові його провину. Великий син громовержця Зевса приніс живою в Мікени керінейську лань і віддав її Еврісфею.

Еріманфський кабан і битва з кентаврами (п'ятий подвиг)

Після полювання на мідноногу лань, що тривало цілий рік, недовго відпочивав Геракл. Еврісфей знову дав йому доручення. Геракл повинен був убити еріманфського кабана. Цей кабан, що мав дивовижну силу, жив на горі Еріманфі і спустошував околиці міста Псофіса [10]. Він не щадив і людей і вбивав їх своїми величезними іклами. Геракл пішов до гори Еріманфу. По дорозі відвідав він мудрого кентавра Фола. З пошаною прийняв Фол великого сина Зевса і влаштував для нього бенкет. Під час бенкету кентавр відкрив велику посудину з вином, щоб якнайкраще почастувати героя. Далеко рознеслись пахощі чудесного вина. Почули ці пахощі й інші кентаври. Страшенно розгнівались вони на Фола за те, що він відкрив посудину. Вино належало не самому лише Фолові, а було власністю всіх кентаврів. Кентаври кинулись до житла Фола і напали несподівано на нього й Геракла, коли вони вдвох весело бенкетували, прикрасивши голови вінками з плюща. Геракл не злякався кентаврів. Він швидко скочив зі свого ложа і почав кидати в нападників величезні димучі головешки. Кентаври кинулися тікати, а Геракл разив їх своїми отруйними стрілами. Герой переслідував їх до самої Малеї. Там сховалися кентаври у Гераклового

друга, Хірона, наймудрішого з кентаврів. Слідом за ними в печеру Хірона увірвався Геракл. У гніві натягнув він свій лук, блиснула в повітрі стріла і вп'ялася в коліно одного з кентаврів. Не ворога поразив Геракл, а свого друга Хірона. Велика скорбота охопила героя, коли він побачив, кого поранив. Геракл поспішає обмити і перев'язати рану другові, але ніщо не може допомогти. Знав Геракл, що рана від стріли, отруєної жовчю гідри, невигойна. Знав і Хірон, що загрожує йому тяжка смерть. Щоб не страждати від рани, він згодом добровільно зійшов у похмуре царство Аїда.

У глибокому смутку Геракл покинув Хірона і скоро дійшов до Еріманфу. Там у густому лісі знайшов він грізного кабана і вигнав його криком з хащів. Довго переслідував кабана Геракл і, нарешті, загнав його у глибокий сніг на вершині гори. Кабан загруз у снігу, а Геракл, кинувшись на нього, зв'язав його і відніс живим у Мікени. Коли Еврісфей побачив дивовижного кабана, то від страху сховався у велику бронзову посудину.

Стайні царя Авгія (шостий подвиг)

Незабаром Еврісфей дав нове доручення Гераклові. Він повинен був очистити від гною весь скотний двір Авгія, царя Еліди, сина світлосяйного Геліоса. Бог сонця дав своєму синові незчисленні багатства. Особливо численні були стада Авгія. Серед його стад були триста биків з білими, якснігі, ногами, двісті биків були червоні, мов сідонський пурпур, дванадцять биків, присвячених богові Геліосу, були білі, наче лебеді, а один бик, що відзначався незвичайною красою, сяяв, мов зірка. Геракл запропонував Авгієві очистити за один день весь його величезний скотний двір, якщо він погодиться віддати йому десяту частину його стад. Авгій погодився. Йому здавалося, що неможливо виконати таку роботу за один день. Але Геракл повалив з двох протилежних сторін стіну, що оточувала стайні, і відвів до них воду двох рік, Алфея і Пенея. Вода цих рік в один день винесла весь гній із стаєнь, а Геракл знову склав стіни. Коли герой прийшов до Авгія вимагати нагороди, то гордий цар не віддав йому обіцяної десятої частини стад, і довелося Гераклові ні з чим повернутись у Тіринф.

Страшенно помстився великий герой цареві Еліди. Через кілька років, уже звільнившись від служби Еврісфеєві, Геракл вторгся з великим військом в Еліду, переміг у кровопролитній битві Авгія і вбив його своєю смертоносною стрілою. Після перемоги зібрав герой військо і всю багату здобич біля міста Піси, приніс жертви олімпійським богам і встановив Олімпійські ігри [11], які й справлялися з того часу всіма греками кожні чотири роки на священній рівнині, обсадженій самим Гераклом присвяченими богині Афіні-Палладі оливами.

Геракл помстився і всім союзникам Авгія. Особливо ж поплатився цар Пілоса, Нелей. Геракл, прийшовши з військом до Пілоса, захопив місто і вбив Нелея і одинадцять його синів. Не врятувався і син Нелея, Періклімен, якому дав володар моря Посейдон дар обертатися в лева, змію і бджолу. Геракл убив його, коли, обернувшись у бджолу, Періклімен сів на одного з коней, запряжених у колісницю. Один тільки син Нелея, Нестор, лишився живим. Згодом прославився Нестор серед греків своїми подвигами і своєю великою мудрістю.

Критський бик (сьомий подвиг)

Щоб виконати сьоме доручення Еврісфея, Гераклові довелося покинути Грецію і вирушити на острів Крит. Йому доручив Еврісфей привести в Мікени критського бика. Цього бика цареві Криту, Міносу, синові Європи, послав землетрясець Посейдон; Мінос повинен був при-нести бика в жертву Посейдонові. Але Міносу шкода стало жертвувати такого чудового бика – він залишив його у своєму стаді, а в жертву Посейдонові приніс одного з своїх биків. Посейдон розгнівався на Міноса й наслав на бика, що вийшов з моря, шаленство. По всьому острову носився бик і знищував усе на своєму шляху. Великий герой Геракл зловив бика і приборкав його. Геракл сів на широку спину бика і переплив на ньому через море з Криту на Пелопоннес. Геракл привів бика в Мікени, але Еврісфей побоявся залишити Посейдонового бика в своєму стаді і пустив його на волю. Зачувши знову волю, понісся шалений бик через увесь Пелопоннес на північ і, нарешті, прибіг в Аттику на

Марафонське поле. Там його вбив великий афінський герой Тесей.

Коні Діомеда (восьмий подвиг)

Після приборкання критського бика Гераклові, за дорученням Еврісфея, довелось вирушити у Фракію до царя бістонів, Діомеда. У цього царя були незвичайної краси і сили коні. Вони були приковані залізними ланцюгами в стійлах, бо ніякі пута не могли втримати їх. Цар Діомед годував цих коней людським м'ясом. Він кидав їм на поталу всіх чужоземців, які, гнані бурею, приставали до його міста. До цього фракійського царя і з'явився з своїми супутниками Геракл. Він заволодів кіньми Діомеда і повів їх на свій корабель. На березі наздогнав Геракла сам Діомед із своїми войовничими бістонами. Доручивши охорону коней своєму улюбленцеві Абдеру, синові Гермеса, Геракл став до бою з Діомедом. Небагато було супутників у Геракла, але все ж переможений був Діомед і загинув у бою. Геракл повернувся до корабля. Який великий був його розпач, коли він побачив, що дикі коні розірвали на шматки його улюбленця Абдера. Геракл влаштував пишний похорон своєму улюбленцеві, насипав над його тілом високу могилу, а поряд з могилою заснував місто і назвав його на честь свого улюбленця Абдерою. А коней Діомеда Геракл привів до Еврісфея, і той звелів випустити їх на волю. Дикі коні побігли в гори Лікейона [12], вкриті густим лісом, і були там розтерзані дикими звірами.

Пояс Іпполіти (дев'ятий подвиг)

Дев'ятим подвигом Геракла був його похід у країну амазонок за поясом цариці Іпполіти. Цей пояс подарував Іпполіті бог війни Арес, і вона носила його як знак своєї влади над всіма амазонками. Дочка Еврісфея Адмета, жриця богині Гери, хотіла неодмінно мати цей пояс. Щоб виконати її бажання, Еврісфей послав за поясом Геракла. Зібравши невеликий загін героїв, великий син Зевса відправився в далеку путь на одному тільки кораблі. Хоч і невеликий був загін Геракла, але багато славних героїв було в цьому загоні, був у ньому і великий герой Аттіки Тесей.

Далекий шлях був перед героями. Вони мали досягти най-

дальших берегів Евксінського Понту, бо там знаходилася країна амазонок з столицею Феміскірою. По дорозі Геракл пристав із своїми супутниками до острова Паросу, де правили сини Міноса. На цьому острові сини Міноса вбили двох супутників Геракла. Геракл, розгніваний цим, зараз же почав війну з синами Міноса. Ба-гатьох жителів Паросу він перебив. Інших же, загнав у місто, тримав в облозі до того часу, поки не послали обложені послів до Геракла і не почали просити його, щоб він взяв двох з них замість убитих супутників. Тоді зняв облогу Геракл і замість убитих узяв онуків Міноса – Алкея і Сфенела.

Із Паросу Геракл прибув у Мізію [13] до царя Ліка, який прийняв його з великою гостинністю. Несподівано напав на Ліка цар бебриків. Геракл переміг із своїм загоном царя бебриків і зруйнував його столицю, а всю землю бебриків віддав Лікові. Цар Лік назвав цю країну на честь Геракла Гераклеєю. Після цього подвигу вирушив Геракл далі й, нарешті, прибув у місто амазонок Феміскіру.

Слава про подвиги Зевсового сина давно вже досягла країни амазонок. Тому, коли корабель Геракла пристав до Феміскіри, вийшли амазонки з царицею назустріч героєві. Вони з подивом дивилися на великого сина Зевса, який виділявся, мов безсмертний бог, серед своїх супутників-героїв. Цариця Іпполіта запитала великого героя Геракла:

«Славний Зевсів сину, скажи мені, що привело тебе до нашого міста? Мир несеш ти нам чи війну?»

Так відповів цариці Геракл:

«Царице, не зі своєї волі прийшов я сюди з військом, зробивши велику путь по бурхливому морю; мене прислав володар Мікен – Еврісфей. Дочка його, Адмета, хоче мати твій пояс, подарунок бога Ареса. Еврісфей доручив мені здобути твій пояс!»

Не мала сили ні в чому відмовити Гераклові Іпполіта. Вона вже була готова добровільно віддати йому пояс, але велика Гера, бажаючи згубити ненависного їй Геракла, прийняла образ амазонки, змішалася в натовпі й почала переконувати войовниць напасти на військо Геракла.

«Неправду говорить Геракл, – сказала Гера амазонкам, – він

прийшов до вас із підступним наміром: герой хоче викрасти вашу царицю Іпполіту і привести її рабинею у свій дім».

Амазонки повірили Гері. Схопилися вони за зброю і напали на військо Геракла. Попереду війська амазонок неслася швидка, мов вітер, Аелла. Першою напала вона на Геракла, немов бурхливий вихор. Великий герой відбив натиск і змусив її до втечі. Аелла гадала врятуватися від героя швидкою втечею. Не допомогла їй вся її Швидкість. Геракл наздогнав її і вбив своїм блискучим Мечем. Загинула в бою і Протоя. Сім героїв з числа супутників Геракла вбила вона власною рукою, але не минула її стріла великого сина Зевса. Тоді напали на Геракла відразу сім амазонок; вони були супутницями самої Артеміди: ніхто не був їм рівний в умінні володіти списом. Прикрившись щитами, вони пустили свої списи в Геракла, але списи пролетіли цього разу повз нього. Всіх їх убив герой своєю зброєю. Амазонку Меланіппу, яка вела до бою військо, Геракл узяв у полон, а разом з нею полонив й Антіопу. Переможені були грізні войовниці. їхнє військо кинулося тікати, багато з них загинуло від руки героїв, які їх переслідували. Уклали мир амазонки з Гераклом. Іпполіта купила волю могутньої Меланіппи ціною свого пояса. Антіопу герої повезли з собою. Геракл віддав її в нагороду Тесеєві за його велику хоробрість. Так здобув Геракл пояс Іпполіти.

Корови Геріона (десятий подвиг)

Незабаром після повернення з походу до країни амазонок Геракл вирушив на новий подвиг. Еврісфей доручив йому пригнати в Мікени корів велетня Геріона, сина Хрісаора і океаніди Каллірої. Далекий був шлях до Геріона. Гераклові треба було дійти до найдальшого краю землі, до тих місць, де спускається на заході з неба світлосяйний бог сонця Геліос. Геракл один вирушив у далеку путь. Він пройшов через Африку, через безплідні пустелі Лівії, через країни диких варварів, і, нарешті, досяг границь землі. Тут поставив він по обидві сторони вузької морської протоки два велетенські кам'яні стовпи як вічний пам'ятник про свій подвиг[14].

Ще багато довелося після цього мандрувати Гераклові, поки

досяг він берегів сивого Океану. Роздумуючи, сів герой на березі біля вічно шумливих вод Океану. Як досягнути йому острова Еріфеї, де пас свої череди Геріон? День уже хилився до вечора. Ось з'явилася і колісниця Геліоса, що спускалася до вод Океану. Яскраве проміння Геліоса осліпило Геракла, і охопила його нестерпна, палюча спека. В гніві скочив Геракл і схопився за свій грізний лук, але не розгнівався світлий Геліос, він привітно посміхнувся героєві, сподобалася йому надзвичайна мужність великого сина Зевса. Геліос сам запропонував Гераклові переправитися на Еріфею в золотому човні, в якому пропливав щовечора бог сонця зі своїми кіньми із західного на східний край землі у свій золотий палац. Зраділий герой сміливо скочив у золотий човен і швидко досяг берегів Еріфеї.

Тільки пристав він до острова, як почув його грізний двоголовий пес Орфо і з гавкотом кинувся на героя. Одним ударом своєї важкої палиці вбив його Геракл. Не сам Орфо охороняв череди Геріона. Довелося ще битися Ге-раклові й з пастухом Геріона, велетнем Еврітіоном. Швидко справився з велетнем син Зевса і погнав корів Геріона до берега моря, де стояв золотий човен Геліоса. Геріон почув мукання своїх корів і пішов до череди. Побачивши, що пес його Орфо і велетень Еврітіон убиті, він погнався за викрадачем корів і наздогнав його на березі моря. Геріон був дивовижним велетнем: він мав три тулуби, три голови, шість рук і шість ніг. Трьома щитами прикривався він під час бою, три величезних списи кидав він відразу у ворога. З таким велетнем довелося битися Гераклові, але допомогла йому велика войовниця Афіна Паллада. Ледве побачив його Геракл, як зразу ж пустив у велетня свою смертоносну стрілу. Влучила стріла в око однієї з голів Геріона. За першою стрілою полетіла друга, за нею третя. Грізно змахнув Геракл своєю всерозтрощуючою палицею, мов блискавкою, вразив нею герой Геріона, і бездушним трупом упав на землю тритілий велетень. Геракл перевіз із Еріфеї на золотому човні Геліоса корів Геріона через бурхливий Океан і повернув човен Геліосу. Половина подвигу була скінчена.

Багато праці було ще попереду. Треба було пригнати худобу в

Мікени. Через усю Іспанію, через Піренейські гори, через Галлію і Альпи, через Італію гнав корів Геракл. На півдні Італії, біля міста Регіума, вирвалась одна з корів із череди і через протоку переплила в Сицилію. Там побачив її цар Ерікс, син Посейдона, і взяв корову до своєї череди.

Геракл довго шукав корову. Нарешті, він попросив бога Гефеста охороняти череду, а сам переправився в Сицилію і там знайшов у череді царя Ерікса свою корову. Цар не схотів повернути її Гераклові; покладаючись на свою силу, він викликав Геракла на єдиноборство. Нагородою переможцеві мала бути корова. Не під силу Еріксові був такий противник, як Геракл. Зевсів син, стиснув царя в своїх могутніх обіймах і задушив. Вернувся Геракл з коровою до своєї череди і погнав її далі. На берегах Іонійського моря богиня Гера наслала сказ на всю череду. Скажені корови порозбігалися в усі сторони. З великим зусиллям переловив Геракл більшу частину корів уже у Фракії і пригнав, нарешті, їх до Еврісфея в Мікени. А Еврісфей приніс їх у жертву великій богині Гері.

Кербер (одинадцятий подвиг)

Тільки Геракл повернувся в Тірінф, як уже знову послав його на подвиг Еврісфей. Це був уже одинадцятий подвиг, який повинен був зробити Геракл на службі в Еврісфея. Неймовірні труднощі довелося перебороти Гераклові під час цього подвигу. Він мусив спуститись у похмуре, повне страхіть підземне царство Аїда і привести до Еврісфея охоронця підземного царства, жахливого, пекельного пса Кербера. Три голови було в Кербера, на шиї в нього звивалися змії, хвіст його закінчувався головою дракона з величезною пащею. Геракл вирушив у Лаконію і через темну прірву біля Тенару [15] спустився в пітьму підземного царства. Біля самих воріт підземного царства Аїда побачив Геракл приростих до скелі героїв Тесея і Періфоя, царя Фессалії. їх покарали так боги за те, що вони хотіли викрасти в Аїда дружину його Персефону. Почав благати Тесей Геракла:

«О, великий сину Зевса, визволь мене. Ти бачиш мої муки! Один лиш ти спроможний врятувати мене від них!»

Простяг Геракл Тесеєві руку і звільнив його. Коли ж він хотів визволити і Періфоя, то здригнулася земля, і зрозумів Геракл, що боги не хочуть його звільнення. Геракл скорився волі богів і пішов далі в темряву вічної ночі. В підземне царство Геракла ввів вісник богів Гермес, провідник душ померлих, а супутницею великого героя була сама улюблена дочка Зевса Афіна Паллада. Коли Геракл увійшов у царство Аїда, з жаху розлетілися тіні померлих. Не втікала тільки, побачивши Геракла, тінь героя Мелеагра. З благанням звернулася вона до великого сина Зевса:

«О, великий Геракле, про одне благаю я тебе в пам'ять нашої дружби: зглянься на осиротілу сестру мою, прекрасну Деяніру! Беззахисною залишилася вона після моєї смерті. Візьми її за дружину собі, великий герою! Будь її захисником!»

Геракл обіцяв виконати просьбу друга і пішов далі за Гермесом. Назустріч Гераклові підвелася тінь жахливої горгони Медузи, вона грізно простягала свої мідні руки і махнула золотими крилами, на голові її заворушилися змії. Схопився за меч безстрашний герой, але Гермес зупинив його, говорячи:

«Не хапайся за меч, Геракле! Адже це тільки безтілесна тінь! Вона не загрожує тобі загибеллю!»

Багато страхіть бачив на шляху своєму Геракл; нарешті, він став перед троном Аїда. З захопленням дивилися володар царства померлих і дружина його Персефона на великого сина громовержця Зевса, який безстрашно спустився в царство темряви і смутку. Він, величний, спокійний, стояв перед троном Аїда, спершись на свою величезну палицю. У левовій шкурі, накинутій на плечі, і з луком за плечима. Аїд милостиво вітав сина свого великого брата Зевса і запитав, що примусило його покинути світ сонця і спуститися в царство темряви. Схиляючись перед Аїдом, відповів Геракл:

«О, володарю душ померлих, великий Аїде, не гнівайся на мене за мою просьбу, всесильний! Адже ти знаєш, що не зі своєї волі прийшов я в твоє царство, не зі своєї волі проситиму я тебе. Дозволь мені, владико Аїде, відвести в Мікени твого триголового пса Кербера. Наказав мені це зробити Еврісфей, якому служу я з веління світлих богів-олімпійців».

Аїд відповів героєві:

«Я виконаю, сину Зевса, твою просьбу, але ти мусиш без зброї приборкати Кербера. Якщо ти приборкаєш його, то я дозволю тобі відвести його до Еврісфея».

Довго шукав Геракл Кербера по підземному царству. Нарешті, знайшов він його на берегах Ахеронту. Геракл обхопив своїми руками, міцними, мов сталь, шию Кербера. Грізно завив Аїдів пес; усе підземне царство напов-нилося його виттям. Він силкувався видертись з обіймів Геракла, та тільки міцніше стискали могутні руки героя шию Кербера. Обвив хвіст свій Кербер навколо ніг героя, вп'ялася голова дракона своїми зубами йому в тіло, але все даремно. Могутній Геракл все дужче стискав йому шию. Нарешті, напівзадушений пес Аїда впав до ніг героя. Геракл приборкав його і повів із царства темряви в Мікени. Злякався денного світла Кербер; весь покрився він холодним потом, отруйна піна капала з його трьох пащ на землю; всюди де капнула хоч краплина піни, виростало отруйне зілля.

Геракл привів до мікенських мурів Кербера. Злякався боягузливий Еврісфей, як тільки поглянув на страшного пса. Мало не на колінах благав він Геракла відвести Кербера назад у царство Аїда. Геракл виконав його просьбу і повернув Аїдові його страшного охоронця Кербера.

Яблука Гесперід (дванадцятий подвиг)

Найважчим подвигом Геракла на службі в Еврісфея був його останній, дванадцятий подвиг. Він повинен був піти до великого титана Атласа, який держить на плечах небозвід, і дістати з його садів, за якими доглядають дочки Атласа Гесперід и, троє золотих яблук. Яблука ці росли на золотому дереві, вирощеному богинею землі Геєю як подарунок великій Гері в день її весілля з Зевсом. Щоб вчинити цей подвиг, треба було насамперед дізнатися про шляхи до садів Гесперід, що охоронялися драконом, який ніколи не склепляв очей своїх сном.

Ніхто не знав шляху до Гесперід і Атласа. Довго блукав Геракл по Азії і Європі, пройшов він і всі країни, які проходив раніше по

дорозі по корови Геріона; всюди Геракл розпитував про шлях, але ніхто не знав його. У своїх шуканнях зайшов він на крайню північ, до ріки Ерідану [16] що вічно котить свої бурхливі безмежні води. На берегах Ерідану з пошаною зустріли великого сина Зевса прекрасні німфи і дали йому пораду, як знайти шлях до садів Гесперід. Геракл повинен був напасти несподівано на морського віщого старця Нерея, коли той вийде на берег з морської безодні, і дізнатися від нього шлях до Гесперід; крім Нерея ніхто не знав цього шляху. Геракл довго шукав Нерея. Нарешті, вдалося йому знайти Нерея на березі моря. Геракл напав на морського бога. Важка була боротьба з морським богом. Щоб визволитися з залізних обіймів Геракла, Нерей прибирав різних образів, але все ж не випускав його герой. Нарешті, він зв'язав стомленого Нерея, і морському богові довелося, щоб вернутися на волю, відкрити Гераклові таємницю шляху до садів Гесперід. Дізнавшись про цю таємницю, син Зевса відпустив морського старця і вирушив у далеку путь.

Знову довелось йому йти через Лівію. Тут зустрів він велетня Антея, сина Посейдона, бога морів, і богині землі Геї, яка його породила, вигодувала і виховала. Антей примушував усіх подорожніх боротися з ним і всіх, кого перемагав в боротьбі, немилосердно вбивав. Велетень зажадав, щоб і Геракл боровся з ним. Ніхто не міг перемогти Антея в єдиноборстві, не знаючи таємниці, звідки велетень діставав під час боротьби все нові й нові сили. А таємниця була така: коли Антей почував, що починає втрачати силу, він доторкався до землі, своєї матері, і поновлювалися його сили; він черпав їх у своєї матері, великої богині землі. Але треба було тільки відірвати Антея від землі і підняти його в повітря, як зникали його сили. Довго боровся Геракл з Антеєм, кілька разів він валив його на землю, але тільки додавалися сили в Антея. Раптом під час боротьби підняв могутній Геракл Антея високо в повітря, виснажились сили в сина Геї, і Геракл задушив його.

Далі пішов Геракл і прийшов у Єгипет. Там, стомлений довгою дорогою, заснув він у затінку невеликого гаю на березі Нілу. Побачив сплячого Геракла цар Єгипту, син Посейдона і дочки Епафа Лісіанасси, Бусіріс, і звелів зв'язати сплячого героя. Він

хотів принести Геракла в жертву батькові його Зевсу. Дев'ять років був неврожай в Єгипті; провістив прибулий з Кіпру віщун Фрасій, що припиниться неврожай тільки тоді, якщо буде Бусіріс щороку приносити в жертву Зевсові чужоземця. Бусіріс наказав схопити провісника Фрасія і першого приніс його в жертву. З того часу жорстокий цар приносив у жертву громовержцеві всіх чужоземців, які приходили в Єгипет. Привели до жертовника і Геракла, але розірвав великий герой мотузки, якими він був зв'язаний, і вбив біля жертовника самого Бусіріса і сина його Амфідаманта. Так був покараний жорстокий цар Єгипту.

Багато ще довелося зустріти Гераклові на своєму шляху небезпек, поки дійшов він до краю землі, де стояв великий титан Атлас. З подивом дивився герой на могутнього титана, який тримав на своїх широких плечах увесь небозвід.

«О, великий титане Атласе! – звернувся до нього Геракл, – я син Зевса Геракл. Мене прислав до тебе Еврісфей, цар багатих золотом Мікен. Еврісфей звелів мені дістати в тебе троє золотих яблук із золотого дерева в садах Гесперід».

«Я дам тобі троє яблук, сину Зевса, – відповів Атлас, – а ти, поки я ходитиму по них, повинен стати на моє місце і тримати на плечах своїх небозвід».

Геракл погодився. Він став на місце Атласа. Неймовірний тягар спустився на плечі Зевсового сина. Він напружив усі свої сили і вдержав небозвід. Страшенно давив тягар на могутні плечі Геракла. Він зігнувся під тягарем неба, його м'язи здулися, мов гори, піт укрив усе його тіло від напруження, але нелюдські сили і допомога богині Афіни дали йому змогу тримати небозвід, поки вернувся Атлас з трьома золотими яблуками. Повернувшись, Атлас сказав героєві:

«Ось троє яблук, Геракле, якщо хочеш, я сам віднесу їх у Мікени, а ти потримай до мого повернення небозвід, потім я стану на твоє місце. Геракл зрозумів хитрість Атласа, він зрозумів, що хоче титан зовсім позбутися своєї тяжкої праці, і на хитрощі відповів хитрощами».

«Добре, Атласе, я згоден! – відповів Геракл, – тільки дозволь

мені перше зробити собі подушку, я покладу її на плечі, щоб не давив їх так жахливо небозвід».

Атлас став знову на своєму місці й звалив на плечі тягар неба. А Геракл підняв лук свій і сагайдак із стрілами, взяв свою палицю й золоті яблука і сказав:

«Прощавай, Атласе! Я тримав небозвід, поки ти ходив по яблука Гесперід, а вічно нести на плечах своїх увесь тягар неба я не хочу».

З цими словами Геракл пішов від титана, і знов довелося Атласові тримати, як і раніш, на могутніх плечах своїх небозвід. А Геракл повернувся до Еврісфея і віддав йому золоті яблука. Еврісфей подарував їх Гераклові, а він подарував яблука своїй покровительці, великій дочці Зевсовій Афіні Палладі. Афіна повернула яблука Гесперідам, щоб вічно залишалися вони в їх садах.

Після свого дванадцятого подвигу Геракл звільнився від служби в Еврісфея. Тепер він міг повернутися до семибрамних Фів. Але недовго залишався там син Зевса. Чекали його нові подвиги. Він віддав дружину свою Мегару за дружину другові своєму Іолаєві, а сам пішов знову у Тірінф.

Але не самі перемоги чекали його, чекали Геракла і тяжкі біди, бо, як і раніше, переслідувала його велика богиня Гера.

---

[1] Геракл (у римлян Геркулес) – найбільший герой Стародавньої Греції. Спочатку він вважався сонячним богом, що разив своїми стрілами, які б'ють без промаху, все темне і зле, богом, який зціляв і насилав хвороби. Він мав багато спільного з богом Аполлоном. Але Геракл – бог і герой водночас, що зустрічається не тільки у греків. Зокрема, це вавилонський Гільгамеш і фінікійський Мелькарт, міфи про яких справили вплив на міфи про Геракла.

[2] Мікени – одне з найдавніших міст Греції, що знаходилось в Арголіді на Пелопоннесі.

[3] Тембої – плем'я, що жило на заході Середньої Греції, в Акарнанії.

[4] Еліда – край на північному заході Пелопоннесу.

[5] Німея – місто в Арголіді, на північному сході Пелопоннесу.

[6] Німейські ігри – загальногрецьке свято, яке відбувалося влітку кожні два роки в Німейській долині в Арголіді на честь Зевса. Під час ігор, що тривали кілька днів, змагалися у бігу, боротьбі, кулачному бою, метанні диска й списа, а також у перегонах колісниць. Під час ігор оголошувався

загальний мир у всій Греції.

[7] Лерни – місто на березі Арголійської затоки в Арголіді.

[8] Евксинський Понт – тобто гостинне море; так почали греки називати Чорне море, ознайомившись з його родючими, гостинними берегами.

[9] Істр – сучасний Дунай.

[10] Псофіс – гора й однойменне місто в Аркадії на Пелопоннесі.

[11] Олімпійські ігри – найважливіше із загальногрецьких свят, під час якого оголошувався в усій Греції загальний мир. За кілька місяців до ігор по всій Греції і грецьких колоніях розсилались посли, які запрошували на ігри до Олімпії. Ігри відбувались раз на чотири роки. На них змагалися у бігу, боротьбі, кулачному бою, метанні диска й списа, а також у перегонах колісниць. Переможці ігор діставали у нагороду оливковий вінок і користувалися великою повагою. Греки вели літочислення по Олімпійських іграх, вважаючи за перші ті, що відбулись у 776 р. до н. е. Проводились Олімпійські ігри до 393 р. н. е., коли вони були заборонені імператором Феодосієм як несумісні з християнством. Через тридцять років імператор Феодосій II спалив храм Зевса в Олімпії і всі розкішні будівлі, що прикрашали місце, де відбувалися Олімпійські ігри.

[12] Лікейон – гори на Пелопоннесі.

[13] Мізія – країна на західному узбережжі Малої Азії.

[14] Стовпи Геракла або Геркулесові стовпи. Греки вважали, що скелі по берегах Гібралтарської протоки встановив Геракл.

[15] Тенар – мис на півдні Пелопоннесу.

[16] Ерідан – міфічна ріка.

Кун М. А. Легенди і міфи Давньої Греції / М. А. Кун. – К.: Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 124 – 150.

Давньогрецькі міфи про аргонавтів з праці М. Куна «Легенди і міфи Давньої Греції»

Фрікс і Гелла

У стародавньому мінійському Орхомені в Беотії правив син бога вітру Еола, цар Афамант. Двоє дітей було в нього від богині хмар Нефели – син Фрікс і дочка Гелла. Зрадив Нефелу Афамант і

одружився з дочкою Кадма, Іно. Не злюбила Іно дітей від першого шлюбу свого чоловіка і замислила їх згубити. Вона вмовила орхоменянок висушити насіння, заготовлене для посіву. Засіяли орхоменяни поля пересушеним насінням, але нічого не зійшло на їх завжди родючих нивах. Голод загрожував орхоменянам. Тоді вирішив Афамант послати послів до священних Дельф, щоб запитати оракула стріловержця Аполлона про причину неродючості нив. Підступна Іно підкупила послів, і вони, повернувшись з Дельф, принесли брехливу відповідь оракула.

«Ось яку відповідь дала провісниця піфія, – говорили Афамантові підкуплені посли, – принеси в жертву богам твого сина Фрікса, і повернуть боги родючість нивам».

Афамант, щоб уникнути великої біди, яка загрожувала Орхоменові, вирішив пожертвувати своїм улюбленим сином. Тріумфувала Іно: вдався їй план згубити Фрікса.

Усе вже було готове для жертвоприношення. Загинути під ножем жерця мав юний Фрікс, але раптом з'явився золоторунний овен, дарунок бога Гермеса. Послала овна Фріксова мати богиня Нефела, щоб врятувати своїх дітей. Сіли на золоторунного овна Фрікс із сестрою своєю Геллою, і овен поніс їх повітрям далеко на північ.

Швидко нісся овен. Далеко внизу розстилалися поля та ліси і сріблом звивалися між ними ріки. Вище гір несеться овен. Ось і море. Лине над морем овен. Злякалась Гелла, від страху не може вона триматись на овні. Упала в море Гелла, і поглинули її вічно шумливі морські хвилі. Не міг врятувати Фрікс сестри. Загинула вона. З того часу море, де загинула Гелла, стало зватися Геллеспонтом (море Гелли; сучасна Дарданелльська протока).

Все далі й далі нісся овен із Фріксом і спустився, нарешті, на берегах Фазісу в далекій Колхіді [1], де правив син бога Геліоса, чарівник Еєт. Виховав Еєт Фрікса, а як він змужнів, оженив його на дочці своїй Халкіопі. А золоторунного овна, що врятував Фрікса, принесли в жертву великому хмарогонцеві Зевсу. Золоте руно овна Еєт повісив у священному гаю бога війни Ареса. Доглядати руно мав страшний вогнедишний дракон, що ніколи не склепляв

сном своїх очей.

Чутка про це золоте руно пішла по всій Греції. Знали потомки Афаманта, Фріксового батька, що порятунок і благоденство їх роду залежать від володіння руном, і хотіли за всяку ціну здобути його.

Народження і виховання Ясона

На березі голубої морської затоки у Фессалії брат царя Афаманта, Кретей, збудував місто Іолк. Розрослося місто Іолк, родючість його полів, торгівля й мореплавство дали йому багатство. Коли помер Кретей, правити в Іолку став його син Есон, але його брат по матері, син Посейдона, Пелій, відняв у нього владу, і довелось Есонові жити в місті, як звичайному громадянинові.

Незабаром в Есона народився син, прекрасне хлоп'я. Боявся Есон, що пихатий і жорстокий Пелій уб'є його сина, якому по праву належала влада над Іолком, і вирішив сховати його. Він оголосив, що немовля померло зараз же після народження, і навіть справив по ньому пишні поминки; а сам відніс сина на схил гори Пеліону до наймудрішого з кентаврів, Хірона. Там у лісі, в печері, ріс хлопчик, виховуваний Хіроном, матір'ю його Філірою і дружиною Харікло. Мудрий Хірон дав йому ім'я Ясон. Усього навчав Хірон Ясона: володіти мечем і списом, стріляти з тугого лука, музики і всього, що знав сам. Не було рівного Ясонові у вправності, силі й хоробрості, а красою він був рівний небожителям.

До двадцяти років жив Ясон у Хірона. Нарешті зважився він покинути відлюдні схили Пеліону, іти в Іолк і зажадати від Пелія, щоб повернув він йому владу над Іолком.

Ясон в Іолку

Коли Ясон прийшов до Іолка, він рушив прямо на майдан, де зібрались усі жителі. З подивом дивилися жителі Іолка на прекрасного юнака. Вони думали, що це або Аполлон, або Гермес – такий він був прекрасний. Він був одягнений не як усі жителі Іолка; на плечі його була накинута періста шкура пантери, і лише одна

права нога була взута в сандалю. Пишні кучері Ясона спадали на плечі, увесь він сяяв красою й силою юного бога. Спокійно стояв він серед натовпу громадян, що ним милувалися, стояв, спершись на два списи.

В цей час на багатій колісниці приїхав на майдан і Пелій. Глянув він на юнака і здригнувся, помітивши, що в юнака взута лише одна нога. Злякався Пелій; адже оракул відкрив йому колись, що загрожує йому загибель від людини, яка прийде до Іолка з гір і буде взута на одну ногу; ця людина, Есонів син, мала силою або хитрощами згубити Пелія, і загибель мусить бути неминучою.

Сховав свій переляк Пелій і з пихою запитав невідомого юнака:

«Звідки ти родом, юначе, до якого племені належиш? Та тільки говори правду, не погань себе брехнею, я – ворог ненависної неправди».

Спокійно відповів Пелієві Ясон:

«Мудрий Хірон тільки правди й чесності вчив мене, і я завжди вірний його науці. Цілих двадцять років прожив я в печері Хірона і жодного разу не порушив істини і не провинився нічим. Я повернувся сюди додому, у рідний Іолк, до батька мого Есона. Я хочу зажадати, щоб мені повернули владу над Іолком. Її, як я чув, відняв у батька мого підступний Пелій. Громадяни, відведіть мене у дім моїх великих предків. Не чужий я вам, я народився тут в Іолку. Я Ясон, син Есона».

Показали жителі Іолка Ясонові дім його батька. Коли Ясон увійшов, батько відразу впізнав свого сина. Сльози радості потекли з очей старого Есона, він радів, бачивши, що син його став могутнім і прекрасним юнаком.

Швидко донеслася звістка про повернення Ясона до братів Есона: Ферета, царя Фер, та Амфаона з Мессенії. Незабаром прибули вони до Есона з своїми синами Адметом та Меламподом. П'ять днів і ночей шанували їх Есон і син його Ясон бенкетами. Відкрив їм Ясон у розмові своє бажання повернути владу над Іолком. Схвалили вони бажання Ясона і разом з ним пішли до Пелія. Зажадав Ясон, щоб Пелій вернув йому владу, і обіцяв лишити йому всі багатства, які той відняв в Есона. Побоявся Пелій

відмовити Ясонові.

«Гаразд, я згоден, – відповів Пелій, – та тільки одну умову поставлю я тобі: ти мусиш раніш умилостивити підземних богів. Тінь Фрікса, померлого в далекій Колхіді, благає, щоб вирушили в Колхіду і заволоділи золотим руном. Відкрила це мені тінь Фрікса уві сні. У Дельфах сам стріловержець Аполлон звелів мені вирушити в Колхіду. Я старий і не можу зважитись на такий великий подвиг; а ти молодий і повний сил, здійсни цей подвиг, і я поверну тобі владу над Іолком».

Так відповів Пелій Ясонові, затаївши злобу в серці. Він вірив, що загине Ясон, якщо зважиться вирушити по золоте руно в Колхіду.

Ясон збирає супутників і готується до походу в Колхіду

Зараз же після розмови з Пелієм почав готуватися Ясон до походу в Колхіду. Він об'їхав усі країни Греції і всюди кликав уславлених своїми подвигами героїв у похід на Колхіду по золоте руно. Всі великі герої відгукнулись на цей його заклик. Погодився взяти участь у поході сам найбільший з героїв, Зевсів син, Геракл. Зібралися всі герої в Іолку. Кого тільки не було серед них: тут були і гордість Афін, могутній Тесей, і сини Зевса й Леди, Кастор і Полідевк з своїми друзями Ідасом та Лінкеєм, і крилаті герої Калаїд і Зет, сини Борея й Оріфії, і Мелеагр з Калідона, і могутній Анкей, і Адмет, і Теламон, і багато інших. Серед героїв був і співець Орфей. Ніколи ще не бачила Греція такого збору героїв. Могутні, прекрасні, як боги, привертали вони до себе захоплені погляди всіх жителів Іолка. Які перепони могли зупинити їх, хто міг чинити їм опір, що могло злякати їх?

Готовий був і корабель для героїв. Збудував цей корабель син Арестора, Арг; сама богиня Афіна допомагала йому. Вона вправила в корму кусок священного дуба з гаю Зевсового оракула в Додоні. Прекрасний був цей десятивесловий корабель, названий «Арго». Він був легкий і бистрий; ніби чайка, нісся він по хвилях

моря. За назвою корабля «Арго» названо й героїв, які взяли участь у поході, аргонавтами. Не тільки Афіна охороняла аргонавтів, – їх прийняла під свій захист і Гера. Вона палала ненавистю до Пелія за те, що він не приносив їй жертв. А Ясон мав особливу ласку Гери. Одного разу вона, щоб випробувати юного героя, з'явилась йому під виглядом старезної бабусі на березі гірської річки і слізно прохала його перенести її на другий берег. Бережно взяв герой бабусю собі на плечі і переніс через бурхливу річку. Тільки сандалю з лівої ноги загубив Ясон, переходячи річку. Відтоді полюбила Гера Ясона і в усьому допомагала йому. Так само і стріловержець Аполлон сприяв аргонавтам: адже він спонукав героїв вирушити в похід і він же таки провістив їм щастя й удачу.

Зібравшись в Іолку, хотіли герої обрати собі проводирем великого Геракла, але відмовився він і запропонував обрати Ясона. Керманичем на «Арго» обрано було Тіфія, а на носі корабля став Лінкей, від погляду якого ніщо не могло сховатись не тільки на землі, а навіть під землею.

Усе було готове до відплиття. «Арго», спущений на воду, вже тихо гойдався на хвилях; навантажені вже були запаси їжі й прісної води. Принесено останні жертви Аполлонові і всім богам. Щасливі ознаки дало жертвоприношення. Влаштовано було увечері і веселий бенкет. Уже час було вирушати в далеке, повне небезпек, плавання.

Тільки-но край неба зайнявся пурпурним світлом вранішньої зорі, як розбудив керманич Тіфій аргонавтів. Зійшли аргонавти на корабель і посідали на весла, по два на кожну лавку. Дружно налягли на весла могутні гребці. Гордо виплив «Арго» з гавані у відкрите море. Підняли плавці білосніжний парус. Погожий вітер напнув парус, і швидко понісся легкий корабель по привітно-шумливих хвилях. Ось на колісниці, запряженій білосніжними кіньми, піднявся на небо світлосяйний бог сонця Геліос. Рожевим світлом зайснів парус на «Арго», і заблискотіли хвилі моря в ранішнім промінні сонця.

Ударив Орфей у струни золотої кіфари, і залунала його чудова пісня на морському просторі. Заслухались піснею герої. А з глиби-

ни моря повипливали риби і швидкі дельфіни; зачаровані співом Орфея, пливли вони за швидкоплинним «Арго», подібно до стада, що, слухаючи солодкі звуки сопілки, йде за пастухом.

Аргонавти на Лемносі

Після недовгого щасливого плавання аргонавти припливли до квітучого острова Лемносу. Там правила юна цариця Гіпсіпіла. Жодного мужчини не було на Лемносі. Всіх чоловіків своїх перебили лемніянки за їх зраду. Тільки один цар Фоант, батько Гіпсіпіли, врятувався від смерті. Його врятувала дочка.

Коли аргонавти пристали до берега Лемносу і надіслали вісника в місто, зібрались лемніянки на раду на міський майдан, і юна Гіпсіпіла радила їм не пускати аргонавтів у місто. Вона боялась, що герої довідаються про той злочин, який вчинили лемніянки. Але стара Полуксо стала суперечити цариці. Вона наполягала на тому, що треба пустити аргонавтів у місто.

«Хто буде обороняти вас, – говорила Полуксо, – якщо нападуть на Лемнос вороги? Хто буде дбати про вас, коли ви постарієтесь, якщо залишитесь ви самітними? Ні, пустіть у місто чужоземців, нехай залишаються вони тут».

Послухались лемніянки старої Полуксо. Зараз же послали вони одну з лемніянок з вісником, що прийшов з «Арго», до героїв просити їх увійти в місто.

Одягнув Ясон розкішне пурпурове вбрання, виткане для нього самою Афіною-Палладою, і пішов у місто. З пошаною прийняла його Гіпсіпіла і запропонувала йому оселитись у неї в палаці. Прийшли в місто й інші аргонавти. Лише кілька чоловік з Гераклом лишились на «Арго».

Весело й радісно стало на острові. Скрізь на вогнищах спалювались жертви богам, святкування йшли за святкуваннями, бенкети за бенкетами. Здавалось, що герої забули про той великий подвиг, який чекає на них. Безтурботно бенкетували вони на багатому Лемносі. Нарешті Геракл таємно викликав аргонавтів на берег моря, де стояв «Арго». З гнівом дорікав їм найбільший з

героїв за те, що вони заради втіх, заради веселого і безтурботного життя забули про подвиги. Присоромлені стояли герої, слухаючи заслужені докори. Вони вирішили негайно покинути Лемнос. Зараз же споряджений був у путь «Арго». Вже готові були зійти на корабель і сісти за весла герої, як на берег натовпом прийшли лемніянки. Вони благали героїв не кидати їх, лишитися з ними. Але невблаганні були герої. Зі сльозами попрощалися з ними лемніянки. Зійшли герої на «Арго», дружно налягли на весла. Спінилися хвилі під ударом весел могутніх гребців, і, як птиця, помчав «Арго» у морський простір.

Аргонавти на півострові Кізіку

Коли аргонавти пливли Пропонтідою [2], то по дорозі пристали до півострова Кізіку. Там жили доліони, потомки Посейдона. Правив ними цар Кізік. Недалеко від Кізіку була Ведмежа гора, на якій жили шестирукі велетні; тільки завдяки захисту Посейдона могли безпечно жити поряд з такими сусідами доліони. З пошаною прийняв аргонавтів цар Кізік, і цілий день провели вони в нього за веселим бенкетом. Ледве почало світати, зібралися в путь аргонавти. Вже зійшли вони на «Арго», як раптом на протилежному березі затоки з'явились шестирукі велетні. Вони почали кидати в море величезне каміння, відривали цілі скелі і нагромаджували їх одна на одну, щоб загородити аргонавтам вихід із затоки у відкрите море. Схопився за свій тугий лук Геракл і одну за одною почав посилати свої смертоносні стріли у велетнів. Прикрившись щитами, зі списами в руках, кинулись на велетнів аргонавти. Недовго тривав бій, один за одним падали велетні на землю і в море, усі вони були перебиті, не врятувався жоден з них.

Рушили в дорогу аргонавти. Попутний вітер напнув парус, і цілий день спокійно нісся хвилями «Арго». Надійшов вечір, спустився бог сонця Геліос із неба, ніч огорнула темрявою небо й землю. Перемінився вітер, і вже несе він «Арго» назад до тих берегів, які він ще так недавно покинув. У нічній темряві пристали до Кізіку аргонавти. Не впізнали їх жителі Кізіку, вони вирішили,

що це морські розбійники, і напали на них на чолі зі своїм юним царем. Закипів страшний нічний бій. У чорній пітьмі б'ються герої зі своїми недавніми друзями. Гострим списом уразив могутній Ясон у груди юного Кізіка, і зі стогоном упав він додолу. Та ось проміння богині зорі Еос забарвило схід ясночервоним світлом. Настає ранок. Пізнають бійці одні одних і жахаються. Друзі билися з друзями. Три дні справляли тризну [3] аргонавти і жителі Кізіку за вбитими, три дні опла-кували вони вбитого юного царя. А дружина його прекрасна Клейто, Меропова дочка, не перенесла смерті чоловікової, вона сама встромила собі в груди гострий меч.

Аргонавти в Мізії[4]

Після недовгого плавання досягли аргонавти берегів Мізії. Там пристали вони до берега, щоб запастись водою й їжею. Могутній Геракл пішов у ліс, який ріс неподалік від берега, щоб зробити собі замість зламаного весла нове. Він знайшов високу смереку, обхопив її могутніми руками і вирвав з корінням. Скинув могутній герой смереку собі на плече і пішов до берега. Коли це назустріч йому біжить його друг Поліфем і розповідає, що він тільки-но чув крик юного Гіласа, який кликав їх. Кинувся Геракл шукати Гіласа, але ніде не міг знайти його. Засмутився Геракл. Разом з Поліфемом скрізь шукає він Гіласа, але все марно.

А аргонавти, як тільки зійшла на небо промениста вранішня зоря, віщуючи близький ранок, рушили в дорогу, не помітивши у передсвітніх сутінках, що немає серед них ні Геракла, ні Поліфема. Засмутилися герої, побачивши, коли настав ранок, що немає серед них двох найславетніших товаришів. Схиливши голову, сидів засмучений Ясон; він немов не чув тужіння своїх супутників, немов не помічав, що немає Геракла й Поліфема. Вірний друг Гераклів Теламон підійшов до Ясона і, докоряючи йому, сказав:

«Один ти сидиш так спокійно. Ти можеш тепер радіти. Немає серед нас Геракла, і нікому затьмарити тепер твоєї слави. Ні, не поїду я з вами, якщо ви не вернетесь і не відшукаєте Геракла й Поліфема».

Кинувся Теламон до керманича Тіфія і хотів змусити його повернути назад «Арго». Даремно намагались заспокоїти його Бореади, нікого не хотів слухати розгніваний Теламон, усіх винуватив він, що навмисне покинули вони Геракла й Поліфема в Мізії. Раптом з морських хвиль показалась обвита водоростями голова віщого морського бога Главка. Схопив він «Арго» за кіль рукою, зупинив його й сказав:

«З волі великого громовержця Зевса лишилися Геракл і Поліфем у Мізії. Геракл мусить вернутись у Грецію і на службі в Еврісфея здійснити дванадцять великих подвигів. А Поліфемові судилося заснувати в країні халібів славне місто Кіос. Залишились же герої в Мізії тому, що шукають вони викраденого німфами прекрасного Гіласа».

Сказавши це, знову занурився в море Главк і зник з очей аргонавтів.

Заспокоїлись герої. Теламон примирився з Ясоном. Сіли за весла герої, і швидко помчав по морю «Арго», гнаний дружними помахами могутніх веслярів.

Аргонавти у Віфінії

На другий день вранці пристали аргонавти до берега Віфінії. Не зустріли їх там так гостинно, як у Кізіку. У Віфінії на березі моря жили бебрики, правив ними цар Амік. Він пишався своєю велетенською силою і славою непереможного кулачного бійця. Усіх чужоземців примушував жорстокий цар битися з собою і без жалю вбивав їх могутнім ударом кулака.

Глузуваннями зустрів Амік аргонавтів, бродягами назвав він великих героїв і викликав найдужчого з них помірятися з ним силами. Розгнівались герої. Вийшов з-посеред них юний син Зевса і Леди Полідевк. Спокійно прийняв він виклик царя бебриків. Немов грізний Тіфон, стояв Амік у своєму чорному плащі і з величезною дубиною на плечах перед Полідевком. Похмурим поглядом зміряв він Полідевка; а той стояв перед Аміком, сяючи, мов зірка, своєю красою.

Приготувались до бою бійці. Кинув Амік на землю кулачне реміння [5]. Не вибираючи, підняв найближче реміння Полідевк і обв'язав собі руку. Почався бій. Як розлютований бик, кинувся на Полідевка цар бебриків. Спритно відбивав його удари Полідевк, не відступаючи ні на крок під натиском Аміка. На мить урвався бій, щоб могли перевести подих свій бійці. Ось уже знов б'ються вони, і сиплються один за одним удари. Замахнувсь Амік і хотів уже завдати Полідевкові страшного удару в голову, та ухилився юний герой і завдав Амікові такого удару по вуху, що розтрощив йому черепну кістку. У передсмертних корчах упав Амік на землю. Гучними покликами вітали аргонавти переможця Полідевка.

Коли бебрики побачили, що їх царя вбито, напали вони на Полідевка. Двох перших звалив на землю сам Полідевк ударами кулака. Схопились за зброю аргонавти і кинулись до бою з бебриками. Вихром засвистіла важка сокира Ан-кея в рядах бебриків, одного за одним вражає їх Кастор блискучим мечем. Як леви, б'ються герої. Кинулись утікати бебрики. Довго переслідували їх герої. З багатою здобиччю повернулися вони на берег моря. Цілу ніч бенкетували переможці на березі, і голосно лунав переможний спів Орфея. Під звуки своєї золотої кіфари славив він юного переможця царя бебриків Аміка, прекрасного Полідевка, сина громовержця Зевса.

Аргонавти у Фінея

Вранці другого дня вирушили аргонавти далі в путь. Незабаром прибули вони до берегів Фракії [6]. Вийшли герої на берег, щоб поповнити свої припаси.

На морському березі вони побачили дім і пішли до нього. Назустріч аргонавтам вийшов з дому сліпий старець; він ледве тримався на ногах і трясся всім тілом від кволості. Дійшовши до порога свого дому, старець, знемігшись, сів на землю. Підняли його аргонавти, і почуття жалю пройняло їх.

Зі слів старика довідались вони, що це Фіней, Агенорів син, який був давніше царем Фракії. Та покарав Фінея Аполлон за те, що зловживав він даром віщування, одержаним від Аполлона, і відкривав людям таємниці Зевса. Вразив Аполлон сліпотою

Фінея, а боги наслали на Фінея гарпій, напівдів, напівптахів, які, прилітаючи до дому його, пожирали всю їжу і розносили по дому страшний сморід. Боги відкрили Фінеєві, що він позбудеться цієї кари божої тільки тоді, коли прибудуть до нього аргонавти, серед яких будуть двоє крилатих синів Борея, Зет і Калаїд. Почав Фіней благати героїв визволити його з біди, він благав Бореадів вигнати гарпій; адже не чужий він Бореадам – він був одружений із сестрою їх Клеопатрою.

Погодились герої допомогти Фінеєві. Вони приготували багату трапезу, та тільки приліг Фіней за столом, щоб угамувати голод, як налетіли гарпії і, незважаючи на крики аргонавтів, пожерли всю їжу, поширюючи по всьому дому страшний сморід; потім знялися гарпії і понеслися з Фінейового дому. Погналися за ними на своїх могутніх крилах Бореади. Довго переслідували вони гарпій і, нарешті, наздогнали їх біля Плотійських островів. Видобули з піхов мечі свої Бореади і вже хотіли вразити ними гарпій, як ось прилинула на своїх райдужних крилах з високого Олімпу посланниця богів Іріда. Вона зупинила Бореадів і сказала, що боги звеліли гарпіям не вертатись більше до Фінея. Полетіли назад Бореади у Фракію.

З того часу Плотійські острови почали зватися Строфадами [7], тобто островами повороту. Тільки полетіли гарпії, переслідувані Бореадами, як аргонавти приготували нову трапезу Фінеєві, і старець міг, нарешті, угамувати свій жахливий голод. Під час трапези відкрив Фіней аргонавтам, які ще небезпеки чекають їх на шляху до Колхіди, і давав їм поради, як подолати їх. Радив також Фіней героям по прибутті до Колхіди покликати на допомогу золотосяйну Афродіту, бо тільки вона може помогти Ясонові здобути золоте руно. Уважно слухали віщого старця аргонавти, намагаючись запам'ятати все, що він сказав їм.

Незабаром повернулись і Бореади і розповіли, як переслідували вони гарпій. Радів старий Фіней, дізнавшись, що назавжди позбувся він появи гарпій.

Сімплегади [8]

Недовго пробули аргонавти у Фінея. Вони поспішали далі.

швидко нісся «Арго» по хвилях моря. Раптом почувся десь попереду далекий шум. Щодалі чутнішим і голоснішим ставав цей шум. Він схожий був на рев бурі, що насувалася, часом заглушуваний ніби гуркотом грому. Ось показались і Сімплегадські скелі. Герої бачили, як розходяться і знову з страшним гуркотом ударяються одна об одну скелі. Море навколо клекотіло, бризки високо злітали при кожному стиканні скель. Коли ж знову розходилися скелі, то хвилі між ними неслись і кружляли в несамовитому вирі.

Згадали герої поради Фінея пустити вперед голуба між скелями; якщо пролетить голуб, то і «Арго» пропливе неушкодженим повз Сімплегади. Налягли на весла аргонавти. Ось уже вони біля самісіньких скель. З громом зіткнулися скелі й знову розходяться. Випустив тоді герой Евфем голуба.

Стрілою лине голуб поміж скелями. Ось знову зійшлися скелі з таким громом, що, здавалось, здригнулося небо. Солоні бризки обсипали аргонавтів, а «Арго» закружляв посеред хвиль, мов підхоплений вихром. Неушкодженим пролинув голуб поміж скелями, лише кінчик хвоста вирвали у нього скелі, що зіткнулися. Радісно скрикнули аргонавти і дружно налягли на весла. Розійшлися скелі. Величезна хвиля з пінистим гребенем враз підхопила «Арго» й кинула його в протоку. А назустріч несеться друга хвиля, вона відкинула назад «Арго». Хвилі киплять і клекочуть навкруги. Гнуться весла. «Арго» тріщить, наче тоне від натиску хвиль. Ось здійнялася ще хвиля, висока, мов гора; вона звалилася на «Арго», і закружляв він, ніби вутлий човник. Уже зближаються скелі, зараз зіткнуться вони. Загибель неминуча. Тоді прийшла на допомогу аргонавтам сама найулюбленіша дочка Зевса, Афіна-Паллада. Могутньою рукою втримала вона одну із скель, а другою з такою силою штовхнула «Арго», що він стрілою винісся з протоки. Тільки кінець керма розтрощили скелі, що зімкнулися. Знову розійшлися скелі і спинились, навіки незрушні, по боках протоки. Справдилося веління долі, що аж тоді будуть непорушні Сімплегади, коли пропливе між ними корабель. Раділи аргонавти – вони уникнули найстрашнішої небезпеки. Тепер вони могли бути певні, що щасливо закінчать свій похід.

Острів Аретіада і прибуття в Колхіду

Довго пливли аргонавти вздовж Евксинського Понту [9]. Багато країн проминули вони, багато бачили народів. Нарешті вдалині показався острів. «Арго» швидко наближався до острова, берег уже був недалеко. Раптом з острова знявся, виблискуючи в промінні сонця своїми крилами, великий птах; він пролетів над «Арго» і зронив перо своє на одного з героїв – Оїлея. Мов стріла, вп'ялося перо в плече Оїлея, кров полилась йому з рани, і випало весло з рук пораненого героя. Товариші Оїлея вийняли перо з його рани. З подивом дивляться аргонавти на перо і бачать, що воно мідне й гостре, мов стріла. Ось над островом знявся другий птах і полетів до «Арго», але на нього вже чекав герой Клітій з луком у руках. Тільки-но підлетів птах до «Арго», як Клітій пустив у нього стрілу, і вбитий птах упав у море. Побачивши цього птаха, вкритого мідним пір'ям, зрозуміли аргонавти, що це птахи-стімфаліди, а острів, де живуть вони, – Аретіада. Амфідамант порадив героям надягти панцирі й прикритися щитами.

Перш ніж пристати до берега, аргонавти почали кричати й бити в щити списами й мечами. Величезною зграєю звилися понад островом птахи, вони високо злетіли над «Арго», і посипавсь на героїв дощ пер-стріл. Від цих стріл герої прикрилися щитами. А птахи, покружлявши над «Арго», скоро сховались геть за обрієм.

Вийшли на берег Аретіади аргонавти і вже хотіли розташуватись на спочинок, як назустріч їм вийшло четверо юнаків. Юнаки були страшенно виснажені, одежа лахміттям висіла на них, ледве прикриваючи тіло. Це були сини Фрікса. Вони покинули Колхіду, щоб повернутись в Орхомен, але в дорозі серед бурхливої ночі розбився їх корабель, і тільки завдяки щасливому випадку хвилі викинули їх на Аретіаду, де й знайшли їх аргонавти. Герої зраділи цій зустрічі; особливо радий був Ясон: адже юнаки були йому рідні. Нагодували аргонавти юнаків, дали їм новий одяг і розповіли, що їдуть вони в царство Еєта здобувати золоте руно. Старший з юнаків, Аргос, обіцяв допомагати аргонавтам, але попереджав їх, що цар Еєт, син Геліоса, могутній і жорстокий і

нікому не дає пощади. Та ніщо не могло втримати аргонавтів від виконання раз прийнятого рішення – здобути золоте руно.

Другого ранку аргонавти рушили далі в путь. Довго пливли вони. Нарешті вдалині, мов хмари, що скупчились на обрії, засиніли вершини Кавказу. Тепер уже недалеко було й до Колхіди.

Швидко нісся гнаний рівномірними помахами весел «Арго». Уже ховається сонце, спускаючись у море. Побігли по хвилях і вечірні тіні. Високо над «Арго» зачулись помахи крил. Це летів величезний орел до тієї скелі, до якої прикутий був титан Прометей. Вітер знявся на морі від помахів величезних крил орла. Зник він вдалині, і сумно донісся до аргонавтів тяжкий стогін Прометея; здалека доносився він, заглушуваний часом ударами весел.

Недалеко вже берег. Ось і гирло Фазісу. Аргонавти на веслах попливли вгору по течії і стали на якорі в затоці ріки, зарослій густим комишем. Ясон учинив подячне возливання богам і закликав богів Колхіди й душі померлих героїв допомогти йому в його небезпечній справі. Спокійно поснули герої на «Арго». Мети досягнено, вони в Колхіді, біля столиці царя Еєта; але багато ще небезпек було попереду.

Гера й Афіна у Афродіти

Коли аргонавти прибули в Колхіду, велика богиня Гера і богиня Афіна радилися на високому Олімпі, як допомогти Ясонові здобути золоте руно. Нарешті вирішили богині йти до богині кохання Афродіти і просити її, щоб вона звеліла синові своєму Еротові пронизати золотою стрілою серце Медеї, Еєтової дочки, і вселити їй кохання до Ясона. Знали богині, що одна тільки чарівниця Медея може допомогти Ясонові в його небезпечнім подвигу.

Коли обидві богині прийшли до Афродіти, вона була сама вдома. Афродіта сиділа на багатому золотому троні і золотим гребенем розчісувала свої пишні кучері. Побачивши богинь, що ввійшли, Афродіта встала їм назустріч і ласкаво привітала їх. Посадивши богинь на золотих лавах, викуваних самим Гефестом, запитала їх богиня кохання, чого вони прийшли. Богині розповіли їй, як хочуть

вони допомогти герою Ясонові, і просили Афродіту звеліти Еротові пронизати серце Медеї. Погодилась Афродіта. Попрощалися богині з Афродітою, а вона пішла шукати свого пустотливого сина. Ерот у цей час грався з Ганімедом у кості. Обіграв хитрий Ерот простодушного Ганімеда і голосно сміявся з нього. В цей час підійшла до них Афродіта. Вона обняла свого сина й сказала йому:

«Послухай, пустуне! Я хочу доручити тобі одну справу. Візьми мерщій свій лук та стріли і лети на землю. Там, у Колхіді, пронижи стрілою серце дочки царя Еєта, Медеї, нехай закохається вона в героя Ясона. Якщо ти вчиниш це, я подарую тобі ту іграшку, яку колись зробила Адрастея для маленького Зевса. Тільки лети зараз, бо це треба зробити якнайшвидше».

Ерот просив матір дати йому зараз іграшку, але мати, знаючи хитрого хлопчика, не погодилась дати йому іграшку, перш ніж він здійснить її доручення. Впевнившись, що нічого не дістане від матері, поки не виконає доручення, Ерот узяв свій лук і стріли й швидко полинув з високого Олімпу на землю до Колхіди, виблискуючи в промінні сонця своїми золотими крильми.

Ясон у Еєта

Рано-вранці прокинулись аргонавти. На раді вирішили вони, що Ясон має йти з Фріксовими синами до царя Еєта і просити його віддати руно аргонавтам; коли ж відмовить гордий цар, то аж тоді вдаватися до сили.

З посохом миру вирушив Ясон у палац до Еєта. Густою хмарою оповила Ясона та його супутників богиня Гера, щоб не образили часом колхідці героїв. Коли підійшли герої до Еєтового палацу, розступилась хмара, і побачили вони палац Еєта. Величний був цей палац. Високі були його мури з безліччю башт, що підносилися в небо. широка брама, оздоблена мармуром, вела до палацу. Ряди білих колон виблискували проти сонця, утворюючи портик.

Усе, що було в палаці Еєта, всі багаті його прикраси поробив йому Гефест в подяку за те, що батько Еєта, бог сонця Геліос, відімчав знемігшого у битві з гігантами Гефеста з Флегрейських

полів у своїй золотій колісниці. Багато чертогів оточувало двір. У найрозкішнішому жив цар Еєт зі своєю дружиною, в другому – його син Абсірт, якого за красу прозвали колхідці Фаетоном (сяючим). В інших чертогах жила Еєтова дочка Халкіопа, дружина померлого Фрікса, і молодша його дочка Медея, велика чарівниця, служителька богині Гекати.

Коли Ясон зі своїми супутниками увійшов до двору біля палацу Еєта, вийшла зі своїх чертогів Медея. Вона йшла провідати Халкіопу. Скрикнула від здивування Медея, побачивши чужоземців. На крик її вийшла Халкіопа і побачила своїх синів. Радіючи їх поверненню, підбігла до них Халкіопа. Вона обіймає, цілує своїх синів, з якими не думала більше побачитись. На шум вийшов і Еєт. Він кличе до себе в палац чужоземців і наказує слугам своїм зготувати розкішний бенкет. В той час, коли Ясон обмінювався при-вітаннями з Еєтом, з високого Олімпу спустився на своїх золотих крилах Ерот. Сховавшись за колоною, напнув він тятиву свого лука і вийняв золоту стрілу. Потім, незримий для всіх, Ерот став за спиною Ясона і пустив свою стрілу прямо в серце Медеї. Пронизала стріла її серце, і відразу відчула вона любов до Ясона.

Ясон пішов зі своїми супутниками до Еєтового палацу. Там запросив їх цар Колхіди прилягти за бенкетний стіл. Під час бенкету розповів Еєтові Аргос про те, як зазнав він зі своїми братами корабельної аварії, як викинули їх бурхливі хвилі на острів Аретіаду і як знайшли їх там, помираючих з голоду, аргонавти. Сказав також Аргос, чого приїхав Ясон з героями в Колхіду. Ледве почув Еєт, що Ясон хоче здобути золоте руно, як гнівом блиснули його очі і грізно насупив він брови. Не вірить Еєт, що по золоте руно приїхали герої. Він гадає: чи не заволодіти владою над цілою Колхідою задумали Фріксові сини і для цього привели з собою грецьких героїв. Еєт без кінця докоряє Ясонові, він хоче прогнати його з палацу і погрожує йому стратою. Готові були вже злетіти гнівні слова з уст Теламона у відповідь на погрози царя, та спинив його Ясон. Він намагається заспокоїти Еєта, запевняє його, що тільки по руно прибули вони в Колхіду, і обіцяє цареві відбути яку завгодно службу, виконати всяке доручення, якщо цар

віддасть йому як нагороду золоте руно. Замислився Еєт. Нарешті, надумавши згубити Ясона, сказав він йому:

«Добре, ти одержиш руно, але спершу виконай таке моє доручення: розори поле, присвячене Аресові, моїм залізним плугом. А до плуга запряжи мідноногих, огнедишних биків, засій це поле зубами дракона, а коли повиростають з драконових зубів закуті в панцирі воїни, поборися з ними і перебий їх. Якщо ти виконаєш це, матимеш руно».

Ясон не відразу відповів Еєтові, нарешті промовив:

«Я згоден, Еєте, але й ти здійсни дану обіцянку, адже ти знаєш, що не можу я відмовитись виконати твоє доручення, коли вже з веління долі прибув я сюди, в Колхіду».

Сказавши це, Ясон пішов зі своїми супутниками.

Аргонавти звертаються за допомогою до Медеї

Коли Ясон повернувся на «Арго», він розповів своїм товаришам, що сталося в палаці Еєта і яке доручення дав йому цар. Замислились аргонавти. Що мають діяти вони, як виконати доручення Еєта? Нарешті сказав Аргос:

«Друзі, в палаці Еєта живе дочка його, Медея. Вона – велика чарівниця і одна тільки може допомогти вам. Я піду прохати свою матір, щоб вона умовила Медею надати вам допомогу. Якщо допоможе Медея, то ніякі небезпеки не будуть страшні нам».

Тільки сказав це Аргос, як над «Арго» пролетів білий голуб, переслідуваний шулікою. Голуб підлетів до Ясона і заховався у зборках його плаща, а шуліка впав на «Арго».

«Це щасливий знак від богів, – вигукнув провісник Мопс, – самі боги велять нам просити допомоги в Медеї. Дивіться, птах, присвячений Афродіті, врятувавсь на грудях в Ясона! Згадаймо, що казав Фіней. Хіба не радив він нам благати допомоги в Афродіти? Благаймо ж богиню, вона допоможе нам. Нехай швидше йде Аргос до матері, вона умовить Медею надати нам допомогу».

Послухались віщого Мопса аргонавти: вони принесли жертву Афродіті, і Аргос швидко пішов у палац Еєта до своєї матері.

Тим часом Еєт зібрав на майдані всіх колхідців. Він сказав народові, що прибули чужоземці, і звелів вартувати біля «Арго», щоб ніхто з аргонавтів не міг врятуватися втечею. Еєт надумав спалити «Арго» з усіма героями, після того як загине Ясон на полі, присвяченому Аресові; а Фріксових синів вирішив він стратити тяжким катуванням.

Настала ніч. Поринула в сон Еєтова столиця. Спокій запанував усюди. Немає його тільки в чертогах Медеї. Над її головою довгою низкою витають сни, один від одного тривожніший. То сниться Медеї, ніби Ясон бореться з биками, а нагородою за перемогу має стати героєві сама Медея. То сниться їй, що сама стає до боротьби з огнедишними биками і легко перемагає їх. То бачить, як від-мовляють батьки віддати її за дружину Ясонові, – адже не він подолав биків. Розпалюється спір між Ясоном і Еєтом, сама Медея має розв'язати цей спір. Коли ж розв'язала вона спір на користь Ясонові, розгнівався на неї батько й грізно на неї закричав. Прокинулась уся в сльозах Медея, вона хоче бігти до Халкіопи, але соромиться йти до неї. Тричі вже бралася вона за ручку дверей, але кожного разу поверталася назад. Упала на ложе Медея й заридала. Почула одна з рабинь Медеї її ридання і сказала про це Халкіопі. Поспішає Халкіопа до сестри своєї й бачить, як лежить, ридаючи, Медея на своєму ліжку.

«О, моя сестро, – каже Халкіопа, – за чим плачеш ти? Чи не за долею моїх синів ти ллєш сльози? Чи не дізналась ти, що хоче погубити їх наш батько?»

І слова не промовила Медея у відповідь Халкіопі, адже не за синами її плакала вона, але, нарешті, сказала:

«Лиховісні сни мені снились, сестро. Загибель загрожує твоїм синам і чужоземцеві, з яким вони повернулися. О, коли б боги дали мені сил допомогти їм!»

Здригнулася з жаху Халкіопа, почувши слова Медеї, обнявши її, благає вона про допомогу. Знає Халкіопа, що може Медея допомогти Ясонові своїми чарами. І сказала Медея Халкіопі:

«Слухай, сестро, я допоможу чужоземцеві. Нехай прийде він уранці до храму Гекати, я дам йому талісман, який допоможе йому

здійснити подвиг. Обіцяй мені тільки зберігати все в таємниці, інакше погубить усіх нас батько».

Пішла Халкіопа. Одна залишилась Медея. Протилежні почуття боролися в неї в грудях. То боялася вона йти проти волі батька, то знову наважувалась допомогти Ясонові, якого так покохала. Вона навіть хотіла заподіяти смерть собі, випивши отрути. Медея вже дістала й скриньку з отрутою, відкрила її, але богиня Гера вдихнула їй нестримну жадобу до життя. Відіпхнула Медея ту скриньку з отрутою, забула всі свої сумніви, тільки про Ясона думала вона і вирішила йому допомогти.

Ледве зайнялась зоря й рожевим світлом почали забарвлюватись далекі снігові вершини Кавказу, як прийшов Аргос до аргонавтів і сповістив їм, що Медея погодилась допомогти Ясонові і просить Ясона прийти до храму Гекати. Коли зійшло сонце, Ясон вирушив з Аргосом та провісником Мопсом до храму Гекати. Богиня Гера зробила Ясона таким прекрасним, що навіть аргонавти замилувались, дивлячись на нього.

А тим часом Медея, вставши рано-вранці, дістала скриньку з чарівними мазями і вийняла з неї мазь, яка звалася «масло Прометея». Вона приготовлена була з соку коріння рослини, що виросла з крові Прометея. Всякий, хто натирався цією маззю, ставав невразливим ні для заліза, ні для міді, ні для вогню; непереможну силу здобував він і на день ставав нездоланним. Цю мазь і вирішила Медея дати Ясонові. Покликала Медея рабинь і поїхала до храму Гекати. Радісно було на серці в Медеї, вона забула всі свої тривоги і думала тільки про побачення з Ясоном.

Ось і храм Гекати. Увійшла в нього Медея. Ясона ще не було. Незабаром прийшов і Ясон. Глянула на нього Медея, і сильно забилося серце в грудях її. Не може й слова вимовити Медея.

Довго стояли мовчки Ясон і Медея; нарешті порушив мовчанку герой. Він узяв за руку Медею і сказав:

«Прекрасна діво, чому опустила ти додолу очі? Чого боїшся ти мене? Невже гадаєш ти, що я ховаю лихий намір? Ні, не з лихими намірами я прийшов сюди. Я прийшов благати в тебе допомоги. Тільки, молю тебе, скажи мені правду; пам'ятай, що неправди не

потерпить у святилищі своїм Геката, не потерпить її й Зевс, охоронець усіх, хто благає допомоги. Скажи, чи допоможеш ти мені? Якщо допоможеш, то прославлять ім'я твоє по всій Греції великі герої, що прийшли зі мною сюди, в Колхіду. Згадай, яка велика слава Міносової дочки Аріадни, що допомогла великому Тесеєві».

Мовчала Медея і тільки дивилась на Ясона очима, повними кохання. Прекрасна була вона в своєму збентеженні. Трепетною рукою дістала вона приготовлену чарівну мазь із-за пояса і подала її Ясонові. Ледве чутним голосом Медея сказала йому:

«Слухай, Ясоне, ось у чому буде моя допомога: вночі обмийся ти в річці, убравшись у чорний одяг, викопай глибоку яму на березі і над нею принеси Гекаті в жертву чорну вівцю, обливши її медом. Потім іди на корабель свій, та гляди – не оглядайся. Почуєш ти голоси і люте гавкання псів, але йди прямо й не бійся. Коли ж настане ранок, намаж собі тіло, спис, щит і меч цією маззю. Нездоланну силу дасть тобі ця мазь, і виконаєш ти доручення Еєта. Пам'ятай тільки: коли повиростають із землі воїни, кинь у них камінь, і вони почнуть битись один з одним, тоді напади на них. Візьми ж мазь, з її допомогою здобудеш ти руно. Вези тоді руно, куди хочеш».

Замовкла Медея. Смутком затуманились їй очі від самої згадки про розлуку з Ясоном. Похиливши голову, стояла Медея, сповнена суму, і, нарешті, промовила:

«Ти поїдеш, Ясоне, до себе у рідний край, але не забувай мене, хоч зрідка згадуй Медею, – адже я врятувала тебе».

Запитала Медея, звідки Ясон родом. Розповів їй Ясон про Іолк, про квітучу долину, де він стоїть. Він кликав Медею поїхати з ним у Грецію. Обіцяв їй велику пошану, обіцяв, що шануватиме її, в Іолку, як богиню.

«О, коли б погодився Еєт укласти зі мною союз дружби! – вигукнув Ясон. – О, якби відпустив він тебе зі мною на мою батьківщину!»

«Ні, цього не буде, – з зітханням, повним жалю, сказала Медея, – суворий і невблаганний мій батько. Вертайся сам на батьківщину, та не забувай мене. О, яка б я була рада, коли б буйний вітер від-

ніс мене на крилах своїх до Іолка, щоб могла я нагадати тобі про себе, коли забудеш ти мене, коли забудеш, що я тебе врятувала».

Сльози навернулися на очі Медеї. Дивиться на неї Ясон, і опановує його любов до Медеї. Він благає її потай кинути дім батька і втікати з ним в Іолк. Готова покинути Колхіду Медея, розлука з Ясоном лякає її, вона боїться, що не перенесе цієї розлуки. Плаче Медея від однієї згадки про розлуку з Ясоном. Гера вдихнула їй бажання йти всюди слідом за Ясоном. Хоче богиня, щоб поїхала в Іолк Медея; там з її допомогою надумала Гера згубити ненависного їй Пелія.

Попрощалася Медея з Ясоном; він обіцяв їй прийти знову до храму Гекати, щоб іще раз зустрітися з нею й вирішити, що їм робити. Весело їхала додому на своїй колісниці Медея – вона знала, що любить її Ясон.

Ясон виконує доручення Еєта

Настала ніч. Убравшись у чорний одяг, Ясон пішов на берег Фазісу і там глухої півночі обмився в його бистрих хвилях. Потім він вирив глибоку яму і приніс над нею, як веліла йому Медея, жертву Гекаті. Тільки-но приніс він жертву, як здригнулася земля і з'явилася велика Геката з димучими факелами в руках. Страшні потвори й огнедишні дракони оточували Гекату, гавкали й вили навколо неї жахливі пекельні пси. Навколишні німфи з гучним криком тікали, побачивши Гекату. Жах охопив Ясона, але, пам'ятаючи слова Медеї, не оглядаючись, йшов він до «Арго», де чекали його друзі.

Тільки-но настав ранок, як послали аргонавти Теламона й Мелеагра по зуби дракона до Еєта. Дав їм зуби вбитого Кадмом дракона Еєт і почав сам збиратись їхати на поле Ареса, щоб поглянути, як виконає Ясон його доручення. Надяг Еєт свій панцир, покрив голову сонцесяйним шоломом, узяв у руки спис і щит, які своєю вагою були тільки під силу Гераклові, і зійшов на колісницю; нею правив син його Абсірт. Зібрались і аргонавти їхати на поле Аресове.

Ясон натер спис, меч і щит чарівною маззю, а потім натерся нею сам. Страшенну силу відчув він тоді в усьому своєму тілі. Наче сталеві стали його м'язи, тіло його зробилось таким, ніби воно було викуте із заліза. Коли аргонавти на своєму бистрому «Арго» припливли до Аресового поля, Еєт уже чекав на них, а навколо поля по узгір'ях товпились колхідці. Ясон зійшов на берег, виблискуючи, мов промениста зірка, своїм панцирем. Пішов полем Ясон, знайшов він на полі залізний плуг і мідне ярмо і, прикрившись щитом, пішов відшукувати огнедишних биків. Раптом вискочили обидва бики з печери і з несамовитим ревом кинулись вони на героя. Клуби вогню вилітали в них з пащ. Прикрившись щитом, чекає їх герой. Ось налетіли на нього бики і з страшною силою вдарили рогами в щит героя. Жодна людина не витримала б цього удару, але непохитно, мов скеля, стояв Ясон. Ще і ще налітають з ревом на нього бики, здіймаючи хмари куряви. Одного за одним схопив Ясон могутніми руками биків за роги і притяг їх до плуга. Рвуться бики, вони палять Ясона вогнем, але неушкоджений він, і не можуть вирватися з рук його люті бики. Запріг їх у плуг Ясон за допомогою Кастора й Полідевка. Поганяючи списом биків, Ясон зорав усе Аресове поле, засіяв його зубами дракона; скінчивши сіяти, випріг биків Ясон, грізно крикнув і вдарив їх своїм списом. Мов шалені, помчали бики і сховалися в глибокій печері. Скінчена була перша половина роботи, тепер треба чекати, коли виростуть на полі воїни. Пішов на берег Фазісу Ясон, зачерпнув шоломом води і угамував спрагу.

Та недовгим був відпочинок Ясона. Ось на полі показалося із землі вістря списа, за ним друге, ще й ще, і все поле скоро вкрилось наче мідною щетиною. Ось ніби заворушилася земля, і з неї показались шоломи й голови воїнів. Ось уже вкрилося все поле воїнами у блискучих панцирах. Пам'ятаючи слова Медеї, схопив Ясон величезний камінь; несила було б зрушити його чотирьом найдужчим героям, але Ясон підняв його однією рукою і далеко кинув у натовп породжених із зубів дракона воїнів. Схопилися за зброю воїни, і почалася між ними кривава битва. Кинувся з мечем на воїнів Ясон, одного за одним уражав він їх на смерть, і

незабаром усе поле було вкрите вбитими воїнами; жодного з них не зосталося живого, усі загинули вони від могутньої руки Ясона.

Усе поле вкрили вони, немов постинані гострим серпом колоски, що вкривають родючу землю. Скінчений був подвиг. З великим подивом дивився на Ясона Еєт, вражений його надлюдською силою. Грізно насупив цар брови, гнів блищав в його очах. Не промовивши й слова, помчав він на своїй колісниці до міста, думаючи тільки про одно – як згубити йому дивного чужинця. А Ясон, повернувшись на «Арго», відпочивав серед друзів своїх, що славили його великий подвиг.

Медея допомагає Ясону викрасти золоте руно

Повернувшись до палацу, Еєт скликав на раду найзнатніших жителів Колхіди. Далеко за північ радився з ними цар про те, як погубити аргонавтів. Догадувався Еєт, що тільки з допомогою Медеї міг здійснити Ясон подвиг. Відчувала Медея, що загрожує велика небезпека і їй, і Ясонові. Вона не могла знайти спокою в своїх пишних чертогах. Сон утік від її очей. Встала вона вночі з свого ложа і тихо покинула палац Еєта. Стежками, відомими лише їй одній, іде вона до берега Фазісу, туди, де горить ясне вогнище, розпалене аргонавтами. Підійшовши до вогнища, гукнула вона Ясона і молодшого Фріксового сина, Фронтіса. Сказала Медея Ясонові, які лихі передчуття її тривожать, і вмовила його негайно йти з нею по руно. Надягнув Ясон свій панцир і пішов до священного гаю Ареса. Все кругом оповите було темрявою, тільки в гаю вилискувало золотим блиском руно, що висіло на священному дереві. Коли Медея з Ясоном увійшли до гаю, підвівся страшний дракон, дишучи полум'ям. Прикликала Медея могутнього бога сну Гіпноса. Страшні заклинання шепоче вона і сипле на землю чарівне зілля. Упав на землю дракон, ще підводить він ослаблу голову, але скропила його Медея снодійним зіллям, закрилась паща його, склепилися огнеблискучі очі, і, охоплений сном, розтягся він під деревом, на якому висіло золоте руно. Зняв руно Ясон; він поспішав вернутися швидше на «Арго».

З подивом обступили герої Ясона і Медею, розглядаючи золоте руно. Та ніколи було гаятись, треба було покинути Колхіду, перш ніж дізнається Еєт про викрадення руна. Пообрубував Ясон канати, якими прив'язаний був «Арго» до берега, вхопились за весла герої, і, мов стріла, помчав «Арго» вниз Фазісом до моря. Ось і море. Налягають на весла герої, птахом лине по хвилях «Арго», все далі й далі Колхіда.

Рано-вранці дізнався Еєт, що викрадено золоте руно і що Медея втекла разом з аргонавтами. шалений гнів охопив Еєта. Скликав він колхідців на берег моря, але далеко вже «Арго», не видно його серед хвиль. Звелів Еєт зібратись колхідцям і кинутися навздогін. Смертю погрожує він їм, якщо не наздоженуть вони аргонавтів. Поспускали колхідці в море кораблі і з сином Еєта Абсіртом на чолі пустились навздогін за аргонавтами.

Повернення аргонавтів

Коли «Арго» вийшов у відкрите море, повіяв попутний вітер. Герої розпустили паруси, і «Арго» швидко понісся хвилями Евксинського Понту. Три дні пливли герої. Нарешті в далечині замаячили береги Скіфії. Аргонавти вирішили плисти Істром угору по течії, щоб потім спуститись одним з його рукавів у Адріатичне море[10]. Коли аргонавти припливли до гирла Істру, побачили вони, що все гирло його і всі острови зайняті військом колхідців, які припливли туди на своїх кораблях найкоротшим шляхом. Побачивши численне військо колхідців, герої впевнились, що вони не переможуть його; їх було занадто мало, щоб зважитись на бій з тисячами прекрасно озброєних войовничих колхідців. Вирішили аргонавти вдатися до хитрощів. Вони вступили в переговори з проводирем ворожого війська Абсіртом і обіцяли йому замкнути Медею в храмі й видати її, якщо цар сусіднього міста вирішить, що Медея має повернутись у Колхіду, а золоте руно повинно залишитись в аргонавтів, бо Ясон виконав точно подвиг, за який Еєт обіцяв йому віддати руно. Та всі ці переговори провадились лише для того, щоб виграти час. А Медея обіцяла Ясонові заманити

Абсірта на один з островів у храм.

Послав Ясон до Абсірта, начебто від Медеї, багаті дарунки і наказав прохати його прийти до храму у відлюдній місцевості, щоб побачитися там з Медеєю. Прийшов Абсірт у храм, та тільки показався у дверях храму, як кинувся на нього з оголеним мечем Ясон, і впав Абсірт на землю, уражений на смерть. Жахливий злочин заподіяли Ясон і Медея: вони вбили беззбройного Абсірта в храмі. Порубавши на шматки тіло Абсірта, кинув його Ясон у хвилі Істру. Жах пройняв колхідців, кинулись вони збирати частини тіла свого проводиря, а аргонавти швидко попливли далі вгору по Істру.

Довго пливли аргонавти, нарешті, рукавом Істру спустилися вони в Адріатичне море до берегів Іллірії. Там знялася страшна буря. Мов гори, здіймаються вкриті піною вали. Вітри, ніби зірвавшись з ланцюгів, носяться над морем і рвуть парус з «Арго». Стогне «Арго» під тиском хвиль, гнуться борти його, ламаються весла в руках могутніх гребців. Мов тріску, носять хвилі «Арго». Загибель загрожує аргонавтам. Тоді почувся голос з корми. Він виходив із вправленого в корму «Арго» куска священного дуба, що ріс у Додоні. Голос звелів аргонавтам їхати до чарівниці Кірки, щоб очистила вона Ясона і Медею від убивства Абсірта, яке лягло на них ганьбою. Тільки-но повернули аргонавти на північ «Арго», як ущухла буря, і зрозуміли всі, що це є воля богів.

Еріданом, а потім Роданом[11] спустились аргонавти у Тірренське море і довго пливли ним, аж поки, нарешті, не припливли до чарівного острова Кірки, сестри Еєта. Очистила Кірка Медею і Ясона від гріха вбивства. Вона принесла жертву Зевсові, який очищає від гріха вбивства, облила руки Ясонові жертовною кров'ю і заклинала біля вівтаря Еріній не переслідувати гнівом своїм убивць. Не відмовила Кірка Медеї в очищенні від страшного злочину, бо з блиску її очей впізнала чарівниця, що Медея, як і сама вона, походить з роду бога сонця Геліоса.

Рушили аргонавти в подальшу путь. Багато ще довелось подолати їм небезпек. Пропливли вони між Сціллою і Харибдою, де чекала б їх неминуча загибель, коли б не допомогла їм велика Зевсова дружина, Гера. Проминули вони і острів сирен і чули їх

знадливий спів, що з непереможною силою тягнув їх до сирен. Але співець Орфей ударив по струнах золотої кіфари, і пісня його перемогла чари пісень сирен. Нарешті припливли аргонавти до Планкт, вузької протоки, над якою склепінням здіймались величезні скелі. Море билося поміж скелями, хвилі кружляли під склепінням у страшному вирі, часом здіймаючись до самого верху склепіння. Навіть голуби, що приносили Зевсові амброзію, не пролітали неушкодженими попід цим склепінням, і щодня гинув один з них. Але й тут допомогла аргонавтам Гера; вона упросила Амфітріту втихомирити хвилі коло Планкт, і аргонавти живі й здорові минули їх.

Після довгої подорожі прибули аргонавти до острова феаків. Там привітно прийняв їх цар Алкіной. Могли відпочити від дорожніх небезпек аргонавти, але не пробули вони й дня у феакійців, як з'явився біля острова флот колхідців, і зажадали вони видати їм Медею. Почався б кривавий бій, якби Алкіной не розборонив ворогів. Алкіной вирішив, що Медея має бути видана колхідцям, якщо вона не дружина Ясона. Уночі послала вісника Алкінойова дружина, Арета, до Ясона, щоб сповістити його про вирок Алкіноя. Тієї ж ночі Ясон і Медея виконали весільні обряди, і другого дня Ясон урочисто заприсягся перед феакійцями й колхідцями, котрі зібралися, що Медея – його дружина. Вирішив тоді Алкіной, що Медея має залишитися з чоловіком, і довелось колхідцям повернутись до Еєта, не заволодівши Медеєю.

Відпочивши у гостинних феакійців, вирушили далі аргонавти. Довго пливли вони щасливо. Ось замріли вже в блакитній далині моря береги Пелепоннесу. Раптом знявся страшенний вихор і помчав «Арго» в море. Довго ніс вихор «Арго» по безкрайому морю і, нарешті, викинув «Арго» на пустинний берег. Глибоко загруз «Арго» у твані затоки, геть укритої водоростями. Відчай охопив аргонавтів. Керманич Лінкей, опустивши голову, сидів на кормі, втративши надію на повернення до Греції. Аргонавти сумні блукали по берегу, наче втративши всі сили, всю мужність. Усі бачили перед очима своїми загибель. На допомогу Ясонові прийшли німфи. Вони відкрили Ясонові, що вихор заніс «Арго»

в Лівію і що аргонавти на плечах повинні перенести «Арго» через Лівійську пустелю, піднявши його з мулу тоді, коли Амфітріта випряже коней зі своєї колісниці. Але коли ж випрягає Амфітріта з колісниці своїх коней? – цього не знали аргонавти. Раптом побачили вони, як з моря вибіг білосніжний кінь і прудко помчав пустелею. Зрозуміли аргонавти, що це кінь Амфітріти. Підняли «Арго» на плечі аргонавти і дванадцять днів несли його через пустелю, знемагаючи від спеки й спраги. Нарешті дійшли вони до країни Гесперид. Там указали їм Гесперіди джерело, вибите із скелі Гераклом. Угамували спрагу герої, запаслися водою і вирушили на батьківщину. Але аргонавти ніяк не могли знайти вихід у море. Вони були не в морі, а в озері Тритона. За порадою Орфея, присвятили вони богові озера триножник. З'явився перед аргонавтами прекрасний юнак. Він подав герою Евфемові грудку землі, як знак гостинності, і вказав аргонавтам вихід у море. Принесли в жертву аргонавти барана. Перед «Арго» з'явився бог Тритон і вивів «Арго» повз білі скелі, через вир у відкрите море. З Тритонового озера припливли аргонавти до острова Криту і хотіли запастися там водою для подальшого плавання. Та не допускав їх на берег Криту мідний велетень Талос, подарований Міносові самим громовержцем Зевсом. Талос охороняв володіння Міноса, оббігаючи весь острів. Але Медея своїми чарами приспала Талоса. Упав Талос на землю, і випав у нього мідний цвях, що замикав єдину жилу, якою текла кров Талоса.

Хлинулала на землю Талосова кров, подібна до розплавленого свинцю, і вмер велетень. Аргонавти могли тепер безперешкодно пристати до берега й запастись водою.

По дорозі від Криту до Греції упустив герой Евфем грудку землі, дану йому Тритоном, у море, і з неї утворився острів, названий аргонавтами Каллістою. Цей острів згодом заселили нащадки Евфема, і став він зватись Ферою [12].

Після цього буря застала аргонавтів у морі. Темної ночі розходилась буря. Аргонавти боялися щохвилини наткнутись на підводний камінь або розбитись об узбережні скелі. Коли це ясним світлом блиснула над морем золота стріла і осяяла все навколо,

за нею блиснула друга, третя. Це бог Аполлон освітлював своїми стрілами дорогу аргонавтам. Вони пристали до острова Анафи [13] і переждали, поки стихне буря. Ущухла, нарешті, буря, заспокоїлися хвилі моря, й повіяв попутний вітер. «Арго» спокійно понісся по блакиті моря. Більш не зустрічали аргонавти небезпек на своєму шляху і незабаром прибули до жаданої гавані Іолка.

Коли аргонавти прибули в Іолк, принесли вони багату жертву богам, що допомагали їм під час небезпечного плавання. Дуже раділи всі в Іолку і святкували повернення аргонавтів; усі славили великих героїв і вождя їх Ясона, що здобув золоте руно.

Ясон і Медея в Іолку. Смерть Пелія

Підступний Пелій не додержав слова, він не повернув Ясонові влади його предків. Затаїв Ясон образу і надумав жорстоко помститися Пелієві. І тут прийшла йому на допомогу Медея. Незабаром випала й нагода для помсти. Старезний батько Ясона, Есон, довідавшись, що Медея – велика чарівниця, забажав, щоб повернула вона йому молодість. Сам Ясон прохав Медею омолодити його батька. Обіцяла виконати цю просьбу Медея, якщо тільки допоможе їй Геката.

Коли настав повний місяць, опівночі вийшла Медея з дому в темному одязі, боса, з розпущеним волоссям. Усе навколо поринуло в глибокий сон, усюди панувала німа тиша. Мовчки йде залита світлом місяця Медея. Зупинилася Медея там, де сходяться три шляхи, підняла руки й тричі голосно вигукнула. Опустилася вона на коліна і почала шептати заклинання. Вона заклинала ніч, небесні світила, місяць, землю, вітри, гори й ріки. Вона благала богів лісів і ночі з'явитися їй. Вона умоляла велику Гекату почути її і допомогти їй. Почула її Геката, і з'явилась перед Медеєю колісниця, запряжена крилатими драконами. Дев'ять днів і дев'ять ночей збирала Медея на цій колісниці чарівне зілля й коріння в горах, у лісах, по берегах річок і моря. Коли ж повернулась вона до Ясонового дому, то поставила два вівтарі: один – Гекаті, другий – богині молодощів. Викопала вона перед вівтарями дві

ями і над ними принесла в жертву похмурій богині пітьми й чаклунства, Гекаті, чорних овець, роблячи їй возливання молоком і медом. Звернулась Медея до підземних богів, Аїда й Персефони, і благала їх не віднімати у старого Есона життя. Потім звеліла привести Есона. Чарами своїми приспала вона його і поклала Есона на чарівне зілля. В мідному казані зварила Медея чарівне зілля. Закипіло зілля і вкрилося білою піною. Сухою гілкою з вікового дерева мішала зілля Медея. І гілка зазеленіла, вкрилася листям, і з'явилися на ній зелені плоди. Всюди, де тільки падали краплі з піни зілля, виростали квіти і трави. Побачивши, що зілля готове, Медея мечем перерізала горло старому Есонові і випустила його старечу кров. Через широку рану влила вона в жили Есонові чарівне зілля. І, о чудо! Волосся старого, доти біле, як сніг, потемніло, зникли зморшки на обличчі, щезла стареча худорба, на щоках знову заграв рум'янець. Прокинувся Есон і знову побачив себе молодим, дужим і бадьорим.

Після того, як Медеї вдалося вернути молодість Есонові, вона зважилась, склавши підступний план, помститися старому Пелієві за те, що той одурив Ясона й не повернув йому влади над Іолком.

Умовила Медея Пелійових дочок вернути їх батькові молодість, а щоб іще дужче впевнились вони у її чарах, вона привела барана, заколола його й кинула в казан із зіллям. Тільки-но занурився заколотий баран у казан, як зараз же вискочило з казана жваве ягня. Дивувалися Пелійові дочки на це чудо, і погодились вони спробувати вернути їх батькові молодість.

Медея приготувала зілля, але не таке, яке зготувала вона, щоб вернути молодість Есону. Не мало чарівної сили це зілля. Приспала Медея своїми заклинаннями Пелія, привела в його спальню дочок і звеліла їм перерізати горло їх батькові. Та дочки не зважувались.

«Легкодухі! – гукнула Медея, – швидше ж оголіть меч, випустіть із жил батька вашого його старечу кров, а я ввіллю йому молодої».

Не зважуються Пелійові дочки завдати сплячому батькові смертельного удару. Нарешті, відвернувшись, одна за одною почали вони завдавати батькові ударів мечем. Прокинувся Пелій, смертельно поранений, підвівся він на ложі і, простягаючи слабнучі

руки до дочок, зі стогоном сказав:

«О, доньки, що ви робите! Що змусило вас здійняти руки на вашого батька?»

Опустилися з жаху руки в дочок Пелія. Бліді, стоять вони, свідомість покидає їх. А Медея підбігла до ложа Пелія, встромила йому в горло свій ніж, розкраяла тіло його на шматки і повкидала їх у кип'ячий казан. З'явилась у спальні Пелія колісниця, запряжена крилатими драконами, і на ній зникла Медея з очей збожеволілих від жаху дочок Пелія.

Син Пелія, Адраст, справив пишний похорон батька, а після похорону – ігри в честь загиблого. У них взяли участь найбільші герої Греції. Суддею на іграх був сам Гермес. Кастор, Полідевк і Евфем змагалися в перегонах на колісницях, Адмет і Мопс – у кулачному бою, Аталант з Пелеєм – у боротьбі. У бігу всіх переміг Іфікл.

Але не пощастило Ясонові здобути владу над Іолком. Адраст не дозволив йому залишитися в Іолку, він вигнав його з Іолка за вбивство дружиною його, Медеєю, Пелія. Покинув батьківщину Ясон і подався з Медеєю в Коринф.

Ясон і Медея в Коринфі. Смерть Ясона

Після вбивства Пелія вигнані з Іолка Ясон і Медея оселились у царя Креонта в Коринфі. Два сини народились у Медеї. Здавалось, щасливі мали бути навіть і на чужині Ясон і Медея. Та не судила доля щастя ні Ясонові, ні Медеї. Ясон, полонившись вродою дочки Креонта, Главки, зрадив клятвам, даним у Колхіді Медеї ще тоді, коли дістав від неї чарівну мазь. Він зрадив ту, за допомогою якої здійснив великий подвиг. Він вирішив одружитися з Главкою, і цар Креонт погодився віддати свою дочку за дружину знаменитому героєві.

Коли Медея дізналась про зраду Ясона, розпач пройняв її. Як і раніше, кохала Медея Ясона. Наче обернувшись у бездушний камінь, сиділа Медея, поринувши в смуток. Вона не їла, не пила,

не слухала слів утіхи. Потроху шалений гнів охоплював Медею. Не може змиритись невгамовний дух Медеї. Хіба може стерпіти вона, дочка царя Колхіди, сина світлосяйного Геліоса, щоб перемогли вороги її, щоб вони знущалися з неї? Ні, страшна в гніві Медея, помста її має бути жахлива у своїй жорстокості. О! Медея помститься і Ясонові, і Главці, і батькові її Креонтові.

Усе кляне Медея в несамовитому гніві. Вона проклинає дітей своїх, проклинає Ясона. Страждає Медея і благає богів, щоб відібрали вони відразу в неї життя ударом блискавки. Що, крім помсти, залишилося їй у житті? Смерть кличе Медея, це буде кінцем її мук, смерть звільнить її від горя. За що так жорстоко повівся з нею Ясон, з нею, що врятувала його, допомогла, приспавши дракона, здобути золоте руно, що заради врятування його заманила у засідку свого брата і вбила ради Ясона Пелія? Кличе Медея Зевса і богиню правосуддя Феміду за свідків того, як несправедливо повівся з нею Ясон. Усе дужча й дужча рішучість Медеї помститись Ясонові.

Та ось приходить Креонт. Він заявляє Медеї, що вона мусить негайно покинути Коринф. Боїться Медеї Креонт, він знає, яка страшна Медея в гніві, знає, які могутні чари її; адже вона може згубити і дочку його, і його самого.

А Медея, щоб виграти час для помсти, удає, ніби скоряється Креонтові, ніби визнає його право вигнати її, але просить його тільки про одне – дозволити їй залишитися ще на один день у Коринфі. Погодився Креонт, не підо-зрюючи того, що цим сам прирік він себе на загибель; але він погрожує Медеї, що віддасть на страту і її, і її синів, якщо застане в Коринфі Медею проміння сонця, що сходить. Знає Медея, що страти їй нема чого боятись. швидше від неї загине Креонт, недаремно присягалася вона бліdоликою богинею Селеною і своєю покровителькою Гекатою згубити своїх ворогів. Ні, не вона, а вони не уникнуть кари. Невже стане вона, онука бога Геліоса, посміховищем нащадків Сізіфа і нареченої Ясона!

Даремно каже Медеї Ясон, що для її добра і для добра дітей одружиться він з Главкою, що сини його знайдуть опору в своїх майбутніх братах, якщо пошлють йому боги дітей у новому шлюбі.

Не може Медея вірити щирості Ясонових слів, вона докоряє Ясонові за зраду, погрожує йому гнівом богів, не хоче вона слухати його. Тепер ненависний їй Ясон, якого так кохала вона колись, для якого забула отця, неньку, брата й батьківщину. Розгніваний іде Ясон, а вслід йому несуться насмішки й погрози Медеї.

У цей час приходить до Коринфа, по дорозі з Дельф у Троїсену [14], Егей, цар Афін. Приязно вітає він Медею і запитує її, чим вона засмучена. Оповідає про своє горе Медея і благає царя Афін дати їй, вигнаниці, забутій чоловіком, притулок в Афінах. Вона обіцяє Егеєві допомогти йому своїми чарами, що матиме він численних нащадків, не залишиться бездітним, як досі, тільки б дав притулок їй. Присягається Егей дати притулок Медеї. Він присягається богинею землі Геєю, Геліосом, Медеїним дідом, усіма богами Олімпу, що не видасть він Медею її ворогам. Тільки одну умову ставить Егей Медеї: вона сама повинна, без його допомоги, прийти до Афін, бо не хоче він сваритися з царем Коринфа.

Забезпечивши себе притулком, Медея починає виконувати задуману помсту. Вона наважується не тільки згубити Креонта й дочку його Главку, а й повбивати своїх дітей, дітей Ясона. Вона посилає свою служницю по Ясона. Приходить Ясон. Покірну удає з себе Медея, ніби примирилася вона з своєю долею і з рішенням Ясона і просить його тільки про одне, щоб він умовив Креонта залишити в Коринфі її синів. Приходять і діти. Побачивши їх, плаче Медея, вона обнімає, цілує своїх синів, вона любить їх, але жадоба помсти дужча від любові до дітей.

Але як згубити Главку і Креонта? І ось під приводом того, що вона прагне схилити Главку, щоб залишилися її діти в новому домі Ясона, Медея посилає Главці в подарунок дорогоцінне вбрання й золотий вінець. Оцей подарунок і несе з собою загибель. Тільки-но вдягла Главка вбрання і вінець, надіслані Медеєю, як отрута, що нею насичені вони були, просочилась в її тіло; як мідний обруч, стискає їй голову вінець. Одяг палить вогнем її тіло. В страшних муках умирає Главка. Поспішає до неї на допомогу батько, він обнімає нещасну дочку, але одяг прилипає й до нього. Він намагається відірвати цей одяг від тіла, але з ним разом відриває й

шматки свого тіла. І Креонт загинув від дару Медеї.

З тріумфом чує Медея, стоячи біля свого палацу, про загибель Креонта і Главки, але їх смерть не заспокоїла жадоби помсти в Медеї: адже вона наважилась убити своїх дітей, щоб завдати ще більших страждань Ясонові. Тепер спонукає Медею зважитись на це вбивство й те, що вона знає, яка доля загрожує її синам, коли Креонтові родичі мститимуться їм за злочин їхньої матері. швидко пішла Медея до палацу, і зразу почулись там крики і стогін її синів. Рідна мати вбила їх. А Ясон, коли загинули Креонт і дочка його Главка від дружини його Медеї, в страху перед тим, що Креонтові родичі, помщаючись, згублять його синів, поспішає до себе в палац. Двері до палацу замкнені, і Ясон хоче зламати їх. Як ось у повітрі на запряженій драконами колісниці, надісланій богом Геліосом, з'являється Медея; біля ніг її лежать убиті нею сини. Жах охопив Ясона. Він благає Медею залишити йому хоча б тіла його синів, щоб він сам міг поховати їх. Але й цієї втіхи не дає йому Медея і швидко зникає на чудесній колісниці.

Безрадісне було все подальше життя Ясона. Ніде не знаходив він собі прихистку надовго. Якось проходив він через Істм, повз те місце, де стояв витягнений на берег корабель «Арго», присвячений аргонавтами богу моря Посейдонові. Натомлений Ясон приліг у затінку «Арго» під його кормою, щоб відпочити, і заснув. Коли Ясон спокійно спав, упала корма спорохнявілого «Арго» і поховала під своїми уламками сплячого Ясона.

---

[1] Ріка Фазіс – сучасна ріка Ріон на Кавказі. Колхідою греки називали Чорноморське узбережжя Закавказзя.

[2] Пропонтида – сучасне Мармурове море.

[3] Тризна – поминальне почтування і військові змагання на честь померлого.

[4] Мізія – край на заході Малої Азії з головним містом Періатом.

[5] Кулачне реміння – під час кулачного бою греки обмотували руки до ліктя ремінням, на якому часто прикріплялися мідні опуклі бляхи.

[6] Фракія – країна у північно-східній частині Балканського півострова.

[7] Строфади – три невеликих острови на півдні Греції навпроти західного

узбережжя Мессенії.

[8] Сімплегади або Сімплегадські скелі – у перекладі українською мовою означає «скелі, що стикаються»; вони знаходилися, за уявленнями греків, при вході у Чорне море.

[9] Понт Евксінський – «гостинне море». Так греки називали Чорне море.

[10] Греки вважали, що Істр (сучасний Дунай) сполучається окремим рукавом з Адріатичним морем.

[11] Ерідан – сучасна р. По, Родан – сучасна р. Рона. Греки вважали, що можна дістатися з р. По до р. Рони кораблем.

[12] Фера – сучасний острів Санторін.

[13] Анафа – сучасний острів Афані.

[14] Троісена – місто в Арголіді на Пелопоннесі.

Кун М. А. Легенди і міфи Давньої Греції / М. А. Кун. – К.: Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 204 – 236.

Контрольні запитання

1. Якими були основні умови формування давньогрецької міфології?
2. Якими були погляди давніх греків щодо виникнення світу та появи людства?
3. Чому головних грецьких богів називали Олімпійськими?
4. Яких богів традиційно відносили до Олімпійських?
5. Кого у грецькій міфології вважали героями?
6. Які історичні події знайшли своє відображення у міфах про аргонавтів?

Тема 2. Греція в XI – IX ст. до н. е. (за поемами Гомера «Іліада» й «Одіссея»)

План

1. «Гомерівське питання». Поеми Гомера як історичне джерело.
2. Економічний лад (землеробство, скотарство, ремесло і торгівля).
3. Суспільний устрій (родова організація, рабовласництво, наймана праця).
4. Політичний устрій (народні збори, басилеї, рада старійшин, судочинство).

Методичні рекомендації

Мета заняття: проаналізувати особливості поем Гомера «Іліада» та «Одіссея» як джерел з історії Стародавньої Греції, з'ясувати сутність так званого «гомерівського питання», визначити специфічні риси політичного та соціально-економічного розвитку Греції у XI – IX ст. до н. е.

Гомерівський період (XI – IX ст. до н.е.) став перехідним етапом від знищеної дорійськими завойовниками крито-мікенської цивілізації до періоду полісного устрою. У цей час в Елладі відбувався унікальний для європейської цивілізації процес повторного класоутворення, оскільки всі соціально-економічні та політичні структури крито-мікенського світу були зруйновані дорійцями. Поеми Гомера «Іліада» та «Одіссея» є надзвичайно важливими джерелами з історії Стародавньої Греції передполісного періоду. При вивченні цих пам'яток давньогрецького епосу слід мати на увазі, що в них змішані хронологічні пласти, факти і події від XII до VIII ст. до н.е. Треба також звернути увагу на те, що «Іліада» була створена, очевидно, наприкінці IX ст. до н. е., на декілька десятиліть раніше, ніж «Одіссея», що також позначилось на її змісті.

Відповідаючи на **перше питання**, потрібно розкрити сутність «гомерівського питання» в історіографії історії Стародавньої Греції. Зокрема, необхідно звернути увагу на наукові дискусії

щодо часу появи поем, їх авторства та особи Гомера. При оцінці достовірності джерел слід вказати на їх особливості та проблеми, що постають перед дослідниками. Необхідно також, спираючись на тексти «Іліади» й «Одіссеї», схарактеризувати причини, перебіг і наслідки Троянської війни, а також постаті оспіваних у поемах Гомера героїв.

Висвітлюючи **друге питання**, слід з'ясувати особливості економічного розвитку Греції у XI – IX ст. до н. е., схарактеризувати аграрні відносини, землеробство, скотарство, садівництво, ремесла й торгівлю, звернути увагу на те, які галузі перебували у занепаді та з чим це було пов'язано.

Відповідаючи на **третє питання**, потрібно звернути увагу на родову організацію грецького суспільства у XI – IX ст. до н. е., що знайшла відображення у поемах Гомера, і на процес соціального розшарування. Потрібно також з'ясувати становище рабів, характер експлуатації рабської праці, основні джерела рабства, пам'ятаючи, що праця рабів у той час використовувалась головним чином у домашньому господарстві, тобто рабство носило патріархальний характер. Слід також зважати на те, що у поемах відображено суспільні відносини різних історичних періодів.

При підготовці відповіді на **четверте питання**, слід визначити, які органи політичної і судової влади існували в гомерівській Греції, яким чином та в чиїх інтересах вони діяли, яку роль в їх діяльності відігравала родова аристократія і рядові члени суспільства. Необхідно з'ясувати роль басилеїв (вождів), буле (ради старійшин) і народних зборів та простежити еволюцію державних інститутів гомерівської Греції. Насамкінець доцільно розкрити сутність і зміст поняття «військової демократії» – специфічної форми організації суспільства перехідного типу від родової організації до держави.

Усі судження мають бути підкріплені посиланнями на основне джерело – поеми Гомера.

Джерела

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – 432 с.

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – 646 с.

Гроссман Ю. М. Історія стародавнього світу: Практикум / Ю. М. Гроссман, І. А. Лісовий. – Львів: Вища школа, 1985. – 223 с.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве.]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. ІІ. – 324 с.

Хрестоматия по античной литературе / [сост. Н. Ф. Дератани, Н. А. Тимофеева]. – М.: Просвещение, 1965. – Т. І. – 679 с.

Хрестоматия по истории Древней Греции / [под. ред. Д. П. Каллистова]. – М.: Мысль, 1964. – 695 с.

Література

Андреев Ю. В. Гомеровское общество. Основные тенденции социально-экономического и политического развития Греции XI – VIII вв. до н. э. / Ю. В. Андреев. – СПб.: Нестор-История, 2004. – 496 с.

Андреев Ю. В. Об историзме гомеровского эпоса / Ю. В. Андреев // Вестник древней истории. – 1984. – № 4. – С. 3 – 11.

Андреев Ю. В. Цари и царская власть в поэмах Гомера / Ю. В. Андреев // Проблемы отечественной и всеобщей истории. – М., 1976. – Вып. 3. – С. 126 – 139.

Блаватская Т. В. Греческое общество второго тысячелетия до новой эры и его культура / Т. В. Блаватская. – М.: Наука, 1976. – 187 с.

Гордезиани Р.В. «Илиада» и «Одиссея» – памятники письменности / Р. В. Гордезиани // Античность как тип культуры. – М.: Наука, 1988. – С. 146 – 168.

Егунов А. Н. Гомер в русских переводах XVIII – XIX вв. / А. Н. Егунов. – М.: Индрик, 2001. – 400 с.

Ельницкий Л.А. Социальные термины «Илиады» и вопрос о «Гомеровской Греции» / Л. А. Ельницкий // Вопросы истории. – 1967. – № 5. – С. 197 – 198.

Ленцман Я. А. Рабство в микенской и гомеровской Греции / Я. А. Ленцман. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1963. – 311 с.

Лосев А. Ф. Гомер / А. Ф. Лосев. – М.: Молодая гвардия, 2006. – 400 с.

Пащенко В. І. Антична література / В. І. Пащенко, Н. І. Пащенко. – К.: Либідь, 2004. – 718 с.

Підлісна Г. Н. Антична література / Г. Н. Підлісна. – К.: Техніка, 2004. – 384 с.

Сахарный Н. А. Гомеровский эпос / Н. Л. Сахарный. – М.: Художественная литература, 1976. – 397 с.

Свенцицкая И. С. Некоторые проблемы землевладения по «Илиаде» и «Одиссее» / И. С. Свенцицкая //Вестник древней истории. – 1976. - № 1. – С. 52 – 63.

Шталь И. В. Гомеровский эпос: Опыт текстологического анализа «Илиады» / И. В. Шталь. – М.: Высшая школа, 1975. – 246 с.

Шталь И. В. «Одиссея» – героическая поэма странствий / И. В. Шталь. – М.: Наука, 1978. – 179 с.

Шталь И. В. Художественный мир гомеровского эпоса / И. В. Шталь. – М.: Наука, 1983. – 296 с.

Штоль Г. Шлиман. Мечта о Трое / Г. Штоль. – М.: Молодая гвардия, 1965. – 431 с.

Тексти джерел

«Іліада» та «Одіссея» про господарський лад Стародавньої Греції передполісного періоду

Землеробство і землеволодіння

ІЛІАДА, XVIII, 541 – 557
Далі родючих ланів змалював він широкі простори,
Зорані тричі, й багато на них орачів із плугами
Впряжених в ярма волів туди і назад поганяли.
А як, дійшовши межі на ріллі, завертать уже мали,
545. Келих вина, наче мед той солодкого, в руки щоразу

Муж подавав їм. І борозну знову вони повертали,
Щоб якнайшвидше родючі лани до кінця доорати.
Наче поорана нива, рілля іззаду чорніла,
Хоч була з золота вся. Таке-то він вирізьбив диво.
550. Далі лани змалював владареві. Достигле колосся
Скрізь по тих нивах женці гостролезими жали серпами.
Падали густо на землю колосся важкі оберемки,
Їх снопов'язи тоді перевеслами туго в'язали.
Три снопов'язи стояли оподаль. А хлопчики ззаду
555. Зжате збирали колосся й, його охопивши обіруч,
Їм подавали ретельно. І тут же, радіючи серцем,
Мовчки стояв на межі володар, на берло обпершись.

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 315 – 316.

ІЛІАДА, XX, 495 – 499
495. Наче тих широколобих волів селянин запрягає.
Білий ячмінь на утоптанім добре току молотити,
Й сиплеться зерно з-під ніг у волів, що, йдучи ремиґають, –
Также і однокопиті Ахілла відважного коні
Мертвих топтали тіла і щити.

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 343.

ІЛІАДА, XII, 310 – 321
310. «Главку, чому над всіма нас в Лікійському краї шанують
Місцем на учтах, і м'ясом найкращим, і келихом повним
Люди усі, і на нас, немов на богів, споглядають?
Маємо й кращий землі ми наділ понад берегом Ксанту
Із виноградником гарним, і ниву, що родить пшеницю.
315. Тим-то нам першими треба стояти тепер у лікійських
Лавах і сміливо в розпал гарячого кидатись бою,
Щоб говорив про нас кожен з лікіян у кованих латах:
«Ні, не без слави у рідній країні лікійській керують

Наші державці; їдять недаремно овець вони жирних,
320. Вина медові п'ючи найсолодші, – зате ж бо й велика
Доблесть їх, – завжди-бо в перших лікійських рядах вони б'ються».

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 209.

ІЛІАДА, XX, 184 – 186
«Виділять, може, ділянку для тебе трояни, від інших
185. Кращу, із нивою й садом чудовим тобі на прожиток,
Як умертвиш мене?»

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 336.

ІЛІАДА, XII, 421 – 426
Так наче двоє мужів, зустрівшись на нивах суміжних,
З мірою кожен в руці, про межу сперечаються спільну,
Про щонайменший окраєць, щоб поля однаково мати, –
Так ворогів лиш зубці на бійницях ділили, й над муром
425. Ті один одному перед грудьми шкіряні розбивали
Круглі великі щити і маленькі щитки легкокрилі.

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 211.

ОДІССЕЯ, IX, 106 – 111
«… Згодом у край гордовитих кіклопів, що правди не знають,
Ми прибули. В усьому цілком здаючись на безсмертних,
Ні ораниці не орють вони, ні рослини не садять,
В них і без оранки-бо і не сіяне есе виростає:
110.1 ячмені, і пшениця, і лози вино виноградне
В гронах розкішних дають, що примножує Зевс їм дощами. …»

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літера-

тури «Дніпро», 1968. – С. 154.

ОДІССЕЯ, IX, 130 – 135
130. Забудувати й цей острів їм теслі зуміли б майстерні.
Зовсім-бо він непоганий і родить усе своєчасно.
Стелються там килимами над берегом сивого моря
Луки вологі й м'які; і пагорки є виноградні.
Є й для ріллі рівнина, де з засіву можна багатий
135. Вчасно зібрати врожай, бо в ґрунті там досить є туку.

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – 154 – 155.

ОДІССЕЯ, XVIII, 365 – 379
365. Відповідаючи, мовив йому Одіссей велемудрий:
«Хтів би з тобою удвох, Еврімаху, в труді позмагатись
Я весняної пори, коли дні у нас довгі бувають,
На сіножаті, щоб кожен в руках по серпу мав, красиво
Вигнутім, щоб узялися ми натщесерце вдвох до роботи
370. І від світанку жали траву цілий день до смеркання;
А як за плугом воли поганятимем ми половії,
Дуже породисті, рослі, що випаслись добре на паші,
Силою й віком однакові, сила ж бо в них неослабна,
Гонів хай буде й чотири, щоб ґрунт, лиш до плуга придатний,-
375. Бачив би сам ти, які я проорюю борозни рівні.
А як війну розпочав би де-небудь сьогодні Кроніон,
В мене ж був щит би в руках і було б два загострені списи,
Ще й цільномідний шолом, що добре до скронь прилягає, –
Бачив би ти мене в перших рядах бойового загону…»

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 312.

ІЛІАДА, XXI, 257 – 262
Як садівник, що з криниць темноводних спрямовує струмінь
В сад плодоносний, щоб кожну зросити у ньому рослину,

Заступа взявши, між грядок рівчак од сміття очищає,
І набігає вода, і дрібні камінці за собою,
Шумно дзюркочучи, котить по схилові плідного саду,
І обганяє того, хто течію чисту проводив...

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 352.

Виноградарство, садівництво, маслинництво

ІЛІАДА, XVIII, 561 – 568
Далі із золота він виноградник зробив надзвичайний,
Висіли грона рясні, чорно-сині, солодкі, принадні;
Віти його на довгих сріблястих підпорах трималися.
За виноградником темний рівчак він зробив, оточивши
Тином свинцевим увесь, залишивши одну тільки стежку
Для носіїв; виноград, що зібрали вони, переносить,
Стежкою цею ішли юнаки і дівчата юрбою.
В кошиках жваво несли, наче мед, виногроно солодке.

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 316.

ОДІССЕЯ, VII, 112 – 132
А за подвір'ям – од брами вхідної – був сад плодоносний,
В оранку денну завбільшки, обведений тином навколо.
Віттям розкішним великі дерева там скрізь зеленіли –
Груші дорідні, гранати і яблунь ряди рясноплідні,
В фігах солодких смоковниці й пишно-зелені оливи.
Та без плодів ніколи гілля тих дерев не лишалось –
Влітку то будь чи взимі – цілорічно.
Віє там завжди теплий Зефір,
І одні лиш зав'яжуться, – другі вже спіють.
Яблуко стигне за яблуком там, за грушею – груша,
Гроно там зріє за гроном, за смоквою – смоква солодка.
Далі – в розкішних плодах виноградник розкинувся рясно

Тут ось, під вільним осонням, на зрівняній гладко площадці
Грона сушились на сонці, а там виноград ще збирали;
Тут же й давили його; цвітіння скінчивши, отут він
Щойно лише наливався, а там починав червоніти.
За виноградником рядом останнім оброблені грядки,
Повні городини всякої, очі весь рік веселили.
Два джерела там було – одне ручаєм кучерявим
Сад орошало, а з другого струмінь двором до порога
Дому високого біг, – городяни там воду черпали.
Щедро був так од богів обдарований дім Алкіноя.

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 125.

ОДІССЕЯ, XXIV, 220 – 227
...Одіссей же
Вийшов у сад многоплідний, щоб батька на випробу взяти.
Та не знайшов він ні Долія, сад обійшовши просторий,
Ні служників, ні синів його, – всі повиходили з саду
Віття тернове збирати, щоб плотом увесь виноградник
Обгородить, – де шукать, їм показував Долій старенький.
Лиш свого батька знайшов у саду, доглянутім добре,
Кущ обгортав він.

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 396.

ОДІССЕЯ, XXIV, 244 – 247
«Саду свого доглядати, мій старче, тобі не бракує
Вміння! Великих старань ти доклав тут, і жодна рослина –
Ні виноград, ні оливка, ні груша, ні грядки городні,
Ані смоківниця – тут без твого не росте піклування. …»

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 397.

ОДІССЕЯ, XXIV, 336 – 344
«… Далі дерева тобі у саду я, доглянутім добре,
Всі покажу, що мені дарував ти. Хлоп'ям ще їх назви
В тебе питав я, садком за тобою йдучи: повз дерева
Так ми проходили, й ти пояснив мені кожного назву,
340. Подарував мені груш тринадцять і яблунь десяток,
Сорок смоківниць; ще й лоз виноградних мені обіцяв ти
Дати рядів п'ятдесят, таких, що весь рік безнастанно
Тут плодоносять, – зараз ті грона ростуть розмаїті,
Й кожному інша від Зевса пора визрівання спадає».

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 399.

ІЛІАДА, XVII, 53 – 60
Як садівник молоду вирощує парость оливи
В затишнім місці, де б'є джерельна вода струменista,
55. І зеленіє те віття, й колишеться тихо під ніжним
Подувом легких вітрів, і білим цвіте воно цвітом.
Та налетить несподівано з буйною силою вихор,
Вирве із грядки ту парость і кине тут же на землю.
Так і сина Пантоя, славетного списом Евфорба,
60. Вбивши, Атрід Менелай почав з нього зброю знімати.

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 288.

Тваринництво

ІЛІАДА, XVIII, 573 – 578
Далі він череду вирізьбив дужих биків круторогих.
Деякі з золота, інші із олова їх поробив він.
575. Голосно мукали всі, ідучи із кошари на берег
Річки бурхливої, густо порослий гнучким очеретом.
Четверо йшло золотих пастухів по боках проводжати
Череду, й бігало дев'ять за ними собак прудконогих.

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 316.

ІЛІАДА, XVIII, 587 – 589
Пастівень вирізьбив далі кульгавий митець незрівнянний
І білорунних отару овець в тій чудовій долині,
Криті хліви, й курені, і кошару, й повітки пастуші.

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 316.

ОДІССЕЯ, IX, 116 – 124
В бік от затоки морської там є острівець невеликий,
Що не далеко й не близько лежить від країни кіклопів,
Лісом укритий, на ньому без ліку диких пасеться
Кіз, та ніколи ще їх не полохали кроки людини,
120. Жодного там не було мисливця, що крізь непролазні
Хащі з великим трудом на гірські верховини виходять,
Ні пастухів там нема, ні дбайливих нема хліборобів,
Нива не орана ще і не сіяна там удовіє,
Праці не знавши людської, й годує лиш кіз мекотливих.

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 154.

ОДІССЕЯ, IX, 218 – 223
От увійшли ми в печеру і стали усе оглядати:
Сиру там кошики повні стояли, ягнята й козлята
220. В стійлах тіснились вузьких, за віком поставлені різним:
Старші – окремо, окремо від них середульші, й окремо –
Новонароджені; в цебрах стояло сироватки повно,
Глеки й дійниці були там для удою.

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 157.

ОДІССЕЯ, IX, 244 – 249
Сидячи, сам подоїв уже й кіз, і овець мекотливих,
Всіх за чергою, кожній тоді підпустив сосунятко,
Білого він молока на кисле узяв половину.
Сир віддавивши, поклав у плетені кошики зразу;
Другу ж у глечиках він залишив половину, щоб мати
Й свіжого ще молока – напитися після вечері.

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 158.

ОДІССЕЯ, X, 410 – 415
Мовби телята навколо корів, що з полів чередою
В хлів повертаються, трав соковитих напасшися вволю,
Скачуть всі разом назустріч, – не вдержати їх у кошарі,
Радісно мукають всі, своїх матерів обступивши, –
Так і до мене з слізьми на очах всі супутники наші
Кинулись разом з великою радістю в серці...

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 179.

ОДІССЕЯ, XIV, 5 – 22
Там він застав свинопаса, що в сінях сидів, а навколо
Двір обгороджений був на високому, видному місці,
Гарний, великий, просторий. Тож сам свинопас ту кошару
Побудував для свиней, поки був у від'їзді господар;
Ні господині про це не питав, ні старого Лаерта;
Обгородив камінням той двір і кущами тернини,
Ще й частоколу міцного навколо подвір'я поставив,
Стругані стовбури дуба великого вряд повбивавши.
А на подвір'ї дванадцять хлівів збудував він великих,
Близько один біля одного, свиням для лігва. У кожнім
По п'ятдесят замикалось на засуви маток поросних.
Що у гною там лежать. Кабани ж ночували окремо.

Значно їх менше було, бо невпинно вони убували
Для женихівських бенкетів, тож мусив щодня до господи
Кращого з вепрів годованих їм свинопас посилати.
Триста всього й шістдесят кабанів на той день залишилось.
Четверо лютих, як звірі, собак біля них ночувало
Завжди, – їх виховав сам свинопас, розпорядник пастуший.

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 234.

ОДІССЕЯ, XIV, 96 – 108
Безліч худоби він мав, – із героїв-мужів ні у кого
Стільки її не було ні на чорній землі суходолу.
Ні на Ітаці самій. Та, мабуть, і двадцять їх разом
Все ж її стільки не мали. Та ось розповім я докладно.
«На суходолі корів є дванадцять черід, і овечих
Стільки ж отар і свинячих гуртів: та стада ще й козині
Там навкруги і його, і чужі пастухи випасають.
Тут же, на острові, аж до кінця його, ще одинадцять
Козячих стад пасеться під доглядом служок сумлінних.
Кожного дня хтось по черзі у місто козла приганяє.
З тих, що вгодовані добре, який виглядає найкраще.
Я ж свиней стережу, доглядаю тут ціле їх стадо
І женихам, найжирнішу з них вибравши, теж посилаю».

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 236 – 237.

Ремесло

ОДІССЕЯ, III, 425 – 435
«… Золотаря хтось, Лаерка, сюди хай покличе негайно, –
Щоб у телиці тієї він роги прийшов золотити.
Інші ж усі залишіться зі мною й скажіть, щоб служниці
В домі там учту скоріш готували багату і пишну,

Дрова і чистую воду несли і стільці розставляли.
430. Так він сказав, і усі почали метушитись. Телицю
З поля пригнали: прийшли з корабля рівнобокого разом
Товариші Телемаха відважного, майстер з'явився
З мідним приладдям в руках, потрібним у справі ковальській:
Кліщі міцні, і ковадло, і молот приніс він, якими
435. Золото звик оброблять...».

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 67.

ОДІССЕЯ, XVII, 382 – 386
«… Хто б це чужинців шукав, щоб до себе запрошувать в гості.
Крім хіба тільки таких, що для діла бувають потрібні, –
Чи ворожбитів, чи теслів, а чи лікарів від хвороби,
385. Чи піснярів божествених, щоб радість приносили співом, –
Скрізь по безкраїй землі для смертних вони є жадані. …»

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 293 – 294.

Зброярська справа

ІЛІАДА, XVIII, 468 – 482
Мовивши так, залишив він Фетиду й до кузні вернувся.
Зразу ж міхи скерував на вогонь і звелів працювати.
470. Всі вони разом – аж двадцять було їх – задихали в горна
Різноманітним диханням, що сильно вогонь роздувало,
И допомагали то швидше кувати, а то повільніше,
Як того волив Гефест, щоб виконать працю найкраще.
Міді незламної й олова досить він в полум'я кинув,
475. Цінного золота й срібла додавши. Ковадло велике
Він приладнав до підставки ковальської міцно, в правицю,
Молот узяв величезний, тримаючи в лівій обценьки.
Приготував він насамперед щит – міцний і великий,
Гарно оздоблений всюди, ще й викував обід потрійний,

480. Ясноблискучий, та ззаду посріблений ремінь приладив.
Щит той з п'ятьох шарів шкіряних, а поверх він багато
Вирізьбив різних оздоб, до дрібниць все продумавши тонко.

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 314.

ІЛІАДА, IV, 105 – 113
105. Зняв із плеча свого лук він, гладенько обтесаний з рогу
Дикої сарни швидкої, що сам, затаївшись в засаді,
В груди стрілою поцілив її, коли мала стрибнути
З бескиду й тут же замертво навзнак на скелю упала.
Роги над лобом у неї долонь на шістнадцять здіймались.
110. Їх, обробивши ретельно, з'єднав роготокар майстерний,
Вилощив лук і на край приладнав золотеє окільце.
Лук спорядив і, об землю обперши, його натягнув він,
Товариші ж хоробрі щитами його заступили...

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 77.

ІЛІАДА, VII, 219 – 223
Близько Еант підійшов, мов муром, надійно прикрившись
220. Мідним щитом семишкірним, що Тіхій зробив для героя
Кращий поміж лимарями, а мав він у Гілі [1] оселю.
З шкур од сімох бугаїв годованих злагодив щит він
Ясноблискучий, і восьмий ще шар був із міді на ньому...

[1] Гіла – місто у Беотії.

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 129.

ІЛІАДА, X, 255 – 265
255. Меч двоєсічний тоді віддав Фрасімед войовничий
Сину Тідея, – біля корабля той лишив свою зброю, –

Дав йому й щит і покрив йому голову щільно шоломом,
З ременю шитим, без гребеня й гриви, що зветься звичайно
Плоский шишак, – юнаки свої голови ним захищають.
260. Дав Меріон Одіссею свій лук та іще й сагайдак свій,
Дав йому меч й покрив йому голову щільно шоломом,
Шитим із шкіри, – всередині був з багатьох ремінців він
Сплетений міцно, а зверху майстерно скріплявся рясними
Низками білих зубів срібноіклого вепра, що густо
265. Бігли туди і сюди, – за підкладку була в них повстина.

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 174.

ІЛІАДА, XII, 287 – 299
Так безнастанно й каміння з обох боків сипалось густо –
То на троян, а то від троян на загони ахейські
Градом летіло каміння, аж гуркіт лунав понад валом.
290. Та не змогли б ні трояни тоді, ні осяйливий Гектор
Брами у мурі зламать чи великі запори, аж поки
Не спрямував на агреїв сина свого Сарпедона
Зевс велемудрий, як лева того на волів круторогих.
Виставив той уперед свій щит, звідусюди округлий,
295. Кутий із міді, карбований, – гарно скував його вмілий
Мідник, зсередини шкури волові приладивши щільно
Й дратвою їх золотою по мідному колу прошивши.
Щит той піднявши й списами двома потрясаючи грізно,
Кинувся так Сарпедон, наче лев...

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 208 – 209.

ІЛІАДА, XVII, 370 – 372
370. Інші ж трояни та всі в наголінниках мідних ахеї
Билися вільно під небом ясним; навкруги променіло
Сонячне сяйво; ніде не видно було ні хмарини...

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 294.

ІЛІАДА, XX, 267 – 272
Не пощастило Енеєві мужньому списом могутнім
Щит той пробити: наткнувсь він на золото, божий дарунок.
Дві лиш платівки пробив він, а далі під ними лишалось
270. Ще три, бо п'ять їх усього прибив до щита кривоногий:
Зверху – дві мідні, зсередини – дві олов'яні, й між ними –
Ще й золоту – вона то й затримала спис ясеновий.

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 338.

ІЛІАДА, XI, 15 – 46
15. Гучно й Атрід закричав, закликаючи в битву аргеїв
1Підперезатись, і сам у мідь одягнувся блискучу.
Спершу собі на гомілки наклав наголінники мідні,
Дуже красиві, срібними пряжками їх застебнувши.
Потім і панцир на груди свої надягнув міцнокутий,
20. Що від Кініра [1] колись одержав як гість, у дарунок;
Бо аж на Кіпр до вух його чутка дійшла, що ахеї
На кораблях своїх мають пливти до далекої Трої.
Тим-то він панцир той дав, щоб зробить владареві приємність.
Десять на панцирі пасів було з чорно-синьої сталі,
25. З золота пасів дванадцять та двадцять іще олов'яних.
Змій чорно-синіх по троє обабіч тих лат аж до шиї
Вгору тягнулось, мов дуги веселки, що в хмарі Кроніон
Сам укріпляє як смертним людям знамення небесне.
Через плече перевісив він меч, що виблискував рясно
30. Цвяшками з золота; піхва, в яку був захований меч той,
Срібна уся, на золоченім пасі з рамена звисала.
Взяв і яскраво оздоблений щит свій, що тіло вкриває,
Дуже красивий, на нім було десять кругів мідносяйних,
А поміж ними ще двадцять опуклин було олов'яних,

35. Білих, одна ж посередині ще й з чорно-синьої сталі.
Зверху вінчала той щит голова страшноока Горгони
З поглядом лютим, Жах біля неї та Острах стояли.
Ремінь посріблений був над щитом, а на ньому звивався
Тілом тугим чорно-синій дракон, і з єдиної шиї
40. Три голови в різні боки грозливо дивились у нього.
Він двогребневий шолом натягнув з чотирма шишаками
Й кінською гривою, – страшно зверху вона коливалась.
В руки узяв він два списи міцні, пооббивані міддю,
Гострокінчасті, а мідь їх далеко до самого неба
45. Сяяла. Лунко тоді загреміли Афіна і Гера
Шану тому, хто у золотом славній владарив Мікені.

---

[1] Кінір – за міфами, один із перших правителів на о. Кіпр.

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 183.

Золотарство

ІЛІАДА, II, 446 – 449
Серед них ясноока Афіна
Дорогоцінну егіду несла, нестаріючу й вічну,
Китиць із щирого золота сотня із неї звисала,
Сплетених гарно, і кожна з них – в гекатомбу ціною.

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 51 – 52.

ІЛІАДА, XIV, 178 – 183
Шати тоді амброзійні вона одягла, що Афіна
Виткала їй і узором красивим оздобила рясно.
180. Пряжками їх золотими на грудях вона пристебнула,
Підперезалася поясом з сотнею китиць барвистих,

В вуха проколоті вділа сережки, по троє перлинок
В кожній, мов ягідки спілі, й принадністю вся засвітилась.

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 238.

ОДІССЕЯ, XVIII, 291 – 300
Кожен окличника по дороги послав подарунки.
Плащ принесли Антіноєві гарний, барвисто-узорний,
Кроєм широкий, дванадцять уздовж його пряжок ясніло
З золота кутих, – при кожній гаплик був, красиво загнутий.
295. Від Евримаха також принесла пречудове намисто
З золота чистого й зерен янтарних, що сяють, як сонце.
Евридамантові слуги, мов сплетену з тутових ягід,
З темних трійчастих перлин принесли йому пару сережок.
Володареві ж Пісандру, Поліктора сину, – коштовний
300. Уклад нашийний, оздобу його принесли найдорожчу.

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 310.

Будівельна справа

ІЛІАДА, VII, 435 – 442
435. Пагорб могильний над вогнищем, спільний для всіх, спорудили
Серед рівнини й навкруг повиводили зразу ж високі
Вежі на захист собі і їхнім човнам мореплавним.
А посередині вправлену міцно поставили браму,
Щоб через неї проїхати кінні могли колісниці.
440. Зовні, за стінами близько, ще й рів прокопали глибокий,
Довгий, широкий, а вздовж його палі міцні повбивали.
Так в своїм стані трудилися довговолосі ахеї.

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 133.

ОДІССЕЯ, VII, 81 – 102
...Одіссей же тим часом
До Алкіноя пішов у славетні покої і серцем
Затрепетав, перед мідним порогом його зупинившись.
Все-бо, як сонце яскраве, як місячне сяйво, блищало
85. В високоверхнім струнким Алкіноя відважного домі.
Стіни, міддю оббиті, тягнулися вправо і вліво,
Вглиб, від порога, з карнизом вгорі з темно-синьої сталі.
З золота двері зсередини в домі міцнім зачинялись,
Срібні одвірки над мідним порогом підносились струнко,
90. Срібний одвірок – вгорі й золотеє на дверях окільце.
З золота й срібла обабіч при вході собаки стояли,
Виробив їх надзвичайно майстерно Гефест кривоногий,
Щоб Алкіноєві, серцем відважному, дім пильнували, –
Пси ті безсмертні були і ніколи й не старіли навіть.
95. А від порога вглиб дому при стінах і справа, і зліва
Крісла рядами струнками стояли; на них тонкоткані
Скрізь покривала м'які позастелено – витвір жіночий.
Знатні феаків вожді у тих кріслах звичайно сиділи,
Їли й пили – удосталь всього цілий рік тут бувало.
100. Ще й золоті юнаки там стояли на гарних підставках,
Факелів пломінь яскравий в руках вони дужих тримали,
Щоб для гостей у покоях освітлювать темряву ночі.

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 124 – 125.

ОДІССЕЯ, V, 243 – 262
Став він дерева рубати, і вмить закипіла робота:
Двадцять дерев він зрубав, обчистив сокирою віття,
245. Гладко усе обтесавши, бруси по шнуру обрівняв він.
Свердел тим часом принесла Каліпсо, в богинях пресвітла,
Балки усі просвердлив ним і злагодив він їх докупи:
Шворнями їх позбивав та ще й закріпив їх скобами.
Розміру саме такого, яким досвідчений тесля

250. Вшир та уздовж окреслює суден вантажних основу, –
Саме таким і зробив Одіссей той пліт свій завбільшки.
Палубу зверху уклав він, рядами з боків приладнавши,
Густо підпори й дошки великі на них настеливши.
Щоглу поставив і рею на ній прикріпив для вітрила,
255. Потім стерно приладнав,щоб плотом тим зручніш керувати.
Огородив його далі він віттям вербовим навколо,
Щоб захищатись од хвиль, і гілля ще наклав для баласту.
Німфа внесла для вітрил полотна, у богинях пресвітла.
Взявся й за цю він роботу і добре упорався з нею.
260. Линви до рей прив'язав, а до низу – канати й колоди,
Й пліт свій підоймою врешті спустив він у море священне.
День аж четвертий минув, поки всю докінчив він роботу.

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 103.

ОДІССЕЯ, XXIII, 187 – 204
«… А з-поміж смертних нікому, хоча б він і в розквіті сил був,
Не пересунуть його, є-бо певні ознаки в тім ліжку,
Вміло змайстрованім, – сам я, не інший хто, все спорядив це.
190. Кущ густолистий маслини у мене стояв на подвір'ї.
Пишний, квітучий, із стовбуром грубим, немовби колона.
Спальню круг нього я став будувати, аж поки й докінчив,
Щільно клав мур з камінців та й покрівлю ізверху поставив,
Двері міцні приладнав, до одвірків їх щільно пригнавши.
195. Потім з маслини тієї верхівку відтяв густолисту.
Пень обрубав, обтесавши до кореня мідяним стругом,
Якнайстаранніше брусся я вирівняв пильно по шнуру,
Злагодив ліжку підпору і свердлом усе просвердлив я.
З цього почавши, став ліжко робити, аж поки й докінчив,
200. Золотом, сріблом оздобив його і слоновою кістю,
Ремінь воловий, у пурпур забарвлений, вздовж натягнувши.
Ось я відкрив тобі ліжка ознаки. Про те ж бо не знаю,
Жінко, чи досі там само воно, чи хто вже на інше

Місце його переніс, від оливного пня відділивши».

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 383.

Вичинка шкіри

ІЛІАДА, XVII, 389 – 393
Так, наче шкуру велику з бика, наповнену жиром,
390. Людям своїм доручає господар як слід розтягнути,
Ті ж, ухопившись за неї і ставши навкруг, на всі боки
Тягнуть її, і з неї вологість виходить із жиром,
Поки від спільних зусиль поволі розтягнеться шкура.

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 294.

Ткацтво

ОДІССЕЯ, V, 57 – 62
Й далі пішов до печери великої, де пишнокоса
Німфа жила, – на ту пору якраз він застав її дома.
Полум'я в неї велике палало на вогнищі, й запах
60. Кедра сухого й пахучої туї далеко, по всьому
Острові линув. Вона ж виводила пісні дзвінкої
І, золотим на кроснах керуючи човником, ткала.

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 97 – 98.

ОДІССЕЯ, VI, 85 – 95
85. Так досягли вони всі течії повноводної річки;
Пралень було там багато, і стільки води протікало
В струменях світлих, що можна вбрання найбрудніше попрати.
Ставши на місці, вони із повозу випрягли мулів,

Вздовж вирового потоку їх далі погнали й пустили
90. Пастися в луках медяних. Із повозу потім обіруч
Плаття вони поздіймали і в темну їх кинули воду,
В ямах топтали, старанно змагаючись поміж собою.
Бруд весь омивши, білизну вони почали полоскати
І на піску розстелили уздовж узбережжя морського
95. Там, де хвиля на сушу дрібні камінці викидає.

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 113.

ОДІССЕЯ, VI, 303 – 307
«… Отже, в подвір'я і в дім увійшовши до нього,
Швидко пройди по покоях, щоб зразу ввійти до моєї
305. Матінки. Там при яскраво палаючім вогнищі, злегка
Стан на колоду оперши, сидить вона й пряжу сукає
Пурпурну, – любо й дивитись, – за нею сидять і служниці. …»

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 119.

ОДІССЕЯ, VII, 103 – 111
Аж п'ятдесят служебних жінок було в домі у нього;
Зерно на жорнах ручних мололи одні золотаве,
105. Інші ткали на кроснах ретельно чи прядиво пряли,
Сидячи тісно гуртом, мов листя тополі стрункої;
Ткались так густо полотна, що з них і олива збігала.
Як перевищують всіх мужі феакійські умінням
Бистрі на морі водить кораблі, так само й жінки їх –
110. Ткацькою вмілістю, хист дарувала їм щедро Афіна
До рукоділля прекрасного й розум ясний та розважний.

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 125.

ОДІССЕЯ, XVIII, 313 – 316
«От що, служниці давно вже відсутнього тут Одіссея!
В верхні кімнати ідіть, де поважна сидить володарка,
Пряжу свою біля неї прядіть та порозважайте,
Сидячи там у покоях, чи вовну чесати беріться. …»

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 311.

Торгівля

ІЛІАДА, VII, 465 – 475
Сонце тим часом зайшло, і справу скінчили ахеї.
Потім биків закололи й вечеряти сіли в наметах.
В час той до них із вином кораблі прибули мореплавні
З Лемносу, що спорядив для ахеїв Евней [1], син Ясона [2],
Люду вождя, з яким Гіпсіпіла його породила.
Двом Атрея синам, Агамемному та Менелаю,
Тисячу мірок вина послав Ясонід у дарунок.
Там же черпали вино собі довговолосі ахеї,
Хто, обмінявши за мідь, а хто за блискуче залізо,
Хто за шкуру волячу, а хто і за цілу корову,
Хто за невільника навіть. І учту бучну влаштували.

[1] Евней – цар Лемноса.

[2] Ясон – учасник міфічного походу аргонавтів до Колхіди.

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 134.

ІЛІАДА, VI, 234 – 236
Зевс же тим часом, син Кроноса, розуму Главка позбавив:
Зброєю-бо помінявсь з Діомедом він, сином Тідея,
Золото давши за мідь, ціну ста волів лиш – за дев'ять.

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 115.

ІЛІАДА, XXIII, 700 – 705
Третю данаям тоді Ахілл показав нагороду,
За велетрудне змагання в завзятій борні призначивши:
Для переможця – великий триніг, щоб на вогнищі ставить, –
Аж у дванадцять биків той триніг оцінили ахеї;
А переможений мав одержати жінку, майстриню
В різних роботах, – її у чотири бики оцінили.

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 391.

ІЛІАДА, XXIII, 740 – 751
А Пелеїд бігунам швидконогим поклав нагороди:
Ковану з срібла кратеру велику, що шість уміщала
Мір, і красою рівної їй не було ще на світі, –
Так сидонські митці чудово її змайстрували,
А фінікійські мужі повезли через море імлисте,
В гавань зайшли і Тоантові [1] тут віддали в подарунок.
Син же Язона Евней Патроклові дав ту кратеру
Викупом за Лікаона, славетного сина Пріама.
Нині поставив Ахілл як першу її нагороду
Мужу, що вийде найшвидшим у гонах на честь його друга.
Другому – рослий, годований бик в нагороду мав бути,
В дар же останньому – золота визначив він півталанта.

[1] Тоант (Фоас) – цар Лемноса, батько Гіпсіпіли (Іпсіпіли). Від Гіпсіпіли та Ясона (Язона) народився Евней.

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 391 – 392.

ІЛІАДА, XXIII, 884 – 886
Спис довготінний приніс Пелеїд і котел міднокутий,
Ще не задимлений, вартий вола, весь у квітах різьблених,
І перед зборами склав.

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 394.

ОДІССЕЯ, І, 428 – 432
Вслід йому з факелом в кожній руці увійшла домовита
Опсова донька, стара Евриклея, Пейсенора внука.
430. Власним коштом Лаерт відкупив її в час, коли зовсім
Юна була вона, двадцять за неї волів заплативши;
В домі так само її шанував, як і жінку дбайливу.

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 39.

ОДІССЕЯ, VIII, 158 – 164
В відповідь так Евріал, глузуючи, мовив до нього:
«Ні, не зрівняю тебе я, чужинце, із мужем, що досвід
160. Має в змаганнях, а їх між людьми так багато буває!
Схожий ти більш на того, що в судині багатовесельній
Морем никає весь час на чолі гендлярів-мореплавців,
Думає тільки про кладь і торгу лише виглядає
Й хижих прибутків, – на мужніх борців аніяк ти не схожий».

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 137.

ОДІССЕЯ, XV, 415 – 419
415. Раз фінікійці до нас прибули, мореходці славетні,
І навезли, шахраї, блискіток в кораблі своїм чорнім.
В домі ж у батька мойого була фінікіянка гарна,
Росла й ставна, в рукоділлях жіночих майстриня уміла.
Та незабаром її прелукаві звели фінікійці…

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 262.

ОДІССЕЯ, XV, 450 – 470
450. «…В домі у знатного мужа дитя я його доглядаю.
Хлопчик кмітливий, і завжди зі мною він бігає всюди.
На корабель я його приведу, і стократну ціну ви
Зможете взять за хлопчину, чужим його людям продавши».
З цими словами вернулась вона у дім мого батька.
455. Протягом цілого року лишались у нас фінікійці, –
Різних товарів багато в місткий корабель закупили.
А завантаживши свій корабель крутобокий, щоб їхать,
Вісника зразу ж послали до жінки – про це їй сказати.
Вельми хитрий прийшов чоловяга у дім мого батька,
460. Мав золоте він на продаж намисто в янтарній оправі.
Поки служебниці наші й матуся поважна в покоях
Те розглядали намисто, в руках його важили власних
І за ціну торгувалися, він їй моргнув непомітно.
Переморгнувшися з нею, на свій корабель він вернувся.
465. Жінка ж, узявши за руку, в той час повела мене з дому.
В передпокої знайшла на столах вона кубки, – недавно
Учту справляли там люди, що батьку в ділах помагали;
Зараз на площу міську подались вони всі на нараду.
Швидко схопивши три кубки й за пазуху їх заховавши,
470. Жінка їх винесла, я ж за нею пішов необачно.

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 263 – 264.

«Іліада» та «Одіссея» про суспільний устрій Стародавньої Греції

Родова організація

ІЛІАДА, ІІ, 362 – 366
По племенах іродах поділи, Агамемноне, воїв,
Родові рід, а племені плем'я нехай помагає.
Тільки-но зробиш ти так, і тобі покоряться ахеї.
365. Знатимеш зразу тоді, хто мужній з вождів і народів,
Хто полохливий, адже за своїх воюватиме кожен.

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 50.

ОДІССЕЯ, VI, 33 – 35
«… Адже недовго тобі дівувати –
Кращі-бо з поміж феаків тебе уже сватають люди,
35. Ти-бо й сама, і рід твій – найкращі у нашім народі…».

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 112.

ОДІССЕЯ, XXIII, 118 – 122
«… Навіть коли лиш одну хтось уб'є між народом людину
І небагато хто месником може постати за неї,
120. Все ж утікати він мусить, вітчизну покинувши й рідних,
Ми ж тут понищили всю країни опору, найкращу
Молодь Ітаки цілої. Над цим подумати треба».

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 381.

ОДІССЕЯ, XXIV, 433 – 437
«… Сором нам буде тоді в усіх поколіннях прийдешніх,
Як за дітей ми своїх і за рідних братів на убивцях

435. Не помстимося. Зовсім не мило тоді б мені стало
Й жити! Волів би я швидше умерти й убитому бути!
Отже, ходім, щоб не встигли вони через море податись».

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 402.

ІЛІАДА, ІХ, 632 – 636
Серцем безжальний! Навіть і той, в кого брата убили,
Винагороду приймає, так само як батько за сина!
Викуп сплативши великий, лишається вбивця в народі,
635. Той же, хто взяв його, мстивий свій дух і своє гордовите
Серце вгамовує.

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 163.

ІЛІАДА, VI, 211 – 218
«От моя кров і мій рід, що походженням з нього я гордий». –
Так він сказав, це почувши, зрадів Діомед гучномовний.
Мідного списа тут же у землю встромив многоплідну
І вожаєві народів слово промовив привітне:
215. «Отже, з батьків іще давнім мені ти доводишся гостем!
Дід мій, божистий Ойней, бездоганного Беллерофонта
Двадцять затримував днів у господі, частуючи гойно.
Щедрих дарів один одному безліч вони надавали…».

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 115.

ІЛІАДА, VI, 224 – 226
«… Тим-то, як друга, тебе я прийматиму в Аргосі щиро,
225. Ти ж у Лікії – мене, якщо гостем колись завітаю.
Тут же, в юрмі, списів один одного ми уникаймо…».

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 115.

ІЛІАДА, VI, 230 – 231
230. «… Та поміняймося зброєю поміж собою, – хай знають
Всі тут, що дружбою ми іще від батьків своїх горді».

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 115.

Розклад родових відносин

ОДІССЕЯ, XVIII, 327 – 331
«З глузду останнього зовсім ти з'їхав, приблудо нещасний!
Чом ти не хочеш піти ночувати де-небудь до кузні
Чи до заїзду [1], а тут розмовляєш занадто зухвало,
330. Між цих численних мужів, анітрохи не маючи страху
В серці? ...»

[1] Заїзд – громадське приміщення.

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 311.

ОДІССЕЯ, XVIII, 356 – 363
Потім ще так Одіссеєві, городоборцю, він мовив:
«Чи не схотів би ти, гостю, у мене в далекому полі
Працювати, якщо я за певну найму тебе плату, –
Тин городити з тернини, великі дерева садити?
360. Вдосталь туди я тобі постачав би готового хліба,
Дав би й одежу тобі і сандалії дав би на ноги.
Тільки ти звик до неробства поганого так, що не схочеш
Братися вже до роботи...».

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 312.

ОДІССЕЯ, XI, 489 – 491
«… Краще уже батраком я на ниві чужій працював би

490. У бідняка, що й самому скупого прожитку не досить,
Ніж володарив над мертвими тут, що життя позбулися…».

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 199.

ІЛІАДА, II, 189 – 206
Кожного він зупиняв і стримував словом ласкавим:
190. «От божевільний! Не личить тобі полохливо тремтіти!
Краще спокійно сиди та й інших людей заспокоюй.
Сам-бо із певністю ти не відаєш думки Атріда, –
Вас випробовує він, а скоро й скарає ахеїв.
Що говорив він у раді – те чути не всім довелося.
195. Чи не впаде його гнів, як кара тяжка, на ахеїв?
В гніві своєму страшні богорівні бувають державці, –
Їх-бо достойність од Зевса, і любить їх
Зевс-промислитель».
А як з народу натрапив кого, хто голос підносить,
Берлом його уперіщить і гострим нагримає словом:
200. «От божевільний! Ти б тихо сидів та інших би слухав,
Кращих за тебе, – ти ж – боягуз, – воювать незугарний,
Ні на війні, ані в раді на тебе й не числять ніколи.
Адже не кожному тут поміж нас панувать, між ахеїв.
Блага нема в многовладді, – один хай буде державець.
205. Владар один, що йому хитромудрого Кроноса сином
Берло дано і закон, щоб над людом своїм володарив».

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 46 – 47.

ІЛІАДА, II, 211 – 270
От розмістились нарешті усі й по місцях посідали.
Тільки Терсит горлав ще один, язикатий без міри, –
В грудях багато у себе словес він беріг легковажних,
Щоб по-пустому і не до пуття нападать на державців,

215. Тільки б своїми нападками викликать серед аргеїв
Сміх. Найпотворніший був він між тих, хто під Трою приходив:
Був клишоногий, коліно одне мав кульгаве; горбаті
Сходились плечі на грудях вузьких; голова гостроверха
Вгору здіймалась, волоссям ріденьким заледве укрита.
220. Тяжко Ахілла ненавидів він і ще більш Одіссея
І лаяв їх завжди. Тепер же нещадно ганьбить на весь голос
Став Агамемнона він богосвітлого. Правда, й ахеї
Вкрай ним обурені, ремствувать серцем уже завзялися,
Цей же в словах ще прикріших почав Агамемнона лаять:
225. «Чим невдоволений знову, Атріде, чого ти ще хочеш?
Міді вже повно в наметах твоїх, і жінок уже повно,
Бранок добірних, що їх тобі першому, вої ахейські,
Ми вибирать даємо, захопивши подолане місто.
Золота знов тобі треба, щоб хтось із троянців комонних
230. Дав його викуп за сина, що я чи хто інший з ахеїв
Із Іліона привів сюди, путами міцно зв'язавши?
Чи полонянки нової, щоб в любощах з нею єднатись,
Потай від нас захотів ти? Не личить тобі задля неї,
Бувши вождем, біду на синів накликати ахейських!
235. О боягузи нікчемні, ахеянки ви, не ахеї!
Тож з кораблями додому вертаймо, його ж запишімо
Здобиччю тут, біля Трої, втішатись. Нехай він побачить,
Є йому поміч від нас яка-небудь чи, може, немає.
От він сьогодні Ахілла, багато чим кращого мужа,
240. Тяжко зневажив, забрав нагороду його самовільно.
Жовчі замало в Ахіллових грудях: він надто терплячий.
Ти-бо інакше, Атріде, зухвалив би нині востаннє».
До Агамемнона так, поводатаря люду, лайливо
Мовив Терсіт. Та враз Одіссей підійшов богосвітлий,
245. Гнівно глянув спідлоба і мовив до нього суворо:
«Мелеш, Терсіте, пусте, хоч ти й балакун голосистий!
Змовкни й один мені тут не смій нападать на державців.
Більшої-бо, як кажу я, потвори нема серед смертних,
Скільки з Атрідами їх не прийшло сюди, до Іліона.

250. Отже, облиш язиком про владущих плескать привселюдно,
Лайкою їх обкидать, стерегти від них день повороту!
Насправді ж не знає ніхто, як надалі обернеться діло,
В щасті вертатись чи ні синам доведеться ахейським.
Ти ж тут сидиш і ганьбиш Агамемнона, сина Атрея,
255. Тим, що герої данайські йому, вожаєві народів,
Надто багато дають, і прилюдно знущаєшся з нього.
Отже, кажу я тобі, і слова мої збудуться справді:
Тільки-но ще я тебе очманілим, як нині, побачу,
Хай того дня голови в Одіссея на плечах не стане,
260. Хай Телемаховим я вже більше не зватимусь батьком,
Як не схоплю я тебе, не зірву з тебе шат отих любих,
Плащ і хітон твій, і те, що сором тобі прикриває,
А самого з плачем до швидких кораблів не відправлю,
З зборів прогнавши з ганьбою й побоями тяжко побивши!»
265. Мовлячи так, він берлом по плечах його і по спині
Бив, аж той ізогнувсь і рясними умився сльозами.
Зразу ж рубцями кривавими спина взялась від ударів
Берла того золотого. Увесь він аж сів з переляку,
Скорчивсь од болю і, дивлячись тупо, втирав собі сльози.
270. Хоч і обурені ним, всі щиро сміялися з нього...

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 47 – 48.

ІЛІАДА, XII, 210 – 214
210. Полідамант підійшов до хороброго Гектора й мовив:
«Гекторе, лаєш ти завжди мене, хоч на зборах я навіть
Мовив би й слушно. Вважаєш, ніхто із простого народу
Ані у раді, ані на війні аж ніяк не повинен
В чомусь перечить тобі, твою лише множити владу!»

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 207.

ІЛІАДА, IV, 257 – 263
«Ідоменею, тебе над усіх бистрокінних данаїв
Я поважаю – чи то на війні, чи то в іншому ділі,
Чи то на учті, коли іскристе вино із водою
260. Кращі з ахейських синів у кратерах мішають почесних.
Справді, в той час, коли інші довговолосі ахеї
Мірою п'ють, то перед тобою наповнений келих
Завжди стоїть, як і в мене, щоб пити за серця бажанням. …»

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 80.

ОДІССЕЯ, XX, 138 – 143
А як нарешті згадав і про сон уже він, і про ложе,
То постелити для нього служницям вона загадала.
140. Та, як людина злиденна і долею скривджена тяжко,
Він на постелі м'якій в покривалах не хтів спочивати,
А на воловій ліг шкурі сирій та на рунах овечих
В передпокої. А ми плащем його зверху окрили.

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 339.

Джерела рабства

ІЛІАДА, XXIV, 725 – 735
725. «Рано ти, мужу мій любий, пішов із життя і вдовою
В домі мене залишаєш. Тож син наш – мале ще дитятко,
Що породили його ми, бездольні, – квітучого віку
Не досягне він, гадаю. Раніш-бо наш город дощенту
Буде зруйновано. Сам-бо загинув ти, наш оборонцю,
730. Що рятував його, й вірних дружин, і дітей нетямущих.
Скоро відціль повезуть їх усіх в кораблях глибокодонних,
З ними й мене. А ти, мій синочку, або вслід за мною
Підеш до краю чужого роботу робить примусово

Немилосердним владикам, або тебе хтось із ахеїв
735. Схопить за руку і з башти жбурне на загибель жорстоку...».

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 411.

ОДІССЕЯ, XIV, 257 – 272
«… Днів через п'ять на чудові Єгипту ми випливли води.
Став на Єгипті-ріці з крутобокими я кораблями.
Потій на берег звелів супутникам витягти вірним
260. Наші усі кораблі і самим біля них залишатись,
А спостерігачам вийти звелів на чатівні дозорні.
Та у зухвалій відвазі, на власні довірившись сили,
Кинулись раптом вони єгипетські ниви чудові
Скрізь грабувати, жінок з немовлятами всіх полонили
265. І повбивали мужів. Сягали до міста іх крики.
Гомін почувши, на поміч єгиптяни їм на світанку
Вибігли. Відблиском міді і брязкотом кінних і піших
Сповнилось поле. Зевс громовладний в лихе боягузтво
Ввергнув супутників наших, – ніхто проти вражої сили
270. З них не устояв. Страшне звідусюди грозило їм лихо.
Дуже багато тоді полягло від гострої міді,
Інших до праці гіркої примусили, взявши живими…».

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 241.

ОДІССЕЯ, XIV, 288 – 298
«… Вмілий в обманах з'явився до мене якийсь фінікієць,
Хитрий шахрай, що біди не одній вже накоїв людині.
290. Словом облесним умовив мене він поїхати разом
До Фінікії, де в нього й будинки були, і маєтки.
Протягом цілого року тоді проживав я у нього.
Як місяці проминули і дні перебігли чергою,
Рік закінчив своє коло й ті самі вернулися Ори,
295. В Лівію взяв мене він з кораблем мореплавним, облудно

Радячи з ним і мені свій вантаж переправити разом,
Сам же за ціну велику продати мене намірявся.
Хоч я й домислював щось, та поплив з кораблем мимоволі…».

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 242.

ОДІССЕЯ, XV, 381 – 388
«Лихо ж яке! То й змалку ти вже, свинопасе Евмею,
Поневірявся од батьків і вітчизни своєї далеко.
Отже, по правді усе розкажи мені щиро й одверто,
Чи зруйнували напасники широко вуличне місто,
385. Де проживав твій батько з шановною матір'ю разом,
Чи залишили самого тебе при коровах і вівцях,
А вороги тебе раптом на свій корабель захотіли
І за підхожу ціну продали тебе в дім цього мужа».

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 261 – 262.

ОДІССЕЯ, XIV, 200 – 211
200. «… Син я багатого мужа. Синів іще й інших багато
В нашому домі зросло й народилось у нього від жінки
Шлюбної. Мати ж моя була лиш наложниця, батьком
Куплена, та шанував мене врівні з законними дітьми
Кастор, що сином Гілаковим був, і гордий вести я
205. Рід свій від нього. На Криті його шанували, як бога,
І за багатство, й за щастя, й за славних синів благородних.
Кари смертельні й по нього прийшли і в оселю Аїда
Перенесли його. Діти його гордовиті відразу ж
Поміж собою усе поділили майно жеребками,
210. Тільки мені дуже мало дали та будинок лишили.
Взяв я дружину, проте, із чужого заможного роду...».

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 239 – 240.

ІЛІАДА, XXI, 441 – 457
«… Блазню дурний ти із серцем безпам'ятним! Ти ж і забути
Встиг уже, скільки ми лиха зазнали навкруг Іліона,
Серед богів лиш одні ми, коли повелінням од Зевса
Лаомедонту зухвалому на рік служити взялися
445. За договірну платню, й він почав нам накази давати.
Я для троян тоді мур поставив навколо їх міста,
Дуже красивий, широкий, щоб місто було неприступне.
Ти ж, Аполлоне, узявся повільних биків круторогих
Пасти на зритих ярами узгір'ях лісистої Іди.
450. А як минув уже рік, і щедротні на радощі Ори
Виплати час принесли, платню силоміць нам затримав
Лаомедонт навісний і з погрозами нас одпровадив.
Руки і ноги над ними погрожував нам він зв'язати
Міцно й на острів далекий продати обох у неволю.
455. Мав він і вуха обом нам одрізати гострою міддю.
Так ми від нього з обуреним серцем назад подалися,
Гнівні за той заробіток, що він обіцяв та не дав нам…».

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 355 – 356.

ОДІССЕЯ, IV, 10 – 12
10. Синові ж юну Алектора доньку привіз він із Спарти, –
Звався Мегапентом міцний той улюблений син; народився
Він од рабині…

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 71.

Заняття і становище рабів

ОДІССЕЯ, XIV, 21 – 22
Четверо лютих, як звірі, собак біля них ночувало
Завжди, – їх виховав сам свинопас, розпорядник пастуший...

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 234.

ОДІССЕЯ, XIV, 449 – 452
Хліб поділив поміж ними Месавлій, якого у поміч
450. Сам свинопас у відсутність господаря мусив придбати,
Ні господині, ні старця Лаерта про це не питавши, –
На заощадження власні купив він його у тафіян.

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 246.

ОДІССЕЯ, XIV, 62 – 65
«…Хто був ласкавий для мене й майно наділив для прожитку –
Все, чим господар хороший свою обдаровує челядь, –
Хату з наділом землі, ще й дружину, що всяк би посватав.
65. Хто працював йому чесно, труди того бог приумножив…».

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 236.

ОДІССЕЯ, XVII, 212 – 216
Доліїв син Мелантій обох саме тут наздогнав іх –
Кози добірні він гнав, з цілої отари найкращі,
Для женихів на обід. Ще й двоє було з ним підпасків.
215. Щойно побачивши їх, непристойними став він словами
Страшно їх лаяти, аж Одіссеєві серце обурив.

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 289.

ОДІССЕЯ, XVII, 320 – 323
320. «… Челядь, яка над собою не чує хазяйської влади,
Зовсім не квапиться те, що належить їй, вчасно робити.
Тож половину від гідності Зевса одбира громовладний
У чоловіка, якому дні рабської долі прирік він».

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 292.

ОДІССЕЯ, XX, 105 – 109
105. Голос служниці млинарки з той час пролунав недалеко,
З дому, де жорна мололи муку вожаєві народу.
Там клопоталось при жорнах дванадцять жінок, що мололи
Ячну для хліба муку і пшеницю – для мозку людини.
Інші вже спали жінки, всю помоловши пшеницю.

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 338.

ОДІССЕЯ, XX, 157 – 163
...Радо послухали всі її мови.
Двадцять пішли до джерел, де вода у криницях темніла.
Інші ж у домі старанно тоді почали прибирати.
160. Потім і слуги ахеїв прийшли і стали старанно
Дрова колоть. Тим часом жінки від джерел із водою
Вже поприходили. Згодом прийшов свинопас, із кошари
Трьох кабанів він пригнав, із стада цілого найкращих…

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 339.

ОДІССЕЯ, XX, 185 – 186
185. Третім Філотій до них підійшов, пастухів розпорядник,
Ялівку для женихів він пригнав і козлів найжирніших.

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 340.

ОДІССЕЯ, XXII, 421 – 423
«… В нас п’ятдесят є челядниць – жінок, що постійно слугують
В домі твоєму, роботи усякої ми їх навчили –
Вовну чесати й виконувать іншу невольничу працю...».

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 374.

ОДІССЕЯ, XXII, 457 – 477
Потім, коли уже лад навели вони в цілому домі,
Вивели тих челядинок з покоїв, збудованих кріпко,
І поміж круглою кліттю і муром міцним, що круг двору
460. В закут загнали вузький, відкіля не було як тікати.
Тут Телемах тямовитий озвався до них і промовив:
«Ні, не буду я чистою смертю життя позбавляти
Тих, що й мені на голову стільки ганьби виливали,
Й матінці нашій, ділячи ложе своє з женихами».
465. Мовивши так і причал з корабля темноносого взявши,
Він стовпа прив’язав, через кліть перекинувши круглу,
Потім їх вверх підтягнув, щоб ногами землі не торкались.
Наче дрозди тонкокрилі чи дикі голубки, що в сітку,
Сховану хитро в кущах, потрапляють і замість нічлігу,
470. Що поспішали до нього, жахливий знаходять спочинок, –
Так ті служниці рядком, у петлях, що кожній стискали
Карк, головами повисли, приймаючи смерть жалюгідну.
Трохи здригались їм ноги, та це не тривало й хвилини.
Вивели так і Мелантія через поріг на подвір’я,
475. Носа і вуха йому відтяли безпощадною міддю,
Вирвавши сором, живцем віддали його псам на поживу,
В гнівнім завзятті ще й руки і ноги йому відрубали.

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 375.

«Іліада» та «Одіссея» про політичний устрій Стародавньої Греції

Народні збори

ОДІССЕЯ, II, 1 – 16
Ледве з досвітньої мли заясніла Еос розоперста,
З ложа свойого підвівся улюблений син Одіссеїв,
В одяг убрався, черезпліч нагострений меч перевісив
І, до намащених ніг підв’язавши сандалії гарні,
5. Вийшов зі спальні своєї, достоту на бога подібний.
Дзвінкоголосих гукнувши окличників, він наказав їм
Довговолосих на збори негайно скликать ахеїв.
Ці їх скликали, – а ті – на площу збиралися швидко.
Щойно посходився люд і натовп зібрався великий,
10. Вийшов на площу і він, тримаючи спис мідногострий.
Був він не сам – услід йому бігли два пси прудконогі.
Чаром божистим його опромінила з неба Афіна, –
Всі зачудовано люди дивились, коли він проходив.
Сів він на батьківському місці, старшина ж уся розступилась.
15. Першим Египтій, герой, до громади почав промовляти.
Зігнутий старістю був і знав у житті він багато...

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 41.

ОДІССЕЯ, II, 25 – 59
25. «Слухайте, всі ітакійці, що маю вам нині сказати!
В нас ні нарад не було, ні зборів на нашім майдані
З дня, як на суднах просторих одплив Одіссей богосвітлий.
Хто ж бо нас нині зібрав? Де виникла в цьому потреба –
В когось з молодших чи, може, з людей поважнішого віку?
30. Може, хто звістку почув, що додому вертається військо,
Ясно нехай оповість нам, про що він довідався перше.
Може, щось інше у справі народній звістить і розкаже?

Благословенним мені він здається й відважним!
Нехай же Зевс на добро йому все, що він серцем замислив, оберне!»
35. Так він сказав, і, зрадівши, улюблений син Одіссеїв
Всидіти довше не міг. Надумав і він говорити.
Став посередині зборів. Тоді йому берло [1] у руки
Вклав окличник Пейсенор, в порадах розумних умілий.
Спершу до старця звернувсь Телемах і промовив до нього:
40. «Старче, той муж недалеко, – ти завтра і сам це побачиш.
Я цих людей позбирав, у великім-бо смутку я нині.
Звістки ніде я не чув, що додому вертається військо,
Мовити ясно не можу, щоб я десь довідався перше, –
Нічого в справі народній мені сповістити й сказати.
45. Йдеться про мене самого й про лиха, що впали на дім мій.
Два їх: одно – що загинув мій батько всечесний, який вам
Був володарем і ставився до вас, як той батько ласкавий,
Друге – ще гірше то лихо, що дім мій увесь незабаром
Зовсім зруйнує й увесь мій набуток дощенту погубить.
50. Матір мою женихи проти волі її обсідають.
Всі оті милі сини тутешніх мужів щонайкращих.
В дім до Ікарія-батька вони не посміли звернутись
Прямо, щоб викуп належний він визначив сам за дочкою
Й видав її за того, кого схоче, хто буде їй любий.
55. В дім наш унадившись, день вони в день учащають до нього,
Ріжуть нещадно воли в нас, і вівці, й годовані кози,
П'ють наші вина іскристі, без міри й без краю справляють
Учти свої, – витрат не злічити! Немає-бо в домі
Мужа, як був Одіссей, щоб нещастя оте відвернути».

[1] Берло – скіпетр, жезл, який на зборах вручався тому, хто брав слово.

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 42.

ОДІССЕЯ, II, 224 – 259
Так він промовив і сів; з присутніх підвівся натомість
225. Ментор, – товаришем був бездоганному він Одіссею,
Той, відпливши на суднах, увесь йому дім свій довірив,
Слухать старого звелів і добра пильнувати ретельно.
З наміром добрим до них він почав говорити й промовив:
«Слухайте, всі ітакійці, що маю вам нині сказати!
230. Хай ні один володар берлоносний не буде ласкавий,
Лагідний, добрий, нехай, справедливості в серці не знавши,
Завжди жорстокий, вчиняє неправду злочинну, якщо вже
Не пам'ятає ніхто Одіссея божистого в бідних
Людях, що ними колись він правив, як батько ласкавий!
235. Зовсім не заздрю отим женихам я зухвалим, що й досі
Ті учиняють насильство, лиш підступи маючи в серці.
Голови власні вони підставляють, плюндруючи ґвалтом
Дім Одіссея в надії, що вже він не вернеться більше.
Іншими теж усіма я обурений, що сидите ви
240. Мовчки й не зважитесь навіть і словом яким втихомирить
Жменьку отих женихів, хоч нас проти них так багато?»
В відповідь мовив тоді Леокрит йому, син Евенора:
«Менторе, згубний шаленче! То ти весь народ підбиваєш
Нас втихомирювать тут? А було б таки, мабуть, нелегко
245. Навіть і многим мужам змагатись з нами на учті!
Хай би вже раптом і сам Одіссей ітакійський з'явився
І вигнати звідси хотів би всіх женихів благородних,
Що в цьому домі і зараз на учті сидять, то, напевно,
Втіхи було б небагато дружині того, і хоч і довго
250. Ждала на нього вона, – гірка б його доля спіткала
З багатьма в непосильнім змаганні. Дурниці ти кажеш!
Ну, а тепер розходьтеся кожен до справи своєї!
Цього ж хай Ментор уже з Аліфersом у путь виряджають,
Товариші його батька обидва вони здавна.
255. Тільки, гадаю, ще довго сидітиме він на Ітаці.
Вісті вчуваючи, – мабуть, мандрівці оцій не бувати!»
Мовивши це, розпустив він негайно зібрання ахеїв.

Кожен до дому свого – усі порозходились люди.
А женихи в Одіссея божистого дім повернулись.

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 47 – 48.

ІЛІАДА, ІІ, 86 – 100
86. Тим часом племена збирались.
Так, наче бджоли тривожні з ущелин між скель кам'янистих
Хмарка по хмарці роями густими весь час вилітають,
То виноградними гронами виснуть над квітом весняним,
90. То без упину в веснянім повітрі дзижчать і кружляють –
Так без числа від своїх кораблів і наметів племена
Вздовж узбережжя високого густо юрба за юрбою
Йшли на збори народні; вогнем між них. Чутка [1] шугала,…
Вісниця Зевсова, йти підбиваючи, поки й зібрались.
95. Буйно вся площа гула, аж земля застогнала від люду,
Що розміщавсь по сидіннях; скрізь гомін стояв, його стримать
Дев'ять окличників, аж надриваючись криком нестямним,
Довго змагались, щоб чуть було паростків Зевса, державців.
Порозсідався насилу народ, всі місця позаймали,
100. Й гамір утих.

[1] Чутка (Осса) – давньогрецька богиня.

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 44 – 45.

Рада старійшин

ІЛІАДА, ІІ, 50 – 54
50. Отже, звелів Агамемнон окличникам дзвінкоголосим
Всіх на збори народні скликать пишнокосих ахеїв.
З кличем пішли вони, й от незабаром усі позбирались.
Під кораблем державця пілоського Нестора спершу

Раду старійшин, душею могутніх, у ряд посадив він.

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 44.

ІЛІАДА, ІХ, 89 – 102
Син же Атреїв до свого намету старійшин ахейських
90. Всіх запросив на учту багату, що радує серце,
І руки до поданих страв одразу ж усі простягнули.
Потім, коли уже голод і спрагу вони вдовольнили,
Перший із них свої ткати почав міркування старезний
Нестор, який у пораді й раніш виявлявся найкращим.
95. Сповнений намірів добрих, озвавсь він і став говорити:
«Сину Атреїв славетний, владарю мужів Агамемнон!
З тебе почну й закінчу я тобою; багато-бо люду
Владі кориться твоїй, тож Зевс доручив тобі берло
И право державне, щоб ти про народи свої піклувався.
100. Більше за всіх тобі личить і слово сказать, і послухать,
Взявши і те до уваги, що серце кого спонукало
Мовити добре. А як учинить – це від тебе залежить...».

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 152 – 153.

Басилеї

ІЛІАДА, ХІІ, 318 – 321
«Ні, не без слави у рідній країні лікійській керують
Наші державці; їдять недаремно овець вони жирних,
320. Вина медові п'ючи найсолодші, – зате ж бой велика
Доблесть їх, – завжди-бо в перших лікійських рядах вони б'ються».

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 209.

ОДІССЕЯ, І, 384 – 398
«Мабуть, самі вже боги навчили тебе, Телемаху,
385. Звисока так розмовляти й зухвало поводитись з нами.
Тільки б не дав нам Кроніон державцем тебе на Ітаці,
Морем омитій, хоч маєш на неї з народження право!»
Відповідаючи, мовив на це Телемах тямовитий:
«Ти не гнівись, Антиною, на мене за те, що скажу я:
390. Я не від того, як зволив би Зевс мені це дарувати.
Ти ж не назвеш це найгіршим, що трапитись може людині?
Бути державцем - то зовсім не зле: відразу-бо в нього
Й дім багатіє, і сам набуває він більшої шани.
Тільки ж у нас, між ахеїв, на морем омитій Ітаці,
395. Інших державців багато ще є – і старих, і молодших, –
З них комусь влада перейде, як вмер Одіссей богосвітлий.
В себе ж один тільки я повновладним господарем буду
Дому і слуг, що для мене придбав Одіссей богосвітлий».

Гомер. Одіссея / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1968. – С. 37 – 38.

ІЛІАДА, І, 185 – 187
185. «…Сам заберу нагороду твою із намету, щоб знав ти,
Що я сильніший за тебе, та й інший щоб кожен стерігся
Рівним зі мною вважати себе і зі мною змагатись».

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 30.

ІЛІАДА, І, 275 – 281
275. «… Не відбирай, Агамемноне, дівчини, хоч ти й могутній,
Він-бо раніш в нагороду одержав її від ахеїв;
Та припини, Пеліде, і ти оці прикрі змагання
Із володарем берлоносних, що Зевс їх у славі звеличив.
280. Ти хоч і сильний, бо мати богиня тебе породила,
Все ж він могутніший: більше люду під владою має…».

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 32.

ІЛІАДА, ІХ, 114 – 129
В відповідь мовив йому володар мужів Агамемнон:
115. «Не помилково, о старче, мої полічив ти провини.
Я завинив, заперечити й сам не спроможний. Та тільки
Варт багатьох чоловік, що Зевс полюбив його серцем:
Ушанував він його, погубивши багато ахеїв.
Але якщо завинив я, піддавшися помислам згубним,
120. Сам і залагоджу це – незліченний я дам йому викуп.
Перелічу я отут, перед вами, славетні дарунки:
Сім триніг незадимлених, золота десять талантів,
Двадцять блискучих цеберок, дванадцять об'їжджених коней,
Що нагороди в змаганні у гонах не раз здобували.
125. Не злидарем би ходив безземельним, не мав би нестатку
В золоті цінному той, хто здобув би оці нагороди,
Що із змагань мені однокопитні приносили коні.
Дам йому сім я жінок, у роботі своїй бездоганних,
З Лесбосу [1]...»

[1] Лесбос – місто на однойменному острові в Егейському морі.

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 153.

ІЛІАДА, ІХ, 135 – 157
135. «... А як нарешті
Місто Пріама велике дадуть нам боги зруйнувати,
Прийде нехай, коли будемо здобич ділить між ахеїв,
Золотом свій корабель і міддю нехай навантажить,
Хай із троянських жінок собі вибере двадцять найкращих,
140. Що поступались би вродою тільки Єлені аргейській,
А як повернемось в Аргос ахейський, родючу країну,
Зятем я б рад його мати, – він був би нарівні з Орестом,
Сином коханим моїм, що зростає в великім достатку.
Три в мене доньки росте у пишно збудованім домі:
145. Хрисофеміда, а ще Лаодіка та Іфіанасса, –

Ту з них, що люба йому, нехай без викупу візьме
В дім до Пелея. Аяу придане за нею багато
Дам подарунків, яких ще ніхто не давав за дочкою.
Густо заселених міст аж сім я йому подарую –
150. Гору зелені трав запашних, Кардамілу, Енопу,
Фери священні, Антею й низинні її пасовиська,
Милу для ока Епею і Педас, багатий садами,
Всі недалеко від моря, і Пілос піщаний там близько.
Люд там живе, на рогату худобу й на вівці багатий,
155. Щедрими будуть дарами його шанувати, як бога,
Будуть під берло його багатющу приносить данину.
От скільки дам я йому, коли гніватись він перестане».

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 153 – 154.

Суд

ІЛІАДА, XVIII, 497 – 508
Сила народу на площі міській гомоніла. Знялась там
Буча бурхлива – двоє мужів про пеню сперечались
За чоловіка убитого. Клявся один при народі,
500. Що заплатив, а той – заперечував це при народі.
Врешті звернулись вони до судді, щоб звaду скінчити.
Гомін стояв навкруги: свойого підтримував кожен.
Люд вгамувати старались окличники. Колом священним
Сіли старійшини всі на обтесанім гладко камінні,
505. Берла у руки взяли від окличників дзвінкоголосих
І, встаючи із сидінь, вирікали по черзі свій вирок.
А посередині в них золоті два лежали таланти,
Щоб іх віддати тому, хто докаже, що має він слушність.

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. – С. 314 – 315.

Контрольні запитання

1. У чому полягає значення поем Гомера як історичного джерела?
2. У чому полягає сутність «гомерівського питання»?
3. Яка точка зору з так званого «гомерівського питання» здається вам найбільш обґрунтованою і чому?
4. Які галузі економіки Греції у XI – IX ст. до н. е. розвивалися швидшими темпами й чому?
5. Чому політичну організацію гомерівського суспільства прийнято називати «військовою демократією»?

Тема 3. Стародавня Спарта

План

1. Державний устрій стародавньої Спарти. Права та повноваження царів, герусії, апелли, ефорату.
2. Вільне населення Спарти. «Община рівних».
3. Категорії залежного населення. Ілоти та періеки.
4. Побут та виховання у стародавній Спарті.

Методичні рекомендації

Мета заняття полягає у з'ясуванні особливостей державного ладу, соціального устрою, системи виховання та способу життя у стародавній Спарті.

За багатьма параметрами стародавня Спарта відрізнялася від інших грецьких полісів. Формування спартанської держави відбувалося безпосередньо після дорійського завоювання, коли відносно невелика спільнота спартанських завойовників могла вижити серед ворожого місцевого населення тільки шляхом максимального згуртування і застосування збройного насильства. Відтак, спартанці надавали першочергового значення військовій організації, інтересам якої були підпорядковані всі сторони життя.

Готуючись до відповіді на **перше питання**, потрібно зупинитися на особі Лікурга, розглянути питання про його історичність та значення проведених ним реформ. Слід проаналізувати структуру органів державної влади (царі, герусія, апелла, ефорат) у стародавній Спарті й визначити, якими були їхні функції та яким чином змінювалася їхня роль з плином часу.

Висвітлюючи **друге питання**, необхідно з'ясувати, кого у Спарті вважали повноправними громадянами, схарактеризувати «общину рівних» та простежити появу у середовищі спартіатів особливих груп населення (гіпомейони, неодамоди, мофаки (мофони)).

Відповідаючи на **третє питання**, потрібно висвітлити головні

засади взаємовідносин спартіатів та неповноправного населення і визначити, у чому полягала специфіка правового становища ілотів та періеків. Необхідно також проаналізувати складові такої специфічної форми залежності, як ілотія, і з'ясувати, що таке криптії та чому вони відбувалися.

Готуючись до відповіді на **четверте питання,** потрібно звернути увагу на особливості побуту у стародавній Спарті у порівнянні з іншими грецькими полісами. Необхідно з'ясувати, що вплинуло на формування саме таких особливостей спартанського суспільства. Слід також охарактеризувати систему виховання у стародавній Спарті й проаналізувати значення сисситій (фідітій) у вихованні спартіатів.

Джерела

Антология источников по истории, культуре и религии Древней Греции / [сост. В. И. Кузищин]. – СПб.: Алетейя, 2000. – 608 с.

Арістотель. Політика / Арістотель. – К.: Основи, 2000. – 239 с.

Ксенофонт. Лакедемонская полития / Ксенофонт // Зайков А. В. Общество древней Спарты: основные категории социальной структуры / А. В. Зайков. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2013. – 196 с.

Плутарх. Сравнительные жизнеописания: В 2-х томах / Платон. – М.: Наука, 1994. – Т. I. – 704 с.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. II. – 324 с.

Хрестоматия по истории Древней Греции / [под. ред. Д. П. Каллистова]. – М.: Мысль, 1964. – 695 с.

Література

Андреев Ю. В. Архаическая Спарта: культура и политика / Ю. В. Андреев // Вестник древней истории. – 1987. – № 4. – С. 70 – 86.

Андреев Ю. В. Спарта как тип полиса / Ю. В. Андреев // Античная Греция. Проблемы развития полиса. – М.: Наука, 1983. – Т. 1. – С. 194 – 216.

Зайков А. В. Общество древней Спарты: основные категории социальной структуры / А. В. Зайков. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2013. – 196 с.

Перова В. И. Эволюция царской власти в Спарте в III – нач. II вв. до н. э. / В. И. Перова // Вестник Ленинградского университета. – 1983. – № 2. – С. 109 – 112.

Печатнова Л. Г. Гипомейоны и мофаки (Структура гражданского коллектива Спарты) / Л. Г. Печатнова // Вестник древней истории. – 1993. – № 3. – С. 100 – 115.

Печатнова Л. Г. История Спарты: период архаики и классики / Л. Г. Печатнова. – СПб.: Гуманитарная Академия, 2001. – 510 с.

Печатнова Л. Г. Неодамоды в Спарте / Л. Г. Печатнова // Вестник древней истории. – 1988. – № 3. – С. 19 – 20.

Печатнова Л. Г. Спарта. Миф и реальность / Л. Г. Печатнова. – М.: Вече, 2013. – 384 с.

Печатнова Л. Г. Формирование Спартанского государства (VIII – VI вв. до н. э.) / Л. Г. Печатнова. – М.: Директ-Медиа, 2008. – 162 с.

Тексти джерел

З «Панафінейської промови» Ісократа про закони Лікурга
(Ісократ. «Панафінейська промова» (XII), 153 – 154)

Ісократ (436 – 338 рр. до н. е.) – давньогрецький філософ, логограф і ритор. Був автором понад 60 промов, з яких до наших днів дійшла 21. «Панафінейська промова» являє собою похвалу Афінам та їх жителям.

153. Я згоден з тим, що буду говорити про багато існуючих там установлень, але я не скажу про жодне з них, що воно було відкрите чи вигадане Лікургом. Адже Лікург лише відтворив, якомога краще, державне управління наших пращурів і запровадив

у лакедемонян ту демократію, змішану з аристократією, яка була встановлена у нас.

154. Так, державні посади він зробив виборними, а не отримуваними за жеребом; за законом Лікурга обрання геронтів, які наглядали за усіма державними справами, здійснювалось з такою ж ретельністю, з якою, за переказом, наші пращури обирали громадян, що мали увійти в Ареопаг.

Переклад здійснено за виданням: Исократ. Речи. Письма; Малые аттические ораторы. Речи / [изд. подготовил Э. Д. Фролов]. – М.: Ладомир, 2013. – С. 256.

З праці Плутарха «Порівняльні життєписи» про діяльність та законодавство Лікурга
(Плутарх. «Порівняльні життєписи», «Лікург», 1, 3, 5 – 8)

Плутарх (близько 46 – 120 рр. н. е.) – давньогрецький історик, філософ і громадський діяч. Автор понад 200 праць, передусім філософського-публіцистичного та біографічного характеру. Найвідомішим є твір Плутарха «Порівняльні життєписи», який складається з двадцяти двох парних біографій видатних греків і римлян. Традиційно до них додають ще чотири збережені одиночні біографії.

1. Про законодавство Лікурга неможливо повідомити нічого суворо достовірного: і про його походження, і про мандрівки, і про загибель, а рівно і про його закони, і устрій, який він надав державі, існують дуже суперечливі розповіді. Але більш за все розходяться відомості про те, у який час він жив. Одні стверджують, ніби-то Лікург був сучасником Іфіта і разом з ним запровадив Олімпійське перемир'я. Цієї точки зору дотримується серед інших і філософ Арістотель, посилаючись у якості доказа на Олімпійський диск, який начеб то зберігає ім'я Лікурга. Інші, як наприклад, Ерастосфен і Аполлодор, обраховуючи час за спадкоємністю спартанських царів, роблять висновок, що він жив кількома роками раніше першої Олімпіади. Тімей припускає, що у Спарті були у

різний час два Лікурги, але діяння обох приписані одному, більш відомому; старший же жив незабаром після Гомера, а за іншими відомостями – бачив Гомера на власні очі. До глибокої давнини відносять Лікурга і припущення Ксенофонта, який говорить, що він жив за Гераклідів. Щоправда, Гераклідами за походженням були й пізніші спартанські царі, але Ксенофонт, вірогідно, має на увазі перших Гераклідів, найближчих до Геракла…

3. Коли незабаром помер і Полідект, його наступником, на загальну думку, мав стати Лікург, який і правив доти, доки не виявилося, що дружина померлого брата вагітна. Як тільки лишень він про це дізнався, то оголосив, що царство належить дитині, якщо тільки народиться хлопчик, сам же надалі погоджувався володарювати лише на правах опікуна…

5. … З численних нововведень Лікурга першою і найголовнішою була Рада старійшин. У поєднанні з горячковою і запальною, за словами Платона, царською владою, володіючи равним з нею правом голосу при вирішенні найважливіших справ, ця Рада стала запорукою благополуччя та розсудливості. Держава, яка хиталася зі сторони у сторону, схиляючись то до тиранії, коли перемогу одержували царі, то до повної демократії, коли гору брав натовп, поклавши посередині, неначе балласт у трюмі судна, владу старійшин, набула рівноваги, стійкості й порядку: двадцять вісім старійшин тепер постійно підтримували царів, чинячи опір демократії, але у той же час допомагали народу берегти вітчизну від тиранії. Назване число Арістотель пояснює тим, що раніше у Лікурга було тридцять прибічників, але двоє, злякавшись, відійшли від участі у справі. Сфер же говорить, що їх із самого початку було двадцять вісім… Втім, на мій погляд, по-моему, Лікург поставив двадцять вісім старійшин скоріше за все для того, щоб разом з двома царями їх було рівно тридцять.

6. Лікург надавав стільки значення владі Ради, що привіз із Дельф особливе пророцтво щодо цього, яке називають «ретрою». Воно говорить: «Збудувати храм Зевса Силланійського та Афіни Силланійської[1]. Розподілити на філи й оби. Запровадити тридцять старійшин з вождями сукупно. Від часу до часу скликати Збори між Бабікою та Кнакіоном[2] і там пропонувати та розпускати, але

панування та сила да належить народу». Наказ «розподілити» відноситься до народу, а філи та оби – назви частин і групп, на які слід було його розподілити. Під «вождями» маються на увазі царі. «Скликати Збори» позначено словами «аппелладзейн», бо початком і джерелом своїх перетворень Лікург оголосив Аполлона Піфійського. Бабіка і Кнакіон тепер іменуються[3]… і Енунтом, але Арістотель стверджує, що Кнакіон – це річка, Бабіка – міст. Між ними й відбувалися зібрання, хоча у тому місці не було ні портика, ні будь яких інших укриттів: на думку Лікурга, ніщо подібне не сприяє поміркованості суджень, навпаки – завдає однієї лише шкоди, займаючи розум тих, хто зібрався, дрібницями та нісенітницями, розсіюючи їхню увагу, адже вони, замість того, щоб займатися справою, розглядають статуї, картини, просценій театру чи стелю Ради, занадто розкішно прикрашену. Нікому із звичайних громадян не дозволялося подавати своє судження, і народ, сходячись, лише ухвалював чи відхиляв те, що запропонують старійшини й царі. Але з часом юрба різного рода винятками та додатками стала викривляти і спотворювати рішення, які ухвалювалися, і тоді царі Полідор і Феопомп[4] зробили до ретри таку приписку: «Якщо народ постановить невірно, старійшинам і царям розпустити», тобто рішення прийнятим не вважати, а піти і розпустити народ на тій підставі, що він спотворює та переінакшує краще і найбільш корисне. …

7. Отже, Лікург надав державному управлінню змішаного характеру, але наступники його, вбачаючи, що олігархія усе ще занадто сильна, що вона, як казав Платон, бундючна й схильна до гніву, накинули на неї, наче шори, владу ефорів-блюстителів – приблизно сто тридцять років потому після Лікурга, за царя Феопомпа. Першими ефорами були Елат та його товариші. Кажуть, дружина сварила Феопомпа за те, що він залишить дітям царську могутність меншою, ніж отримав сам. «Навпаки, більшою, адже більш тривалою», – зауважив цар. І справді,відмовившись від надмірної влади, спартанські царі разом з тим позбавилися і від ненависті, й від заздрощів…

8. Друге і найсміливіше з перетворень Лікурга – переділ землі. Оскільки панувала страшна нерівність, юрби незаможних і

нужденних обтяжували місто, а усі багатства перейшли до рук небагатьох. Лікург, аби вигнати нахабство, заздрість, злобу, розкіш і ще більш старі, ще більш грізні недуги держави – багатство та бідність, умовив спартанців об'єднати усі землі, а потім поділити їх заново і на майбутнє берегти майнову рівність, переваги ж шукати у мужності, адже немає між людьми іншої відмінності, іншої першості, ніж та, що встановлюється засудженням ганебного і похвалою прекрасному. Переходячи від слів до справи, він розділив Лаконію між періеками або, інакше кажучи, жителями навколишніх місць, на тридцять тисяч наділів, а землі, які відносилися до самого міста Спарта, – на дев'ять тисяч, за кількістю родин спартіатів. Дехто пише, що Лікург нарізав шість тисяч наділів, а ще три тисячі додав згодом Полідор, інші – що обидва роздали по чотири з половиною тисячі наділів. Кожний наділ був такої величини, щоб приносити по сімдесят медимнів ячменю на одного чоловіка і по дванадцять на жінку і відповідну кількість рідких продуктів. Лікург вважав, що цього виявиться достатньо для такого способу життя, який збереже його співгромадянам сили і здоров'я, між тим, як інших потреб у них бути не повинно. Розповідають, що пізніше, повертаючись з якоїсь відлучки і проїжджаючи по недавно вижатих полях, де рівними рядами височили однакові купи колосся, він посміхнувся і промовив своїм супутникам: «Вся Лаконія здається мені власністю багатьох братів, які тільки-но її розділили».

---

[1] Можливо, за іншим прочитанням, еллінські. У класичні часи такі боги були невідомі, що вказує на давність ретри.

[2] Бабіка – можливо, міст через ріку Єврот; Кнакіон – можливо, струмок, що впадав в Єврот. У класичні часи про ці назви місцевості нічого достеменно не знали. Можна гадати, що йдеться про місцевість поблизу Спарти.

[3] Пропуск у тексті.

[4] У середині VIII ст. до н. е.

Переклад здійснено за виданням: Плутарх. Ликург // Сравнительные жизнеописания / Плутарх. – М.: Наука, 1994. – Т. 1. – С. 48 – 49, 51 – 53.

З праці Плутарха «Порівняльні життєписи» про герусію у Спарті

(Плутарх. «Порівняльні життєписи», «Лікург», 26)

26. Геронтів Лікург призначив спочатку, як кажуть, з осіб, що брали участь в його задумі. Пізніше він встановив порядок, щоб на місце померлого призначали з людей старших від 60 років, хто буде визнаний найкращим доблестю. І це здавалось найвеличнішим і найбільш гідним змаганням серед людей. Треба було бути визнаним на суді не найбистрішим серед бистрих і не найсильнішим серед сильних, але найкращим і найрозсудливішим серед добрих і розсудливих, щоб потім усе життя володіти, як переможною нагородою, усією, так би мовити, силою в державі, маючи владу карати смертю і позбавляти громадянської честі й взагалі вирішувати найважливіші справи. А робився вибір так: коли збирались народні збори, обраних для винесення судження людей замикали в приміщенні, що було поблизу, так що вони не бачили того, що діялось, і самі були сховані, а тільки чули крики учасників народних зборів. Річ у тім, що як усіх взагалі, так і тих, що змагалися на виборах у герусію, вони обирали по крику, причому кандидатів вводили на збори не всіх відразу, а за жеребом одного за іншим, і проходили вони перед зборами мовчки. Замкнуті, маючи дощечки для письма, відзначали на них за кожним силу крику, не знаючи, до кого це стосується, а знаючи тільки, що це перший, другий, третій або будь-який по черзі з тих, кого проводять. При появі кого було криків більше, і вони лунали найголосніше, того і оголошували обраним.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. II. – С. 89.

З праці Геродота «Історії в девяти книгах» про царську владу в стародавній Спарті
(Геродот. «Історії в дев'яти книгах», Кн. 6, 52 – 53, 55 – 60)

Геродот (близько 484 – 425 рр. до н. е.) – видатний давньогрецький історик, якого традиційно вважають «батьком» цієї науки. У своїй монументальній праці «Історії у дев'яти книгах» Геродот розповідає про греко-перські війни та народи, які брали у них участь. Вона містить не лише історичні, а й географічні та етнографічні відомості (зокрема, перший систематичний опис життя і побуту скіфів).

52. Я хочу сказати, що лакедемонці не погоджуються з жодним поетом, і кажуть, що сам Арістодем, син Арістомаха, внук Клеодая і правнук Ілла, який був тоді царем, привів їх у цю країну, котру вони залюднюють тепер, він сам, а не Арістодемові діти. Не минуло багато часу, як жінка Арістодема, ім'я якої було Аргея, народила йому дітей. Кажуть, що вона була дочкою Автесіона, сина Тейсамена, внука Терсандра і правнука Полінейка. Отже, вона народила близнят, і Арістодем іще жив тоді й бачив своїх синів, а згодом захворів і помер. Тоді лакедемонці згідно з законом вирішили обрати царем старшого з синів, але вони не знали, кого з двох їм треба вибрати, бо були схожі.один на одного і однакові на зріст. Оскільки вони не могли цього з'ясувати і ще перед тим розпитували їхню матір: але навіть і вона не розрізняла їх. Насправді, вона це дуже добре знала, але не казала цього, бо хотіла, як би це стало можливим, щоб обидва вони стали царями. Отже, лакедемонці не знали, що їм робити і в своїй безпорадності послали до Дельфів спитати, як їм бути. Піфія дала їм наказ уважати за царів обох синів, але найбільшу шану віддавати старшому. Проте і після цього лакедемонці не знали, як їм виявити старшого, доки один мессенець, Паніт, дав їм пораду: простежити за матір'ю цих синів, кого з них вона миє і годує першим і, коли вони побачать, що вона щоразу робить те саме, тоді вони дізнаються про все, що хочуть відкрити, але коли й вона помиляється і робить не однаково,

тоді буде ясно, що й мати не знає нічого більше, і тоді слід знайти якийсь інший спосіб. Отже, коли спартанці згідно з порадою мессенця почали спостерігати за матір'ю цих синів Арістодема і помітили, що вона завжди розрізнює дітей і завжди першим годує і миє того, хто є старшим, а вона не знала для чого вони це спостерігають. Тоді вони взяли від неї дитину, що вона вважала її за старшу, і почали виховувати її в громадському будинку і дали йому ім'я Еврістен, а молодшого назвали Проклом. Ці брати, ставши дорослими, хоч і були братами, але не були в злагоді між собою протягом усього свого життя і навіть їхні нащадки також не ладнають один із одним.

53. Серед еллінів єдині, хто має цей переказ, це лакедемонці. А те, що я розповім тепер, це погоджується з переказами всіх інших еллінів, а саме що царі дорійців аж до Персея, сина Данаї, за винятком бога, правильно перелічуються еллінами, і це доводиться самою історією, що вони були еллінами. Я сказав «аж до Персея», не заглиблюючись далі в минуле, через те що до імені Персея не додають імені якогось смертного батька, як наприклад, до імені Геракла ім'я Амфітріона. Отже, я правильно висловився, точно кажучи «аж до Персея». Проте від Данаї, дочки Акрісія, якщо хтось послідовно дійде до їхніх предків, то побачить, що спочатку дорійці були природними єгиптянами [1]. …

55. Але тепер уже досить сказано мною про всі ці справи. Проте, через що саме та за які заслуги, які вони зробили, вони одержали владу в дорійців, хоч і були єгиптянами, це я залишу осторонь, бо про це вже розповіли інші, і лише те, про що вони не сказали, я тут згадаю.

56. Ось які привілеї надали спартанці своїм царям: дві жрецьких посади Лакедемонського Зевса і Небесного Зевса, право оголошувати війну проти якій їм завгодно країни і щоб у цьому їм не заважав жоден спартанець, а якщо заважатиме, буде проклятим, у походах царі йдуть першими, а повертаються останніми, їх оберігає сотня вибраних мужів із війська, коли відбуваються походи за межами країни, вони приносять жертви, скільки бажають, і з усіх принесених у жертву тварин вони одержують шкури та спини.

57. Оці привілеї вони мають під час війни, а в мирний час це ось як буває встановлено. Коли відбувається якесь жертвоприношення громадським коштом, царі першими сідають за стіл і їм першим подають із усіх страв подвійну порцію супроти всіх інших співтрапезників, вони починають робити зливання, і їм належать шкури жертовних тварин. Під час нового місяця та восьмого дня кожного місяця кожному з царів відраховується з громадських коштів певна сума і в храм Аполлона передається жирна жертовна тварина й іще медімн борошна і четвертина лаконського вина, на всіх змаганнях вони мають окремі почесні місця. їм належить право призначати проксенів[2] із яких їм завгодно громадян, і кожен із них може обирати двох піфійців, а ці піфійці – це посланці, що йдуть до Дельфів по оракули і вони утримуються, як і царі, громадським коштом. Якщо царі не приходять на трапезу, їм присилають додому кожному два хойніки борошна і одну котилу вина, а коли вони сидять за обідом, їм подається подвійна порція і таку саму шану вони мають, коли їх запрошують на обід приватні особи. Вони зберігають одержані оракули, але про них знають також і Піфії. Лише царі розбирають такі судові справи: про спадщину незаміжньої дочки, хто має право її одержати, якщо, звичайно, її не видав заміж її батько, також про питання громадських шляхів, і ще коли хтось хоче усиновити дитину, він мусить, це зробити в присутності царя. Вони мають бути присутніми на нарадах геронтів, яких буває двадцять вісім, проте, якщо вони не приходять на нараду, тоді найближчі їхні родичі серед геронтів мають привілеї царів, право голосувати замість них, крім того і голосувати за себе.

58. Це все дає спартанська громада своїм царям, поки вони живуть, а коли вони помирають, вершники оголошують про це по всій Лаконії, а в місті ходять жінки і б'ють у казани. Коли це стається, строго наказано, щоб двоє вільних із кожного дому, один чоловік і одна жінка, надягли жалобні вбрання, а ті, що цього не зроблять, будуть суворо покарані. Лакедемонські звичаї, коли помирають їхні царі, однакові із звичаями азіатських варварів, бо, справді, більшість варварів мають такі ж звичаї, коли вмирає їхній цар. Отже, коли вмирає лакедемонський цар із усього Лакедемону, крім спартанців обов'язково мають іти на похорон і певне число

періойків. Коли з них та з ілотів, та з самих спартанців збирається в одному місці натовп із кількох тисяч, разом і чоловіки й жінки, вони наче оскаженілі б'ють себе по чолах і голосно оплакують померлого, кажучи, що цей цар, що помер, був найкращим. А якщо царя вбивали на війні, вони ставлять його статую і виносять на пишно оздобленому ліжку. Коли його вже поховали, то протягом десятьох днів не відбуваються ніяких зборів, не буває виборів на громадські посади, але протягом цих днів вони дотримують жалоби.

59. Вони схожі на персів і ще в іншому: коли вмирає цар і на трон сходить інший цар, той, що одержує владу, звільняє спартанців, які щось винні цареві або громаді. Так і в Персії цар, який сідає на трон, звільняє міста від виплати податків, що вони їх перед тим виплачували.

60. Схожі ще на єгиптян лакедемонці й у цьому: в їхній країні вісники та ілоти й кухарі успадковують батьківське ремесло і флейтист слідом за своїм батьком стає флейтистом, і кухар кухарем, і вісник вісником. їх не заступають інші, які займаються цим ремеслом, але вони успадковують батьківську професію. Так там це буває.

---

[1] Геродот наполягав на єгипетському походженні дорійців.

[2] Проксени – урядовці, обов'язком яких було приймати чужоземців і супроводжувати їх до представників влади.

Геродот. Історії в дев'яти книгах / Геродот. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 274 – 276.

З праці Ксенофонта «Лакедемонська політія» про державний устрій стародавньої Спарти *(Ксенофонт. «Лакедемонська політія», 8, 15)*

Ксенофонт (близько 430 – 354 рр. до н. е.) – давньогрецький історик, філософ, політичний та військовий діяч. Його праця «Лакедемонська політія» («Держава лакедемонян») являє собою

опис державного ладу стародавньої Спарти, якою Ксенофонт щиро захоплювався.

8. Природньо, що ті ж самі люди (найбільш знатні й впливові у Спарті) спільно (з Лікургом)[1] заснували і владу ефорів, адже вони вважали, що підкорення є найбільшим благом і для держави, і для армії, і для приватного життя; адже чим більша влада належить уряду, тим скоріше, як вони вважали, воно і громадян змусить собі підкорюватися. Так ось, ефори мають право карати будь-кого, кого лише забажають, і вони володіють владою негайно привести вирок у виконання. Їм надана також влада відсторонювати від посади ще до завершення строку їх служби і навіть ув'язнювати будь-яких майстрів. Але засудити їх до смертної кари може лише суд. Маючи таку велику владу, ефори не дозволяють посадовим особам, як це має місце в інших полісах, протягом їхнього службового року робити все те, що вважатимуть за потрібне, але подібно тиранам чи керівникам гімнастичних змагань, негайно піддають покаранню тих, кого викриють у протизаконні. …

15. Я ще хочу розповісти, які взаємовідносини Лікург встановив між царями і общиною громадян, адже царська влада – єдина, яка залишається саме такою, якою вона була встановлена з самого початку. Інші державні настанови, як кожний може переконатися, вже змінилися і продовжують змінюватися навіть зараз. Лікург наказав, щоб цар, який веде своє походження від бога, здійснював усі громадські жертвоприношення іменем держави. Він також повинен вести військо туди, куди йому накаже Батьківщина. Царю надається право брати почесну частину жертовної тварини. У містах періеків царю дозволяють брати собі достатню кількість землі, щоб він мав усе необхідне, але не був багатшим, ніж годиться. Щоб царі не харчувалися вдома, Лікург наказав їм брати участь у громадських трапезах. Він дозволив їм отримувати подвійну порцію не для того, щоб царі їли більше за інших, а для того, щоб вони могли вшанувати їжею того, кого забажають. Ефори й царі щомісячно обмінюються клятвами: ефори присягають від імені поліса, цар – від свого імені. Цар клянеться правити у відповідності із законами, встановленими у державі, а поліс зобов'язується

зберігати царську владу непорушною доти, доки цар буде вірний своїй клятві. Такі почесті, надані цареві у Спарті за його життя. Вони лише трохи відрізняються від почестей, що надаються приватним особам. Дійсно, Лікург не хотів ні викликати у царів прагнення до тиранії, ні збуджувати заздрість громадян до їхньої могутності. Щодо пошани, яка надається цареві після смерті, то із законів Лікурга видно, що лакедемонських царів шанували не як простих людей, а як героїв.

---

[1] Ксенофонт і Геродот вважали ефорат витвором Лікурга. Але більш пізня антична традиція (Платон, Аристотель, Плутарх) вважала, що ефорат був заснований у середині VIII ст. до н.е. царем Феопомпом.

Переклад здійснено за виданням: Антология источников по истории, культуре и религии Древней Греции / [под ред. В.И.Кузищина]. – СПб.: Алетейя, 2000. – С. 136 – 138.

З праці Арістотеля «Політика» про державний устрій стародавньої Спарти
(Арістотель. «Політика», II, 7 (1), 6 (14 – 23))

Арістотель (384 – 322 рр. до н. е.) – давньогрецький філософ та вчений-енциклопедист, учитель Александра Македонського. З величезної спадщини Арістотеля до наших днів дійшло близько п'ятдесяти праць з різних галузей знань, найвідоміші з яких «Метафізика», «Риторика», «Політика», «Афінська політія». Його трактат «Політика» містить початки соціальної та політичної філософії, політології, а також теорії управління.

1. Ймовірно, і про це існує леґенда, лакедемонський державний устрій багато в дечому нагадує критський, а стародавні інституції (як відомо) здебільшого не такі досконалі, як теперішні. За легендою, Лікург, звільнившись з-під опіки царя Харилла, багато часу провів на Криті, маючи там родичів. Коли вони вирушили засновувати колонію на острові, то знайшли у тамтешніх жите-

лів уже створену систему законодавства. Тому ще й досі періеки користуються цими законами, які першим установив Мінос. …

14. Так само погано розроблено закон і про ефорів. Ця головна інституція у них завідує найважливішими справами управління. До колегії ефорів відбирають людей з усіх верств населення, тому часто туди потрапляють дуже вбогі громадяни, котрих, зважаючи на їхні злидні, можна було підкупити. Таке було й раніше, а востаннє це мало місце в андроській справі. Декотрі з ефорів, зіпсовані підкупами, розвалили, наскільки це залежало від них, усю державу. Оскільки повноваження ефорів дуже великі і їхня влада схожа на владу тиранів, то й самі царі (лакедемонців), бувало, вдавалися до загравань із народом, через що чинилася шкода й державі: з аристократії виникала держава демократичного ладу. Ефорія охоплює всю державну систему, тому народ, маючи доступ до неї, поводиться спокійно.

15. Чи то сталося завдяки законодавцеві, чи то випадково, – однак таке становище корисне. Адже державний устрій, коли його будують на тривалий час, має бути таким, аби всі частини, становлячи державу як ціле, прагнули залишатися у незмінному існуючому устрої. В Лакедемоні царі знаходять втіху у притаманних їм почестях, аристократія – завдяки участі в герусії: бути членом цієї ради вважається гідним їхньої чеснотливості й винагородою. Нарешті, народ втішається тим, що з його середовища поповнюється ефорія.

16. Зрештою, ефори обираються з усіх громадян, але саме обрання не повинне відбуватися в такий спосіб, що існує нині, скидаючись на дитячий. Ефори мають владу ухвалювати рішення з важливих питань, наприклад, судових процесів. Але ефорами можуть виявлятися випадкові особи, тому було б краще, аби вони ухвалювали не за власним розсудом, а згідно із законом. І сам спосіб життя ефорів зовсім не відповідає загальному становищу в державі. Так, вони можуть вести вільний спосіб життя, тоді як стосовно решти громадян спостерігається зайва упередженість, через що вони, не в змозі терпіти такого, таємно оминаючи закон, насолоджуються фізичними втіхами.

17. Негаразд у Лакедемоні і з інституцією геронтів. Коли вони чеснотливі і завдяки вихованню добре володіють якостями, притаманними досконалій людині, то кожен, не вагаючись, скаже: мовляв, ця рада (старійшин) корисна для держави. Навіть коли виникає острах, що вони вершитимуть важливі державні справи впродовж усього життя. Бо ж як тіло, так і розум має свою старість. Коли ж геронти виховані так, що сам законодавець із підозрою ставиться до них, як до не цілком досконалих людей, то ця інституція становить загрозу для держави.

18. Люди, котрі перебувають на посаді геронтів, теж схильні до підкупу й часто жертвують державними справами задля своїх вигод. Тому було б краще, якби вони усвідомлювали себе підлеглими громадянами. Однак нині вони не здають собі звіту в цьому. Щоправда, зауважимо, що ефори встановлюють нагляд за рештою інституцій. Ця обставина надає їм надто великі переваги, але сам спосіб, у який чиниться нагляд за геронтами, на нашу думку, неправильний. Навіть більше, сам спосіб обрання старійшин – зовсім не продуманий. Бо ж неправильно, коли особа, котра домагається обрання, сама турбується про це, тоді як насправді потрібно, аби гідна обрання особа стала членом ради, хоче вона цього чи ні.

19. Тут же і в цьому питанні, і в решті справ, пов'язаних із державним устроєм, законодавець керувався, мабуть, одним міркуванням: він прагнув уселити честолюбство в душі громадян, а потім грати на ньому у справі обрання геронтів, бо ж ніхто не домагатиметься влади, коли не пройнятий честолюбством. Насправді ж через честолюбство й корисливість чиниться більшість несправедливих вчинків.

20. Про царську владу, про доцільність її існування і про негативні сторони цієї інституції мова піде в іншому місці. Коли навіть царська влада і має переваги, то, в усякому разі, кожного з двох лакедемонських царів треба обирати на царство не так, як це робиться тепер, а обрання повинне залежати від способу життя претендента на царський престол. Проте зрозуміло, що законодавець і сам не був певен у тому, чи можна зробити царів чеснотливими. В усякому разі, він не плекав надії на те, що вони

стануть досить чеснотливими. Ось чому, коли вони покидали країну, разом з ними як супровідників посилали і їхніх недругів, і чвари між царями вважали порятунком для держави.

21. Не можуть вважатися правильними й ті закони, що стосуються громадських трапез (сиситій), які спочатку називалися фідітіями. Влаштовувати їх мала б скорше держава, як це встановлено на Криті. В лакедемонців же кожен співтрапезник мав робити свій внесок, попри те, що декотрі, дуже бідні, не мали змоги нести витрати на влаштування трапез. Тому самі сиситії суперечили намірам законодавця. Він хотів, аби ця інституція була всенародною; вийшло ж навпаки, бо дуже бідним громадянам нелегко бути учасниками спільних трапез. А тим часом, за звичаєм предків, (встановлена) участь у цих громадських трапезах давала змогу долучатися до управління державою; в разі ж незмоги люди не користувалися правами громадянства.

22. Що стосується закону про наварх[1], то його не схвалювали вже декотрі (з учених) і мали слушність, бо його положення про командування флотом спричиняли чвари. Пояснюється це тим, що командувачами були царі. Тому наварх ія скидалася немовби на другу царську владу. І можна було б зробити закид проти вихідного твердження законодавця, як свого часу висловився Платон у «Законах»: уся система лакедемонського законодавства передбачала тільки окремі вияви чеснотливості, а саме ті, що стосувалися війни, бо вони корисні для здобуття перемоги. Тому лакедемонці, ведучи війни, процвітали. Коли ж вони встановили перемир'я, то почали занепадати, бо не вміли користуватися дозвіллям чи виконувати решту справ, що важили б (у їхніх очах) більше, ніж військові.

23. Друга помилка не менша за першу: вони міркували, що блага, які стосуються війни, здобуваються здебільшого чеснотами, а не пороками, і в цьому мали слушність. Але тим, що ставили ці блага вище, ніж чесноти, вони припускалися помилки. Погано в Лакедемоні йдуть справи і з державними фінансами: скарбниця завжди порожня, і, коли доводиться вести великі війни, гроші збирають примусово, що дуже погано. Оскільки більша частина земельної власності перебуває в руках спартіатів, вони не чинять

нагляду один над одним щодо сплати податків. Тому в законодавця вийшло якраз навпаки тому намірові, якого він хотів досягти: держава зубожіла, відчуваючи брак грошей. У приватних осіб це розвинуло жадібність. Отже, про лакедемонський державний устрій мовлено досить: ми відзначили ті положення (закону), які викликають найбільше заперечень.

---

[1] Наварх – командувач флоту.

Арістотель. Політика / Арістотель. – К.: Основи, 2000. – С. 57 – 60.

З праці Плутарха «Порівняльні життєписи» про майнові та соціальні відносини серед спартанців
(Плутарх. «Прорівняльні життєписи», «Лікург», 4, 9, 13, 24)

Єгиптяни вважають, що Лікург приходив до них і переніс від них у Спарту виділення військового стану серед усіх інших станів; це виділення найбільше його вразило; виділивши також ремісників і майстрів, він зробив державний устрій міста Спарти справді прекрасним і чистим...

Лікург намагався також провести поділ рухомого майна, щоб зовсім знищити нерівність і суперечності суспільства, але коли побачив, що громадяни тяжко зносять пряму втрату свого майна, пішов іншим шляхом і своїм управлінням вижив корисливість серед громадян. Насамперед він скасував всі золоті й срібні гроші і дозволив користуватися тільки залізними, але й вони, маючи велику вагу і об'єм, були тільки незначною цінністю, так що для них, на десять мін[1], потрібне було в домі велике приміщення, а возити їх доводилось на парному возі... Після того Лікург усунув з міста всі некорисні і зайві ремесла. Однак більшість з них зникла б, навіть якби ніхто їх не усував, тому що продукти їх виробництва не знаходили собі збуту при таких державних грошах. Залізні гроші не мали обігу у інших еллінів і, будучи висміювані, не мали в їх очах цінності, так що на них не можна було купити

ніякого чужоземного дрібного товару; у спартанські гавані не привозилось торгових вантажів… не появлялось там ніяких майстрів золотих і срібних прикрас, тому що не було там відповідних для такої торгівлі монет.

Таким чином, втративши те, що її живило і підтримувало, розкіш помалу сама собою вивелась. У людей, які надбали велике майно, не було ніякої переваги перед іншими, тому що у них не було можливості виставити своє багатство на показ; воно залишалось у них немовби замурованим в домі і без ужитку. Тому і звичайні речі, і все потрібне, як-от: ліжка, стільці, столи почали виготовляти найкращої якості самі спартанці, а з глечиків лаконські, як говорить Крітій [2], мали найбільше застосування в походах... Законодавець досяг також і того, що ремісники, звільнившись від виробництва непотрібних речей, набули великої умілості у виробленні предметів необхідних...

(Ще одна постанова Лікурга) була спрямована проти розкоші: дахи в усіх будинках мали бути зроблені тільки сокирою, двері тільки пилкою; не можна було користуватися ніяким іншим інструментом. …

Серед наданих Лікургом своїм громадянам переваг була одна прекрасна, варта того, щоб їй позаздрити. Вона полягала в тому, що у них було багато вільного часу; адже займатися ні ремеслами, ні мистецтвом їм зовсім не дозволялось, а нагромаджувати багатство, що зв'язане з великим трудом і з багатьма турботами, їм не було ніякої потреби, тому що багатству вже ніхто не заздрив і воно не було в пошані. Землю обробляли їм ілоти, які платили їм встановлений оброк.

Один спартанець, що жив в Афінах, коли там розглядалися судові справи, довідався, що когось засудили за безділля [3]; він помітив, що цей чоловік ходить засмучений, в супроводі сумних, зажурених друзів. Спартанець попросив людей сказати йому, хто цей чоловік, засуджений «за любов до свободи!» Так глибоко зневажали спартанці заняття ремеслом або ті, що мали на меті наживу.

[1] Міна егінська срібна = 630 г.

[2] Крітій – афінський олігарх періоду Пелопоннеської війни, один з «тридцяти тиранів».

[3] Закон про судове переслідування за неробство був виданий в Афінах Солоном. Він не мав на увазі неробство аристократів.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. II. – С. 95 – 96, 98 – 99.

З праці Павсанія «Опис Еллади» про походження ілотів
(Павсаній. «Опис Еллади», III, 20)

Павсаній (II ст. н. е.) – давньогрецький письменник та географ. Народився у Малій Азії. Багато подорожував, особливо по Елладі. Його твір «Опис Еллади» в 10 книгах є докладним путівником, в якому описано пам'ятки релігії та мистецтва, наведено відомості з географії та історії, міфи й перекази.

Коло моря було невелике місто Гелос [1] – про нього говорить і Гомер у своєму «Каталогу» [2], згадуючи про лакедемонян (Іліада, II, 584): «Що жили в Аміклах [3] стінах і в Гелосі, місті приморському». Його заснував Гелій, наймолодший із синів Персея [4]; згодом доряни взяли його облогою. Жителі цього міста стали першими громадськими рабами [5] лакедемонян і перші були названі ілотами, тобто «взятими в полон», якими вони і були насправді. Ім'я ілотів потім поширилось і на рабів, набутих пізніше, хоч, наприклад, мессенці були дорійцями...

[1] Невелике місто в Лаконії, на схід від ріки Єврот.

[2] «Каталог кораблів» («Іліада», II) – перелік кораблів і загонів, висланих різними еллінськими племенами під Трою – вважається пізньою вставкою.

[3] Амікли – стародавнє головне місто Лаконії.

[4] Персей – міфічний герой Аргоса. Син Зевса і Данаї. Убив потвору Медузу і врятував від іншої потвори ефіопську царівну Андромеду.

[5] Ілоти належали усій спартанській общині в цілому, а не окремим спартіатам.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. II. – С. 99 – 100.

З праці Страбона «Географія» про походження ілотів
(Страбон. «Географія», VIII, 5, 4)

Страбон (I ст. до н. е. – I ст. н. е.) – давньогрецький географ та історик. Праця Страбона «Географія» у 17 томах, присвячена описові відомого на той час грекам світу, вважається узагальненням географічних знань античності.

Всі навколишні жителі були в підлеглості у спартанців, хоч користувались одними з ними законами, брали участь в справах республіки і могли займати посади (називались вони ілотами). Проте Агіс, син Єврісфена [1], відібрав у них рівність становища, зобов'язавши платити Спарті данину. Всі інші підкорились; тільки гелейці, що володіли містом Гелосом, підняли повстання, були переможені у війні і оголошені рабами з деякими, правда, обмеженнями: щоб господар не міг ні звільнити такого раба, ні продати його за межі Лаконіки. Ця війна названа була війною проти ілотів. Взагалі весь інститут ілотів, який існував весь час до підкорення Лаконіки римлянами, встановлений Агісом і його товаришами. Лакедемоняни мали в ілотах громадських рабів, приділили їм окремі житла і визначили певні заняття [2].

[1] Міфічний спартанський цар, нащадок Геракла. За його ім'ям одна з двох династій, що одночасно царювали у Спарті, називалась династією Агіадів.

[2] Основним заняттям ілотів було землеробство.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. II. – С. 100.

З промови Лібанія «Про рабство» про взаємини спартанців та ілотів
(Лібаній. Промова «Про рабство» (25), 63 – 64)

Лібаній (314 – 393 рр. н. е.) – відомий ритор та софіст Східної Римської імперії, родом з Антіохії. Автор численних промов та листів, які дозволяють скласти уявлення про тогочасне суспільство. У цих текстах збереглися цінні посилання на стародавніх авторів класичної епохи, твори яких згодом були втрачені.

Лакедемоняни дали собі проти ілотів повну свободу вбивати їх, і про них Крітій [1] говорить, що в Лакедемоні існує найповніше рабство одних і найповніша свобода других.

«Адже через що ж інше, – говорить сам Крітій, – як не через недовір'я до цих самих ілотів спартіат відбирає у них дома ручку щита? Адже він не робить цього на війні, тому що там часто треба бути дуже спритним. Він завжди ходить, тримаючи в руках списа, щоб бути сильнішим від ілота, коли той збунтується, будучи озброєний самим тільки щитом. Вони винайшли собі також і запори, з допомогою яких вони думають подолати підступи ілотів».

Це було б те саме (критикує Лібаній Крітія), що жити разом з ким-небудь, відчуваючи перед ним страх і не сміючи відпочити від чекання небезпек. І як можуть ті, кого і під час сніданку, і уві сні, і при відправлянні будь-якої іншої потреби, озброює страх у відношенні до рабів, як можуть такі люди... втішатися справжньою свободою?.. Подібно до того, як царі у них зовсім не були вільними, через те що ефори мали право в'язати і карати царя, так і всі спартіати втратили свою свободу, живучи в умовах ненависті з боку рабів.

[1] Крітій – активний учасник «тиранії тридцяти» й відомий лаконофіл.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. II. – С. 100 – 101.

З праці Плутарха «Порівняльні життєписи» про криптії
(Плутарх. «Порівняльні життєписи», «Лікург», 28)

Так звана криптія у спартанців... полягала ось у чому. Час від часу старшини над молодими спартіатами посилали тих, хто виявляв найбільшу кмітливість, бродити по країні без певної мети; вони не брали з собою нічого, крім короткого меча і необхідних харчових припасів. Вдень вони розходились по захищених місцях, ховались там і спали, а ночами виходили на шляхи, і тих з ілотів, які потрапляли їм до рук, вони заколювали. Часто також, проходячи полями, вони вбивали найміцніших і найсильніших ілотів. Як розповідає Фукідід у своїй «Історії Пелопоннеської війни», спартіати вибрали з ілотів найхоробріших, наділи на них вінки, начебто, щоб оголосити їх вільними, і почали обходити з ними священні храми богів, а через невеликий час вони всі безслідно пропали, причому їх було понад 2 000, і ніхто ні тоді, ні пізніш не міг сказати, як вони були знищені. Арістотель настійно твердить, що й ефори, коли вступали на посаду, насамперед оголошували ілотам війну, щоб убивство їх мало законну силу. І в усьому іншому спартіати поводилися з ілотами суворо і жорстоко. Хто говорить, що в Спарті вільні користуються найвищою свободою, а раби перебувають в найтяжчому поневоленні, той добре розуміє різницю в їх становищі.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. ІІ. – С. 99.

З «Панафінейської промови» Ісократа про періеків
(Ісократ. «Панафінейська промова» (XII), 178 – 181)

178. Останні дозволили переможеним жити у межах держави і надали їм усі права, за винятком права на державні посади і на пошану. Найбільш розумні серед спартанців вважали, проте, що прибічники такого погляду помиляються, якщо думають, що можна у безпеці жити спільно з людьми, яким вони завдали найбільшого

зла. Саме спартанці не зробили нічого подібного; лише для себе вони встановили рівноправ'я і таку демократію, яка необхідна для тих, хто має намір назавжди зберегти одностайність громадян; народ же вони перетворили на періеків, поработивши їхні душі не менше, ніж душі рабів.

179. Здійснивши це, вони, хоча їх було небагато, захопили собі не лише кращу частину землі, але ще й у такій кількості, якої не було ні в кого з еллінів, у той час як землю слід було розподілити порівну. Більшості ж населення спартанці виділили таку малу частину найгіршої землі, що, з труднощами обробляючи її, народ ледь міг прогодувати себе. Потім, розділивши народ якомога дрібніше, вони розселили його по численних дрібних містечках. Мешканці називають ці містечка містами, але їх значення менше, ніж у наших демів.

180. Позбавивши людей з народу всіх прав, якими належить користуватися вільним, спартанці поклали на них найнебезпечніші справи. Насправді, у військових походах, якими керує цар, спартанці вишукують цих людей по одному поруч з собою, а деяких ставлять і в першу шеренгу. І якщо їм необхідно відправити допомогу туди, де їх лякає важка праця, небезпека чи велика втрата часу, вони відправляють цих людей, аби ті ризикували собою заради інших.

181. Та чи потрібно витрачати багато слів, перераховуючи всі образи, нанесені спартанцями народу, замість того щоб, розказавши про найтяжче злодійство, про інші змовчати? Так ось – цих людей, які із самого початку пережили жахливе ставлення, людей, які, коли це необхідно, приносять користь, ефорам дозволено вбивати без суду і в тій кількості, яку вони вважатимуть за потрібне [1]. Тим часом, у інших еллінів вважається безбожним заплямувати себе вбивством навіть поганих рабів.

---

[1] Маються на увазі криптії.

Исократ. Речи. Письма; Малые аттические ораторы. Речи / [изд. подготовил Э. Д. Фролов]. – М.: Ладомир, 2013. – С. 261 – 262.

З праці Геродота «Історії в дев'яти книгах» про діяльність Лікурга

(Геродот. «Історії в дев'яти книгах», кн. 1, 65 – 66)

65. Такі були справи на той час в афінян, як про них дізнався Крез, а про лакедемонців він довідався, що вони вже уникли великих прикростей і закінчили війну з тегейцями. Коли в Спарті царювали Леонт і Гегесікл [1], лакедемонці перемагали в усіх війнах і лише від тегейців зазнавали поразок. Перед тим у лакедемонців були найгірші закони порівняно з усіма іншими еллінами і вони не спілкувалися між собою і з жодними іноземцями. Але згодом вони одержали кращі закони, і це було так. Коли Лікург, видатна особа серед спартанців, прибув у Дельфи, щоб одержати оракул, і зайшов до святилища, Піфія одразу сказала йому таке:

«Ось ти прийшов, о Лікурге, до храму мого золотого,
Зевсові милий, а також усім божествам олімпійським.
Ким назову я прибульця, чи мужем, чи богом славетним?
Краще безсмертним назвати тебе, о мій мудрий Лікурге!»

Як дехто каже, Піфія сама розповіла йому про той державний устрій, що нині існує в спартанців. Як самі спартанці твердять, Лікург, коли його небіж Леобот був царем у спартанців, а він був його опікун, той приніс свої закони з Кріту. Скоро він став опікуном, він змінив усі закони і не дозволяв їх порушувати. Коли була війна, він установив еномотії і тріакади [2] і сиситії, а крім того, він призначив ефорів і заснував раду старійшин. Так вони перейшли до правильного законодавства, а після смерті Лікурга збудували йому святилище і дуже шанували його.

66. Їхня земля була родючою і в них було багато чоловіків; вони швидко досягли добробуту. Нарешті, їм набридло жити спокійним життям. До аркадян вони ставилися із зневагою, вважаючи себе кращими. Вони звернулися до дельфійського святилища з запитанням, чи не варто було б їм підкорити собі всю Аркадію. Піфія на це так їм відповіла:

«Просиш Аркадію дати, занадто ти просиш, не дам я,
Є там багато людей, що жолуді їсти спроможні,

Ті не допустять тебе, хоч я і не виступлю проти,
Дам я Тегею тобі, де приємно всякчас танцювати,
Гарна рівнина, котру там мотузкою міряти можна».

Коли таку відповідь було дано лакедемонцям і вони її почули, то вирішили не нападати на всіх інших аркадян, але взявши з собою кайдани, виступили проти тегейців, повіривши облудному пророкуванню. Вони гадали, що поневолять тегейців. Але зазнали поразки і всім тим, що їх було взято в полон і закуто в кайдани, котрі вони принесли з собою, довелося вимірювати мотузкою тегейське поле, на якому вони працювали. А ті кайдани, що в них їх було закуто, ще за мого часу зберігалися в Тегеї, підвішані навколо храму Афіни Алеї.

---

[1] Леонт і Гегесіклей були царями Спарти від 600 до 560 р. до н. е.

[2] Еномотія та тріакади – військові підрозділи.

Геродот. Історії в дев'яти книгах / Геродот. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 30 – 31.

З праці Плутарха «Порівняльні життєписи» про зміни у побуті в стародавній Спарті

(Плутарх. «Порівняльні життєписи», «Лікург», 10, 12–15, 25)

10. Щоб завдати розкоші й пристрасті до багатства ще більш рішучого удару, Лікург провів третє і найпрекрасніше перетворення – заснував спільні трапези: громадяни збиралися разом і всі їли одні й ті ж страви, спеціально призначені для цих трапез; вони більше не проводили час у себе по домівках, лежачи на м'яких покривалах біля багато оздоблених столів, жиріючи завдяки турботам кухарів… і розбещуючи не лише норов свій, але і тіло, віддаючись різноманітним насолодам і надмірностям, що набувало потребу у довгому сні, гарячих купаннях, повному спокої – ніби у певному (некоем) щоденному лікуванні. Це, звісно, надзвичайно важливо, але ще важливіше, що завдяки спільному харчуванню та його простоті багатство, як говорить Феофраст, перестало бути принадним,

перестало бути багатством. Неможливо було ані скористатися розкішним оздобленням, ані насолодитися ним, а ні навіть виставити його на показ і хоча б потішити свою пиху, коли багатій ходив на одну трапезу з бідняком… Неможна було і з'явитися на спільний обід, попередньо наситившись вдома; усі пильно стежили один за одним і, якщо виявляли людину, яка не їсть і не п'є з іншими, засуджували її, називаючи розгнузданою і розпещеною. ...

12. … На трапези збиралося чоловік по п'ятнадцять, іншого разу трохи менше чи більше. Кожний співтрапезник приносив щомісячно медимін ячмінної муки, вісім хоїв вина, п'ять мін сиру, дві з половиною міни смокв і, нарешті, зовсім незначну суму грошей для купівлі м'яса і риби. Якщо хтось з них здійснював жертвоприношення чи полював, для спільного столу надходила частина жертовної тварини чи здобичі, але не все цілком, адже той, хто затримався на полюванні або через принесення жертви, міг пообідати вдома, тоді як решта мала бути присутньою. Звичаю спільних трапез спартанці неухильно дотримувалися аж до пізніх часів…

За трапезами бували й діти. Їх приводили туди як до школи здорового глузду, де вони слухали розмови про державні справи, були свідками розваг, гідних вільної людини, привчалися шуткувати і сміятися без вульгарного кривляння і зустрічати жарти без образ. Спокійно переносити глузування вважалося однією з головних чеснот спартанця. Кому ставало важко терпіти, той міг просити пощади, і насмішник відразу ж замовкав. Кожному з тих, хто входив, старший за столом говорив, вказуючи на двері: «Розмови за поріг не виходять». Розповідають, що той, хто бажав стати учасником трапези, піддавався ось якому випробуванню. Кожний із співтрапезників брав у руку шматок хлібної м'якушки і, наче камінчик для голосування, мовчки кидав у сосуд, який підносив, держачи на голові, слуга. На знак схвалення грудку просто опускали, а той, хто хотів висловити свою незгоду, попередньо сильно стискав м'якушку в кулаку. І якщо виявляли хоча б одну таку грудку, яка відповідав просвердленому камінцю, пошукувачу в прийомі відмовляли, бажаючи, аби всі, хто сидів за столом, знаходили задоволення у товаристві один одного. … Зі спартанських

страв найвідоміша – чорна юшка. Старики навіть відмовлялися від своєї долі м'яса і віддавали її молодим, а самі досхочу наїдалися юшкою. Існує розповідь, що один з понтійських царів лише заради цієї юшки купив собі кухаря – лаконця, але, скуштувавши, з відразою відвернувся, і тоді кухар йому сказав: «Цар, щоб їсти цю юшку, треба спочатку скупатися в Евроті». Потім, помірно запивши обід вином, спартанці йшли по домівках, не запалюючи світильників: ходити з вогнем їм заборонялося як у цьому випадку, так і взагалі, аби вони привчалися впевнено і безстрашно пересуватися у нічній темряві. Таким був устрій спільних трапез.

13. … Отже, одна з ретр… гласила, що писані закони непотрібні. Інша, знов-таки спрямована проти розкошів, вимагала, щоб у кожному домі кровля була зроблена за допомогою тільки сокири, а двері – однієї лише пили, без використання хоча б ще одного інструмента. … У подібного роду домівці не знайдеться місця розкоші й безглуздим витратам. Немає людини настільки позбавленої смаку й безрозсудної, щоб у дім, збудований просто і незграбно, вносити ложа на срібних ніжках, пурпурові покривала, золоті кубки і супутницю усього цього – розкіш. Волею-неволею доводиться прилаштовувати до будинку ложе, до ложа – постіль, до постілі – інше умеблювання і начиння. … Третя ретра Лікурга, про яку згадують письменники, забороняє вести війну постійно з одним і тим же супротивником, аби той, звикнувши відбивати напади, і сам не зробився войовничим…

Ці законоположення Лікург назвав ретрами, намагаючись навіяти, що вони походять від бога і являють собою відповіді оракула.

14. … Він зміцнив і загартував дівчат тренуваннями з бігу, боротьби, кидання диска і списа, щоб і зародок у здоровому тілі із самого початку розвивався здоровим, і самі жінки, народжуючи, просто і легко справлялися зі стражданнями. Змусивши дівчат забути про розпещеність, пустощі й усілякі жіночі примхи, він привчив їх не гірше, ніж юнаків, оголеними брати участь в урочистих ходах, танцювати і співати при виконанні деяких священних обрядів на очах у молодих людей. Траплялося їм і відпускати гостроти, влучно засуджуючи провини, і вшановувати у піснях

гідних, пробуджуючи у чоловіках ревниве честолюбство. …

15. … У той же час Лікург встановив і свого роду ганебне покарання для холостяків: їх не пускали на гіпнопедії, а взимку, за наказом влади, вони повинні були оголеними обійти навколо площі, співаючи пісню, складену їм на докір (у пісні говорилося, що вони терплять справедливу відплату за непідкорення законам), і, нарешті, вони були позбавлені тієї пошани й поваги, які молодь надавала старшим…

25. … Одним словом, він (Лікург) привчав співгромадян до того, щоб вони і не хотіли, і не вміли жити нарізно, але, подібно до бджіл, знаходилися у нерозривному зв'язку із суспільством, усі були тісно згуртовані навколо свого керівника і цілковито належали Вітчизні, майже повністю забуваючи про себе у запалі піднесення і любові до слави. …

Переклад здійснено за виданням: Плутарх. Ликург // Сравнительные жизнеописания / Плутарх. – М.: Наука, 1994. – Т. 1. – С. 54 – 57, 65.

З праці Плутарха «Порівняльні життєписи» про виховання спартанців

(Плутарх. «Порівняльні життєписи», «Лікург», 16, 17)

Батько не міг сам вирішити питання про виховання своєї дитини, він приносив її в місце, що називалося «лесха», де сиділи старші члени філи, які оглядали дитину. Якщо вона була міцною і здоровою, вони дозволяли батькові годувати її, виділивши йому при цьому одну з дев'яти тисяч земельних ділянок, а якщо дитина була квола або виродлива, її кидали в так звані «апофети», прірву біля Тайгету [1]. На їх думку, для самого того, хто при своєму народженні був слабий і хирний тілом, так само як і для держави, було краще, щоб він не жив... [2]

Всіх дітей, яким тільки виходило сім років, збирали разом і ділили на «агели» або стада. Вони жили і їли разом на однакових умовах і привчалися гратися і проводити час один з одним. На-

чальником «агели» ставав той, хто відзначався серед інших кмітливістю і сміливістю у військових змаганнях. Іншим слід було брати з нього приклад, слухатися його наказів і мужньо зносити його кари, так що школа ця була школою послуху. Старики наглядали за іграми дітей і часто навмисне доводили їх до сварки і на підставі цього добре пізнавали характер кожного – чи хоробрий він і чи не втече з поля бою.

Читати й писати вони вчилися заради практичної користі, а інше їх виховання зводилось до того, щоб безсуперечно слухатися, бути винесливим в біді і перемагати в боротьбі. Тому з роками їх виховання ставало суворішим – їм наголо стригли волосся, привчали ходити босими і гратися разом, звичайно без одежі. Коли їм виходило дванадцять років, вони скидали сорочку і діставали на рік по одному плащу. Їх шкіра була грубою. Вони звичайно не мились і ніколи не мазались; лише кілька днів на рік брали участь з іншими в догляді за своїм тілом. Спали вони разом по «ілах», тобто відділах, і «агелах», на підстилках з очерету, що росте на берегах Євроту, який збирали самі для себе, причому рвали його руками, не вживаючи ножа... Старики звертали на них більше уваги, частіше ходили в їх школи для гімнастичних вправ, дивились, як вони билися, або сміялись один з одного, причому робили це не мимохідь, – всі вони вважали себе батьками, вчителями і наставниками молодих людей, так що не було такого моменту, ні такої схованки, де б провинений юнак міг уникнути догани або кари. Крім того, до них приставляли з кращих найдостойніших громадян ще другого вихователя – «педонома», самі ж вони обирали з кожної агели завжди найрозумнішого і найсміливішого в так звані «ірени». «Іренами» називалися ті, хто вже другий рік як вийшов з дитячих літ. «Меліренами» називали найстарших з хлопчиків. Такі двадцятилітні ірени начальствували над своїми підлеглими в битвах, а дома користувались їх послугами за обідом. Дорослим вони наказували збирати дрова, маленьким – овочі. Вони приносили все, вкравши де-небудь: одні робили це в садах, інші прокрадалися в сиситії дорослих мужів, стараючись діяти спритно і обережно. Якщо хто попадався, того нещадно били батогом як

поганого, невмілого злодія. Якщо траплялась нагода, вони крали і їжу, причому вчилися нападати на заснулих і недбалих сторожів. Кого ловили на крадіжці, того в покарання били батогом і примушували голодувати: їжа спартанців була дуже бідна, для того щоб змусити їх власними силами боротися з нестатками і бути сміливими і спритними [3].

---

[1] Тайгет – гірський хребет, що відділяє Лаконію від Мессенії.

[2] Вбивство кволих новонароджених дітей – пережиток часів родового суспільства, що перебувало на дуже низькому економічному рівні.

[3] Загалом це нагадує вікові групи й чоловічі союзи у родовому суспільстві.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. ІІ. – С. 92 – 93.

З праці Ксенофонта «Лакедемонська політія» про суспільне життя у Спарті
(Ксенофонт, «Лакедемонська політія», 5 – 7)

... Заставши у спартанців порядок, при якому вони, подібно до всіх інших греків, обідали кожний у своєму домі, Лікург побачив у цьому причину дуже багатьох легковажних вчинків. Лікург зробив публічними їх товариські обіди, сподіваючись, що завдяки цьому найшвидше зникне можливість порушувати накази. Їжу він дозволив споживати громадянам в такій кількості, щоб вони надто вже не наїдались, але й не терпіли недостачі; а втім, нерідко подається, на додаток, дичина, а багаті люди приносять іноді й пшеничний хліб [1]; таким чином, поки спартанці живуть разом по наметах, стіл у них ніколи не знає недостачі страв і не буває надто дорогий. Так само і відносно пиття: припинивши зайву пиятику, яка розслабляє тіло, розслабляє розум, Лікург дозволив кожному пити тільки для заспокоєння спраги, вважаючи, що пиття при таких умовах буде і найменш шкідливим й найприємнішим. При спільних обідах хіба міг би хто-небудь завдати серйозної шкоди

собі і своєму господарству вишуканістю їжі або пияцтвом? В усіх інших державах ровесники перебувають, здебільшого, разом і найменше соромляться один одного; а Лікург у Спарті з'єднав молодих людей різного віку, щоб вони виховувались переважно під керівництвом досвідченості старших. На фідитіях [2] звичайно розповідають про діла, вчинені ким-небудь в державі; тому там майже немає місця зарозумілості, п'яним вихваткам, непристойному вчинку, лихослів'ю. І ще ось яку хорошу сторону має це впорядження обідів не дома: повертаючись додому, учасники фідитіїв повинні йти пішки і остерігатися, щоб по-п'яному не спіткнутися; вони повинні знати, що їм не можна залишатися там, де обідали, що їм треба йти в темноті, як удень, тому що і з смолоскипом не дозволяється ходити тому, хто ще відбуває гарнізонну службу. Далі, помітивши, що та сама їжа, яка дає хороший колір лиця і здоров'я трудящому, дає потворну повноту і хвороби бездільному, Лікург не знехтував і цим... От через те і важко знайти людей більш здорових, більш винослив фізично, ніж спартанці, тому що вони однаково вправляють і ноги, і руки, і шию.

На протилежність більшості греків, визнав Лікург необхідним і таке. В інших державах кожний розпоряджається сам своїми дітьми, рабами і майном; а Лікург, бажаючи зробити так, щоб громадяни не шкодили один одному, а приносили користь, полишив кожному однаково розпоряджатися як своїми дітьми, так і чужими: адже коли всякий знатиме, що перед ним батьки тих дітей, якими він розпоряджається, то неминуче він ними розпоряджатиметься так, як він хотів би, щоб ставилися до його власних дітей. Якщо хлопчик, побитий ким-небудь стороннім, скаржиться батькові, вважається ганебним, якщо батько не поб'є сина ще раз. Так спартанці впевнені в тому, що ніхто з них не наказує хлопчикам нічого ганебного. Дозволив також Лікург в разі потреби користуватися чужими рабами, встановив також і спільне користування мисливськими собаками; тому ті, що не мають своїх собак, запрошують на полювання інших; а в кого немає часу йти самому на полювання, той охоче дає собак іншим. Так само користуються і кіньми: хто захворіє або кому стане потрібна повозка, або хто за-

хоче швидше куди-небудь поїхати, – той бере першого коня, який трапиться, і, коли мине потреба, ставить його знов назад. А ось і ще звичай, не прийнятий у інших греків, але введений Лікургом. На той випадок, коли запізняться люди на полюванні і, не взявши з собою запасів, матимуть потребу в них, Лікург встановив, щоб той, хто має запаси, залишав їх а той, що має в них потребу, – міг відімкнути запори, взяти, скільки треба, і те, що залишилось, знов замкнути. Таким чином, завдяки тому, що спартанці так діляться один з одним, у них навіть люди бідні, коли їм що-небудь стане потрібне, мають пайку в усіх багатствах країни.

Так само на протилежність іншим грекам Лікург встановив у Спарті і такі порядки. В інших державах кожний в міру можливості створює собі достаток: один займається землеробством, другий – судновласник, третій – купець, а дехто годується ремеслами; в Спарті ж Лікург заборонив вільним займатися чим би там не було, зв'язаним з наживою, але встановив визнавати підходящими для них тільки такі заняття, які забезпечують державі свободу. І дійсно, яка рація добиватися багатства там, де своїми встановленнями про рівні внески на обіди, про однаковий для всіх спосіб життя законодавець відвернув всяку охоту набувати гроші заради приємної наживи? Не треба дбати багатство і для одежі, тому що в Спарті прикрасою служить не розкіш убрання, а здоров'я тіла. І для трати на товаришів теж не варто збирати гроші, тому що Лікург внушив, що більше слави допомагати товаришам особистою працею, ніж грошима, – перше вважав він ділом душі, а друге – тільки ділом багатства. Недобросовісно збагачуватися Лікург заборонив також і такими розпорядженнями. Насамперед він встановив таку монету, що нехай попаде її в дім всього на десять мін, це не могли б не помітити ні господарі, ні домашні раби, тому що для неї треба було б багато місця і цілий віз для перевезення. За золотом і сріблом стежать, і коли у кого виявиться його скільки-небудь, власника штрафують. То навіщо ж було прагнути до збагачення там, де володіння дає більше прикростей, ніж трата – втіхи?

[1] Зазвичай греки вживали ячний хліб.

[2] Фідитії (сиситії) – колективні трапези у Спарті.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. II. – С. 93 – 95.

Елегії Тіртея про мужність спартанців

Спартанський поет Тіртей жив наприкінці VII ст. до н. е. У своїх елегіях він відобразив військові звичаї спартанців. Елегії написані не по-дорійському, а традиційним для них іонійським наріччям. Твори цього поета користувались величезною популярністю у Спарті. Стародавні греки під терміном «елегія» розуміли певну форму вірша, написаного особливими двовіршами. Що ж до змісту, то найдавніші елегії близькі до епосу.

I

Гарно для чесного мужа віддати життя за вітчизну,
Смертю полягти в бою, в лавах передніх бійців.
А вже найгірше, як, місто покинувши й ниви родючі,
З рідного краю втекти, в жебрах проводити вік.
Десь на чужині блукати із матірю рідною, з батьком,
Поруч дрібних діточок бачити й жінку свою.
Хто лиш зустріне такого, за ворога візьме, і злиднів,
Горя й принижень сумних мусить зазнати втікач.
Рід свій ганьбить він і вигляд поважний, і гідність неславить,
Скрізь бо зневага за ним, різні нещастя ідуть.
Вже якщо лиха такого втікач зазнає й не зустріне
Ні співчуття, ні жалю, ані пошани в людей,
Мужньо борімось за землю свою, за дітей, і померти
Не завагаймось в бою, не пошкодуймо життя!
О юнаки, непохитно один біля одного стійте
В битві, щоб втеча чи страх не принесли вам ганьби!
Дух свій гартуйте, щоб він був міцним і відважним у серці,
Щоб не трусився над життям в час, коли йде боротьба.
Старших від себе, в яких уже ноги слабкі, пошануйте,
З битви не смійте втекти, їх залишивши самих.

Сором, ганьба, юнаки, коли воїн похилого віку
Гине у перших рядах в битв попереду вас,
Як головою, мов сніг, побілілою, сивобородий,
В порох впаде і отак дух свій хоробрий віддасть,
Рану на тілі, що кров'ю стікає, руками закривши, –
Сором і осуд в людей вид викликає такий –
Тіло старої людини без одягу! Це ж бо юнацтву
Все до лиця, поки цвіт юності ще не зів'яв.
Хлопець живий чоловікові милий і жінку чарує,
Також, полігши в бою, він не втрачає краси.
Тож нехай кожен, розставивши ноги і в землю упершись,
Стане до бою, вуста міцно стиснувши свої.

II

Ви ж бо із роду Геракла [1], що в битвах не зазнає поразок,
Будьте сміливі, ще Зевс не відвернувся від вас.
Хай вас число ворогів не лякає, і страх геть відкиньте,
Кожен у перших рядах міцно хай держить свій щит.
Хай же ненависним стане життя вам, а чорнії кери [2]
Милими будуть, немов сонця проміння ясне,
Добре бо знаєте ви многослізнії вчинки Ареса,
Добре відомі вам теж грізні страхіття війни.
Бачили ви, юнаки, як втікають бійці і як грізно
Ворога гонять вони, вдосталь наситились тим.
Тих із бійців. Що рядами, один біля одного ставши,
Рвуться вперед, щоби там в бій рукопашний вступить,
Менше загине, вони навіть воїнів задніх рятують,
Лиш боягузів юрба завжди загине уся.
Навіть не в силі ніхто розповісти про всі ті страждання,
Що його стрінуть, якщо з битви ганебно втече.
Важко ж для чесного воїна вдарити ззаду вояку
В спину, коли він утіка з поля страшної війни.
Сором ганебний отому, що ниць на землі лежить мертвий,
В спину пробитий міцним списом ворожим наскрізь.
Тож нехай кожен упреться ногами об землю, ступивши

Широко, й міцно свої стисне зубами вуста,
Стегна, і ноги донизу, і груди, і плечі надійно
Випуклим кругом щита хай він прикриє собі,
Над головою нехай потрясає султаном шолома,
В правій руці нехай свій спис розгойдає як слід.
Справи воєнної вчитися треба на подвигах ратних,
Тож хай від стріл оддалік кожен з щитом не стоїть,
Кинутись треба у бій рукопашний і списом могутнім
Чи своїм гострим мечем ворога бити на смерть.
Щит до щита, і султан до султана, й шолом до шолома,
Ногу щільніш до ноги, плечі до друга плечей
Разом зімкніть і ступайте до бою із ворогом грізним,
Довгі узявши свої списи і гострі мечі.
Ви ж, о гімнети [3], укрившись то тут, чи то там, під щитами,
Градом каміння важке кидайте не ворогів,
Також і списами бийте легкими, тримаючись близько
Воїнів тих, що у бій в повнім озброєнням йдуть.

---

[1] Геракла нащадки – представники знатних спартанських родів вважали себе нащадками Геракла.

[2] Кери – богині смерті, діти Ночі.

[3] Гімнет – легкоозброєний воїн.

III

Не пам'ятав би і словом я теж не згадав би ніколи
Мужа за силу в броні й за бистроту його ніг,
Хоч би він силу і ріст мав кіклопа [1], й в бігу на змаганнях
Навіть фракійський Борей [2] був переможений ним,
Хоч би на вигляд красивішим був від самого Тіфона [3]
І багатшим, ніж той Мідас [4] з Кініром [5] колись,
Хоч би достойнішим був він від сина Тантала Пелопа [6]
І красномовний язик він мав такий, як Адраст [7],
Хоч би він навіть скрізь славу здобув, крім воєнної слави,
Бо ж на війні аж ніяк мужнім не буде отой,
Хто споглядати не може не кров, яка ллється у битвах,

З ворогом стать на двобій, близько зустрівшись в бою.
Саме ця доблесть – оце нагорода найвища для мужа
Юного і принесе шану велику в людей.
Благо найбільше для всього народу й держави всієї –
Муж, що у перших рядах воїнів мужньо стоїть,
Зовсім забувши про втечу ганебну, життя без вагання
Й дух свій стійкий боротьбі з ворогом він віддає,
Мужністю й словом палким закликає сусідів до бою:
Завжди такий на війні доблестю славиться муж!
Швидко до втечі примусить він грізні ворожі фаланги
Й всіх теж зусиль прикладе стримати хвилю боїв.
Миле життя хто віддасть своє, в перших полігши шеренгах,
Славу здобувши своїм: місту, народу й батькам, –
Груди його усі в ранах, і щит подірявлений круглий,
Панцир у нього наскрізь списом пробитий не раз, –
Сльози за ним проливають усі: і молодь, і старші,
В рідному місті по нім в кожному серці печаль.
Славляться всюди могила його у народі і діти,
Й діти дітей, і весь рід славити будуть усі.
Слава велика його та імя не загинуть ніколи,
Навіть в Аїді вовік буде безсмертним той муж,
Що на воєнних полях знайде смерть від страшного Ареса,
Ставши на бій за дітей, за батьківщину свою.
Знов же, якщо у боях, ворогів перемігши, уникне
Смерті жахливої він, славу здобувши собі,
Знайде він щану достойну і в старших, і в молоді завжди
Й, щастя зазнавши в житті, піде у мрячний Аїд.
Жити до старості буде, й ніхто з громадян не посміє
Кривду зробити йому, шкоду чи сором якийсь,
Завжди на зборах народних молодші, ровесники й старші –
Всі уступати йому місце бажають своє.
Тож хай таких вершин доблесті кожна людина всім серцем
Прагне собі досягти, не уникаючи війн!

[1] Кіклопи (циклопи) – міфічні одноокі істоти.

[2] Борей – північний вітер, якого часто називали фракійським, бо Фракія

у греків ототожнювалася з північчю.

[3] Тіфон – син троянського царя Лаомедонта, якого покохала Еос, богиня ранкової зорі.

[4] Мідас – міфічний цар Фрігії, який мав величезні багатства.

[5] Кінір – цар острова Кіпр, улюбленець Аполлона.

[6] Пелоп – онук Зевса, міфічний правитель Пелопоннесу.

[7] Андраст (Адраст) – міфічний цар Аргосу.

Мегела І. П. Давньогрецька класична лірика. Антологія / І. П. Мегела, О. В. Левко. – К.: Арістей, 2006. – С. 88 – 89, 90 – 91, 91 – 93.

Контрольні запитання

1. Чи були рівні права у членів «общини рівних»?
2. Чим можна пояснити формування особливостей державного устрою Спарти?
4. Чим відрізнялася стародавня Спарта від більшості тогочасних грецьких полісів?
3. Чи можна ототожнювати ілотію з рабством, чи це особлива специфічна форма залежності?
4. У чому полягали особливості повсякденного життя у стародавній Спарті?

Тема 4. Стародавні Афіни

План

1. Реформи Солона.
2. Тиранія Пісістрата і Пісістратидів.
3. Реформи Клісфена.
4. Перікл та розквіт Афінської демократії.

Методичні рекомендації

Мета заняття: розглянути ключові реформи, проведені в Афінській державі, та проаналізувати їх особливості.

Афіни – поліс в Аттиці, який протягом століть відігравав провідну роль в історії Стародавньої Греції. Важливими подіями, що справили значний вплив на формування Афінського політичного ладу, стали реформи Солона, тиранія Пісістрата, реформи Клісфена та правління Перікла.

Готуючись до відповіді на **перше питання**, потрібно спиратися на два основні джерела – «Афінську політію» Аристотеля та біографію Солона, написану Плутархом. Слід з'ясувати, чи були реформи Солона особистою ініціативою реформатора, чи реакцією на вимоги переважної більшості населення. Для цього необхідно звернути увагу на соціальну боротьбу в Афінах, що передувала реформам. Слід проаналізувати реформи у соціальній, політичній та економічній сферах і з'ясувати, у чиїх інтересах вони проводилися та проти кого були спрямовані. Особливу увагу необхідно звернути на розподіл громадян за майновим цензом, сисахфію, заборону боргового рабства, заходи щодо пожвавлення економічного життя в Афінах, появу нових державних органів.

Відповідаючи на **друге питання**, потрібно схарактеризувати основні політичні сили, які сформувалися в Афінах після реформ Солона, визначити їхню соціальну базу та основних лідерів. Необхідно з'ясувати, як античні автори пояснювали встановлення тиранії в Афінах та які суспільні верстви підтримали Пісістрата.

Слід визначити основні напрямки внутрішньої політики Пісістрата та Пісістратидів, проаналізувати здійснені ними економічні, політичні та культурні перетворення.

Висвітлюючи **третє питання**, потрібно виявити причини соціальних конфліктів, що передували реформам, схарактеризувати групи громадян, які залишились невдоволеними своїм економічним і політичним становищем після реформ Солона та перетворень Пісістрата. Необхідно визначити, у чиїх інтересах проводив свої реформи Клісфен, проаналізувати запроваджений ним територіальний поділ Аттики та нову систему управління державою, пояснити сутність остракізму.

Готуючись до відповіді на **четверте питання**, потрібно визначити, завдяки яким заходам Перікла Афіни у другій половині V ст. до н. е. стали класичним зразком античної демократичної держави.

Джерела

Антология источников по истории, культуре и религии Древней Греции / [сост. В. И. Кузищин]. – СПб.: Алетейя, 2000. – 608 с.

Арістотель. Політика / Арістотель. – К.: Основи, 2000. – 239 с.

Плутарх. Порівняльні життєписи / Плутарх. – К.: Дніпро, 1991. – 440 с.

Плутарх. Сравнительные жизнеописания: В 2-х томах / Плутарх. – М.: Наука, 1994. – Т. I. – 704 с.

Фукидид. История / Фукидид. – Л.: Наука, 1981. – 544 с.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. II. – 324 с.

Хрестоматия по истории Древней Греции / [под. ред. Д. П. Каллистова]. – М.: Мысль, 1964. – 695 с.

Література

Арский Ф. Н. Перикл / Ф. Н. Арский. – М.: Молодая гвардия, 1971. – 224 с.

Бузескул В. П. История афинской демократии / В. П. Бузескул. – СПб.: Издательский центр «Гуманитарная Академия», 2003. – 480 с.

Глускина Л. М. Проблемы социально-экономической истории Афин IV в. до н. э. / Л. М. Глускина. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1975. – 179 с.

Глускина Л. М. Фратрия и род в структуре афинского полиса в IV в. до н.э. / Л. М. Глускина // Вестник древней истории. – 1983. – № 3. – С. 39 – 52.

Карпюк С. Г. Клисфеновские реформы и их роль в социально-политической борьбе в позднеархаических Афинах / С. Г. Карпюк // Вестник древней истории. – 1986. – № 1. – С. 17 – 35.

Колобова К. М. Древний город Афины и его памятники / К. М. Колобова. – Л.: Издательство Ленинградского государственного университета, 1961. – 373 с.

Колобова К. М. К вопросу о возникновении Афинского государства / К. М. Колобова // Вестник древней истории. – 1968. – № 4. – С. 41 – 55.

Скрижинская М. В. Устная традиция о Писистрате / М. В. Скрижинская // Вестник древней истории. – 1962. – № 4. – С. 83 – 95.

Строгецкий В. М. Клисфен и Алкмеониды / В. М. Строгецкий // Вестник древней дстории. – 1972. – № 2. – С. 99 – 105.

Суриков И.Е. Аристократия и демос: политическая элита архаических и классических Афин / И. Е. Суриков. – М.: Русский фонд содействия образованию и науке, 2009. – 256 с.

Суриков И. Е. Античная Греция: политики в контексте эпохи. Архаика и ранняя классика / И. Е. Суриков. – М.: Наука, 2005. – 349 с.

Суриков И. Е. Из истории греческой аристократии позднеархаической и раннеклассической эпох. Род Алкмеонидов в политической жизни Афин VII – V в. до н. э. / И. Е. Суриков. – М.: Институт всеобщей истории РАН, 2000. – 284 с.

Суриков И. Е. Остракизм в Афинах / И. Е. Суриков. – М.: Языки славянских культур, 2006. – 640 с.

Суриков И. Е. Проблемы раннего Афинского законодательства / И. Е. Суриков. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 144 с.

Суриков И. Е. Солнце Эллады. История афинской демократии / И. Е. Суриков. – СПб.: Факультет филологии и искусства Санкт-Петербургского государственного университета, 2008. – 376 с.

Суриков И. Е. Функции института остракизма и афинская политическая элита / Е. И. Суриков // Вестник древней истории. – 2004. – № 1. – С. 3 – 30.

Ткаченко В. В. Лекції з історії розвитку державно-правових відносин у давньогрецькій і давньоримській цивілізаціях: Навчальний посібник / В. В. Ткаченко. – К.: Міжрегіональна академія управління персоналом, 2005. – 384 с.

Туманс Х. Рождение Афины. Афинский путь к демократии: от Гомера до Перикла (VIII – V в. до н. э.) / Х. Туманс. – СПб.: Издательский центр «Гуманитарная Академия», 2002. – 544 с.

Фролов Э. Д. Рождение греческого полиса / Э. Д. Фролов. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского государственного университета, 2004. – 266 с.

Тексти джерел

З праці Арістотеля «Афінська політія» про найдавніший державний устрій Афін
(Арістотель. «Афінська політія», II, 3)

… На вищі посади обирали за благородством походження і за багатством; правили урядові особи спочатку довічно, а пізніше протягом десяти років. Найважливішими і першими в часі з посад були цар, полемарх і архонт. З них першою була посада царя, вона була успадкованою від батьків. Другою приєдналась до неї посада полемарха, через те що деякі з царів показали себе у військових справах слабими. З цієї причини і запросили Іона [1], коли настали трудні обставини. Останньою є посада архонта. Більшість говорить, що вона виникла за Медонта [2], а дехто, що за Акаста. На доказ останні посилаються на те, що дев'ять архонтів [3] клянуться давати присягу таким же порядком, як за часів Акаста, тому що

за нього, на їх думку, Кодріди відмовились від царського сану заради привілеїв[4], даних архонтові. Як би там не було в дійсності, різниця в часі в тому і другому випадку невелика. А що ця посада встановлена останньою з вищих посад, доказом є і те, що архонт не розпоряджається ніякими із справ, успадкованих від батьків, як цар і полемарх, а все тільки новозаведеними. Тому тільки недавно ця посада набула важливого значення, будучи розширена додатковими обов'язками. Щождо фесмофетів, то вони були обрані багато років пізніш, коли вже обирали урядових осіб на рік. Вони повинні були записувати правові положення і зберігати їх для суду над суперечними сторонами. Ось чому з вищих посад ця одна була не більш як річною. Отже, в часі ось в якій послідовності ідуть одна за другою...

Архонти мали право вирішувати справи остаточно, а не так, як тепер, провадити тільки попереднє розслідування. Ось як стояла справа з посадами архонтів.

Нарешті, рада ареопагітів [5], хоч мала обов'язок бути тільки охоронцем законів, розпоряджалася більшістю найважливіших справ у державі, накладаючи кари і стягнення безапеляційно на всіх порушників порядку. Це пояснюється тим, що вибір архонтів робився за благородством походження і за багатством, а саме з них і обиралися ареопагіти. …

[1] Іон – міфічний цар (басилей), син дочки Ерехфея Креуси і фессалійського героя Ксуфа (за іншим міфом – син Креуси і Аполлона). Спочатку був полемархом (воєначальником) афінського царя Ерехфея під час війни з Елевсіном, військом якого невдало командував Євмолп.

[2] Медонт – син Кодра, останнього афінського царя, перший архонт Афін; Акаст – наступник Медонта.

[3] 9 архонтів утворювали вищу урядову колегію в VII – VI ст. до н. е. Перший архонт називався епонімом, тобто тим, що дає назву року; другий – царем (басилеем), що виконує жрецькі функції; третій – полемархом, воєначальником; інші 6 – фесмофетами, які виконували судові функції. Обиралась колегія терміном на 1 рік. Починаючи з V ст. колегія 9 архонтів втрачає своє колишнє значення.

[4] Фраза не зовсім зрозуміла. Інший переклад: «За його царювання Кодріди відмовились від привілеїв, даних архонтові».

[5] Ареопаг – верховна державна рада знаті, склад якої поповнювали архонти, які відслужили свій строк.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. II. – С. 106 – 107.

З праці Арістотеля «Афінська політія» про залежність бідного селянства
(Арістотель. «Афінська політія», II, 2)

… Довгий час знать і народ вели між собою боротьбу. Адже в той час і у всіх інших державний лад був олігархічний, і бідні були в поневоленні у багатих, як самі, так і діти їх і жінки; називались вони пелатами і гектоморами [1]. На таких саме орендних умовах обробляли вони поля багачів; адже вся земля була в руках у небагатьох. Коли ж вони не вносили умовленої плати, вони ставали кабальними, як самі, так і їх діти. До Солона всі давали гроші в позику під заставу особистої свободи. Солон був першим заступником народу. Тяжко і гірко було більшості громадян бути в поневоленні. Та й не тільки це, обтяжливе було народові і все інше, тому що, можна сказати, ні в чому він не мав співчуття.

[1] Становище цих селян стародавні автори пояснювали по-різному. Плутарх вважав, що вони платили власникові 1/6 частину врожаю. Більш правдоподібна думка Арістотеля про те, що вони мали право залишити для себе тільки 1/6 частину врожаю.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. II. – С. 110.

З праці Арістотеля «Політика» про сутність реформ Солона
(Арістотель. «Політика», 2, 9, 2 – 4)

2. Дехто вважає, що Солон був чудовим законодавцем: він знищив в Афінах олігархію, яка поводилася надто зухвало; визволив від рабства простий народ і поновив демократію, встановлену колись предками; якнайкраще облаштував державний устрій, поєднавши різні його складники: ареопаг – орган влади, притаманний олігархії, обрання на найвищі посади нагадувало ознаки аристократії, а суд був народним. Тож Солон зберіг ті дві інституції, що існували раніше, – ареопаг та органи влади на засадах виборності, – проте демократію увів через суди присяжних, куди мали доступ усі громадяни.

3. З цієї причини дехто докоряє йому: мовляв, він скасував усі органи влади, що спиралися на засади впливу, а всі повноваження в державі передав судові присяжних, який обирався за жеребом. Коли ж суд присяжних набув достатнього впливу, то перед простолюдом почали запобігати, як запобігають перед тираном, і державний устрій перетворився на демократію. Значення ж ареопагу послабилося зовсім за Ефіальта й Перікла. Останній увів платню за участь у суді присяжних, і, отже, кожен демагог отримав можливість розширювати повноваження демосу, поки дійшло до такого стану, який ми спостерігаємо нині.

4. Мабуть, це не узгоджувалося із Солоновим бажанням, а сталося так через збіг обставин. Річ у тім, що завдяки простолюдові афіняни запанували на морі, перемігши персів, і це породило в народі гордощі. Він почав слухатися бунтівних покровителів, чинячи опір чеснотливим і поміркованим діячам, котрі керували державою. Тим часом Солон, здається, надав простолюдові тільки найнеобхідніші повноваження: обирати посадових осіб і вимагати від них звіту. Якби цього не було, народ перебував би у становищі рабів і вороже ставився б до державного устрою. Всі ж інституції, за Солоновим законом, складалися з осіб знатного походження і з достатнім майновим цензом, а саме: із стану пентакосіомедимнів, зевгітів та вершників. Четвертий стан складався з фетів, що не

мали доступу до жодної з державних посад.

Арістотель. Політика / Арістотель. – К.: Основи, 2000. – С. 63 – 64.

З праці Арістотеля «Афінська політія» про реформи Солона [1]
(Арістотель. «Афінська політія», IV, 5 – 8, 11 – 12)

От при такому становищі держави, коли більшість була в поневоленні у небагатьох, народ повстав проти знаті. Коли повстання після довгої боротьби набрало гострого характеру, противники разом обрали посередником і архонтом Солона і доручили йому управління державою... Походженням і популярністю Солон був серед перших, а за майном і за своєю діяльністю належав до середнього розряду людей, як це визнано іншими; та й сам він свідчить про це в своїх елегіях, умовляючи багачів не віддаватися корисливості:

«Ви ж заспокойте тепер в своїх грудях жорстокеє серце.
Вже до переситу ви в благах себе довели.
Гордий свій дух ви стримайте, адже ми не будем
Слухатись вас, не завжди буде удача і вам».

І взагалі завжди він вину в сварці приписує багатим; тому на початку елегії він говорить, що його лякає їх

«жадоба до грошей несита і зарозумілість надмірна...»,
тому що через це і виникає взаємна ворожнеча.

Ставши на чолі управління, Солон звільнив народ і на даний на майбутній час, заборонивши давати гроші в позику на кабальних умовах, видав відповідні закони і скасував борги як приватні, так і державні, що називають сейсахфією (зняттям тягаря), тому що цим немовби полегшені були тяготи народу. Дехто намагається обмовити його відносно цього. Сталося так, що Солон, збираючись провести сейсахфію, сказав про це попереду кільком із знатних, а потім, як твердять прихильники демократії, ці його друзі зіпсували йому проведення цього заходу, а ті, хто хоче його очорнити,

кажуть, що він і сам брав участь (в їх незаконних діях). А саме, позичивши гроші, вони скупили велику кількість земель, і тому, коли було проведено скасування боргів, розбагатіли. Кажуть, що саме так з'явилися нові багачі, які згодом здавалися споконвічними багачами...

Солон встановив нове державне управління і нові закони, а постановами Драконта перестали користуватися за винятком справ про вбивства. Записавши нові закони на кірбах [2], вони виставили їх в «царському портику» [3], і всі принесли клятву додержувати цих законів. А дев'ять архонтів, приносячи клятву перед каменем [4], давали обіцяння поставити золоту статую, коли вони порушать який-небудь з цих законів. Тому ще й тепер вони приносять таку саму клятву. Солон встановив закони на сто років і впорядкував державу так. За майном він поділив громадян на чотири класи, як вони ділилися і раніше: на пентакосіомедимнів [5], вершників, зевгітів і фетів. Він встановив, що займати урядові посади, якот: посади дев'яти архонтів, скарбників, полетів (що здавали на відкуп державні доходи), одинадцяти [6] (тюремних начальників) і колакретів [7], повинні пентакосіомедимни, вершники і зевгіти [8], причому кожному надавалася посада, відповідна до розмірів його майна; а фетам він полишив тільки участь в народних зборах і в судах. До класу пентакосіомедимнів повинен був-належати той, хто дістає з свого господарства 500 мір сухого і рідкого разом, до класу вершників – ті, що дістають 300 мір (як дехто говорить, ті, хто може утримувати коня. Доказом вони вважають саму назву класу, що пішла начебто від цього заняття, а також і стародавні присвяти. Дійсно, на акрополі стоїть статуя, на якій написано:

«Присвячує дар цей богам Анфеміон, син Діфіла,
Що вершником став він із фетів простих».

І поруч стоїть кінь, на доказ того, що він є символом вершницького класу. А втім, правильніше, що і цей клас відрізнявся від інших розміром доходу, як і клас пентакосіомедимнів). До класу зевгітів належали ті, що діставали всього 200 мір доходу. Інші належали до класу фетів і не брали участі ні в яких посадах. Тому і тепер, коли у бажаючого бути обраним на яку-небудь посаду запитують, до якого він належить класу, ніхто не скаже, що до

класу фетів.

Посади він зробив виборними за жеребом з тих, кого попереду вибере кожна із філ. А намічала кожна філа на посади дев'яти архонтів десятьох, яким ці посади і присуджувалися за жеребом. Тому і тепер ще зберігається такий порядок, що кожна філа намічає по десять чоловік, а з них потім урядові особи обираються за допомогою бобів. Доказом же того, що він зробив посади виборними відповідно до майна людей, є закон про скарбників, яким користуються ще й тепер; закон наказує обирати скарбників з пентакосіомедимнів. Такі закони видав Солон про дев'ять архонтів. А в давнину ареопаг призначав на кожну посаду на один рік підходящих людей, викликаючи їх і обговорюючи між собою (їх кандидатуру), після чого їх відпускав. Філ було 4 [9], як і раніше, в них 4 філобасилевса; кожна філа була поділена на 3 тритії і 12 навкрарій [10]. На чолі навкрарій була посада навкрара, встановлена заради того, що доводилося платити податки і робити інші витрати. Тому в законах Солона, навіть якими більше не користуються, часто буває написано: «стягти з навкрарів» або «покрити видаток з грошей навкрарів». Солон утворив раду чотирьохсот, по сто чоловік від кожної філи, ареопагові [11] ж призначив охороняти закони, як і раніше він був охоронцем державного устрою. Ареопаг охороняв взагалі дуже багато інших важливих сторін державного управління; між іншим карав непокірних, маючи право штрафувати, карати і вносити штрафи в державну скарбницю, що зберігалася на акрополі, не записуючи, з якого приводу був взятий штраф. Крім того, він судив тих, хто укладає змову проти демократії, після того як Солон видав закон про ісангелії [12]. Бачачи, що в місті часто бувають чвари, а деякі громадяни байдуже миряться з усім, полишаючи всьому діятися ніби само собою, він видав особливий закон, щоб, коли хто під час чвар сам не візьметься до зброї і не буде на тій або іншій стороні, той позбавлявся громадянських прав і не міг брати участі в державному житті.

... Обидві сторони змінили свою позицію, тому що встановлений ним порядок не відповідав їх сподіванням. Народ чекав, що він проведе повний поділ всього, а знать сподівалася, що він залишить попередній порядок або тільки трохи його змінить. Але Солом

розійшовся з тими і другими і, хоч мав можливість, вступивши в угоду з одною з сторін, встановити тиранію, він визнав за краще викликати ненависть тих і других, аби тільки врятувати вітчизну і встановити найкращі закони.

Що це було саме так, про це не тільки всі взагалі говорять в один голос, але й сам він у своїх творах згадує про це в таких висловах:

«Так, я народу дав почестей стільки, що вдосталь було їм.
В нього я прав не відняв, зайвих не дав я зате;
Тим же, хто силу забрав і в народі багатством був славен,
Навіть і їм боронив мати нечесне добро.
Став я, могутній свій щит над одним і другим розпростерши,
І вже нікому не дав інших неправо здолать».

В іншому місці, висловлюючись відносно народної маси, як треба з нею поводитися, він говорить:

«Піде тоді лиш народ за своїми вождями охоче,
Коли не в розкошах, але і не в злиднях живе.
Від пересйту походить пиха; і як щастя велике
Людям таким припаде, міри не знають вони».

І ще в іншому місці він говорить відносно тих, що хотіли поділити землю:

«Хто прийшов, щоб грабувати, мав великії надії;
І всі ждали, що багатство там вони знайдуть велике,
І що я, ласкавим бувши, виявлю сувору вдачу;
То вони рішили хибно; а тепер вони сердито,
Мов на ворога якого, дивляться на мене всі.
Та дарма: що я сказав, те й здійснив я з ласки бога.
Недаремно я трудився, бо мені не до вподоби
Щось робити силоміць, щоб в землі багатій, рідній
І лихим і чесним людям доля рівная була».

Так само ще і про скасування боргів і про поневолених спочатку, а потім звільнених, завдяки сейсахфії:

«Чому ж це я, того ще не зробивши,
Заради чого об'єднав народ,
Спинився так? Про те усіх найкраще
Могла б сказати перед судом часу
Найвищая богиня з олімпійців,

Та матір чорная Земля, з якої
Стовпів багато зняв я боргових, – [13]
Колись рабиня, вільная тепер.
Я повернув в це місто богодане,
В Афіни, багатьох, у рабство проданих, –
Хто кривдою, а хто за діло, – інших,
Які з нужди лихої повтікали,
Забули вже свою аттічну мову
І скрізь по світу мандрувать готові;
А інших, що отут у рабстві скніли,
Тремтіли перед примхами панів,
Звільнив я. Це зробив я по закону,
І силу з правом об'єднавши разом,
Я виконав усе, що обіцяв.
Для всіх людей, для знатних і простих,
Однакові закони написав я,
Для кожного прямую правду давши.
Коли б кермо узяв, як я, хто інший.
Пожадливий, недобрий чоловік,
Народу б він не стримав. І якби
Хотів того я, що тоді бажали
Противники, а потім вже того,
На що вказали б їхні вороги, –
Багато втратили б мужів Афіни.
От через що, зібравши мужність всю,
Я, наче вовк, у зграї псів крутився».

І в іншому місці, осуджуючи обидві сторони за скарги їх на дальшу долю, він говорить:

«Народ, як прямо вже судить, скажу:
Чим нині володіє, уві сні
Того б ніколи в світі не побачив...
А хто знатніший, в кого більша сила,
Повинен той мене хвалити й другом
Своїм зробить, …»

тому що, якби хто-небудь інший, каже він, досяг цієї почесті,

«Не стримав би народу й не відстав,

Аж поки не зібрав би всі вершки [14]
А я між них, як стовп на спірнім полі.
Став на межі».

---

[1] Солон походив з роду басилеїв і вважався потомком Кодра.

[2] Дерев'яні вибілені дошки, складені по три у формі призми. Вони обертались на жердинах.

[3] Царський портик – крита галерея на агорі – майдані поблизу північного схилу Акрополя. У будинках, розміщених на майдані, засідали притани Ради 400 та інші урядовці.

[4] Камінь – священне місце на агорі, на якому приносили присягу урядові особи.

[5] Медимн – міра об'єму від 51,84 до 58,94 літра.

[6] Колегія одинадцяти – поліцейська колегія, що відала тюрмами.

[7] Колакрети за Солона завідували усім державним господарством. У V ст. до н. е. вони стали відати тільки деякими видатками, переважно роздачею платні суддям, коли вона була заведена Періклом. На початку IV ст. до н. е. ця посада була скасована.

[8] Назва «зевгіт» не зовсім зрозуміла. Здебільшого її виводять від слова «зевгос» – упряжка для волів.

[9] Стародавні чотири родові філи Аттіки мали назви гелеонтів, гоплетів, егікореїв і аргадеїв.

[10] Навкрарія – невеликий територіальний округ, жителі якого повинні були споряджати своїм коштом один корабель для флоту.

[11] Ареопаг – верховна державна рада знаті, склад якої поповнювали архонти, які відслужили свій строк.

[12] Тобто про обов'язок громадян виявляти все, що загрожує державній безпеці.

[13] Боргові стовпи стояли на межах заставлених земельних ділянок. На них було позначено, кому і за яку суму заставлена ділянка. Збереглася значна кількість таких стовпів, але пізнішого часу.

[14] Переклад цього фрагменту тексту зроблено тільки за загальним смислом.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. II. – С. 110 –114.

З праці Плутарха «Порівняльні життєписи» про реформи Солона

(Плутарх. «Порівняльні життєписи», «Солон», 13 – 16, 21)

Оскільки суперечності між бідними і багатими досягли в той час найвищого ступеня, держава була зовсім розхитана і здавалось, що вона може заспокоїтися і прийти до стійкого стану тільки коли встановиться тиранія. Весь простий народ був в боргу у багачів. Він обробляв у них землю, віддаючи шосту частину врожаю і тому такі люди називались гектоморами, тобто шестидольщиками і фетами; або вони брали гроші в позику під заставу своєї свободи і ставали кабальними у тих, що позичили їм гроші. Одні з таких ставали рабами тут же, інших продавали на чужину. Багато хто змушений був продавати своїх дітей – ніякий закон не забороняв цього – і тікати з свого поліса через жорстокість кредиторів. Проте дуже багато людей, і до того ж з найсильніших, почали сходитися разом і на сходках умовляти один одного не залишатися пасивними, а, вибравши собі одну надійну людину в оборонці, звільнити (з кабали) тих, що прострочили свій платіж, провести поділ землі і взагалі змінити державний устрій.

Тоді найбільш розсудливі з афінян, бачачи, що один Солон вільний від будь-яких злочинів, не бере ніякої участі в несправедливостях багачів і не перебуває в такому скрутному стані, як бідняки, просили його зайнятися державними справами і привести до кінця чвари. Проте історик Фаній з острова Лесбосу говорить, що Солон заради врятування держави вдався до обману тих і других: біднякам він потай обіцяв поділ землі, а багачам підтвердження існуючих боргових зобов'язань. Сам же Солон говорить, що він вагався прийняти на себе управління державою, побоюючись зажерливості одних і зарозумілості других. Він був обраний архонтом, а разом з тим примирителем і законодавцем, причому його прийняли охоче і багаті люди, як людину заможну, і бідняки, як людину чесну. Кажуть, що ще раніше передавали висловлену ним думку, що рівність не приводить до війни, причому вона припала до вподоби і заможним людям і біднякам; перші сприйняли це в

розумінні гідності і чесноти, другі в тому розумінні, що у них буде все рівне мірою і числом. ...

... Видимо, Солону першому належить догадка назвати скасування боргових зобов'язань сейсахфією (тобто полегшенням) [1]. Він провів і записав насамперед таку державну постанову, що скасовуються всі попередні боргові зобов'язання і щоб на майбутній час ніхто не давав грошей в позику на кабальних умовах. ...

Більшість письменників згідно говорять, що сейсахфія була скасуванням боргових зобов'язань, з цим найбільше так само сходиться й те, що сам Солон говорить у своїх поетичних творах. В них Солон пишається тим, що

«З землі повсюди зняв поставлені границі,
І вільна стала та земля, що досі в рабстві скніла»,
а з тих громадян, які через борги попали в кабалу,
«одних повернув з чужини...
а іншим, що в рабстві на місці були, дав свободу...»

Але Солон не догодив ні тим, ні другим: багатих людей він розчарував тим, що скасував боргові зобов'язання, але ще більше того він викликав невдоволення бідняків, тому що не провів переділу землі, на який вони сподівались і не встановив повної рівності всього майна, як це зробив Лікург у Спарті. ... Солон прославився також і законом про заповіти. Раніше не можна було складати заповіти, але майно і домашнє господарство повинні були залишатися в роді померлого. А Солон надав право кожному віддати своє майно кому захоче, якщо тільки у нього немає законних дітей; він дружбу вважав вищою, ніж споріднення, і особисту прихильність вищою, ніж обов'язок, і зробив майно добром власників.

[1] Буквально: «скидання тягаря».

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. II. – С. 114 – 116.

З праці Арістотеля «Політика» про сутність закону Солона про земельний максимум
(Арістотель. «Політика», II, 4, 4)

4. Те, що рівність у розмірах власності важить певною мірою в державному устрої, здається, добре розуміли декотрі із стародавніх законодавців. Так, наприклад, Солон видав закон, що діє і в решті держав, згідно з яким забороняється набування земельної власності в необмежених розмірах.

Арістотель. Політика / Арістотель. – К.: Основи, 2005. – С. 48.

Заставні написи на стовпах

а) (Застава за несплачення ціни покупцем володіння)

Заставний камінь на землю і будинок, що повністю продані Епігону Анкілету... (йдуть цифри).

б) (Боргове зобов'язання)

За Феофраста архонта. Борговий камінь на землю за несплату Фанострату Пеанію ціни в…

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. II. – С. 116.

З праці Плутарха «Порівняльні життєписи» про поетичну творчість Солона
(Плутарх. «Порівняльні життєписи», «Солон», 3)

До поезії він спочатку, очевидно, не ставився серйозно: вона була для нього грою і розвагою у вільний час; однак згодом він вкладав у віршовану форму і філософські думки і часто викладав у віршах державні справи – не з метою увіковічити їх у пам'яті історії, а для виправдання своїх дій, іноді для переконання чи настанови, чи критики афінян. За деякими відомостями, він спробу-

вав навіть видати закон у вигляді поеми; за переказом, її початок був такий: Тож помолімось спочатку ми Зевсу Кроніду-владиці, щоб він законам оцим послав успіх і добрую славу.

Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. / В. О. Балух. – Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2008. – Т. 3. Практикум. – С. 50 – 51.

Елегії Солона

I

Місто державне оце не загине ніколи за Зевса
Вироком чи через гнів вічноблаженних богів;
Адже прихильна заступниця наша Паллада Афіна,
Грізного батька дочка, руку простерла над ним.
Нищити прагнуть, проте, городяни самі величезне
Місто, з безумства свого й грошей віддавшись жазі.
Думка лиха у привідців народу, отож вони мають
Через зухвальство своє бід незліченних спіткать;
Бо неспроможні вони гамувати гординю й наявні
Радощі учт і гостин мирно вкушати без чвар...

II

І багатіють вони, вчинкам віддавшись лихим...
Ні храмового майна, ні скарбового добра
Не проминають, а тягнуть, грабуючи, кожен до себе,
Вже не шануючи геть Правди поважний завіт;
Правда мовчить, але знає достоту все суще й минуле,
Згодом надходить вона, щоб покарати вину.
Тож улучає все місто тепер неминуча уразка;
Швидко в неждану і лиху впало неволю воно;
Збуджує розрух усобний, неволю й війну, що дрімала,
Що багатьох юнаків нищать квітучі літа;
Швидко-бо любу державу підкопують люди зловмисні
З змовницьких тих товариств, що до вподоби лихим.

Так повелося воно зле в громадянстві; а з тих, хто бідує,
Тягнуть багато кого геть у далекі краї,
Проданих в рабство, в кайдани й ярмо неподобне закутих
Примусом вкинутих злим в лютий невільництва стан.

III

Моїм хай стане свідком на суді віків
Ця чорная земля, велика мати всіх
Богів, що на Олімпі, я забрав з полів
Стовпи боргів ганебних, що виднілись скрізь.
Була земля в неволі, зараз вільна вже,
В Афіни рідні, богом даний край, тепер
Вернулись ті, що у полон їх продали, –
Одних законно, тих без будь-яких підстав, –
І ті, що від богів втекли й в чужих краях
Блукали десь, забувши рідну мову вже,
А тим, що тут жили у рабстві і щодня
Дрижали від усяких примх владик своїх,
Я волю дав. Законів силу і їх міць
З'єднавши з правосуддям, я усе зробив,
Що обіцяв: усім, великим і малим,
Закони написав і дав їм рівний суд.
Якби ж хтось інший, жадний грошей і багатств,
Безглуздий зовсім, владу в руки взяв свої,
Народом цим не зміг би керувати він.
І я, якби всіх слухав недругів своїх,
Кому що до душі і що всяк скаже з них,
Багато в місті цім вже не було б людей.
Нападки з всіх боків я відбивав, як міг,
Неначе вовк отой між зграєю собак.

Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. / В. О. Балух. – Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2008. – Т. 3. Практикум. – С. 51 – 52.

З праці Арістотеля «Політика» про тиранію Пісістратидів
(Арістотель. «Політика», V, 9, 23)

23. Третя за тривалістю – тиранія Пісістратидів в Афінах. Щоправда, вона існувала з перервами: Пісістрата двічі проганяли, тому протягом тридцяти трьох років владарювання сімнадцять припадає на його тиранію, вісімнадцять – на тиранію його синів; отже, тиранія Пісістратидів загалом тривала тридцять п'ять років.…

Арістотель. Політика / Арістотель. – К.: Основи, 2005. – С. 162.

З праці Геродота «Історії у дев'яти книгах» про захоплення влади Пісістратом
(Геродот. «Історії у дев'яти книгах», I, 59 – 64)

59. … Сталося так за цього Пейсістрата, що повстали один проти одного афіняни, які жили на узбережжі і ті, які жили на рівнині. Перших очолював Мегакл, син Алкмеона, а тих, що на рівнині – Лікург, син Арістолаіда. Прагнучи захопити владу, Пейсістрат організував собі третю партію, зібравши заколотників, став на чолі гіперакріїв і вигадав таке: поранивши себе і своїх мулів, він заїхав із ними на агору, нібито тікаючи від ворогів, які переслідували його, коли він їхав у полі, і хотіли вбити. Через це він звернувся до народу, з проханням дати йому для захисту якихсь охоронців, бо він перед тим уславився як проводир у війні проти мегарців, захопив Пісаю та вчинив й інші подвиги. Афіняни, обдурені ним, дозволили йому обрати серед громадян триста людей, які стали не списоносцями Пейсістрата, а його ломаконосцями, бо так їх озброєних ломаками потім назвали. Ці люди підняли повстання разом із Пейсістратом і захопили Акрополь. Після цього Пейсістрат почав владарювати в Афінах, не знявши нікого з посад і не змінивши законів, але за його владарювання він добре прикрасив місто і дбав про його добробут.

60. За деякий час, порозумівшися між собою, прибічники Мегакла і прибічники Лікурга вигнали його з Афін. Так сталося, що Пейсістрат спершу заволодів Афінами і втратив свою владу, яка не дуже міцно вкорінилася, а ті, котрі вигнали Пейсістрата, знову посварилися між собою. Посварившися з своїми колишніми прибічниками, Мегакл послав вісника до Пейсістрата з запитанням, чи хоче той його дочку взяти собі за дружину й одержати владу. Коли Пейсістрат прийняв пропозицію і погодився з такою умовою, вони задумали для його повернення з вигнання, як я гадаю, найдурнішу річ на світі. Як я вважаю (бо, звичайно, еллінський народ із давніх давен відрізнявся від варварів тим, що був розсудливим і не мав їхньої дурної безпосередності), якщо справді на той час, ті, які були в Афінах, мешканці котрих славилися тим, що були першими серед еллінів за своїм розумом, як я кажу, наважилися вигадати таке. В Паяніейському домі жила жінка на ім'я Фія, на зріст у чотири лікті без трьох пальців і гарна на вигляд. Так ось цю жінку, при повній зброї, вони поставили на колесницю і всіляко прикрасивши її, щоб вона була найчепурнішою, повезли в місто, а перед нею бігли вісники, які вигукували, прибуваючи до міста те, що їм було наказано: «О, афіняни, прийміть у себе з відкритою душею Пейсістрата, якого сама Афіна, шануючи його найбільше серед людей, везе на свій Акрополь!». Таке вони там викрикували і одразу по всіх демах пішли чутки, ніби сама Афіна везе Пейсістрата, і громадяни, повіривши, що та жінка справді богиня, молилися їй і прийняли в себе Пейсістрата.

61. Обійнявши в такий спосіб владу тирана, Пейсістрат згідно з тим, як у нього було умовлено з Мегаклом, одружився з Мегакловою дочкою. Але оскільки в нього вже були дорослі сини і тому, що Алкмеоніди вважалися за проклятих, він не хотів, щоб нова дружина народила йому дітей і спілкувався з нею лише в незаконний спосіб. Це спершу вона утаювала, але після, як її запитала мати, вона їй розповіла, а та переказала своєму чоловікові. Той прийняв це, як велику образу, що йому зробив Пейсістрат. У гніві він поквапився замиритися з своїми колишніми прибічниками. Довідавшися про його вчинок, Пейсістрат покинув країну і, при-

бувши до Еретрії, порадився з синами. Думка Гіппія переконала всіх, що треба відвоювати собі владу. Тоді вони почали збирати пожертвування від міст, що колись чимось були їм зобов'язані. Фіванці перевершили всіх своїми великими грошовими внесками. Не пройшло, сказати б, і багато часу, як у них все було вже готове для повернення. Прибули до них із Пелопоннесу аргоські найманці. Велику готовність прийти на допомогу виявив наксієць на ім'я Лігдамій [1], який прибув із власного почину з грошима і людьми.

62. Вирядившися з Еретрії, на одинадцятий рік вони повернулися. І найперше місто, що вони захопили в Аттіці, був Марафон. Коли вони отаборилися в цьому місті, до них почали прибувати з Афін заколотники, а також стікалися люди з інших демів, які воліли краще мати для себе тиранію, ніж демократію. Всі вони склали військову силу. Тим часом афіняни в своєму місті, коли Пейсістрат збирав гроші, а потім захопив Марафон, не звертали на це жодної уваги. Нарешті, коли вони довідалися, що він із Марафона вирушає до їхнього міста, вони виступили проти нього. Тоді, як із усіма своїми силами вони вийшли проти тих, що поверталися з вигнання, Пейсістратове військо, виступивши їм назустріч, дійшло до храму Афіни Палленіди і зайняло там позицію. Тут прийшов до Пейсістрата якийсь віщун, акарнанець Амфіліт, і під впливом божественного натхнення провіщав йому в гекзаметричних віршах таке:

«Кинуто невід у море, розтягнено сіті для ловлі,
В невід стрибають тунці при ярому місячнім світлі».

63. Так богонатхненний провіщав це, а Пейсістрат зрозумів оракул і, зваживши на нього, виступив із військом. Афіняни в своєму місті на той час снідали, а потім одні з них почали грати в кості, а інші полягали спати. А Пейсістратові воїни, напавши на афінян, змусили їх тікати. Коли вони тікали, Пейсістрат вигадав хитрий спосіб перешкодити їм об'єднатися і щоб вони залишалися розпорошеними. Він послав своїх синів на конях, щоб вони догнали втікачів і дали їм наказ Пейсістрата не лякатися і кожному повернутися додому.

64. Афіняни послухалися його. Так Пейсістрат утретє оволодів

Афінами і зміцнив там тиранію з допомогою багатьох найманців і грошових внесків, як із Афін, так і з тих, що прибули з берегів Стрімону [2]. Він узяв заручниками синів тих афінян, які чинили опір і не повтікали. Він переселив їх на Наксос (бо Пейсістрат завоював його і передав його Лігдамію). Крім того, він очистив Делос за наказом божества. Його він очистив у такий спосіб. Наскільки можна було побачити, дивлячись із святилища, він наказав вирити всі трупи і перенести їх до іншої сторони Делосу. І Пейсістрат владарював як тиран в Афінах, а з Афінян одні загинули в битві, а інші покинули батьківщину разом із Алкмеонідами.

---

[1] Лігідам – тиран, який правив на о. Наксос.

[2] Арістотель у праці «Афінська політія» писав, що Пісістрат одержав золото з копалень на горі Пенгайон у східній Македонії поблизу Стрімонської затоки.

Геродот. Історії в дев'яти книгах / Геродот. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 28 – 30.

З праці Арістотеля «Афінська політія» про правління Пісістрата *(Арістотель. «Афінська політія», VI, 16)*

Він був взагалі гуманною і лагідною людиною, поблажливою до тих, що вчиняють проступки і, між іншим, людям незаможним давав гроші в позику для землеробських робіт, щоб могли прогодуватися, займаючись землеробством. Це він робив з двох причин – як для того, щоб вони не були в місті, а були розсіяні по країні, так і для того, щоб, маючи середній достаток і зайняті своїми особистими справами, вони не намагались і не мали часу займатися громадськими. А разом з тим і доходів надходило до нього більше, завдяки тому, що оброблялася земля, бо він збирав десятину з одержуваних доходів. Тим-то він настановив і суддів по демах, та й сам часто їздив по країні, наглядаючи і примиряючи позовників, щоб вони, відходячи в місто, не занедбували своїх робіт. Ось під

час одного такого виїзду Пісістрата трапилася, як розповідають, пригода з селянином, що обробляв в горах Гіметти [1] невеличку ділянку, названу пізніше безоброчною. А саме, побачивши, що якийсь чоловік копає і працює над самим тільки камінням, він подивувався з молодця і звелів спитати, скільки доходу здобуває він з цієї ділянки. Той відповів: «Горе одно та муки, але й з цього горя і мук повинен одержати десятину Пісістрат». Чоловік цей відповів так, не знаючи його, а Пісістрат, порадувавшись вільній мові його і працьовитості, звільнив його від усіх повинностей. Простий народ він зовсім ні в чому не утискував під час свого правління, але завжди зберігав мир і підтримував спокій. Ось чому і говорили часто, що тиранія Пісістрата – це життя при Кроносі. Дійсно, вийшло так, що згодом, коли стали наступниками його сини, правління стало далеко більш суворим. Але найважливішим з усього сказаного було те, що він по своїй вдачі був прихильником народу і гуманною людиною. Він всюди взагалі хотів робити все по закону, не допускаючи для себе ніякої переваги, і одного разу, викликаний на суд ареопагу по обвинуваченню в убивстві, сам вийшов на суд, щоб боронитися, тільки той, що викликав його, побоявшись, припинив справу. Тому і залишався він довгий час при владі і, якщо бував вигнаний, легко повертав собі її. Його хотіла більшість як знатних, так і демократів. Одних він прихиляв до себе привітністю, других – допомогою в приватних справах, і тим і другим припадав до душі. А були і у афінян в ту пору закони про тиранів м'які, як усі взагалі, так і той, що найбільше стосувався встановлення тиранії. Саме у них був такий закон: «От постанови у афінян, успадковані від батьків: якщо хто-небудь підніме повстання, щоб бути тираном чи буде сприяти встановленню тиранії, хай буде позбавлений громадянських прав він сам і його рід».

[1] Гіметти – гори в Аттіці на південь від Афін.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. ІІ. – С. 117 – 118.

З праці Арістотеля «Економіка» про тиранію Пісістратидів
(Арістотель. «Економіка», II, 2)

Більшість дослідників приписують цей твір, написаний не раніше середини III ст. до н.е., одному з учнів Арістотеля.

2. Гіппій Афінський оподаткував балкони, що виступали з верхніх поверхів на вулиці, також сходи, бар'єри і двері, що відкривалися назовні. Через це їхні власники відкуповувалися грішми, і у нього таким чином зібралися великі кошти. Так само і монети, що були в обозі афінян, він знецінив; встановивши їхню вартість, він наказав приносити їх йому. Коли вони акумулювалися в нього, він перекарбував їх з новим знаком і пустив в обіг те ж саме срібло. Потім, якщо хтось повинен був виконувати трієрархію, бути філархом, виконувати хорегію чи нести видатки ще на якусь літургію, він встановив помірковані розцінки і надав всякому бажаючому внести цю суму, щоб рахуватися в ряду людей, які виконували цю літургію. Нарешті, на користь жриці Афін на Акрополі він встановив за кожного померлого вносити по одному хеніку і ще по хеніку пшениці і по оболу, точно так же у кого народиться дитина, робити так само.

Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. / В. О. Балух. – Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2008. – Т. 3. Практикум. – С. 54.

З праці Фукідіда «Історія Пелопоннеської війни»
про тиранію Пісістратидів
(Фукідід. «Історія Пелопоннеської війни», VI, 54)

54. Упродовж тривалого часу Пісистратиди, хоча й були тиранами, діяли благородно й розумно, збирали з афінян лише 20 частину податків, які вони отримували з землі, прекрасно прикрасили місто, витримали війни і здійснювали жертвоприношення в священних місцях. В іншому держава управлялася за раніше встановленими законами, за винятком того, що Пісистратиди

завжди турбувалися про те, щоб призначати на державні посади когось зі своїх родичів.

Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. / В. О. Балух. – Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2008. – Т. 3. Практикум. – С. 54.

З праці Фукідіда «Історія Пелопоннеської війни» про змову Пісістратидів
(Фукідід. «Історія Пелопоннеської війни», I, 20)

20. Більшість афінян думає, що Гіппарха убили Гармодій і Аристогітон як тирана, і не знають того, що правителем тоді був Гіппій, як старший син Пісистрата, Гіппарх і Фессах (син від шлюбу Пісистрата з іноземкою) – були його братами, насправді у Гармодія і Аристогітона в призначений для їхньої справи день раптово з'явилися підозри, нібито спільники про щось донесли Гіппію, і тому вони звернулися не проти нього, вважаючи, що він уже повідомлений, але оскільки все ж таки захотіли, перш ніж були заарештовані, зробити щось серйозне, хоча з ризиком для власного життя, то, зустрівшись і Гіппархом у якогось Леокорія, коли він влаштовував панафінейську процесію, вони вбили його.

Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. / В. О. Балух. – Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2008. – Т. 3. Практикум. – С. 54.

Постанова про саламінських клерухів

Фрагмент напису являє собою постанову Афінських народних зборів, яка відноситься до VI ст. до н. е. Точна дата постанови не визначена. Проте вона, мабуть, була ухвалена у період війни Афін з Мегарами близько 570 р. до н. е., коли о. Саламін був остаточно закріплений за Афінами в результаті успішної війни і дипломатичної діяльності Пісістрата.

Постановлено на народних зборах [1]. Дозволити саламінським клерухам [(постійно)] жити на Саламіні, крім тих випадків, коли вони виконують обов'язки в Афінах і несуть військову службу. Забороняється здавати [ділянки] колоністів за плату, якщо [(там не живе той, хто їх здає)]. Коли ж матиме місце така сплата, то і той, що найняв, і той, що здав за плату, обидва заплатять в скарбницю штраф [в подвійному розмірі плати] [за ділянку]. [(Запис повинен зробити)] архонт або [член ради] [булевт]. [На купівлю зброї] призначається тридцять [драхм]. Про озброєння дбати повинен архонт... у згоді з буле [2].

---

[1] Постанова відображає одну з ранніх спроб часткового пом'якшення земельної кризи шляхом створення клерухій – військово-землеробських поселень афінських громадян за межами Аттики. Заборона здавати землю в оренду мала на меті перешкодити новому скупченню земель під виглядом оренди у руках багатих землевласників.

[2] Буле – Рада 400.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. II. – С. 118.

З праці Геродота «Історії у дев'яти книгах» про реформи Клісфена
(Геродот. «Історії у дев'яти книгах», 5, 66 – 67, 69 – 73)

66. Афіни і перед тим були великим містом, але коли звільнилися від тиранів, стали ще могутнішими. Двоє чоловіків мали там велику силу – Клейстен із роду Алкмеонідів, той, про якого казали, як я згадував, що підкупив Піфію, і Ісагор, син Тейсандра, що був із знатної родини, але про її походження я не можу нічого сказати. Але люди такого саме, як і він, походження приносять жертви Карійському Зевсові. Ці люди посварилися між собою за владу, і Клейстен, зазнавши поразки, прихилив на свій бік народ, а потім,

оскільки перед тим афіняни були поділені на чотири філи, він поділив на десять, скасувавши назви, що вони мали від нащадків Іона, Гелеонта, Айгікорея, Аргада і Оплета, і вигадав для них імена інших героїв цієї країни, за винятком Аянта, бо він додав і його ім'я, бо хоч той і був чужоземцем, але був сусідом і спільником.

67. Таке зробив Клейстен, як я гадаю, наслідуючи свого діда з боку матері Клейстена, який був сікіонським тираном. …

69. … А афінський Клейстен, про якого я згадав, онук із боку матері цього сікіонського, від якого він одержав своє ім'я, і він, я гадаю, зневажив іонійців і для того, щоб афіняни не мали однакових філ із іонійцями, він пішов за прикладом однойменного Клейстена, бо справді, відтоді, як він залучив до себе афінський народ, що перед тим був позбавлений усіх прав, він змінив назви філ і з небагатьох зробив більше, ніж було. Він призначив десять філархів замість чотирьох і розподілив деми по десяти на кожну філу. І коли він так залучив до себе народ, то він став сильнішим від супротилежного угруповання.

70. Зазнавши поразки, Ісагор вигадав для себе таке. Він покликав на допомогу Клеомена з Лакедемону, який став його приятелем відтоді, коли облягав Пейсістратідів. Про Клеомена ходили чутки, що він учащав до Ісагорової жінки. Спочатку Клеомен посилав вісника до Афін із вимогою вигнати Клейстена і разом із ним багатьох інших афінян, опоганених, як він їх називав. Послав він вісника і сказав, як його навчив Ісагор, бо Алкмеоніди і їхні спільники обвинувачувалися у вбивстві, але Клейстен та його друзі не були причетні до цього.

71. Ось як ці опоганені афіняни одержали таку назву: був такий афінянин Кілон, олімпіонік. Він забажав стати тираном. Для цього притягнув на свій бік ватагу перевесників і спробував захопити Акрополь, але не спромігшися протриматися там, він сів як благальник біля статуї Афіни. Його та його прибічників умовили піти звідти притани навкрарів [1], що владарювали тоді в Афінах, пообіцявши зберегти їм життя. Проте їх було вбито, а в їхньому убивстві було обвинувачено Алкмеонідів. Це сталося ще до владарювання Пейсістратідів [2].

72. Оскільки Клеомен через свого вісника зажадав вигнати

Клейстена і опоганених, Клейстен добровільно віддалився з міста і тоді в Афінах з'явився Клеомен не з великою кількістю воїнів, вигнав опоганених – сімсот афінських родин, яких йому вказав Ісагор. Зробивши це, він спробував розігнати Раду і передати владу трьомстам особам із Ісагорових прибічників. Але оскільки Рада не схотіла послухатися і вчинила опір, Клеомен та Ісагор і їхні заколотники захопили Акрополь. Коли інші афіняни порозумілися між собою і протягом двох днів облягали Акрополь, на третій день ті, що там були з Лакедемону, почали переговори і віддалилися з країни. Так здійснилося пророкування щодо Клеомена. Отже, ледве він зійшов на Акрополь, маючи намір захопити його, він захотів увійти до адитона [3] богині, нібито помолитися. Але жриця, перш ніж він переступив поріг дверей, підвелася з свого крісла і сказала йому: «Чужинцю лакедемонцю, іди геть і не входи до святилища, бо не дозволено входити сюди дорійцям». А він відповів: «Добродійко! Я не дорієць, а ахеєць». Але він зовсім не звернув уваги не застереження, зробив спробу ввійти і тоді вдруге був прогнаний разом із лакедемонцями. Що ж до інших, то афіняни їх ув'язнили, щоб їх стратити, і серед них Тімесітея з Дельфів, про мужність і відвагу якого я міг би розповісти.

73. Так вони повмирали у в'язницях. Тоді афіняни знову покликали Клейстена і триста родин, яких вигнав Клеомен, а потім послали посольство до Сардів, бажаючи скласти союз із персами, бо були певні того, що лакедемонці і Клеомен готові були воювати з ними. Коли посланці прибули до Сардів і переказали доручення, що їм було дано, Артафрен, сатрап Сардів, запитав їх, хто вони такі і в якій країні мешкають, щоб хотіли стати союзниками персів. Коли посланці відповіли йому на це, він одверто сказав їм: «Якщо афіняни дадуть цареві Дарію землю і воду, тоді він погодиться скласти з ними союз, а якщо вони не дадуть, тоді нехай забираються геть». І вісники, оскільки бажали скласти союз, узяли на себе особисту відповідальність і сказали, що афіняни Дадуть. Але коли вони повернулися до своєї країни, то зазнали загального засудження.

---

[1] Навкрарія – територіальний підрозділ Аттики, який створювався з

військовою метою. Кожна навкрарія мала спорудити військовий корабель. Притан навкрарії – посадова особа, яка керувала навкрарією.

[2] Заколот Кілона найімовірніше стався у 636 або 632 рр. до н. е.

[3] Адитон – священна кімната у храмі, куди не могли заходити сторонні особи.

Геродот. Історії в дев'яти книгах / Геродот. – К.: «Наукова думка», 1991. – С. 245 – 247.

З праці Арістотеля «Афінська політія» про реформи Клісфена [1]

(Арістотель. «Афінська політія», VIII, 21, 22)

...Клісфен, стоячи на чолі народної партії [2], на четвертий рік після повалення тиранів при архонті Ісагорі насамперед розподілив усіх на 10 філ замість 4 [3], бажаючи їх змішати, щоб більше число людей користувалось громадянськими правами. Звідси і пішов вислів «не судити по філі» у відповідь тим, хто хоче дослідити походження. Потім він встановив раду п'ятисот замість чотирьохсот, по п'ятдесят з кожної філи, а тоді було по сто. Поділив же він не на 12 філ для того, щоб йому не доводилося ділити по існуючих раніше третіях: саме, в 4 филах було 12 третій і не довелося б йому тоді змішувати народ. Він поділив і країну по демах [4] на 30 частин – 10 міських, 10 берегової області, 10 з внутрішньої і, назвавши їх третіями, жеребом вибрав по 3 в кожну філу, щоб в кожну входили частини з усіх цих областей. І він зробив демотами між собою тих, що живуть в кожному з демів, щоб люди не викривали нових громадян, називаючи їх по батькові, а щоб називали за ім'ям демів. Ось чому афіняни називають самих себе за іменами демів[5]. Встановив він і демархів (старшин демів), які мають ті самі обов'язки, що колись навкрари, тому що деми він влаштував на місці навкрарій. З демів деякі він назвав за містечками, деякі за засновниками, тому що не всі вони приурочувалися ще до містечок. А роди, фратрії жерців він полишив усім мати за батьківськими заповітами. Для філ він дав як епонімів [6] із 100 намічених архегетів

(родоначальників) десятьох, яких назвала піфія [7].

Після цього державний лад став далеко більш демократичним, ніж солонівський. Саме, виявилося так, що закони Солона скасувала тиранія, залишаючи їх без застосування, інші ж, нові закони, видав Клісфен, маючи на увазі інтереси народу; в числі їх був виданий і закон про остракізм [8]. І от, насамперед, на п'ятий рік після встановлення цього закону за архонта Гермокреонта встановили для ради п'ятисот присягу, яку приносять ще й тепер [9]. Потім стали обирати стратегів [10] по філах, з кожної одного, а над усім взагалі військом начальником був полемарх. На 12-й рік після цього, здобувши перемогу в битві під Марафоном [11] за архонта Феніппа, через два роки після перемоги, коли народ уже усвідомлював свою силу, вперше застосували закон про остракізм, який був встановлений через підозріння до людей, що мали силу, тому що Пісістрат з демагога-стратега зробився тираном. І перший підпав остракізму один з його родичів, Гіппарх, син Харма з Колліта, через якого головним чином і видав закон Клісфен, бажаючи його вигнати. Справа в тому, що афіняни тим з друзів тиранів, які не брали участі в їх злочинах під час смут, дозволяли проживати в місті, користуючись звичайною поблажливістю народу; от саме їх вождем і покровителем був Гіппарх. Але відразу ж на другий рік за архонта Телесіна вперше після тиранії обрали за жеребом бобами 9 архонтів по філах з попереду вибраних демотами 500, а попередні всі були обрані по-старому. Підпав остракізму і Мегакл, син Гіппократа з Алопеки. Таким чином, на протязі 3 років виганяли друзів тиранів, через яких і був виданий цей закон; після ж того, на четвертий рік, почали висилати і з інших всіх, хто тільки здавався вищим від других. І першим підпав остракізму з людей, які стояли далеко від тиранії, Ксанфіп, син Аріфрона [12]...

[1] Реформи Клісфена відносять до 509 р. до н. е.

[2] Народна партія – мається на увазі міський демос.

[3] 10 територіальних філ замість старих 4 родових філ.

[4] Демами з часів Клісфена почали називатися низові адміністративно-територіальні підрозділи Аттіки.

[5] Наприклад: Перікл Холаргієць (з Холаргійського дему).

[6] Епоніми філ – стародавні герої, за іменами яких були названі філи; наприклад, філа Егеїда (філа царя-басилея Егея).

[7] Піфія – жриця-віщунка Дельфійського оракула у храмі Аполлона в Дельфах.

[8] Остракізм – буквально «черепкування», тобто голосування черепками. За допомогою остракізму виганяли строком на 10 років тих політичних діячів, які здавалися небезпечними. У V ст. до н. е. остракізм перетворився в зручну зброю політичної боротьби. Політичне угруповання, що перемогло, звичайно виганяло лідера переможеного угруповання.

[9] Тобто за часів Арістотеля, у другій половині IV ст. до н. е.

[10] Колегія 10 стратегів від часу греко-перських війн стала найвищим органом влади в Афінській державі, відтіснивши на друге місце колегію 9 архонтів.

[11] Битва під Марафоном стялася в 490 р. до н. е.

[12] Під час розкопок на Акрополі було знайдено кілька черепків, використаних для голосування при остракізмі. На одному зберігся напис «Мегакл, син Гіппократа з Алопеки», на другому – «Ксанфіп, син Аріфрона», на третьому – «Фемістокл, Фреаррієць».

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. II. – С. 119 – 120.

З праці Арістотеля «Політика» про реформи Клісфена *(Арістотель. «Політика», III, 1, 10)*

… Клісфен в Афінах, котрий, прогнавши тиранів, повписував до філ багатьох (хто мешкав в Аттиці) іноземців і рабів-метеків (тобто вільновідпущеників).

Арістотель. Політика / Арістотель. – К.: Основи, 2005. – С. 68.

Філохор про остракізм

Філохор (близько 345 – 260 рр. до н. е.) – давньогрецький історик, автор праць з історії Аттики (зокрема, «Аттида», «Атти-

чні написи»), що збереглися фрагментарно у творах пізніших істориків.

Народ проводив попереднє голосування перед восьмою пританією з питання, чи вважає він за потрібне «подавати черепок». Якщо це визнавалось необхідним, агора огороджувалася дошками, причому залишали десять входів; через них входила кожна філа окремо, а черепки подавали, повертаючи їх написами донизу. Спостерігали за цим дев'ять архонтів і Рада. Після цього черепки підраховували, і той, проти кого було подано найбільше голосів і притому не менше шести тисяч, повинен був покинути місто на десять років (згодом на п'ять). Перед цим він повинен був протягом десяти днів дати іншим й сам дістати задоволення своїм особистим справам; він зберігав право користуватися прибутками, однак не мав права наближатися до смуги Гереста, мису на Евбеї...

... З людей маловідомих один тільки Гіпербол був вигнаний остракізмом через свою негідність, а не тому, що його підозрювали у прагненні до тиранії. Після нього припинився цей звичай, який існував з часів Клісфена, коли цей останній вигнав тиранів і хотів вигнати їхніх друзів.

Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. / В. О. Балух. – Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2008. – Т. 3. Практикум. – С. 57.

З праці Плутарха «Порівняльні життєписи» про остракізм *(Плутарх. «Порівняльні життєписи», «Аристид», 17)*

... Зійшовшись з усіх кінців країни до міста, афіняни піддали остракізмові Арис-тида, прикривши ненависть до слави іменем страху перед тиранією. Остракізм не був покаранням за будь-який низький вчинок; заради благопристойності він називався «приборканням і утриманням від пихи і надмірної могутності», однак по суті справи був засобом втішити ненависть, і засобом досить милосердним: почуття недоброзичливості знаходило собі вихід не

в чомусь непоправному, а тільки в десятирічному вигнанні того, хто це почуття викликав. Коли ж під дії цього заходу стали підпадати люди невідомі й негідні, остракізм перестав застосовуватися...

Переважно суд відбувався так. Кожний, взявши черепок, писав на ньому ім'я громадянина, якого вважав за потрібне вигнати з Афін, а тоді ніс до визначеного місця на агорі, обнесеній з усіх сторін огорожею. Спочатку архонти підраховували, скільки всього набиралося черепків: якщо їх було менше шести тисяч, остракізм визнавали недійсним. Опісля всі імена розкладалися окремо, і той, чиє ім'я повторялося найбільшу кількість разів, оголошувався вигнаним на десять років без конфіскації майна.

Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. / В. О. Балух. – Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2008. – Т. 3. Практикум. – С. 58.

З праці Плутарха «Порівняльні життєписи» про правління Перікла

(Плутарх. «Порівняльні життєписи», «Перікл», 3, 7 – 9, 11 – 21, 23 –31, 33 – 35, 37 – 39)

3. Перікл був з філи Акамантіди, з дема Холарга 9; як з батьківського, так і з материнського боку походив із знаменитих сімей та родів. Батько його, Ксантіпп, який розгромив полководців перського царя в битві при Мікале, був одружений з Агарістою, внучкою Клісфена, котрий вигнав Пісістратидів п, сміливими діями поклав край тиранії, дав афінянам закони і встановив державний лад, який мав мішану форму з метою забезпечити згоду й добробут громадян. Агарісті приснилося, начебто вона породила лева. Через декілька днів з'явився на світ Перікл. …

7. У молодості Перікл дуже боявся народу. Він-бо своїм зовнішнім виглядом скидався на Пісістрата; його приємний голос, жвавий і дотепний спосіб розмовляти бентежили літніх людей, настільки він нагадував мову Пісістрата. Перікл боявся стати жертвою остракізму, тому що був багатий, походив із знатного

роду, мав друзів серед впливових людей. Тим-то він спочатку не займався державними справами, зате на війні відзначався хоробрістю і не уникав небезпек. Коли помер Арістід, Фемістокл пішов на вигнання, а Кімона походи затримували переважно поза Грецією, Перікл через такі обставини присвятив себе державній діяльності, причому став на бік демократії: добро маси бідняків він ставив вище від вигоди купки багатіїв, а зробив він це всупереч своїй природі, аж ніяк не демократичній. Він, очевидячки, боявся, щоб його не запідозріли в прагненні до тиранії. Далі він бачив, що Кімон визнає аристократичні погляди і через те став дуже цінним для аристократів. Зваживши на це, Перікл заручився підтримкою народу, щоб почувати себе безпечним і набратися сил для суперництва з Кімоном. Відповідно до цього він зразу змінив свій спосіб життя. У місті можна було побачити, як він ходив лише по одній вулиці – тій, що вела на площу і в Раду. Він не відвідував звані обіди і відмовився від усілякого товариського життя, так що під час своєї довготривалої державної діяльності не був на обіді ні в кого з друзів, за винятком того випадку, коли одружувався його племінник Евріптолем. …

Подібно до цього Перікл улаштував свої стосунки з народом: щоб не набридати йому, він виступав зрідка, говорив не в будь-якій справі і не завжди з'являвся на народні збори, але, як висловився Крітолай, приберігав себе, немов Саламінську трієру, для особливо важливих справ, а в усіх інших випадках діяв через своїх друзів або підсилав інших ораторів. Одним з них був, кажуть, Ефіальт, який підірвав могутність Ареопагу. Він, за висловом Платона, щедро наливав своїм громадянам незмішаного вина свободи. Скуштувавши її, народ, неначе норовистий кінь, почав сваволити і, як кажуть комедіографи, «нікого вже не хотів більше слухати й почав кусати Евбею та кидатись на інші острови».

8. Свою мову Перікл настроював, немов музичний інструмент, так, щоб вона була співзвучна його способові життя й високому духу, користуючись у багатьох випадках допомогою Анаксагора, причому вкраплював у своє красномовство то те, то се з природознавства. «Оту висоту думок і оту дивовижну дієвість слова»,

за визнанням божественного Платона, Перікл почерпнув з науки про природу у додаток до своїх природжених здібностей і взяв з неї все корисне для мистецтва слова. Завдяки цьому він далеко випередив своїх сучасників. Тому-то, кажуть, йому присвоєно відоме прізвисько «Олімпієць», хоч дехто гадає, що він одержав його за те, що прикрасив місто будівлями, а на думку інших, – за успіхи в управлінні державою та керівництві військом. Зрештою, найбільш імовірно те, що до його слави спричинилися всі зазначені прикмети, разом узяті. Але із тогочасних комедій, які відгукувалися про нього то всерйоз, то з насмішкою, виникає, що прізвисько «Олімпієць» закріпилося за ним головним чином за його дар красномовства. Перікл, за їх словами, «метав громи і блискавки», коли промовляв до народу і «носив на язиці страшний перун».

Наводять також жартівливий вислів Фукідіда, сина Мелесія, про силу красномовства Перікла. Цей Фукідід належав до аристократичної партії і довгий час був противником Перікла. Коли спартанський цар Архідам запитав Фукідіда, хто кращий борець, він чи Перікл, Фукідід відповів: «Навіть якщо я його покладу на обидві лопатки, то він і тоді буде доводити, що стоїть на ногах, переможе мене в суперечці й переконає глядачів, що він правий».

Однак сам Перікл був дуже обережний у словах і, підходячи до ораторської трибуни, молився всевишнім богам, щоб у нього не вихопилось несамохіть якесь слово, недоречне при розглядуваній справі. З його виступів нічого не залишилось у письмовому вигляді, крім постанов народних зборів. …

9. Фукідід визначає державний лад при Періклі як аристократичний, який лише на словах називався демократичним, а, по суті, було це правління одного, першого в державі громадянина. Багато інших письменників твердять, що саме Перікл привчив народ до клерухій, до одержування грошей на видовища та до винагороди за виконання громадських обов'язків, внаслідок чого народ засвоїв погані звички і став під впливом цих заходів із скромного й працьовитого марнотратним і розбещеним. Розгляньмо причину цієї переміни, виходячи з розвитку подій.

Спочатку, як було вже сказано, Перікл суперничав щодо слави

з Кімоном і тому старався здобути собі прихильність народу. Але він поступався Кімону багатством і засобами, якими той прихиляв до себе бідноту. Так, Кімон щоденно давав безплатні обіди бідним афінянам, роздавав одяг людям похилого віку, у своїх маєтках наказав знести огорожі, щоб кожен, хто забажає, міг користуватися тим, що там вродило. Перікл, переможений цими демагогічними підступами, за порадою Дамоніда з Еї (так повідомляє Арістотель) вдався до роздачі державних грошей. Відпусканням грошей на видовища, платою суддям, всілякого роду винагородами та роздаванням грошей Перікл швидко підкупив народну масу і скористався нею в боротьбі з Ареопагом, членом якого він не був, тому що його не обрано жеребкуванням ні на архонта, ні на царя, ні на полемарха, ні на тесмотета. Ці посади з давніх-давен були виборними за жеребом, і ті, хто, пройшовши перевірку, займали ці посади, ставали членами Ареопагу. Отож Перікл, домігшись великого впливу в народі, применшив значення Ареопагу. Так, відповідно до пропозиції Ефіальта, в Ареопагу відібрано право вирішувати більшість судових справ, а Кімон був вигнаний як прихильник спартанців і ворог демократії, хоч щодо багатства та знатного походження він не поступався нікому з громадян та ще й одержав блискучі перемоги над варварами й наповнив місто великою кількістю грошей та здобичі, як ми вже розповіли в його життєписі. Такий був великий вплив Перікла в народі.

11. …Перікл значно попустив народові віжки і правив, усіляко догоджаючи йому: він раз у раз придумував в Афінах за рахунок скарбниці якісь урочисті видовища або всенародні частування чи процесії і взагалі старався займати увагу громадян благородними розвагами. Щорічно він споряджав шістдесят тріер, на яких плавало багато громадян протягом восьми місяців і одержувало зарплату, вправляючись і вивчаючи корабельну справу. Крім того, Перікл вислав тисячу клерухів у Херсонес, п'ятсот – на Наксос, половину цього числа – на Андрос, тисячу – у Фракію для заснування поселень серед бісалтів, інших він послав в Італію, коли відбудовувався Сібаріс, який тепер почали називати Фуріями. Усе це він робив з тією метою, щоб звільнити місто від безробітної й

неспокійної через бездіяльність юрби, а заодно й зарадити тяжкому становищу простолюддя; до того ж, поселяючи афінян на землях союзників, він за допомогою страху та військових залог намагався запобігти спробам тубільців підняти повстання проти Афін.

12. Але, що найбільше радувало афінян і особливо прикрашало місто та неймовірно дивувало чужинців, і, нарешті, що є доказом того, що минула уславлена велич Греції та її багатство в давнину не вигадка – це побудова величавих храмів. Хоч як дивно, саме за це більше, ніж за всі інші державні починання, вороги ганили та обмовляли Перікла на народних зборах. «Афінський народ, – кричали вони, – вкриває себе ганьбою, недобра слава йде про нього через те, що Перікл переніс загальногрецьку скарбницю з Делосу в Афіни. Найдогіднішим приводом виправдати цей крок послужив нібито страх перед нападами варварів, який і дав підставу забрати скарбницю з острова і зберігати її в безпечному місці. Втім, Перікл відняв у народу й це виправдання, і вся Греція вважає, що вона стала жертвою нечуваного насильства й відвертої тиранії, адже греки бачать, що гроші, які вони вносять примусово для ведення війни, ми витрачаємо на те, щоб озолочувати й наряджати місто, немов чепурну жінку, вбираючи його в дорогоцінний мармур, статуї і храми, котрі коштують тисячі талантів».

У відповідь на такі закиди Перікл пояснював народові: «Афіняни не зобов'язані звітувати перед своїми союзниками за те, як вони використовують гроші, тому що афіняни воюють за них і стримують напади варварів, тоді як самі союзники не дають нічого – ні кінноти, ні кораблів, ні гоплітів, а тільки вносять гроші; гроші ж належать не тим, хто їх дає, а тим, хто їх одержує, якщо останні виконують те, за що їм платять гроші. Проте коли держава достатньо забезпечена всім необхідним для війни, то слід лишки засобів витрачати на такі роботи, виконання яких принесе державі вічну славу, а саме виконування тих робіт даватиме афінянам прожиток, тому що з'являються всілякі види ручної праці та її застосування. Оті лишки засобів приводять у рух різноманітні ремесла, дають заняття всім рукам, забезпечують заробіток майже всьому суспільству, так що воно може одночасно і годувати себе, і

прикрашати місто». І справді, молоді й здорові люди одержували платню під час служби у війську, проте Перікл хотів, щоб ремісники, які не служили у війську, користалися з прибутків держави, але не одержували гроші задарма, байдикуючи та ледарюючи, а за свою працю.

Відповідно до цього він вніс на розгляд народу плани велетенських споруд, які потребували застосування праці різних ремісників протягом тривалого часу, аби населення, яке залишалося в місті, могло користуватися державними прибутками нарівні з тими, хто служив у флоті, або у військових залогах, чи брав участь у походах. … Ці роботи були розподілені між людьми різного віку і різних умінь, помножуючи добробут кожного працюючого.

13. Поступово почали підніматися вгору величні будови, незрівнянні щодо краси й витонченості. Усі майстри наввипередки старалися відзначитись досконалістю свого ремесла. Особливо ж викликала подив швидкість закінчення будов. Усі роботи, з яких кожна, здавалось, могла бути закінченою заледве протягом багатьох поколінь і століть, були виконані в короткий час розквіту державної діяльності однієї людини. … Ось чому тим більшого подиву заслуговують творіння Перікла: вони виникли в короткий строк, але для тривалого існування. Щодо своєї краси кожне з них уже тоді здавалося старовинним, але своєю нев'янучою досконалістю вони здаються виконаними й завершеними щойно. …

Усім керував і за всім наглядав у Перікла Фідій, хоч у цих роботах брали участь великі архітектори й художники. Наприклад, «Стофутовий» Парфенон побудували Каллікрат та Іктін; храм для містерій в Елевсіні почав будувати Кореб. Він поставив колони нижнього поверху і з'єднав їх архітравом. Після його смерті Метаген із Ксіпети поставив фриз і колони верхнього поверху, а покрівлю з отвором для світла спорудив Ксенокл з Холарга. Довгу стіну, яку запропонував побудувати Перікл (Сократ каже, що сам чув ці слова), збудував з підряду Каллікрат. Кратін в одній із своїх комедій сміється над повільністю її будування. Він каже:

« ...давно вже цю стіну
Перікл будує на словах, насправді ж, ані руш».

Щодо Одеона, то всередині його є багато рядів сидінь і колон, його дах спадистий з усіх боків і конусоподібної форми. За зразок послужив тут, кажуть, намет перського царя. …

Із честолюбства Перікл запропонував тоді народові, щоб на Панафінеях відбувались музичні змагання. Вибраний суддею змагань, він сам уклав правила, яких повинні дотримуватися учасники змагань під час гри на флейті, співу та гри на кіфері. Музичні змагання відбувалися в Одеоні як тоді, так і пізніше.

Пропілеї на Акрополі були побудовані протягом п'яти років архітектором Мнесіклом. Дивний випадок, який трапився під час будівництва, показав, що богиня не тільки не мала нічого проти цієї будови, а й сприяла і допомагала довести її до кінця. Річ у тім, що один з найстаранніших і найпрацьовитіших майстрів, спіткнувшись, упав з висоти. Він був у тяжкому стані, і лікарі відмовились лікувати його. Перікл сильно цим зажурився, і раптом з'явилася йому уві сні Афіна і вказала на ліки, за допомогою яких Перікл скоро і легко вилікував хворого. На пам'ять про це Перікл поставив на Акрополі бронзову статую Афіни Гігії близько вівтаря, котрий, як кажуть, стояв там уже раніше.

Сам Фідій створив статую богині із золота, а напис на плиті свідчить, що статуя – його роботи. Майже ніщо не обходилось без нього, і, як було сказано вище, він, завдяки дружбі з Періклом, наглядав за всіма майстрами. …

14. Оратори з числа прихильників Фукідіда зчинили галас, мовляв, Перікл розтринькує гроші й марно витрачає державні доходи. Тоді Перікл звернувся до народних зборів із запитанням, чи, на думку народу, він витратив багато грошей. Коли йому відповіли, що дуже багато, він сказав: «У такому разі хай ці витрати рахуються за мною, а не за вами, але посвятні написи на будівлях нехай містять моє ім'я». У відповідь на ці слова всі, чи то захоплені його великодушністю, чи то з честолюбства, – самі бажаючи прославитись цими спорудами, – закричали, щоб він усі витрати покривав з державних грошей і тратив, нічого не шкодуючи. Нарешті в боротьбі з Фукідідом Перікл опинився в крайній небезпеці: дійшло до того, що черепки мали вирішити, хто з двох

повинен піти на вигнання. Періклові вдалося вигнати Фукідіда й розгромити ворожу партію.

15. Коли в такий спосіб був повністю усунений розбрат, і в державі запанували єдність і згода, Перікл нав'язав свою владу Афінам і підкорив собі все, що належало афінянам: внески союзників, війська, флот, море. Він домігся величезного впливу, який простягався як на греків, так і на варварів, його влада назовні грунтувалася на підтримці підкорених племен, дружніх стосунках з царями та на союзах з різними володарями.

Але тепер Перікл став зовсім іншим, він-бо не був слухняним знаряддям народу, вже не поступався й не потурав забаганкам юрби, немов подувам вітру; замість попередньої м'якої, а часом трохи й поступливої демагогії, схожої на приємну й ніжну музику, він у своїй діяльності заспівав пісню на аристократичний і монархічний лад і проводив її послідовно й непохитно, маючи на увазі загальне добро. Переважно він, переконуючи й повчаючи, вів за собою народ згідно з волею самого народу. Однак траплялося, що народ виявляв незадоволення, тоді Перікл натягав віжки й проти волі народу вів його шляхом, корисним для держави. …

А втім, причиною успіхів Перікла була не лише сила слова, а, як каже Фукідід, слава його життя й довір'я народу до нього, бо він виявився непідкупним і безкорисливим. Хоч він велике місто перетворив у найбільше й найбагатше і хоч могутністю перевершив багатьох царів і тиранів (деякі з них укладали з ним договори, які зобов'язували і їхніх синів), він, одначе, не збільшив своїх статків, які залишив йому батько, ні на драхму.

16. Суть влади Перікла проникливо визначив Фукідід, а комедіографи вдаються до злісних кпинів з нього. Вони називають друзів з його оточення новими пісістратидами, а від самого Перікла вимагають клятви, що він не думає стати тираном, указуючи на те, що його високе становище несумісне з демократичним ладом і надто обтяжливе для нього самого. …

Таке становище не було наслідком щасливого збігу обставин, або вдалого керівництва державою, чи вдячності народу за це. Ні, не в цьому річ. Він сорок років стояв на чолі держави, в той час

як його сучасниками були такі видатні люди, як Ефіальт, Леократ, Міронід, Кімон, Толмід і Фукідід. Після падіння й вигнання Фукідіда він протягом не менш як п'ятнадцяти років був безперервно наділений одноосібною владою, оскільки його щорічно вибирали стратегом. Попри таку владу Перікл залишився непідкупним, хоч не можна сказати, що грошові справи були йому байдужі. Перікл мав маєток, який він законно успадкував від батька. Щоб цей маєток не змарнувався від його недбайливості, щоб не завдавав йому клопоту і не віднімав часу при його зайнятості, Перікл придумав такий спосіб завідування, який видався йому найзручнішим і найнадійнішим. Увесь річний врожай з полів він продавав повністю, а відтак усе найнеобхідніше для щоденного вжитку купував на ринку. Як і загалом у житті, так і в харчуванні він дотримувався суворого порядку й бережливості. Це не було до вподоби його дорослим синам та їхнім дружинам, для яких Перікл не виявився щедрим. Сини нарікали на розписані за днями і якнайточніше визначені видатки. Тут не було тієї розкоші й достатку, які можна помітити в багатьох домах, а всі прибутки й витрати були докладно підраховані й виміряні. Усе це господарство сумлінно вів слуга Евангел, котрий, як ніхто інший, знав свою справу чи то завдяки природженим здібностям, чи то завдяки Перікловій науці. …

17. У той час, як спартанці почали з незадоволенням спостерігати за ростом могутності афінської держави, Перікл намагався підняти вище народну гордість і вважав греків гідними великих подвигів. Він проводить через народні збори постанову, яка закликала всіх греків, хоч би де вони жили, в Європі чи в Азії, в малих чи великих містах, вислати своїх представників на загальнонародний з'їзд в Афіни для наради в справі грецьких храмів, спалених варварами, і жертв, які греки повинні принести за врятування Греції згідно з обітницею, даною богам під час війни з варварами, а також у справі безпечного плавання по морю та мирного співіснування. З цією метою він вислав двадцять чоловік, яким перевалило вже за п'ятдесят років. З них п'ятеро запрошували іонійців і дорійців, які жили в Азії, і відвідали островитян від Лесбосу до Родосу; п'ятеро вирушили в місцевості, які знаходились на Геллеспонті

й у Фракії аж до Візантії; ще п'ятеро виїхали в Беотію, Фокіду й Пелопоннес, а звідти вони повинні були податися через Локріду на сусідні частини материка до Акарнанії та Амбракії, решта відправились через Евбею до етейців, у Малійську затоку, до ахейців у Фтіотіді і до фессалійців. Посли запрошували греків прибути в Афіни й узяти участь у нараді про мир і спільні дії Греції. На жаль, нічого з цього не вийшло: представники міст не зібралися, як кажуть, через протидії спартанців і провал цієї місії на самому початку в Пелопоннесі. Я зупинився на цьому, щоб показати розум і велич задумів Перікла.

18. Як стратег Перікл славився насамперед своєю обережністю: він ніколи не рвався непродумано до битви, якщо вона була зв'язана з великим ризиком і результату її не можна було передбачити. Він не наслідував і не брав собі за зразок тих полководців, які домагалися блискучого успіху ризикованими діями і ставали предметом загального подиву. Перікл постійно говорив своїм громадянам, що, наскільки це залежить від нього, вони завжди будуть жити в мирі. …

19. Із усіх походів, очолюваних Періклом, найбільшої слави зажив похід у Херсонес, який приніс порятунок грекам, що там проживали. Перікл не тільки привів сюди тисячу афінських поселенців, збільшивши цим населення міст, а й побудував упоперек перешийка укріплення і вал від моря до моря з метою поставити заслін нападам фракійців, які густо заселяли околиці Херсонесу. Таким чином був покладений край довготривалій і виснажливій війні, від якої безнастанно страждав Херсонес, оскільки його безпосередніми сусідами були дикі племена, до того ж він кишів розбійницькими ватагами, що мали свої кубла як усередині Херсонесу, так і поза його межами.

Великий подив і розголос викликав у світі морський похід Перікла навколо Пелопоннесу, коли він із ста трієрами відплив із Пег, що в Мегаріді. Перікл сплюндрував не тільки значну частину узбережжя, як це до нього зробив Толмід, а й з гоплітами, які прибули на кораблях, проник далеко в глибину країни. Вороги, налякані його походом, шукали захисту за мурами міст, і лише

біля Немеї сікіонці виступили проти нього й зав'язали бій, у якому Перікл їх ущент розгромив і з цієї нагоди поставив трофей. У дружній Ахайї він узяв загін воїнів на свої трієри й переправився на протилежний берег материка. Відтак він проплив повз Ахелой, напав на Акарнанію, замкнув облогою жителів Еніад у їхньому місті і, спустошивши всю країну, відплив на батьківщину. Цим походом він нагнав страху ворогам, а у своїх здобув славу обачливого й здібного полководця. І справді, під час цього походу не сталося жодного, навіть непередбаченого нещастя.

20. Коли Перікл на чолі великого й чудово оснащеного флоту прибув у Понт, він зробив для грецьких міст усе, про що вони просили, і ставився до них з винятковою доброзичливістю, а навколишнім варварським племенам, їхнім царям і дрібним володарям показав усю могутність Афін, безстрашність і відвагу афінян, які плавають, куди хочуть, ставши володарями моря. Жителям Сінопи Перікл залишив тринадцять кораблів під командуванням Ламаха і загін воїнів для боротьби з тираном Тімесілеєм. Коли цей тиран був вигнаний разом із своїми прихильниками, Перікл домігся на народних зборах постанови, щоб послати в Сінопу шістсот афінян – добровольців, які жили б там із сінопцями, поділивши з ними житла й землі, котрі раніше належали тиранам. У інших випадках Перікл відповідав відмовою на безглузді домагання афінян. Так він не дав себе намовити, коли вони, запаморочені своєю могутністю й успіхами, затівали новий похід проти Єгипту й хотіли підняти повстання в приморських володіннях перського царя. Уже тоді багатьох афінян опанувала згубна і фатальна пристрасть завоювання Сіцілії, яку пізніше розпалили Алківіад і оратори з числа його прихильників. Деяким знову марилась навіть Етрурія і Карфаген; причому такий похід здавався їм цілком надійним з уваги на великі простори афінської держави та успішний хід подій.

21. Проте Перікл старався вгамовувати такі загарбницькі затії і присікав спроби втручання в чужі справи. Усі сили афінської держави він скерував головним чином на захист і зміцнення придбаних володінь, вважаючи першочерговим завданням недопустити зростання могутності Спарти. Його вороже ставлення до

неї виявилось у багатьох випадках, особливо ж під час Священної війни. Коли спартанські війська зайняли Дельфи, вони відібрали храм у фокейців, які в той час ним порядкували, і передали його дельфійцям. Та тільки-но спартанці відійшли, Перікл пішов туди з військом і знову впровадив фокейців. Коли ж спартанці одержали від дельфійців привілей звертатися до оракула без черги і викарбували цю постанову на лобі мідного вовка, Перікл домігся такого ж права для афінян і зробив відповідний напис на правому боці цього ж вовка. …

23. Коли Перікл складав звіт про свою діяльність на посаді стратега, він вписав у нього десять талантів, «витрачених на необхідну справу». Народ прийняв цей звіт, не розпитуючи, на що були витрачені гроші, і не вимагаючи відкрити таємницю. Деякі письменники, як філософ Теофраст, твердять, що Перікл кожного року посилав з Афін у Спарту десять талантів. Він роздавав їх для підкупу високих службових осіб Спарти, щоб відвернути небезпеку війни. За ці гроші він купував не мир, а час, протягом якого міг би спокійно підготуватись для успішного ведення війни. Трохи згодом він знову рушив з військом проти повстанців і, висадивши на Евбею п'ять тисяч гоплітів із п'ятдесятьох кораблів, підкорив міста острова. З Халкіди він вигнав так званих гіппоботів – громадян відомих своїм багатством і впливом, жителям Гістієї наказав забратися світ за очі, а на їх місце поселив афінян. Обійшовся з ними так суворо за те, що вони, захопивши афінський корабель, перебили весь його екіпаж.

24. Потім між афінянами і спартанцями було укладено перемир'я на тридцять років. У той час Перікл провів через народні збори постанову про відправлення флоту з війною проти Самосу під тим приводом, що самосці відмовились виконати наказ афінян припинити війну проти Мілета. …

25. … Тоді Перікл відправився з флотом проти Самосу, скинув олігархію, яка була там при владі, взяв як закладників п'ятдесят чоловік з-поміж найзнаменитіших громадян і стільки ж дітей і відправив їх на острів Лемнос. …установив на Самосі демократичний лад і відплив до Афін. Самосці зразу після його відплиття повста-

ли;… Періклу довелося знову відправитися з флотом проти них, але самосці не втихомирились і не налякались, навпаки, твердо вирішили боротися з афінянами за панування на морі. Біля острова, який називається Трагіями, відбулася запекла морська битва, в якій Перікл отримав блискучу перемогу над ворогами, розгромивши із своїми сорока чотирма кораблями сімдесят кораблів самоських, з яких двадцять були вантажними.

26. Після перемоги Перікл, переслідуючи самосців, заволодів гаванню і обложив місто, жителі якого намагалися робити вилазки і битися перед мурами. Але коли з Афін наспів другий, далеко численніший, флот, тоді вони були оточені з усіх боків. Перікл із шістдесятьма тріємами вийшов у відкрите море. На думку більшості письменників, він хотів перерізати дорогу фінікійському флоту, що спішив на допомогу самосцям, і дати йому бій якомога далі від берегів Самосу. … Так чи інакше, хоч би який був його задум, він зробив помилку. Бо, після того як він відплив, філософ Мелісс, син Утагана, котрий у той час був стратегом самосців, беручи до уваги нечисленність афінського флоту і недосвідченість його стратегів, намовив співгромадян напасти на афінян. Почалась битва, в якій верх узяли самосці. Вони захопили багато кораблів, після чого почали безперешкодно плавати по морю і придбали все необхідне для продовження війни, навіть те, чого не мали раніше. Арістотель навіть пише, що ще до цієї битви сам Перікл був розбитий на морі Меліссом. …

27. Перікл, дізнавшись про поразку афінського війська, поспішив на допомогу. Меліс с перегородив йому дорогу, але Перікл переміг ворогів і змусив утікати. Потім він обложив місто. Він вважав за краще тратити гроші й не шкодувати часу, щоб у такий спосіб заволодіти містом, аніж наражати на небезпеку й рани своїх громадян. Але афінянам набридло зволікання, і вони рвалися до бою. Періклу важко було їх стримувати, тому він поділив військо на вісім частин і велів їм кидати жереб. Тій частині, яка витягнула білий біб, він дозволяв веселитися й нічого не робити, тоді як інші частини знемагали від боїв. Тому-то день, який греки проводять в розвагах, називають «білим днем», саме від цього білого бобу.

За словами Ефора, Перікл застосував при облозі машини, що викликали тоді подив як якась новинка. …

28. На дев'ятому місяці облоги самосці здалися. Перікл зруйнував мури міста, забрав кораблі й наклав на Самос велику грошову контрибуцію. Частину її самосці заплатили зразу, решту зобов'язалися внести до визначеного строку і як забезпечення дали закладників. …

Після перемоги над Самосом Перікл повернувся в Афіни, влаштував урочистий похорон воїнів, які загинули на війні, і виголосив, як це було прийнято, надмогильну промову, яка до глибини зворушила всіх. …

Після підкорення Самосу Перікл, за словами Іона, неймовірно загордився: Агамемнон, мовляв, десять років облягав варварське місто, а він за дев'ять місяців узяв гору над першими й наймогутнішими іонійцями! Однак така оцінка була цілком виправдана, бо війна з самосцями була дуже і дуже небезпечна та й результат її був непевний, якщо правий Фукідід, котрий твердить, що самосці ледь не відібрали в афінян панування на морі.

29. … Обурені корінфяни виступили в Спарті зі скаргою на афінян. До них приєдналися мегарці, які звинуватили афінян у тому, що їм закрито доступ на всі ринки й у всі гавані, що підлягали Афінам, всупереч загальногрецькому праву і клятвам, які дали греки одні одним. …

Однак, оскільки в Афіни відправлялося посольство за посольством, і спартанський цар Архідам намагався задовольнити більшість скарг мирним шляхом та всіляко заспокоював союзників, то навряд чи всі вищезгадані причини призвели б до війни, якби афіняни погодились відмінити рішення народних зборів проти мегарців і помирилися з ними. Тим-то Перікла, який найбільше був проти цього й намовляв народ не припиняти ворожнечу з мегарцями, опісля вважали єдиним винуватцем війни.

30. Коли з цього приводу прибуло із Спарти в Афіни посольство, Перікл, кажуть, почав посилатися на якийсь закон, що забороняв знищувати дошку, на якій було написане рішення щодо мегарців. Тоді один із послів, Поліалк, зауважив: «А ти дошки не знищуй,

а тільки поверни її лицем до стіни: адже немає закону, який забороняв би це». Хоч ці слова визнано дотепними, але Перікл не поступився. Таким чином, як мені здається, він мав якусь глибоко приховану особисту неприязнь до мегарців, але відкрито він висунув проти них обвинувачення державної ваги, мовляв, вони привласнюють собі священну ділянку землі. Він запропонував народним зборам відправити до них посла, який би потім подався у Спарту із скаргою на мегарців. Ця постанова, яка виходила від Перікла, мала на меті справедливо й полюбовно залагодити суперечку. Коли посланий афінянами для ведення переговорів Антемокріт був убитий, як гадали, з вини мегарців, Харін провів через народні збори постанову про те, що ворожнеча між Афінами й Мегарами має бути вічною і непримиренною, кожний мегарець, котрий вступить на землю Аттіки, підлягає смертній карі, стратеги, приносячи успадковану від батьків присягу, повинні поклястися, що будуть двічі на рік вторгатися в мегарську землю. Антемокріта вирішено поховати біля Тріасійських воріт, які тепер називаються «Діпілон», тобто «Подвійними воротами». Мегарці заперечували свою причетність до загибелі Антемокріта і звалювали всю вину на Аспасію та Перікла, посилаючись на знамениті й загальновідомі рядки з «Ахарнян»:

«А ось в Мегарах наші хлопці, п'яні вже,
Якусь Сімету-дівку потягли собі.
Мегарці знов, скипівши, їм у відповідь
В Аспасії повій аж двоє викрали».

31. Одне слово, важко встановити, з якої причини почалася війна. Однак, на думку всіх, відповідальність за те, що постанова народних зборів про мегарців не була відмінена, несе не хто інший, як Перікл, при тому, що одні в його впертості вбачають благородну гордість, тверезу оцінку становища та найкращі наміри діяти для добра батьківщини: він вимогу спартанців розглядав як спробу перевірити поступливість афінян і виконання її вважав визнанням власної слабості, інші ж висловлюють погляд, що він знехтував пропозицію спартанців через зарозумілість і бажання показати силу Афін. …

33. Спартанці розуміли, що з падінням Перікла афіняни стануть у всіх відношеннях більш поступливими. Тим-то вони вимагали вигнати винуватців, заплямованих Кілоновою скверною, до чого був причетний, за словами Фукідіда, і рід Перікла з материнського боку. Але ця спроба дала наслідок, протилежний тому, якого чекало спартанське посольство. Вийшло навпаки: замість підозрінь і злоби, на що розраховували спартанці, афіняни виявили Періклу повне довір'я й повагу, бо переконалися, що вороги найбільше ненавидять і бояться саме Перікла. Внаслідок цього ще до вторгнення пелопоннесців на чолі з Архідамом в Аттіку Перікл довів до відома афінян, що Архідам, спустошуючи країни, можливо, пошкодує його володіння як не з уваги на дружні стосунки між ними, то задля того, щоб дати його, Перікла, ворогам привід обмовити його, тому він уже тепер віддає державі свої землі разом із садибами.

В Аттіку ввірвалося величезне військо спартанців із союзниками під керівництвом царя Архідама. Спустошуючи країну, вони дійшли до Ахарн, де розташувалися табором, розраховуючи на те, що афіняни не стерплять плюндрування, а, розлючені і дійняті до живого у своїй гордості, вступлять з ними в бій. Але Перікл вважав небезпечною справою зав'язувати бій з шістдесятьма тисячами пелопоннеських та беотійських гоплітів (стільки налічувало вороже військо при першому вторгненні), ризикуючи безпекою міста. Він заспокоював як міг тих, хто хотів битися і з болем серця дивився на пустошення країни, кажучи їм, що замість зрізаних і зрубаних дерев незабаром виростуть інші, а поповнити втрату загиблих людей годі. Він не скликав народних зборів, бо боявся, що його змусять діяти всупереч його поглядам. …

34. Однак Перікл був непохитний: він спокійно й мовчазно терпів образи й незадоволення. Він вислав до берегів Пелопоннесу флот із ста кораблів, але сам не взяв участі в цьому поході, а залишився в місті, міцно тримаючи в руках владу, поки не відійшли пелопоннесці. Оскільки народ далі ремствував на хід війни, Перікл намагався задобрити його роздачею грошей і видав постанову про заснування колоній. З цією метою він виселив з Егіни всіх

до одного її жителів і поділив острів за жеребом між афінянами. Деяку втіху дали йому біди, які посипались на ворогів. Так, флот, що відправився проти Пелопоннесу, сплюндрував країну на великому просторі, поруйнував села й невеликі міста, а сам Перікл із сухопутним військом вторгся в Мегаріду й ущент спустошив її. Безперечно, вороги, хоч і завдали афінянам дошкульної шкоди на суші, самі зазнали великих бід з моря від афінян, тож навряд чи змогли б довго вести війну, бо скоро виснажилися б, як це з самого початку передбачав Перікл, коли б якась вища сила не перекреслила людські розрахунки. Спершу місто вразила якась страшна пошесть , жертвами якої стали громадяни в розквіті сил і віку. Хвороба ця спричиняла людям нестерпні душевні й тілесні муки, через що вони пройнялись злобою до Перікла. …пояснювали виникнення цієї зарази скупченням сільського населення в місті, коли влітку сила-силенна народу змушена була жити в напхом напханих тісних халупах та душних наметах, до того ж людям доводилося вести життя сидяче й бездільне замість попереднього на свіжому повітрі та на роздоллі. А винуватцем оцього всього є той, хто на час війни загнав сільський люд за міські мури…

35. Щоб як-небудь полегшити це горе, а також наробити шкоди ворогам, Перікл спорядив сто п’ятдесят кораблів, посадив на них багато добірних гоплітів і вершників і вже мав відчалювати. Він хотів цією велетенською військовою силою вселити в серця співгромадян надію, а ворогам нагнати страху. Військо вже заповнило кораблі і сам Перікл піднявся на свою трієру, коли раптом почалося сонячне затемнення і стало темно. Всі налякалися, бачачи в цьому лиховісну призвістку. Помітивши, що стерничий смертельно настраханий і збентежений, не знає, чи відчалювати йому, чи ні, Перікл підняв свій плащ перед його обличчям і, заслонивши його, запитав стерничого, чи бачить він у цьому плащі якесь лихо або призвістку якогось лиха. Той відповів, що ні. «Яка ж тоді різниця між цим і затемненням сонця? – запитав Перікл. – Хіба те, що предмет, який заслонив сонце, більший від плаща». Про це розповідають філософи у своїх лекціях.

Відправившись з флотом у похід, Перікл не здійснив нічого

такого, що відповідало б таким велетенським приготуванням до походу. Він обложив священне місто Епідавр і сподівався взяти його, але зазнав невдачі через моровицю. Від неї гинули не тільки афінські воїни, а й усі, хто в той чи інший спосіб стикався з військом. Через це афіняни висловлювали своє незадоволення владою Перікла. Він пробував їх заспокоїти й підбадьорити, але йому не вдалося вгамувати їхній гнів і переконати їх. Вони заспокоїлись тільки тоді, коли на основі голосування позбавили його посади стратега і наклали на нього грошовий штраф, розмір якого подають по-різному: у п’ятнадцять талантів як найменший і в п’ятдесят – як найбільший. …

37. Тим часом афіняни випробували інших стратегів для ведення війни і вдалися до послуг інших ораторів, але не знайшлося нікого, чий вплив і повага відповідали б високій посаді керівника держави. Афіняни затужили за Періклом і запрошували його знову на ораторську трибуну і в приміщення для стратегів.

Народ просив пробачення в нього за свою невдячність, і Перікл знову взявся за керівництво державними справами і був вибраний стратегом. Тоді він звернувся до народу з проханням відмінити закон про незаконнонароджених дітей, який він сам колись запропонував, бо боявся тепер, щоб за браком спадкоємців не перестали існувати його рід та ім’я. Суть цього закону була така. Задовго до того, як Перікл сягнув вершини свого значення в державі, вже маючи, як було сказано, законних дітей, він запропонував закон, на основі якого повноправними афінськими громадянами вважались лише ті, у кого і батько, і мати були афінськими громадянами. Коли перегодя єгипетський цар прислав як подарунок народові сорок тисяч медимнів пшениці і її треба було поділити поміж громадян, то в зв’язку із згаданим законом виникло безліч судових процесів проти незаконнонароджених, походження яких досі ніхто не знав або не звертав на нього уваги; багато афінян стало тоді жертвами брехливих доносів. Майже п’ять тисяч чоловік на основі цього закону було визнано винними в незаконному привласненні громадянства і продано в рабство, а кількість тих, які зберегли за собою право громадянства і визнані були справжніми афінянами, станови-

ла чотирнадцять тисяч чотириста сорок чоловік. Дивно, звичайно, звучить, що закон, який з повною суворістю був застосований до багатьох громадян, був відмінений щодо того, хто його вніс, але сімейні нещастя, які спіткали Перікла і які були немов карою за його попередню гординю і зарозумілість, зворушили до глибини душі афінян. Вважаючи, що Перікл досить покараний вищою силою і що його прохання цілком зрозуміле з людської точки зору, афіняни погодились, щоб його син був внесений у списки членів фратрії і носив його ім'я. Опісля син Перікла здобув перемогу над пелопоннесцями в морській битві біля Аргінуз і був засуджений до страти разом з іншими стратегами .

38. Імовірно, в той час Перікл заразився від пошесті. …

39. У Перікла подиву заслуговують не лише скромність і лагідність, які він зберігав протягом своєї багатогранної діяльності навіть серед лютої ворожнечі, а й високий дух: величезною своєю заслугою він уважав те, що, перебуваючи при кермі держави, ніколи не керувався ні заздрістю, ні гнівом і ні в кому не вбачав свого непримиренного ворога. …

Плутарх. Порівняльні життєписи / Плутарх. – К.: Дніпро, 1991. – С. 6 – 37.

З промови Перікла на похороні воїнів, які першими полягли у Пелопоннеській війні, наведеній у праці Фукідіда «Історія Пелопоннеської війни»
(Фукідід. «Історія Пелопоннеської війни», II, 36 – 41)

Перікл, глава Афінської держави, у своїй промові подає ідеалізовану картину афінської рабовласницької демократії. Промова, у тому вигляді, в якому вона дійшла до нас, є значною мірою твором Фукідіда, який спирався на власні спогади.

«Я почну насамперед з предків, тому що і справедливість і обов'язок звичайності вимагають віддавати їм при таких обставинах данину спогаду. Адже вони завжди і незмінно жили в цій

країні і, передаючи її в спадщину від покоління до покоління, зберегли її, завдяки своїй доблесті, вільною до наших часів. І за це вони достойні похвали, а ще достойніші її батьки наші, тому що до одержаної ними спадщини вони, не без трудів, здобули ту могутність, яку ми маємо тепер, і передали її нинішньому поколінню. Дальшому посиленню могутності сприяли, однак, ми самі, що перебуваємо ще тепер в квітучому дозрілому віці. Ми зробили державу цілком і в усіх відношеннях самодостатньою і у воєнний і в мирний час. Щодо воєнних подвигів, завдяки яким досягнуті були окремі здобутки, то серед людей, які знають це, я не хочу багато говорити відносно цього і не говоритиму про те, з якою енергією ми або батьки наші відбивали ворожі напади варварів або еллінів. Я покажу спочатку, яким чином діючи ми досягли теперішньої могутності, при якому державному ладі і якими шляхами ми звеличили нашу владу, а потім перейду до прославлення тих, що полягли. На мою думку, про все це до речі буде сказати в теперішньому випадку, і всім зборам городян та іноземців корисно буде вислухати мою промову.

Наш державний лад не наслідує чужі установи; ми самі швидше служимо зразком для декого, ніж наслідуємо інших. Називається цей лад демократичним, тому що він спирається не на меншість, а на більшість. Щодо приватних інтересів закони наші надають рівноправність усім; щодо політичного значення, то у нас в державному житті кожний його має переважно перед іншим не в силу того, що його підтримує та чи інша політична партія, а залежно від його доблесті, що здобула йому добру славу в тому чи іншому ділі; так само, скромність знання не є для бідняка перешкодою до діяльності, якщо тільки він може зробити яку-небудь послугу державі. Ми живемо вільним політичним життям в державі і не слабуємо на підозріливість у взаємних відносинах повсякденного життя; нас не дратує, коли хто-небудь робить щось собі на втіху, і ми не виявляємо при цьому досади, хоч і нешкідливої, але все-таки прикрої для іншого. Вільні від усякого примусу в приватному житті, ми в громадських відносинах не порушуємо законів найбільше з страху перед ними і коримося особам, наділеним владою в даний

час, особливо прислухаємося до всіх тих законів, які існують на користь скривджуваним і які, будучи не писаними, ведуть до загальновизнаної ганьби. Змаганнями і жертвоприношеннями, які повторюються рік у рік, ми даємо душі можливість дістати різноманітний відпочинок від трудів, так само як благопристойністю домашньої обстановки, повсякденне втішання якою проганяє сум. Крім того, завдяки обширності нашого міста, до нас з усієї землі надходить усе, так що ми втішаємося благами всіх інших народів з такою ж зручністю, як коли б це були плоди нашої власної землі. В турботах про військову справу ми відрізняємось від противників ось чим: нашу державу ми надаємо для всіх, не висилаємо іноземців, нікому не перешкоджаємо ні вчитися у нас, ні оглядати наше місто, тому що нас нітрохи не тривожить, що хто-небудь з ворогів, побачивши що-небудь неприховане, скористується ним для себе; ми покладаємося не стільки на бойову підготовку і воєнні хитрощі, скільки на властиву нам відвагу у відкритих діях. Щодо виховання, то противники наші ще з дитинства загартовуються в мужності тяжкими вправами, ми ж провадимо невимушений спосіб життя і все-таки з не меншою відвагою йдемо на боротьбу з рівносильним противником. І ось доказ цьому: лакедемоняни ідуть війною на нашу землю не одні, а з усіма своїми союзниками, тоді як ми одні нападаємо на чужі землі і там, на чужині, легко перемагаємо здебільшого тих, хто захищає своє добро. Ніхто з ворогів не зустрічався ще з усіма нашими силами в усій їх сукупності, тому що в один і той самий час ми піклуємось і про наш флот, і на суші висилаємо наших громадян в багатьох справах. Коли в сутичці з якою-небудь частиною наших військ вороги здобувають перемогу над нею, вони чваняться, начебто відбили усіх нас, а зазнавши поразки, кажуть, що переможені нашими сукупними силами. Хоч ми і охоче зважуємось на небезпеки, скоріше внаслідок байдужого ставлення до них, ніж із звички до тяжких вправ, скоріше з хоробрості, властивої нашому характерові, ніж вказуваної законами, все ж наша перевага полягає в тому, що ми не втомлюємо себе передчасно майбутніми знегодами, а зазнавши їх, показуємо себе мужніми не менше, ніж наші противники, що

проводять час в постійних трудах. І з цієї і ще з інших причин держава наша гідна подиву. Ми любимо красу без вибагливості і мудрість без зніженості; ми користуємося багатством як зручним засобом для діяльності, а не для хвастощів на словах, і признаватися в бідності у нас не є ганебною річчю, навпаки, далеко ганебніше не вибиватися з неї працею. Тим самим особам можна у нас турбуватися про свої домашні справи і займатися справами державними, та й громадянам, які віддалися іншим справам, не є чужим розуміння справ державних. Тільки ми одні вважаємо не вільним від занять і трудів, але некорисним того, хто зовсім не бере участі в державній діяльності. Ми самі обговорюємо наші дії і стараємося правильно оцінити їх, не вважаючи промов чимсь шкідливим для справи; більше шкоди, на нашу думку, походить від того, коли приступати до виконання необхідної справи без попереднього її з'ясування в обговоренні. Перевага наша полягає також і в тому, що ми виявляємо і найбільшу відвагу і зріло обмірковуємо задуманий захід; у інших, навпаки, незнання викликає відвагу, а міркування – нерішучість. Найсильнішими натурами повинні, по справедливості, вважатися ті люди, які цілком чітко знають і страхіття і солодощі життя, і коли це не змушує їх відступати перед небезпеками. Так само, у відносинах людини до людини ми діємо протилежно більшості: друзів ми здобуваємо не тим, що дістаємо від них послуги, а тим, що самі їх робимо. Той, що зробив послугу, – більш надійний друг, бо він своєю прихильністю до того, що дістав послугу, зберігає в ньому почуття вдячності; навпаки, людина облагодіяна менш чутлива: вона знає, що їй треба буде повернути послугу, як тяжіючий на ній борг, а не з почуття вдячності. Ми одні чинимо благодіяння безбоязно, не стільки розраховуючи на вигоду, скільки з довір'я, основаного на свободі. Кажучи коротко, я тверджу, що вся наша держава – центр освіченості Еллади; кожний може, мені здається, пристосуватися у нас до численних родів діяльності і, виконуючи своє діло гарно і вміло, найкраще може добитися для себе самодовліючого стану. Що все сказане не гучні слова з приводу даного випадку, а суща істина, доводить саме значення нашої держави, здобуте нами саме

завдяки цим властивостям. ...Ми нашою відвагою змусили всі моря і всі землі стати для нас доступними, ми всюди спорудили вічні пам'ятники вчиненого нами добра і зла. У боротьбі за таку державу віддали своє життя ці воїни, вважаючи обов'язком честі залишитися їй вірними, і кожному з тих, хто лишився в живих, слід бажати трудитися заради неї».

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. ІІ. – С. 157 – 159.

Контрольні запитання

1. Чому Солона вважають основоположником афінської демократії?
2. Чи всі в Афінській державі були задоволені реформами Солона?
3. На які верстви спирався у своїх реформах Пісістрат?
4. У чому полягала сутність «остракізму»?
5. Чому Афіни часів Перікла називали «школою Греції», а період його правління – «золотим»?

Тема 5. Пелопоннеська війна та її наслідки для Афін та Спарти

План

1. Причини та привід Пелопоннеської війни.
2. Початок Пелопоннеської війни: Архідамова війна.
3. Сицилійська експедиція та Декелейська війна.
4. «Тиранія тридцяти» і наслідки Пелопоннеської війни для Стародавньої Греції.

Методичні рекомендації

Мета заняття полягає у з'ясуванні причин, приводу, характеру й основних етапів Пелопоннеської війни, а також її наслідків для подальшого розвитку Греції.

Пелопоннеська війна відіграла важливу роль в історії Стародавньої Греції. Слід звернути увагу на те, що в історіографії можна зустріти розбіжності у трактуванні її окремих подій та пов'язаних з ними проблем.

Готуючись до відповіді на **перше питання**, перш ніж висвітлити безпосередні причини війни, треба схарактеризувати два різні за своїм устроєм та соціально-політичною орієнтацією військово-політичні блоки грецьких полісів – Афінський та Пелопоннеський союзи. Потрібно проаналізувати економічні та соціально-політичні причини розбіжностей між Афінами та Спартою з її союзниками, визначити роль Персії у загостренні конфлікту, висвітлити події, які стали безпосереднім поштовхом до розв'язання війни.

Відповідаючи на **друге питання**, слід з'ясувати військовий потенціал кожної зі сторін, проаналізувати їх стратегію і тактику, основні події Архідамової війни й звернути увагу на умови Нікіївого миру.

Готуючись до відповіді на **третє питання**, необхідно визначити причини порушення мирного договору, з'ясувати причини Сицилійської експедиції та роль в ній Алківіада, а також проаналізувати хід Декелейської війни.

Відповідаючи на **четверте питання**, потрібно з'ясувати причини встановлення і характер «тиранії тридцяти», схарактеризувати наслідки війни для обох сторін-учасниць, з'ясувати, чому аграрна Спарта фактично перемогла розвинені Афіни. Необхідно відзначити, до яких змін у Греції призвела Пелопоннеська війна, яким чином вона вплинула на розвиток кризи полісної системи.

Джерела

Плутарх. Сравнительные жизнеописания: В 2-х томах / Плутарх. – М.: Наука, 1994. – Т. I. – 704 с.

Фукидид. История / Фукидид. – Л.: Наука, 1981. – 544 с.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. II. – 324 с.

Література

Арский Ф. Н. Перикл / Ф. Н. Арский. – М.: Молодая гвардия, 1971. – 224 с.

Гордеев В. Н. Мегарская политика Афин накануне и в первые годы Пелопоннесской войны / В. Н. Гордеев // Вестник древней истории. – 1962. – № 2. – С. 74 – 88.

Строгецкий В. М. Античная традиция о причинах Пелопоннесской войны и отношение к ней в современной западноевропейской историографии / В. М. Строгецкий // Вестник древней истории. – 1984. – № 4. – С. 114 – 124.

Строгецкий В. М. Афины и Спарта. Борьба за гегемонию в Греции в V в. до н. э. (478 – 431 рр.) / В. М. Строгецкий. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2008. – 291 с.

Суриков И. Е. Античная Греция. Политики в контексте эпохи. Время расцвета демократии / И. Е. Суриков. – М.: Наука, 2008. – 383 с.

Суриков И. Е. Античная Греция. Политики в контексте эпохи. Година междоусобиц / И. Е. Суриков. – М.: Университет Дмитрия Пожарского, 2011. – 319 с.

Суриков И. Е. Солнце Эллады: История афинской демократии / И. Е. Суриков. – СПб.: Факультет филологии и искусств Санкт-Петербургского государственного университета, 2008. – 360 с.

Ткаченко В. В. Лекції з історії розвитку державно-правових відносин у давньогрецькій і давньоримській цивілізаціях: навчальний посібник / В. В. Ткаченко. – К.: Міжрегіональна академія управління персоналом, 2005. – 384 с.

Тексти джерел

З праці Фукідіда «Історія Пелопоннеської війни» про її передумови, причини та привід *(Фукідід. «Історія Пелопоннеської війни», I, 23, 24 – 31, 44, 45, 55)*

Фукідід (близько 460 – 395 рр. до н. е.) – давньогрецький історик, автор незавершеної «Історії Пелопоннеської війни», в якій ідеться про події з 431 до 411 рр. до н. е.

Серед попередніх подій, до Пелопоннеської війни, найважливішою була Мідійська війна, але і вона швидко розв'язалась двома битвами на морі й двома на суходолі. Навпроти, нинішня війна тривала дуже довго, і в ході її сама Еллада відчула такі біди, яких ніколи не знала раніше за такий же час. Ніколи не було захоплено і зруйновано стільки міст – чи то варварами, чи то воюючими сторонами (деяким після завоювання довелося навіть відчути ще й зміну населення); ніколи ще не було стільки вигнань і кровопролиття (як у ході військових дій, так і внаслідок внутрішніх чвар). Те, що раніше було відомо лише за переказами, а у дійсності не завжди підтверджувалося, тепер виявлялося звичайною справою: страшні землетруси одночасно поширилися на більшу частину країни, сонячні затемнення стали відбуватися частіше, потім виникла посуха (у деяких областях навіть голод) і, нарешті, розпочалася жахлива моровиця, яка погубили значну частину населення Афін. І всі ці біди спіткали Елладу разом з нинішньою війною.

Переклад здійснено за виданням: Фукидид. История / Фукидид. – Л.: Наука, 1981. – С. 14.

... Почали війну афіняни і пелопоннесці порушенням тридцятилітнього миру, що був укладений між ними після підкорення Евбеї [1]. Щоб у майбутньому хто-небудь не став дошукуватися, звідки виникла у еллінів така війна, я спочатку розповім про чвари і причини [2], внаслідок яких мир був порушений. Істинний привід, хоч на словах і найбільш прихований, полягає, на мою думку, в тому, що афіняни своїм посиленням стали викликати побоювання у лакедемонян і тим змусили їх почати війну.

Що ж до тих причин, про які з обох сторін говорили відкрито і які призвели до порушення миру і виникнення війни, то вони полягали ось у чому.

Є в Іонійській затоці [3], праворуч від входу в неї місто Епідамн [4]. В околицях його живуть варвари тавлантії іллірійського племені. Місто заснували керкірці, а вождем колонії був... коринфянин, з потомків Геракла, за стародавнім звичаєм запрошений з метрополії [5]. Серед колоністів були також деякі коринфяни і всі інші дорійці. З бігом часу епідамнці посилились, і місто стало багатолюдним… Перед самим початком цієї війни демократія Епідамна вигнала олігархів з міста, а вони, разом з варварами, почали з суші і з моря грабувати жителів, що лишилися в місті. Епідамнці, що лишилися в місті, бувши в скрутному становищі, відрядили послів у Керкіру [6], як у свою метрополію, з проханням не лишити їх без уваги в їх тяжкому становищі, примирити з вигнанцями і покласти край війні з варварами. Ось чого просили посли, що розмістилися, як благаючі, в храмі Гери. Проте керкірці не зглянулися на їх благання, і відпустили послів ні з чим. Почувши, що від Керкіри не буде їм ніякого порятунку, епідамнці не могли собі дати ради з становищем, що утворилося. Тому вони відправили в Дельфи послів спитати у бога: чи не передати їм своє місто коринфянам, як засновникам колонії, і чи не спробувати дістати від них яку-небудь допомогу. Бог дав послам відповідь: передати місто коринфянам і визнавати їх зверхність. У згоді з пророченням епідамнці прибули в Коринф, передали колонію коринфянам... Вони просили не допускати їх до загибелі, а захистити їх...

...Коринфяни з радістю взялися відправляти допоміжне військо

в Епідамн, пропонували їхати туди колоністами всім бажаючим і послали гарнізон з ампракіотів [7], левкадців [8] і власних громадян... Тоді керкірці на сорока кораблях пішли на Епідамн, маючи при собі вигнанців [9], яких вони хотіли знов оселити на батьківщині, і взявши з собою іллірійців. Блокувавши місто, вони оголосили, що всі бажаючі епідамняни і чужоземці, які перебувають в Епідамні, можуть безпечно вийти, погрожуючи, в противному разі, вчинити з ними як з ворогами. Через те що епідамнці не послухали їх, керкірці почали облогу міста (лежало воно на перешийку). Коли послані з Епідамна прибули в Коринф із звісткою про облогу, коринфяни почали споряджати військо і разом з тим через глашатаїв пропонували всім бажаючим їхати в Епідамн для проживання на рівних і однакових умовах з колишніми жителями і новими колоністами... Коринфяни просили також мегарців супроводити з своїм флотом колоністів на той випадок, коли б керкірці надумали затримати їх на морі. Мегарці виявили готовність відплисти разом з ними. …

Коли керкірці довідались про ці приготування, то разом з лакедемонськими і сікіонськими послами, яких вони взяли з собою, прибули в Коринф з вимогою відкликати назад з Епідамна і гарнізон і колоністів, як таких, що не мають ніякого відношення до Епідамна. А коли коринфяни мають на Епідамн якісь претензії, то вони готові стати перед судом пелопоннеських держав, вибраних за обопільною згодою: за ким суд визнає колонію, ті й будуть нею володіти. Вони виявляли також бажання подати справу на розв'язання Дельфійському оракулові, аби не доводити до війни. В противному разі, говорили керкірці, оскільки коринфяни діють насильством, і вони будуть змушені шукати собі допомоги у союзників, небажаних для коринфян, здебільшого не у тих, яких мають тепер [10]. Коринфяни не приставали ні на одну з цих пропозицій; а коли кораблі їх були озброєні і союзники прибули, вони спочатку послали глашатая до керкірців з оголошенням війни, потім вийшли в море на сімдесятьох кораблях з двома тисячами гоплітів і попливли до Епідамна з наміром почати воєнні дії проти керкірців... тоді і керкірці вирушили проти них у відкрите море, вишикувались в бойовий порядок і дали бій. Рішучу перемогу здобули керкірці...

керкірці стали господарями всього тамошнього моря...

...Роздратовані війною з керкірцями, коринфяни на протязі цілого року після битви, і навіть в наступному році, споруджували кораблі й готувалися до великої морської експедиції, причому флот вони збирали з Пелопоннесу, а гребців наймали з усієї Еллади. Почувши, що корінфяни готуються до війни, керкірці злякалися, і через те що вони не були в союзі ні з ким з еллінів і не вписались в число союзників ні афінських, ні лакедемонських, то вирішили ввернутися до афінян і вступити в їх союз або зробити спробу знайти у них яку-небудь допомогу. Дізнавшись про це, коринфяни з свого боку відправили послів в Афіни, побоюючись, як би приєднання афінського флоту до керкірського не перешкодило їм скінчити війну так, як вони хотіли...

...Вислухавши обидві сторони, афіняни двічі скликали народні збори... і вирішили не укладати з керкірцями такого союзу, в силу якого у них були б спільні вороги і друзі (адже коли б керкірці вимагали від афінян іти разом з ними на Коринф, то афіняни порушили б свій договір з пелопоннесцями), а вступити з ними в оборонний союз з умовою надавати взаємну допомогу в разі нападу кого-небудь на Керкіру або Афіни, або на їх союзників. Війна з пелопоннесцями, на думку афінян, була неминуча в усякому разі, і через те вони не хотіли уступати Керкіру, що мала такий значний флот, коринфянам...

Такі були міркування афінян, на підставі яких вони прийняли керкірців у свій союз... Афіняни послали на допомогу керкірцям десять кораблів...

Саме таким чином Керкіра вийшла щасливо з війни з коринфянами.

---

[1] У 446 – 445 рр. до н. е. афіняни придушили повстання союзних міст на о. Евбеї, яке підтримували спартанці. Після цього відбулись переговори між Афінами і Спартою, що закінчилися укладенням миру між обома державами в 445 р. до н. е. на тридцять років.

[2] Фукідід слово «привід» вживає в значенні «причина» і, навпаки, слово «причина» вживає в значенні «привід».

[3] Іонійська затока – мається на увазі Адріатичне море.

[4] Епідамн – грецька колонія в районі сучасного албанського міста Дуррес.

[5] Метрополією о. Керкіри було місто Коринф. Місто, що заснувало колонію, по відношенню до неї називалося метрополією, тобто «містом-матір'ю».

[6] о. Керкіра – сучасний острів Корфу, на північному сході Іонічного моря.

[7] Ампракіоти – жителі міста Ампракії в південному Епірі.

[8] Левкадці – жителі острова Левкади поблизу західного узбережжя Середньої Греції.

[9] Вигнанці з Епідамна були олігархами. Отже, натоді при владі на о. Керкіра також були олігархи.

[10] Тобто не у пелопоннесців, а у афінян.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. ІІ. – С. 163 – 165.

З праці Фукідіда «Історія Пелопоннеської війни» про конфлікт між Афінами та Коринфом через Потідею *(Фукідід. «Історія Пелопоннеської війни, Кн.1, 56 – 67)*

56. Безпосередньо після цього ще й інші події стали подальшим приводом до війни афінян з пелопоннесцями. Коринфяни шукали можливості помститися афінянам, і їхні ворожі наміри не залишилися таємницею для афінян. Тому афіняни наказали Потідеї [1], колонії коринфян на перешийку Паллени (одному з союзних міст-данників), знести міські стіни на південній стороні, зверненій до Паллени, видати заручників, вислати епідеміургів (уповноважених, яких щорічно відправляли туди з Коринфу) і на майбутнє їх не приймати. Афіняни побоювалися, аби жителі Потідеї, підбурювані Пердиккою і коринфянами, не повстали проти них і не схиляли до відпадіння всі інші фракійські міста [2].

57. На ці заходи проти Потідеї афіняни наважилися відразу ж після морської битви у Керкіри. Адже коринфяни вже тоді були явними ворогами афінян, а їхній колишній друг і союзник Пердикка, син Александра, цар Македонії, ще раніше посварився з ними за

те, що вони уклали союз з його ворогами – братом Філіппом і Дердою[3]. Стривожений цим Пердикка повсюди почав вести перемови: він відправив послів у Лакедемон підбурювати пелопоннесців до війни з афінянами; намагався залучити на свій бік коринфян, щоб підготувати відпадіння Потідеї. Пердикка спонукав також халкідян і боттієїв[4] на фракійському узбережжі повстати проти афінян, сподіваючись, що разом з цими своїми сусідами йому буде легше вести війну з афінянами. Дізнавшись про ці підступи Пердикки, афіняни, щоб запобігти відпадінню міст, надіслали у Македонію 30 кораблів і 1000 гоплітів під керівництвом Архестрата, сина Лікамеда, і десяти[5] інших воєначальників, яким було наказано взяти у Потідеї заручників, змусити зрити міський мур і пільнувати за сусідніми містами, щоби ті не повстали.

58. Потідейці ж відправили послів до афінян, намагаючись підбурити їх відмовитися від замислених ворожих заходів. Разом з коринфянами вони звернулися також і у Лакедомон, з тим щоб про всякий випадок заручитися підтримкою звідти. В Афінах після довгих перемовин їм не вдалося добитися успіху, і кораблі афінян, які відпливали до Македонії, були спрямовані й проти Потідеї. У Лакедемоні ж влада завірила потідійців, що у випадку нападу афінян на Потідею лакедемоняни вторгнуться в Аттику. Тоді-то потідейці вирішили, що прийшов час за таких сприятливих обставин разом з халкидянами і боттієями (які заради цього пов'язали себе з ними клятвеним союзом) відокремитись від Афін. Пердикка ж переконав халкидян залишити і зруйнувати свої приморські міста і переселитися подалі вглиб країни – в Олінф – і перетворити це місто у неприступну фортецю. Цар віддав навіть у користування цим переселенцям (на час війни з афінянами) ділянку своєї землі в Мігдонії на озері Больба. Халкидяни зруйнували свої міста і, переселившись вглиб країни, почали готуватися до війни.

59. Між тим 30 афінських кораблів, прибувши на фракійське узбережжя, виявили, що Потідея й інші міста вже відокремились від Афін. Воєначальники, однак, не вважали за можливе з наявними силами одночасно вести війну з Пердиккою і повсталими містами. Тому вони повернули проти Македонії (для чого їх

першочергово й відправили). Висадившись там, вони розпочали військові дії разом з Філіппом і братами Дерди[6], які зі своїми загонами вторглися у Македонію з глибини країни.

60. Тепер, після відпадіння Потідеї, у той момент, коли аттична ескадра з'явилася у македонських водах, коринфяни злякалися за долю міста. Вбачаючи в цьому небезпеку і для самих себе, вони відправили на допомогу загін своїх добровольців і найманців з інших пелопоннеських міст, усього 1600 гоплітів і 400 легкоозброєних воїнів. На чолі їх поставили Арістея, сина Адиманта[7] (він був старим другом потідейців, і з відчуття дружби до нього зібралася добровольцями більшість коринфських воїнів). Через 40 днів після відпадіння Потідеї вони прибули до берегів Фракії.

61. Незабаром прийшла і до афінян звістка про відпадіння міст. І коли афіняни дізналися, що військо Арістея вже близько, то надіслали проти повсталих 2000 гоплітів з афінських громадян і 40 кораблів під керівництвом Каллія, сина Калліада, і чотирьох інших воєначальників. По прибуттю у Македонію афіняни застали там свій перший загін у 1000 чоловік, який тільки що захопив Ферму і тепер тримав в облозі Підну[8]. Тоді ті, які щойно прибули, приєдналися до тих, хто тримав Підну в облозі, але незабаром їм довелося укласти домовленість і навіть вимушений союз з Пердиккою: їх змусило до цього становище у Потідеї і прибуття Арістея. Тому афіняни пішли з Македонії, досягли потім Береї і далі Стрепси. Звідси, після невдалої спроби оволодіти містом, загін суходолом вирушив на Потідею. Військо афінян складалося з 3000 афінських гоплітів, великої кількості союзників і 600 македонських вершників на чолі з Філіппом і Павсанієм[9]; у той же час ескадра з 70 кораблів плила вздовж узбережжя. Короткими маршами на третій день афіняни прибули в Гігон[10], де і розбили табір.

62. Між тим потідейці та пелопоннеський загін Арістея в очікуванні афінян розташувалися табором перед містом[11] на перешийку зі сторони Олінфа і облаштували там ринок. Начальником усієї піхоти союзники обрали Арістея, а кіннота – Пердикку, який знову зрадив афінянам і тепер допомагав потідейцям, передавши управління царством Іолаю[12]. Задум Арістея полягав у тому, щоб

очікувати зі своїм загоном афінян на перешийку; халкидяни ж з рештою союзників за перешийком, і 2000 вершників Пердикки повинні були залишатися в Олінфі й, у випадку нападу афінян на Арістея, напасти на них з тилу і таким чином зажати ворога у лещата. Каллій же, афінський воєначальник, разом зі своїми командирами, вислав проти Олінфа македонських вершників і невеликий загін союзників для прикриття від можливого нападу, а сам, виступивши з табора, пішов на Потідею. Коли афіняни досягли перешийка і побачили ворогів у бойовій готовності, то вони, у свою чергу, вишукувалися у бойовий порядок, і незабаром почалася битва. Крило пелопоннесців під командою Арістея (де стояли коринфяни й інші добірні загони) погнало ворогів і довго переслідувало їх. Решта ж війська потидейців і пелопоннесців була розбита афінянами і втекла під захист міських стін Потідеї.

63. Повернувшись після переслідування ворогів, Арістей побачив, що решта його війська розбита. Спочатку він вагався, вирішуючи, куди йому йти, щоби уникнути небезпеки – до Олінфу або до Потідеї. Потім Арістей усе ж прийняв рішення, зімкнувши якомога тісніше свій загін, швидким маршем пробитися у Потідею. Йому дійсно вдалося добратися до міста вздовж молу через море під обстрілом супротивника і з труднощами, але все ж без великих втрат врятувати основну частину загону. Загін олінфян, який ішов на допомогу у Потідею (Потідея знаходиться на віддаленні від Олінфа стадій на 60 і видна звідти), встиг пройти лише невелику відстань, коли бій вже розпочався і сигнальні значки були підняті. Македонські ж вершники вишукувалися у бойовому порядку, щоби завадити просуванню. Але коли перемога почала швидко схилятися на бік афінян, і сигнальні значки опустилися, олінфяни повернулися до міста, а македоняни – назад до афінян, так що кіннота з обох сторін не брала участі у битві. Після битви афіняни звели трофей і, влаштувавши перемір'я, дозволили потідейцям поховати полеглих воїнів. У потідейців та їхніх союзників полягло не менше 300 осіб, втрати ж афінян склали 150 громадян, серед яких був і стратег Каллій.

64. Після битви афіняни відразу ж побудували другу стіну нав-

проти міської стіни з північної сторони, зверненої до перешийку, і поставили охорону. Сторона ж, звернена до Паллени, залишилася неукріпленою. Афіняни вважали, що у них недостатньо сил для того, щоби охороняти перешийок і одночасно, переправившись до Паллени, будувати стіну: при такому розподілі сил вони побоювалися несподіваної атаки потідейців та їхніх союзників. Коли в Афінах дізналися, що сторона, звернена до Паллени, не обнесена стіною, то відправили 1600 гоплітів на чолі з Форміоном, сином Асопія. Прибувши до Паллени, Форміон повів свій загін зі сторони Афттія [13] на Потідею; повільно просуваючись, він спустошував місцевість. Не зустрівши опору, він побудував стіну на стороні Паллени навпроти міської стіни Потідеї. Таким чином, афіняни тепер усіма силами взяли місто в облогу з обох сторін на суходолі, а з моря одночасно його блокувала афінська ескадра.

65. Таким чином, місто було тепер цілковито відрізане, і у Арістея вже не залишалося надії на порятунок, якщо тільки з Пелопоннеса або звідкілясь ще не прийде несподівана допомога. Тому Арістей запропонував усім (крім 500 чоловік) залишити місто на кораблях при першому сприятливому вітрі, щоби тим, хто залишиться у місті на більший строк, вистачило запасів продовольства. Сам же він визвався залишитися у місті. Однак ця пропозиція не знайшла згоди у потідейців. Тоді Арістей (бажаючи забезпечити все необхідне у такому становищі й підготувати найкращим чином зовнішню допомогу) сам відплив, не помічений афінською вартою. За час свого перебування на Халкідіці Арістей взяв участь разом з халкідянами у походах і, між іншим, завдав поразки жителям Серміли [14], влаштувавши засідку біля їхнього міста, і багатьох з них перебив. У Пелопоннесі він вів таємні перемови, всіляко намагаючись отримати допомогу. Між тим Форміон, встановивши блокаду Потідеї, зі своїми 1600 гоплітами прийнявся спустошувати Халкідіку і Боттику і навіть захопив декілька міст.

66. Це стало другим мотивом ворожнечі між афінянами і пелопоннесцями. Коринфяни не могли пробачити афінянам облогу Потідеї, їхньої колонії, і коринфян та пелопоннесців, які там знаходилися. Афіняни ж були ображені на те, що пелопоннесці схилили

до повстання їхнє союзне місто-данник і навіть відкрито билися проти них, допомагаючи потідейцям. Однак справжня війна ще не розпочалася, і перемір'я поки що тривало, адже коринфяни доти діяли на свій страх і ризик [15].

67. Тепер, однак, блокада Потідеї не давала спокою коринфянам, і не лише тому, що у місті знаходились їхні люди, але й від того, що вони побоювалися за долю самого міста. Отже, відразу ж після початку облоги коринфяни стали запрошувати союзників на збори в Лакедемон і, прибувши туди, обрушилися на афінян як на порушників договору, які не рахуються з правами Пелопоннеса. Егінці через страх перед афінянами не наважилися відкрито відправити послів на збори, але потайки разом з коринфянами ще завзятіше підбурювали до війни, жаліючись на втрату своєї незалежності всупереч договору. Лакедемоняни також запросили своїх союзників і всіх, хто жалівся на утиски з боку афінян. Скликавши звичайні народні збори, вони запропонували усім бажаючим висловлювати свої скарги. Тоді союзники почали один за одним виступати з обвинуваченнями, особливо мегарці. Поруч з багатьма іншими претензіями основна скарга мегарців [16] полягала у тому, що, всупереч договору, їх позбавляють доступу у гавані Афінської держави і на ринок Аттики.

---

[1] Потідея – коринфська колонія на перешийку півострова у Фракії; після Саламінської битви (480 р. до н. е.) приєдналася до Афінського морського союзу.

[2] Маються на увазі «міста на фракійському узбережжі».

[3] Дерда – племінник Александра I, двоюрідний брат Пердикки.

[4] Боттієї – жили у північно-західній частині Халкідіки.

[5] Інша версія – чотирьох.

[6] Можливо, Дерда вже помер.

[7] Адимант – коринфський воєначальник.

[8] Ферма, як і Підна, не належала до Афінського морського союзу.

[9] Павсаній – можливо, син або брат Дерди.

[10] Гігон – маленьке містечко біля Потідеї.

[11] Тобто, перед Потідеєю.

[12] Іолай – один з членів царського дому Македонії.

[13] Афттій – місто на східному узбережжі півострова.

[14] Серміла – місто між Мекиберною і Галепсом, що повстало проти Афін у 432 р. до н. е.

[15] Тобто, без згоди інших союзних держав.

[16] Мегарці особливо потерпали від так званої «мегарської псефізми» (декрета) Перікла, що забороняла їм торгувати на усіх ринках Афінського союзу.

Переклад здійснено за виданням: Фукидид. История / Фукидид. – Л.: Наука, 1981. – С. 27 – 31.

З промови Ісократа про початок Пелопоннеської війни
(Ісократ. «Панафінейська промова (XII), 158)

158. … А самі, позаздривши одне одному у доблесті, вступили у війну і суперництво між собою; і тільки тоді припинили вони цю згубну для них і для всіх еллінів боротьбу, коли їх спільний ворог [1] отримав можливість наразити на крайню небезпеку Афіни силами лакедемонян [2] і, у свою чергу, Спарту – силами афінян [3].

---

[1] Перси

[2] Йдеться про допомогу перського царя Спарті під час Пелопоннесської війни.

[3] Йдеться про битву біля Кніду у 394 р.

Переклад здійснено за виданням: Исократ. Речи. Письма; Малые аттические ораторы. Речи / [изд. подготовил Э. Д. Фролов]. – М.: Ладомир, 2013. – С. 257.

З праці Фукідіда «Історія Пелопоннеської війни» про стан фінансів і збройних сил Афін
(Фукідід. «Історія Пелопоннеської війни», II, 13)

… Перікл умовляв афінян зберегти бадьорість, посилаючись на те, що звичайно держава дістає на рік 600 талантів данини від со-

юзників, не рахуючи інших доходів, та на акрополі ще зберігалося в той час карбованої монети 6 000 талантів – найбільша сума цих грошей доходила до 9 700 талантів... Крім того, говорив Перікл, є некарбоване золото і срібло, присвячене приватними особами і державою, весь той священний посуд, яким користуються в процесіях і на змаганнях, здобич від персів і т. ін., не менше як на 500 талантів. Він додав до цього ще значні грошові суми з інших святилищ, якими афіняни теж можуть скористатися, так само як і золотим облаченням самої Афіни... Статуя має на собі ваги 40 талантів чистого золота, і все це можна зняти.

... Але, вживши це золото на врятування держави, треба буде, додавав Перікл, повернути його в неменшій кількості. Так Перікл будив мужність афінян, перелічуючи багатства. Далі він нагадав, що у них є тринадцять тисяч гоплітів [1], не рахуючи розміщених в гарнізонах і тих шістнадцяти тисяч воїнів, які поставлені були вздовж стіни. Така була кількість воїнів, що охороняли місто спочатку, коли чинив вторгнення ворог; вона складалася з громадян найстарішого і наймолодшого віку, а також з тих метеків [2], які служили в гоплітах... Далі Перікл вказав на те, що є тисяча двісті чоловік кінноти разом з кінними стрільцями, тисяча шістсот стрільців і триста придатних до плавання трієр [3].

Такі, нітрохи не менші, багатства були у афінян взагалі і зокрема в той час, коли мало бути перше вторгнення пелопоннесців і афіняни починали війну…

---

[1] Гопліти – важко озброєні воїни-піхотинці.

[2] Метеки – жителі грецьких міст, які переселилися до Афін і не мали там громадянських прав.

[3] Трієра – військовий корабель з трьома рядами весел

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. ІІ. – С. 165 – 166.

З праці Фукідіда «Історія Пелопоннеської війни» про напад на м. Платеї

(Фукідід. «Історія Пелопоннеської війни», Кн. ІІ, 2 – 4, 7 – 8)

2. … На шістнадцятий місяць після битви при Потідеї, на початку весни загін озброєних ліванців чисельністю дещо більшою 300 чоловік під орудою беотархів [1] Піфангела, сина Філіда, і Діємпора, сина Онеторида, на початку нічного сну вдерлися до беотійського міста Платеї, союзного з Афінами. Закликали ж ліванців і відкрили їм міську браму громадяни Платеї Навклід і його прихильники, прагнучи винищити своїх політичних супротивників серед громадян, щоб захопити місто і віддати його під владу ліванців. … Розуміючи, що справа йде до війни, фіванці вирішили вже у мирний час, до явного початку війни захопити Платею, свого давнього ворога. Їм легко вдалося проникнути в місто, скориставшись відсутністю охорони. Зайнявши ринкову площу, фіванці, замість того, щоб увірватися до помешкань ворогів (як цього хотіли ті люди, які закликали їх до міста), вони вирішили звернутися з мирними пропозиціями, розраховуючи схилити громадян Платеї до полюбовної згоди. …

3. … Однак, переконавшись під час перемов, що фіванці не настільки багаточисленні, платейці розсудили, що легко зможуть подолати їх сміливим нападом. Адже більшість платейців не бажала відділитися від афінян. Тому вони вирішили напасти на фіванців. …

4. Коли фіванці зрозуміли, що їх перехитрили, то, зімкнувши ряди, почали відбивати напади ворога зусібіч. Двічі або тричі їм вдалося відбити ворожий натиск. Коли ж у сум'ятті, яке піднялося, не тільки озброєні платейці продовжували тіснити їх, але навіть жінки і раби почали з криком і галасом кидати їм на голови з дахів каміння і черепицю, та, до того ж, усю ніч безперервно лив сильний дощ, фіванці з остраху кинулися врозсип тікати по місту. Більшість їх, однак, не зуміла у темряві відшукати у брудних закутках вихід з міста (адже це діялося наприкінці місяця у новолуння) і не змогла вислизнути від своїх переслідувачів, які добре

знали кожну вулицю. …

7. Платейська справа була, звісно, явним порушенням мирного договору, і афіняни почали готуватися до війни. Лакедемоняни з союзниками також почали приготування до війни, причому обидві сторони мали намір відправити посольства до перського царя і тих варварських племен, від яких можна було очікувати допомоги. Крім того, і ті, й інші шукали союзників серед незалежних міст, що знаходилися поза сферою їхнього впливу. Лакедемоняни наказали дружнім їм містам Італії та Сицилії виставити на додаток до вже наявних в Пелопоннесі кораблів двісті кораблів, у відповідності з розмірами кожного міста. Лакедемоняни збиралися довести загальну кількість кораблів Пелопоннеського флоту до 500. Міста повинні були мати напоготові певну суму грошей і нічого не чинити до завершення усіх приготувань, але також допускати у свої гавані окремі афінські кораблі. Афіняни ж здійснювали огляд наявних сил своїх союзників і відправляли послів передусім в області за Пелопоннесом: в Керкіру, Кефалленію, Акарнанію і Закінф [2]. Афіняни розуміли, що забезпечивши собі дружбу з цими містами, вони зможуть подолати пелопоннесців, оточивши їх зусібіч.

8. І ті, й інші зосередили усі помисли на війні, не замислюючись про дрібниці. І це природно: адже усі люди, розпочинаючи нову справу, беруться за неї з найбільшою завзятістю. До того ж, як у Пелопоннесі, так і в Афінах тоді багато молоді, яка з недосвідченості, ще не знаючи, що таке війна, поривалася до бою. А решта Еллади напружено чекала на майбутню сутичку двох наймогутніших міст. … Громадська думка у переважній більшості міст схилялася на бік лакедемонян (між іншим, тому що вони оголосили себе визволителями Еллади). Усі – окремі люди чи міста – по можливості словом чи ділом намагалися їм допомогти. … Таким чином, більшість еллінів була налаштована проти афінян: одні бажали позбутися їхнього панування, інші побоювались його.

[1] Беотархи – вищі посадові особи Беотійського союзу, які командували союзним ополченням.

[2] Керкіра, більша частина Акарнанії і Закінф вже на початку війни належали дл Афінського союзу, а Кефілленія приєдналася до нього дещо пізніше.

Переклад здійснено за виданням: Фукидид. История / Фукидид. – Л.: Наука, 1981. – С. 65 – 66, 68

З праці Фукідіда «Історія Пелопоннеської війни» про її початок
(Фукідід. «Історія Пелопоннеської війни», II, 9 – 10, 14, 17, 21 – 22, 23, 23, 25)

... Одна і друга держави починали її з такими союзниками. В союзі з лакедемонянами були всі пелопоннесці, що живуть по сей бік Істму [1], крім аргосців [2] і ахейців [3], які були в дружніх відносинах з обома сторонами. З ахейців тільки пелленяни воювали разом з лакедемонянами з самого початку, а всі інші лише згодом. За межами Пелопоннесу в союзі з ними були мегарці [4], беотійці, локри, фокейці, ампракіоти, левкадці [5], анакторійці [6]. З них доставляли флот корінфяни, мегарці, сікіонці, пелленяни, елейці, ампракіоти і левкадці, кінноту – беотійці, фокейці і локри, піхоту – інші держави. Такий був союз лакедемонян. В союзі з афінянами були хіосці, лесбосці [7], платейці [8], мессенці [9] в Навпакті, більшість акарнанців [10], керкірці, закінфяни [11] та інші держави, що були зобов'язані платити данину [12] і належали до різних народностей: приморська частина Карії, суміжні з карійцями дорійці, Іонія, Геллеспонт, Фракійське узбережжя, всі Кікладські острови, що лежать на схід між Пелопоннесом і Крітом, крім Мелоса і Фери. З них кораблі доставляли хіосці, лесбосці і керкірці, всі інші – сухопутне військо і гроші. Такі були союзники обох сторін і така була їх бойова підготовка.

Лакедемоняни одразу ж після платейських подій [13] розіслали наказ містам Пелопоннесу і союзникам поза його межами озброювати війська і заготовляти все необхідне для далекого походу, бо вони мають намір вторгнутися в Аттіку...

Афіняни... почали переселяти з полів до міста жінок та дітей і перевозити рухоме майно, яким користувалися в господарстві,

знищували навіть дерев'яні частини самих жител; дрібну худобу і в'ючних тварин вони переправили на Евбею та інші суміжні острови. Тяжко було афінянам рушати з місця, бо більшість їх звикла постійно жити на своїх полях...

Коли вони прибули в Афіни, то приміщень там знайшлося тільки для небагатьох; дехто знайшов притулок у друзів чи родичів. А більшість афінян оселилась на міських пустирях, в усіх святилищах богів і героїв, крім розташованих на акрополі і Елевсінія [14], а також деяких інших, міцно замкнених святилищ. Під тиском теперішньої нужди заселили навіть так званий Пеларгік, що лежав попід самим акрополем і був незаселений через закляття; заселяти його заборонялось і такими кінцевими словами Піфійського оракула: «Краще Пеларгікові бути необробленим». Мені здається, слова оракула справдилися в розумінні протилежному тому, як гадали, а саме: нещастя впали на місто не внаслідок протизаконного заселення місцевості, а сама потреба в заселенні Пеларгіка виникла через війну; не називаючи війни, оракул угадав наперед, що це місце ніколи не буде заселене за щасливих обставин. Багато влаштувалось в кріпосних баштах і взагалі, де і як могли: місто не могло вмістити в собі всіх, що зібралися; згодом вони зайняли навіть довгі стіни, поділивши їх між собою, і більшу частину Пірея. В той же час афіняни почали готуватися до війни, збирали союзників і споряджали сто кораблів для нападу на Пелопоннес з моря. Так готувались афіняни...

Коли афіняни побачили вороже військо біля Ахарн [15], на відстані шістдесяти стадіїв від міста, вони не могли далі стримувати себе: земля їх спустошувалась у них перед очима, чого молодші ще не бачили, та й старші бачили тільки під час перських воєн. Те видовище, як і слід було чекати, викликало жах; всі, особливо молодь, вирішили, що не можна далі терпіти і що треба іти на ворога. На сходках точилися великі суперечки: одні вимагали походу, дехто з інших не погоджувався на нього. Віщуни виголошували всілякі пророкування, до яких кожний жадібно прислухався. Ахарнці розуміли, що вони становлять дуже значну частину афінян і, через те що спустошувалась їх земля, найбільше наполягали на виступі

з міста. Збудження охопило все місто; громадяни обурювалися проти Перікла, не згадували ніяких його попередніх умовлянь, а всі картали його за те, що, будучи стратегом, він не веде їх в битву, і вважали його винним у всьому тому, що їм доводилось терпіти. Перікл, помічаючи, з одного боку, невдоволення громадян існуючим станом справ і відсутність у них розсудливості, з другого – вірячи в правильність свого рішення не переходити в наступ, не скликав народних зборів і не влаштовував взагалі ніяких нарад, побоюючись, як би громадяни на зборах не зробили помилки, діючи швидше під впливом роздратування, а не за велінням розуму. В той же час Перікл охороняв місто і головним чином, по можливості, підтримував у ньому спокій. Проте він раз у раз висилав кінноту, щоб перешкоджати летучим ворожим загонам окремо від усього війська нападати на близькі до міста поля і розоряти їх... 23. ..Пелопоннесці були ще в Аттіці, коли афіняни послали у води Пелопоннесу сто кораблів... Тимчасом пелопоннесці, пробувши в Аттіці стільки часу, наскільки вистачило у них запасів, відступили назад...

Афіняни на ста кораблях разом з керкірцями, що прибули на п'ятдесяти кораблях їм на допомогу, і з деякими іншими з тамошніх союзників крейсирували у водах Пелопоннесу, розоряли різні місцевості...

---

[1] Істм – Коринфський перешийок, який з'єднує Пелопоннес з Середньою Грецією.

[2] Аргосці – жителі Аргоса.

[3] Ахейці – жителі північної частини Пелопоннесу.

[4] Мегарці та інші племена – жителі різних районів середньої Греції.

[6] Левкадці – жителі острова Левкади, що поблизу західного узбережжя Середньої Греції.

[6] Анакторійці – жителі мису Анакторій на західному узбережжі середньої Греції.

[7] Хіосці і лесбосці – жителі островів Хіосу і Лесбосу в північно-східній частині Середземного моря.

[8] Платейці – жителі міста Платеї в Беотії.

[9] Мессенці – колишні ілоти, які після поразки в третій Мессенській війні знайшли притулок в Навпакті під захистом Афін.

[10] Атрнанці – жителі Акарнанії, області на заході середньої Греції.

[11] Закінфяни – жителі о. Закінф, що поблизу західного узбережжя середньої Греції.

[12] Держави, що були зобов'язані платити данину, тобто члени Афінського морського союзу, які платили афінянам форос.

[13] Платейські події – невдалий напад фіванців, союзників Спарти, на союзне з Афінами місто Платеї.

[14] Елевсіній – храм в Афінах, неподалік від Акрополя.

[15] Ахарни – найбільший з демів, відомий своєю родючістю.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. ІІ. – С. 166 – 168.

З праці Фукідіда «Історія Пелопоннеської війни» про епідемію чуми в Афінах *(Фукідід. «Історія Пелопоннеської війни», II, 47, 48, 52, 53, 59, 65)*

Такої лютої чуми і такої смертності людей, скільки пригадую, не було ще ніде. Справа в тому, що лікарі були безсилі спочатку вони лікували, не знаючи характеру хвороби, і найчастіше вмирали самі, чим більше входили в стосунки з хворими; та й взагалі всяка людська уміліть була безсила проти хвороби. Хоч скільки люди молилися в храмах, скільки зверталися до оракулів і тому подібних засобів, все було на марне; нарешті, пригнічені лихом люди покинули і це. Як кажуть, з самого початку хвороба з'явилась в Ефіопії, що за Єгиптом, потім вона спустилась в Єгипет і Лівію і охопила більшу частину володінь перського царя. …На Афіни хвороба обрушилась несподівано і насамперед вразила жителів Пірея, через що афіняни і говорили, ніби пелопоннесці отруїли там цистерни; водопроводів у Піреї ще не було. Згодом хвороба охопила і верхнє місто, і люди почали вмирати вже в далеко

більшому числі... На довершення цього лиха, афіняни терпіли ще від скупчення в місті народу з полів, особливо чужинців. Домів нестaвало, і жили вони літом в душних хатинах, а тому і вмирали в цілковитому безладді; вмираючі лежали один на одному, як трупи, або лазили напівмертві по вулицях і коло всіх джерел, змучені спрагою. Святині, де оселились в наметах чужинці, повні були трупів, бо люди вмирали тут же. Хвороба надто лютувала, і люди, не знаючи, що з ними буде, перестали поважати і божеські і людські установлення. …Людей нітрохи не стримував ні страх перед богами, ні людські закони, бо вони бачили, що всі гинуть однаково, і тому вважали неістотним, чи будуть вони шанувати богів, чи не будуть; з другого боку, ніхто не мав надії дожити до того часу, коли буде по суду покараний за свої злочини.

…У афінян змінився настрій. З одного боку, вони почали дорікати Періклові за те, що він умовив їх воювати і що через нього вони зазнали нещасть; з другого – вони готові були укласти мир з лакедемонянами і послали до них кілька послів, але нічого не досягли. Почуваючи себе безпорадними в усіх відношеннях, афіняни почали нападати на Перікла. …Загальне роздратування громадян проти Перікла пройшло тільки тоді, коли вони оштрафували його грошовою пенею. Проте скоро після того – як звичайно робить юрба – вони знов обрали його стратегом, довірили йому всі державні справи: кожний був уже менш чутливий до особистого горя, а для нужд загальнодержавних Перікл вважався найдорогоціннішою людиною... Війну він пережив всього на два роки і шість місяців...

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. ІІ. – С. 168 – 169.

З праці Фукідіда «Історія Пелопоннеської війни» про розправу афінян з повсталим містом Мітіленою на о. Лесбос

(Фукідід. «Історія Пелопоннеської війни», III, 36, 49 – 50)

...Відносно мітіленців афіняни почали радитися. В гніві вони вирішили стратити не тільки тих мітіленців, які були в Афінах, а всіх, що дійшли дозрілого віку, а дітей і жінок обернути в рабство. Вони ставили мітіленцям в провину як повстання взагалі, так особливо те, що вони повстали, не бувши підвладні афінянам, подібно до інших союзників. В дуже великій мірі викликали обурення афінян і пелопоннеські кораблі, які, щоб подати допомогу мітіленцям, зважились проникнути в Іонію [1]; це показувало, що повстання задумане серйозно. Отже, афіняни відправили трієру до Пахета [2] з повідомленням про прийняте рішення і з наказом швидше покінчити з мітіленцями. Проте наступного дня афіняни почали трохи роздумувати і приходити до переконання, що рішення погубити все місто, а не тільки винних, – суворе і жорстоке. Мітіленські посли в Афінах і співчуваючі їм афіняни помітили цю зміну і постарались умовити урядових осіб [3] знов поставити справу на обговорення. Тим легше вдалося їм це, що і самі урядові особи ясно бачили бажання більшості громадян дати їм змогу обговорити справу знов. Негайно були скликані народні збори, на яких різні люди висловлювали різні думки. Виступив і син Клеєнета, Клеон [4], той самий, який провів попереднє рішення про страту всіх мітіленців. Це був взагалі найзухваліший з громадян; в той час він користувався величезним довір'ям народу...

...Афіняни перейшли до обміну думками; при відкритому балотуванні за обидві пропозиції висловилось майже однакове число голосів, але все ж гору взяла пропозиція Діодота [5]. Відразу ж з усією поспішністю афіняни відправили другу трієру для того, щоб раніше послана трієра не випередила її і щоб до її прибуття населення міста не було винищене: перша трієра вийшла майже за добу перед другою. Через те що мітіленські посли забезпечили корабель вином і ячмінним хлібом і обіцяли щедро нагородити

гребців, якщо вони випередять першу трієру, то афіняни пливли з таким запалом, що на ходу їли хліб, замішаний на вині та олії, і в той час як одні по черзі спали, другі гребли. На щастя, противного вітру не було зовсім, і перший корабель, що йшов на незвичайне діло, плив не поспішаючи, тоді як другий поспішав, як сказано. Перший корабель випередив другий настільки, що Пахет прочитав постанову і збирався вже виконати її, як слідом за тим пристав до берега другий корабель і не допустив винищення мітіленців. Так Мітілена ледве уникла небезпеки.

Інших громадян, тих, що були відіслані Пахетом, як найбільш винних у повстанні, афіняни, на пропозицію Клеона, стратили (їх було трохи більше тисячі чоловік). Стіни Мітілени були зруйновані, кораблі відібрані. Згодом афіняни не наклали форосу на лесбосців, а утворили з їх земель, крім мефімнейської, три тисячі наділів; з них триста відділили і присвятили богам, а на інші відправили з-поміж своїх громадян клерухів за жеребом. Лесбосці самі обробляли свою землю і повинні були виплачувати грішми клерухам щороку за кожний наділ по дві міни. Афіняни відібрали також і всі невеликі міста на материку [6], які були під владою мітіленців; ці міста пізніше були підвладні афінянам. Такі були події на Лесбосі.

---

[1] Іонія – частина Малоазійського узбережжя Егейського моря і прибережні острови.

[2] Пахет – стратег, який придушив повстання мітіленців.

[3] Стратегів або пританів, чергових голів ради 500 і народних зборів.

[4] Клеон – син Клеєнета або Клеоніма, багатий, але не знатний афінянин, власник шкіряної майстерні. Стратег, який очолив після смерті Перікла численну групу прихильників активного ведення війни проти Спарти. Фукідід, прихильник поміркованої демократії і особистий ворог Клеона, називає його «найзухвалішим з громадян», але не може не визнати, що він мав великий авторитет серед афінських громадян.

[5] Діодот – син Євкрата, афінський громадянин, прихильник ласкавого ставлення до мітіленців; він здійснив своє право заявити про це в афінських народних зборах.

[6] На материку – мається на увазі західне узбережжя Малої Азії.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. ІІ. – С. 169 – 171.

З праці Фукідіда «Історія Пелопоннеської війни» про розправу спартанців з жителями захопленого міста Платеї *(Фукідід. «Історія Пелопоннеської війни», ІІІ, 52, 68)*

...Платейці, не маючи більше харчових припасів і будучи неспроможні далі витримувати облогу [1], здалися пелопоннесцям при таких обставинах. Пелопоннесці штурмували платейське укріплення, і платейці не мали сили його захистити. Лакедемонський начальник, зрозумівши безсилля платейців, не хотів здобувати місто силою. Це йому наказано було з Лакедемона для того, щоб Платеї, жителі яких здавалися добровільно, не були повернені афінянам в тому разі, якщо пелепоннесці укладуть з ними мир і дійдуть згоди відносно повернення всіх місцевостей, якими під час війни заволоділа кожна сторона. Лакедемонський начальник звернувся до платейців через глашатая з такою пропозицією: якщо вони бажають добровільно передати місто лакедемонянам і взяти їх за суддів, то будуть покарані тільки винні і не інакше, як по суду. Так об'явив глашатай. Платейці були тоді в стані крайнього безсилля і тому здали місто. На протязі кількох днів, поки з Лакедемона не прибули судді в числі п'яти чоловік, пелопоннесці годували платейців. Коли судді прибули, проти платейців не було виставлено ніякого обвинувачення; їх викликали тільки в суд... Почали виводити платейців кожного окремо і задавали йому питання: чи зробили платейці які-небудь послуги у війні лакедемонянам та їх союзникам. Якщо платейці давали негативну відповідь, лакедемоняни відводили їх убік і вбивали, причому винятку не робили ні для кого. Так стратили вони не менш як двісті платейців і двадцять п'ять афінян, що були разом з ними в облозі, а жінок обернули в

рабство. Саме місто лакедемоняни віддали для проживання, приблизно на рік, мегарським громадянам, які були вигнані з Мегар внаслідок міжусобиці [2], а також всім уцілілим платейцям, які були на їхньому боці. Пізніше вони зрівняли все місто з землею... Такий був кінець Платей на дев'яносто третьому році з того часу, як вони вступили в союз з афінянами.

---

[1] Спартанці тримали Платеї в облозі з 429 по 427 р. до н. е.

[2] Мегарські олігархи, вигнані з Мегар близько 427 р. до н. е.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. ІІ. – С. 171 – 172.

З праці Фукідіда «Історія Пелопоннеської війни» про соціальні заворушення на острові Керкірі *(Фукідід. «Історія Пелопоннеської війни», ІІІ, 72 – 74, 81 – 82)*

(В 426 р. до н. е.) керкірці, які мали в своїх руках владу, після того як прибула до них корінфська трієра і лакедемонські посли, напали на демократів і в битві здобули перемогу над ними. Коли настала ніч, демократи втекли на акрополь і високі частини міста, зібралися там і укріпились, зайнявши також Гіллейську гавань. Противники захопили міський майдан, поблизу якого вони здебільшого жили самі, а також гавань, суміжну з майданом і материком. Наступного дня були невеликі сутички, і обидві сторони посилали навколишні поля вісників, закликаючи на свій бік рабів і обіцяючи їм волю. Більшість рабів приєдналась до демократів, а до противників їх прийшло на допомогу вісімсот чоловік з материка. Коли минув один день, битва знов почалася, і перемога дісталась демократам завдяки тому, що вони займали більш укріплені позиції і мали кількісну перевагу. Їм відважно допомагали і жінки, кидаючи черепиці з дахів і витримуючи бойовий шум із стійкістю, невластивою їх статі. Пізнього вечора олігархи кинулись тікати.

Вони боялися, що демократи швидким натиском заволодіють корабельною верф'ю і переб'ють їх; тому олігархи спалили свої будинки, що були навколо майдану, і наймані гуртожитки, щоб захистити себе від нападаючих, причому не шкодували ні своїх, ні чужих жител. Знищено було вогнем безліч купецьких товарів, і загибель загрожувала цілому місту, коли б піднявся вітер і погнав огонь в його бік. По закінченні битви обидві сторони залишались спокійними і провели ніч на сторожових постах …Керкірці дали наказ своїм озброєним кораблям плисти... в обхід Гіллейської гавані... Поки ці кораблі були в дорозі, керкірці убивали всякого з ворогів, кого тільки захоплювали, а також виводили на сушу і умертвляли всіх тих, кого умовили вступити на корабель. Потім вони увійшли в святилище Гери, умовили близько п'ятдесяти чоловік, що перебували там, благаючи захисту, скоритися перед судом і всіх їх засудили до смертної кари. Тоді більшість благаючих захисту, які не піддалися умовлянням, бачачи, що діється, почали вбивати один одного тут же в святилищі. Деякі повісились на деревах, інші позбавляли себе життя, хто як міг. На протязі семи днів, поки залишався Єврімедонт (афінський стратег, посланий з флотом на допомогу керкірським демократам) з шістдесятьма кораблями, керкірці убивали з числа співгромадян всіх, хто здавався їм ворогом, обвинувачуючи їх в співучасті з тими, хто хотів повалити демократію; а втім, дехто впав жертвою особистої ворожнечі, інші були вбиті боржниками заради грошей, що їх вони були винні. Взагалі смерть панувала в усіх видах. Батько убивав сина, тих, хто молився, відривали від святинь і убивали біля них, інші були замуровані в святилищі Діоніса і там загинули.

…До такої запеклості дійшли міжусобні чвари. Вони здалися тим жахливішими, що проявились вперше. Дійсно, пізніше вся Еллада, можна сказати, зазнала потрясінь, бо скрізь були чвари між партією демократичною і олігархічною, причому представники першої закликали афінян, представники другої – лакедемонян. В мирний час ці партії не мали б ні приводу, ні відповідних даних закликати тих або других; навпаки, під час війни залучення союзників полегшувалось для обох ворогуючих сторін, як тільки одна

або друга з них хотіла вчинити який-небудь державний переворот з метою тим самим завдати шкоди ворогам і здобути вигоду для себе. І внаслідок усобиць безліч таких бід впало на державу, бід, які бувають і будуть завжди, поки людська природа лишиться тією ж.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. II. – С. 172 – 173.

З праці Фукідіда «Історія Пелопоннеської війни» про здобуття афінянами Пілоса й острова Сфактерії *(Фукідід. «Історія Пелопоннеської війни», IV, 2 – 6, 8 – 9, 13 – 16, 30 – 34, 41)*

...Навесні (425 р. до н. е.), коли хліб ще не дозрів, пелопоннесці та їх союзники вторглися в Аттіку під начальством царя лакедемонян Агіса, сина Архідама [1], і, закріпившись там, почали спустошувати поля. Тимчасом афіняни відправили в Сицилію сорок кораблів... під командою... стратегів Єврімедонта і Софокла... Їм наказано було, пливучи мимо Керкіри, подбати також про долю керкірців, що перебували в місті... Щодо Демосфена [2]... то афіняни… дозволили, коли він хоче, використати згадані сорок кораблів для воєнних операцій в пелопоннеських водах.

Коли афіняни підійшли на кораблях до берегів Лаконіки і дізналися, що пелопоннеські кораблі вже коло Керкіри, Єврімедонт і Софокл стали поспішати туди. А Демосфен умовляв їх пристати насамперед до Пілоса... [3] Демосфенові цей пункт здавався кращим від усякого іншого, бо при ньому була гавань; мессенці [4] віддавна тут тубільці і говорять однією мовою з лакедемонянами, а тому, маючи Пілос опорною базою, могли б завдавати їм величезної шкоди і разом з тим надійно охороняти місцевість для афінян… Афіняни протягом шести днів укріпили місцевість з боку суші, а також, де це було найпотрібнішим, і в інших частинах; для захисту місцевості вони залишили Демосфена з п'ятьма кораблями, а самі з більшістю кораблів поспішно вирушили до Керкіри і Сицилії.

…Пелопоннесці, що перебували в Аттіці, дізнавши звістку про здобуття Пілоса, поспішно вирушили назад. Лакедемоняни і цар їх Агіс розуміли, що пілоська справа близько їх стосується... Лакедемоняни оголосили по всьому Пелопоннесу наказ іти якнайскоріше до Пілоса і послали за своїми шістдесятьма кораблями, що стояли коло Керкіри. Ці кораблі були перетягнуті через Левкадський перешийок [5] і, не помічені аттічними суднами, що були коло Закінфу [6], прибули до Пілоса. На той час прийшло вже й сухопутне військо. Коли пелопоннесці були ще в дорозі до Пілоса, Демосфен поспішив послати таємно два кораблі до Євримедонта і до афінян, які були коло Закінфу, із звісткою про те, що сталося, і з вимогою прибути до нього, бо Пілосові загрожує небезпека. Згідно з цією вимогою, флот поспішно відплив... Чекаючи аттічних кораблів, що йшли на підмогу від Закінфу, лакедемоняни збиралися, в разі коли їм не вдасться раніше здобути Пілос, замкнути входи в гавань, щоб афіняни не могли ввійти в неї для стоянки. Річ в тому, що перед гаванню, поблизу неї, лежить острів Сфактерія, який захищає гавань і звужує входи в неї; з одного боку [7], з боку афінського укріплення і Пілоса, він залишає прохід для двох кораблів, з другого [8], з боку материка, – для восьми – дев'яти. Весь острів був дуже багатий на ліс, через незаселеність був непрохідний і в довжину мав близько п'ятнадцяти стадіїв. Лакедемоняни розраховували замкнути входи в гавань, поставивши впритул кораблі, звернені носами вперед. На острів вони, побоюючись, що ворог почне звідти воєнні дії проти них, переправили гоплітів, а інше військо вишикували вздовж берега...

Помічаючи, що лакедемоняни збираються почати наступ з моря і з суші, Демосфен з свого боку став теж готуватися. ...Тимчасом прибули афінські кораблі від Закінфу в числі п'ятдесяти...

Наступного дня афіняни приготувались до морського бою і вийшли в море. Проте лакедемоняни не виходили і не замкнули входів у гавань, хоч і думали це зробити, а спокійно озброювали свої кораблі на березі і готувалися до морської битви в просторій гавані на випадок, якби хто з афінян увійшов до неї. ...Зрозумівши це, афіняни ринули на ворога обома проходами, напали на лакедемонські кораблі, що були вже у відкритому морі, повернуті носами вперед, і більшу їх частину примусили тікати; переслідуючи ворога на близькій відстані, вони пошкодили багато його кораблів, п'ять захопили, в тому числі один з людьми; інші кораблі, що врятувалися на сушу, вони почали атакувати. Кілька кораблів було пробито ще в той час, коли вони озброювались і не відчалили від берега; кілька порожніх кораблів, воїни яких втекли, афіняни потягли, за собою на буксирі. Велика скорбота огорнула лакедемонян, коли вони це побачили, бо їх воїни були відрізані на острові.

…Коли в Спарту прийшла звістка про те, що сталося коло Пілоса, спартанці, зважаючи на те, що їх спіткало тяжке лихо, ухвалили, щоб до табору вирушили вищі урядові особи і, розглянувши справу на місці, прийняли там же рішення, яке визнають потрібним. Коли ці урядові особи побачили, що неможливо подати допомогу спартанцям, вони не хотіли наражати їх на небезпеку або вмерти голодною смертю, або стати здобиччю кількісно переважаючого їх ворога; тому вони вирішили вступити відносно Пілоса в договір з афінськими стратегами, якщо вони погодяться, відправити в Афіни посольство з пропозицією укласти угоду і спробувати якомога швидше звільнити своїх громадян. …Афінські стратеги прийняли, цю пропозицію...

Клеон, попередивши Демосфена через вісника про те, що він з'явиться, прибув до Пілоса з тим військом, яке для себе викликав. Вожді з'єднались і насамперед послали глашатая з пропозицією, чи не захочуть лакедемоняни... здатися афінянам... Коли пелопоннесці відхилили цю пропозицію, афіняни один день почекали, а наступної ночі... висадились на острів з двох боків... в числі майже восьмисот гоплітів... На світанку висадилось більш як з сімдесяти кораблів і все інше військо... Було тут вісімсот стрільців, не менше число пелтастів [9], мессенці, що прибули на допомогу... Ці війська, вишикувані Демосфеном, розташувались загонами по двісті і більше чоловік,… зайняли найвищі пункти, щоб поставити ворога, оточеного з усіх боків, в якнайгірше становище... Афінські гоплі-ти стояли з фронту, а з флангів і з тилу – легка озброєні війська. Тому лакедемоняни не мали змоги вступити в бій з гоплітами і

використати свою досвідченість: їм перешкоджали в цьому легко озброєні, що обстрілювали їх з обох боків, в той час як афінські гопліти трималися спокійно і не переходили в наступ. Там, де легко озброєні, нападаючи, підходили дуже близько, лакедемоняни примушували їх тікати; але завдяки своєму легкому озброєнню афіняни поверталися і знову вступали вбій. До того ж, їм легко було бігти швидше, ніж лакедемонянам, тому що місцевість була незручна, раніше не заселена і тому важка для переходів; по таких місцях лакедемоняни, будучи у важкому озброєнні, не могли переслідувати ворога. Отже, недовгий час відбувалися між воюючими невеликі сутички. Але оскільки лакедемоняни не могли з колишньою швидкістю поспівати туди, де вони зазнавали нападу, то легко озброєні загони помітили, що ворог обороняється вже не з такою швидкістю. Легко озброєні, побачивши ворога, були дуже підбадьорені тим, що їх самих було далеко більше; до того ж, вони звикли тепер не вважати лакедемонян такими страшними, якими вони здавались їм раніше, в той момент, коли військо висаджувалось в пригніченому настрої від думки, що вони мають іти на лакедемонян, бо не зазнали на перших порах того, чого чекали. Перейнявшись презирством до лакедемонян, легко озброєні загони всією масою з криком кинулись на них, метали каміння, стріли й дротики – все, що у кого було в руках. Навальний з криками напад навів паніку на людей, незвичних до такого роду битви. До того ж, від недавно згорілого лісу піднімалась вгору густа хмара попелу, і важко було щось бачити перед собою, коли сила-силенна людей метала стріли й каміння, разом з якими летіла зола. Тепер лакедемоняни опинилися в скрутному становищі: від стріл не захищали їх повстяні панцирі, об які ламались кинуті дротики [10], і лакедемоняни зовсім не знали, що їм робити, не маючи змоги щось бачити перед собою, не чуючи за все голоснішими криками ворога команди своїх начальників. Небезпека загрожувала звідусіль, і вони втратили вже надію якось відвернути загибель...

Коли доставили полонених, афіняни вирішили тримати їх під вартою в кайданах до якої-небудь угоди відносно них. А якщо пелопоннесці до того часу вторгнуться в Аттіку, афіняни вирішили вивести їх з ув'язнення і перебити. В Пілосі вони поставили гарнізон, а мессенці з Навпакта послали туди, як у рідну землю (Пілос колись належав Мессенії), найбільш підхожих людей, які, розмовляючи однією мовою з жителями Лаконіки, почали грабувати її і завдавали їй дуже багато шкоди... і оскільки до того ж ілоти почали перебігати в Пілос, вони, побоюючись якогось дальшого перевороту у власній країні, були в тривозі. Хоч лакедемонянам бажано було приховувати її перед афінянами, все ж вони посилали до них послів і намагались повернути собі Пілос і своїх воїнів. Але афіняни збільшували свої вимоги і послів, що приходили до них багато раз, відсилали ні з чим.

---

[1] Агіс I (426 – 397 рр. до н. е.)

[2] Демосфен – афінський стратег. У 425 р. до н. е. він оволодів островом Сфактерією і захопив гарнізон спартанців, а у 413 р. був узятий у полон і страчений в Сіракузах після невдалого для Афін походу в Сицилію.

[3] Пілос – гавань на західному узбережжі Пелопоннесу; сучасна назва – Наварін.

[4] Мессенці, тобто ілоти.

[5] На півночі о. Левкади.

[6] Острів Закінф лежить поблизу західного узбережжя середньої Греції.

[7] Північного.

[8] Південного.

[9] Пелтасти – у цей час воїни з короткими списами, довгими мечами і легкими круглими щитами (пелтай), від яких і дістав назву цей рід війська; займали середнє становище між важко озброєними гоплітами і легко озброєними стрільцями.

[10] Дротик – невеликий спис для метання рукою.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. II. – С. 173 – 177.

З праці Фукідіда «Історія Пелопоннеської війни» про розправу спартанців з ілотами після втрати Пілоса
(Фукідід. «Історія Пелопоннеської війни», IV, 80)

Афіняни тіснили Пелопоннес, а найбільше землю лакедемонян; лакедемоняни сподівались, що афіняни найшвидше залишать Пелопоннес, коли будуть тривожити їх з свого боку і пошлють військо до союзників їх, тим більше що союзники виявили готовність утримувати військо лакедемонян і закликали їх з метою самим відокремитися від афінян. Крім того, лакедемонянам бажано було мати привід відіслати частину ілотів, щоб вони не задумали, в зв'язку з станом справ внаслідок втрати Пілоса, якого-небудь перевороту. Налякані грубістю і численністю ілотів, вони придумали ось що (завжди у лакедемонян більшість їх заходів спрямована була на захист від ілотів): вони оголосили, щоб виділені були всі ті ілоти, які заявляють претензію на те, що вони зробили лакедемонянам найбільші послуги у військовій справі, нібито з метою дати їм волю. Цим лакедемоняни випробовували ілотів, гадаючи, що з них всі, хто вважав себе найбільш достойним звільнення, скоріше можуть зважитися виступити проти них. Так було виділено в першу чергу близько двох тисяч чоловік. З вінками на головах, начебто вже звільнені, ілоти ці обходили храми, але скоро після того зникли, і ніхто не знав, який кінець спіткав кожного з них. …

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. II. – С. 177.

З праці Фукідіда «Історія Пелопоннеської війни» про Нікіїв мир [1]
(Фукідід. «Історія Пелопоннеської війни», V, 18, 22 – 23, 35)

… Договір уклали афіняни і лакедемоняни з своїми союзниками на таких умовах і принесли клятви від кожної держави. Щодо спільних святинь, то всякому бажаючому можна, за заповітами

батьків, приносити жертви, запитувати оракулів, відправляти феорії [2] сушею і морем безпечно. Святині і храмові Аполлона в Дельфах і дельфійцям, їм самим і їхній землі, бути незалежними [3], вільними від податків, вирішувати справи власним судом за заповітами батьків. Договорові існувати п'ятдесят років між афінянами і союзниками афінян і лакедемонянами з союзниками лакедемонян без підступів і шкоди на суші і на морі. Хай не дозволено буде лакедемонянам та їх союзникам братися до зброї з метою заподіювати шкоду афінянам з їх союзниками, ні афінянам та їх союзникам, щоб заподіювати шкоду лакедемонянам з їх союзниками будь-якими способами. Коли між договірними сторонами виникне якась суперечка, вони повинні вирішувати її судом і клятвами за умовами, які будуть прийняті. Лакедемоняни та їх союзники повинні повернути афінянам Амфіполь [4]... Афіняни повинні повернути лакедемонянам Коріфасій [5] і ряд інших міст і всіх лакедемонських громадян, що перебувають в афінській темниці [6] або ув'язнені в якій-небудь іншій частині афінських володінь... Союзники (члени Пелопоннеського союзу) не скорились лакедемонянам, і тому останні... вирішили одні укласти союз з афінянами...

За час перебування афінських послів в Лакедемоні, лакедемоняни, після переговорів, дійшли згоди з ними і уклали такий, підтверджений клятвами, союз:

«На таких умовах афіняни і лакедемоняни будуть союзниками на протязі п'ятдесяти років: коли хто-небудь піде ворогом на землю лакедемонян і чинитиме зло лакедемонянам, афіняни зобов'язуються допомагати лакедемонянам всіляким способом в міру сил і можливості. Якщо, спустошивши країну, ворог відійде, місто його вважається ворожим для лакедемонян і для афінян, зазнає кари від тих і других, і мир з ним укладається обома державами разом. Цього слід додержувати справедливо, старанно, без обману. Коли хто-небудь піде ворогом на землю афінян і чинитиме зло афінянам, лакедемоняни зобов'язуються допомагати афінянам всіляким способом в міру сил і можливості. Якщо, спустошивши країну, ворог відійде, місто його вважається ворожим для лакедемонян і для афінян, зазнає кари від тих і других, і мир

з ним укладається обома державами разом. Цього слід додержувати справедливо, старанно, без обману. Якщо повстануть раби, афіняни зобов'язуються допомагати лакедемонянам всіма силами в міру можливості. Ці зобов'язання підтверджують з обох сторін клятвами ті самі особи, які клятвено підтверджували і другий договір. Поновлюється договір щорічно, для чого лакедемоняни прибувають в Афіни на Діонісії [7], а афіняни – в Лакедемон на Гіакінфії [8], Ті і другі ставлять стели, одну – в Лакедемоні у Аполлона в Аміклеоні [9], другу в Афінах на акрополі у Афіни. Якщо лакедемоняни і афіняни вирішать додати до союзного договору або вилучити з нього що-небудь, обом дозволяється це у згоді з клятвою»…

Лакедемонянам, за жеребом, треба було першим повернути Амфіполь; але вони не повертали ні його, ні інших пунктів, а також не примушували прийняти мирний договір ні фракійських союзників, ні беотійців і корінфян, хоч весь час запевняли, що, в разі відмови цих народів, вони спільно з афінянами примусять їх до того силою. Без писаної умови вони призначили строки, після закінчення яких ті, хто не ввійшов у договір, повинні вважатися ворогами лакедемонян і афінян. Помічаючи, що нічого цього на ділі не виконується, афіняни почали підозрівати, що лакедемоняни нітрохи не думають про додержання справедливості, а тому, незважаючи на вимоги їх, не повертали Пілоса...

[1] Нікій – афінський стратег, багатий афінський рабовласник. Після смерті Перікла став на чолі поміркованих демократів, які об'єдналися з рештками афінської аристократії. Він відомий своєю боротьбою з Клеоном і радикальними демократами, що представляли інтереси дрібних рабовласників міста. Був прихильником миру із Спартою, бо війна розоряла аттічних землевласників, яких він представляв. Після поразки афінської армії, яку він очолював в Сицилії, потрапив у полон і був страчений у Сіракузах у 413 р. до н. е.

[2] Феорія – святкове посольство в місця грецьких святинь.

[3] Від фокідян.

[4] Амфіполь – місто на фракійському узбережжі поблизу півострова Халкідіки в районі золотих копалень. Важливий торговий і стратегічний пункт

афінян на півночі Егейського моря. Був здобутий спартанцями під проводом Брасіда наприкінці 424 р. до н. е. Цією перемогою спартанці компенсували втрату Пілоса після відмови афінян укласти мир. У битві під Амфіполем були вбиті Брасід і командувач афінян Клеон – найбільш активні прихильники продовження війни.

[5] Коріфасій – так по-лаконському називався Пілос.

[6] Маються на увазі спартанські гопліти, що були в полоні на Сфактерії.

[7] Діонісії – свята на честь Діоніса. У шостому місяці – посейдеоні (грудень) святкувалися сільські діонісії, у дев'ятому місяці – лафеболіоні (квітень) святкувалися великі міські діонісії. Перше свято – осіннє, на честь збирання винограду, друге – весняне, на честь перемоги весни над зимою. У договорі згадується друге свято, одне з найважливіших в Афінах.

[8] Гіакінфії – свято на честь Гіакінфа, або Гіацінта, улюбленця Аполлона, убитого з ревнощів Зефіром – західним вітром. Найважливіше спартанське свято. Святкувалося в місяці гекатомбеоні (липні).

[9] Аміклеон або Амікл – стародавнє спартанське місто за 3,5 км від Спарти, з найважливішим в Лаконії святилищем Аполлона.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. II. – С. 177 – 179.

З праці Фукідіда «Історія Пелопоннеської війни» про початок Сицилійської експедиції і процес у справі поваленя герм [1]

(Фукідід. «Історія Пелопоннеської війни», V, 43, VI, 1, 15, 26 – 29, 53, 60 – 61)

...Внаслідок... розбрату між лакедемонянами і афінянами ті особи в Афінах, які з свого боку бажали порушення мирного договору, відразу ж почали діяти наполегливо. Серед них був син Клінія, Алківіад [2], літами ще молода в той час людина, як вважалося б це в усякій іншій державі, але він, завдяки славним предкам, мав великий авторитет.

...Афіняни збиралися... вирушити в Сицилію і, коли можна, під-

корити її. Більша частина афінян не мала уявлення ні про величину цього острова, ні про число його жителів...

...Більшість афінян, які виступали з промовами, вимагала походу і залишення в силі прийнятого рішення; проте деякі і заперечували. Найзавзятіше умовляв виступати в похід Алківіад, син Клінія, насамперед щоб суперечити Нікію, бо він взагалі розходився з ним в політичних поглядах, а також і через те, що Нікій висловився про нього з докором, головним же чином внаслідок того, що він добивався звання стратега і сподівався при цьому захопити Сицилію і Карфаген, і водночас, в разі удачі, поправити свої фінансові справи і здобути собі славу. Річ в тому, що, маючи престиж серед співгромадян Алківіад в утримуванні коней і в інших своїх витратах заходив далі, ніж дозволяли йому достатки...

...Почались приготування до походу, посилали гінців до союзників і провадили набір дома. Держава тільки що оправилась після хвороби і безперервної війни; кількість дорослого населення зросла, і, завдяки перемир'ю, нагромадились гроші, чим полегшувались всі приготування. Отже, афіняни готувались до походу [3]...

В цей час у величезної більшості кам'яних герм, що були в Афінах і за місцевим звичаєм стояли у великому числі перед дверима приватних домів і в святинях, за одну ніч пошкоджені були обличчя. Винних не знав ніхто, але їх розшукували і за рахунок держави призначили великі нагороди за показання. Крім того, афіняни постановили, що кожний бажаючий, чи то городянин, чужоземець чи раб, коли йому відомий якийсь інший випадок кощунства, може доносити про це безбоязно. Подія ця здавалася тим важливішою, що в ній вбачали знамення відносно походу і разом з тим змову, спрямовану до державного перевороту і до повалення демократії. Кілька метеків [4] і слуг, які не дали ніяких показань в справі герм, проте заявили, що раніше молоді люди жартома, в стані сп'яніння, пошкодили інші статуї, що, крім того, в деяких домах справляються містерії [5] з метою наруги над ними. Алківіада називали в числі обвинувачених в тому і в другому. Ці чутки були підхоплені людьми, яким Алківіад дуже заважав, перешкоджаючи їм твердо стати на чолі демосу. Вони сподівалися, в разі коли б їм

удалося вигнати Алківіада, зайняти перше місце в державі; тому вони роздували всю цю подію і кричали, що і справа з містеріями і пошкодження герм спрямовані до повалення демократії, що все це вчинено не без участі Алківіада. На підтвердження цього люди додавали, що взагалі в усій своїй поведінці Алківіад виявляє невідповідну демократії зневагу до звичаїв. Алківіад тоді ж почав захищатися проти цих обвинувачень і висловив готовність вирішити судом, чи винен він у чомусь подібному, ще до виступу в похід (приготування до походу були вже закінчені). Коли, говорив Алківіад, він учинив щось подібне, він прийме кару, а в разі виправдання залишиться воєначальником. Алківіад заклинав афінян не довіряти наклепам про нього в його відсутності, краще стратити його зараз же, якщо він винний; благорозумніше буде, вказував Алківіад, не посилати його на чолі величезного війська [6] під тягарем такої вини до розгляду справи. Проте вороги Алківіада боялися, що коли процес почнеться тепер же, військо буде на боці Алківіада і народ поставиться до нього м'яко, щадитиме його за те, що завдяки йому аргосці і частина мантінейців [7] брали участь в поході. Через те вони всіляко намагалися відтягти процес і виставляли інших ораторів доводити, що Алківіад повинен відплисти тепер і не затримувати походу, а після повернення його додому призначено буде певний строк для розгляду справи. Вороги Алківіада бажали звести на нього більш тяжкі обвинувачення, що їх вони сподівались легше зібрати, коли його не буде, а потім уже викликати його і віддати до суду. Було вирішено, що Алківіад повинен відплисти... Афіняни після відплиття війська вели далі розслідування злочину в справі містерій і герм; не перевіряючи показань доносників і через підозріливість все беручи на віру, вони хапали і заковували в кайдани цілком бездоганних громадян за показаннями людей порочних. Їм здавалося кориснішим розслідувати справу і виявити винних, ніж, зважаючи на порочність доносника, припинити суворе слідство і тим дати змогу втекти кари людині винній, хоч би вона і мала незаплямовану репутацію... Афінський народ був обурений, ставився з підозрінням до тих, хто звернув на себе обвинувачення в справі містерій, і вирішив,

що все це вчинили змовники з метою встановити олігархію або тиранію. Внаслідок такого збудження народу багато визначних громадян сиділо вже в тюрмі, і справі не видно було кінця; навпаки, з кожним днем озлоблення народу посилювалось, і число арештованих все зростало. Тоді один з ув'язнених, якого вважали найбільш винним, з намови когось із товаришів по ув'язненню, зробив признання, правдиве чи неправдиве, невідомо; припущення робили і в ту і в другу сторону, але як тоді, так і пізніше ніхто не міг сказати нічого певного про винуватців злочину. Отже, один з ув'язнених умовив другого признатися, кажучи, що, хоч він і не винен, але своїм признанням здобуде собі безкарність і врятує себе, а державу звільнить від пануючої в ній підозріливості: некараним признанням він врятується вірніше, ніж затятістю і судовим процесом. Той і показав у справі про герми на себе і на інших. Народ з радістю вхопився за це показання, яке вважав достовірним, тим більше що раніш його лякала думка: а що як йому не вдасться викрити змовників проти демократії. Викривач і з ним всі інші, на кого не було вказано обвинувачення, були відразу ж звільнені, а над обвинуваченими народ вчинив судовий розгляд, причому всі схоплені були страчені, а ті, хто утік, були засуджені на смерть, і до того ж голови їх оцінені. Чи заслужено зазнали кари потерпілі, лишилося невідомим, але всій державі за тодішніх обставин це принесло очевидну користь [8].

Щодо Алківіада, то внаслідок намови ворогів, які нападали на нього ще перед походом, афіняни були дуже незадоволені ним. Коли справа про герми здалася їм з'ясованою, тоді, звичайно, вони стали вважати ще більш імовірним, що і кощунство над містеріями, в якому Алківіад був запідозрений, вчинене ним з тих же мотивів, внаслідок змови проти демократії. До того ж сталося так, що в той час, коли афіняни були збентежені всім цим, невелике лакедемонське військо, для якихось стосунків з беотійцями, підійшло до Істму. Афіняни вирішили, що військо лакедемонян з'явилось внаслідок підступів Алківіада і за угодою з ним, а не заради беотійців, і гадали, що держава була б віддана ворогові, якби завчасно не були, на підставі доносів, арештовані підозрілі люди. Одну ніч афіняни

провели навіть озброєні в храмі Тесея, що на акрополі. В той же час друзі Алківіада в Аргосі були запідозрені в тому, що вони хочуть повалити демократію, і афіняни внаслідок цього видали тоді аргівському народові на страту тих заложників аргосців, які були поселені на островах [9]. Таким чином, все викликало підозріння проти Алківіада. Афіняни хотіли віддати його до суду і стратити; саме з цією метою вони і послали в Сицилію корабель «Саламінію» за ним та іншими особами, названими в доносі. В наказі говорилось, що Алківіад повинен іти за посланими, щоб захистити себе від обвинувачень; арештовувати його афіняни не звеліли, щоб не робити сенсації ні серед свого війська в Сицилії, ні серед ворогів; а головне було те, що вони бажали вдержати на місці мантінейців і аргосців, яких, на їх думку, саме Алківіад умовив взяти участь у поході. Алківіад та інші громадяни, запідозрені разом з ним, відпливли з Сицилії на його власному кораблі слідом за «Саламінією», начебто направляючись в Афіни. Проте коли вони були в області Фурій [10], вони відмовилися йти за «Саламінією», покинули свій корабель і десь сховалися: при злісних обвинуваченнях, на них зведених, вони побоялись стати перед судом.

Афіняни з «Саламінії» якийсь час шукали Алківіада та його супутників, але, не знайшовши їх ніде, відпливли додому. Відтоді Алківіад став уже вигнанцем і скоро переправився на судні з Фурій в Пелопоннес. Афіняни заочно засудили на смерть його і його супутників.

---

[1] Герма – зображення бога Гермеса, покровителя мандрівників, у вигляді великого кам'яного стовпа, увінчаного головою бородатого чоловіка.

[2] Алківіад – народився близько 450 р. до н. е., родич Перікла і учень філософа Сократа, афінський стратег, який незабаром після смерті Клеона очолив прихильників відновлення війни зі Спартою. Він був головним ініціатором авантюрного походу з метою завоювання Сицилії. Здібний полководець і дипломат, але водночас морально нестійкий честолюбець. Відданий під суд по обвинуваченню у пошкодженні герм, він зрадив батьківщину і втік до Спарти, де своїми порадами сприяв поразкам Афін у Пелопоннеській війні. Пізніше виступив проти Спарти і, очоливши афінський флот, розбив спартанців на морі. Повернувся до Афін, був амністований і знову обраний

стратегом, але невдовзі після невдалих морських операцій втратив авторитет і опинився у вигнанні. Останні роки життя провів у Фракії, звідки після закінчення Пелопоннеської війни утік на перську територію у Фрігію, де був убитий за наказом сатрапа Фарнабаза в 404 р. до н. е.

[3] У травні 415 р. до н. е.

[4] Метеки – жителі грецьких міст, які переселилися до Афін і не мали там громадянських прав.

[5] Містерії – особливі релігійні обряди, доступні тільки втаємниченим.

[6] Сицилійська експедиція 415 – 413 рр. до н. е., в якій брали участь понад 60000 чоловік, була найбільш грандіозним виявом агресивної політики Афін і закінчилася катастрофою, що згодом значною мірою зумовила поразку Афін у Пелопоннеській війні.

[7] Мантінея – місто в Аркадії (центральній гірській області Пелопоннесу).

[8] Бо заспокоїло населення.

[9] У 416 р. до н. е. Алківіад здійснив експедицію в Аргос і полонив 300 аргів'ян, запідозривши їх у зносинах із Спартою.

[10] Фурії – колонія на західному березі Тарентської затоки в Італії, поблизу раніше зруйнованої колонії Сібаріс.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. II. – С. 177 – 183.

З праці Фукідіда «Історія Пелопоннеської війни» про Декелейську війну
(Фукідід. «Історія Пелопоннеської війни», Кн. VII, 18 – 19)

18. Лакедемоняни також готувалися до вторгнення в Аттику, як було вирішено заздалегідь. Та й сирякузяни й коринфяни, дізнавшись про афінські підкріплення, надіслані до Сицилії, також схиляли їх до вторгнення з метою завадити експедиції афінян. До того ж і Алківіад наполегливо радив укріпити Декелею і розгорнути військові дії. Але найголовнішим було те, що тепер лакедемоняни набули упевненості у своїх силах: вони вважали, що віднині легше подолають афінян, яким доведеться воювати на два фронти – проти них і проти сицилійців; надихало їх і те, що цього разу афіняни першими порушили мир. У попередній війні, навпаки, провина за порушення договору скоріше лежала на самих лакедемонянах, тому що фіванці напали на Платею під час миру,

(хоча попередній договір забороняв починати війну, якщо інша сторона згідна звернутися до третейського суду), а самі вони не прийняли пропозицію афінян вирішити суперечку у третейському суді. Тому лакедемоняни вважали цілком заслуженими свої тодішні невдачі – поразку при Пілосі та інші нещастя. Відтоді, однак, як афіняни з 30 кораблями, діючи з опірного пункту в Аргосі, висадилися у Епідавра, у Прасій та в інших місцях і здійснили там спустошення, а також здійснили набіги з Пілоса, і після того як вони відхилили пропозицію лакедемонян передати суперечку до третейського суду, тоді лакедемоняни, вирішивши, що провина за порушення договору, яка раніше лежала на них, тепер лягла на афінян, почали рішуче схилятися до війни. Цією зимою вони стали вимагати від союзників доправлення заліза і заготовляли знаряддя для будівництва укріплення в Декелеї. Разом з тим вони самі набирали військо для відправки на допомогу у Сицилію і змушували також решту пелопоннесців здійснювати набір воїнів з цією ж метою. …

19. На самому початку наступної весни лакедемоняни зі своїми союзниками здійснили вторгнення в Аттику на чолі з царем лакедемонян Агісом, сином Архідама. Спочатку вони спустошили рівнину й околиці, а потім почали укріплювати Декелею[1], причому роботи по будівництву укріплення розподілили між союзними містами. Декелея відстоїть від Афін приблизно на 120 стадій; на майже однаковій відстані (трохи подалі) вона знаходиться і від беотійського кордону. Заклали вони це укріплення (його було видно навіть з Афін), щоби звідти спустошувати рівнину і найбільш плодючі частини країни. Поки пелопоннесці з союзниками будували укріплення, з Пелопоннесу тим часом на вантажних кораблях були відправлені до Сицилії гопліти. …

[1] Декелея знаходилася за 18 км від Афін і за 9 – 10 км від беотійського кордону.

Переклад здійснено за виданням: Фукидид. История / Фукидид. – Ленинград: Наука, 1981. – С. 317 – 318.

З праці Фукідіда «Історія Пелопоннеської війни» про соціальні конфлікти під час війни

(Фукідід. «Історія Пелопоннеської війни», VII, 27; VIII, 40)

...Зайняття (спартанцями) Декелеї [1], яка в цю літню кампанію була зайнята спочатку пелопоннеським військом, а потім була під охороною окремих держав, що раз у раз робили наскоки, дуже шкодило афінянам і погіршило їх становище, бо все це викликало насамперед і втрати в людях. Попередні вторгнення, внаслідок їх короткочасності, не заважали афінянам весь інший час користуватися своїми полями; а тепер пелопоннесці сиділи на їх землі безперервно, причому напади робились то великим числом воїнів, то, коли це було необхідно, відповідний гарнізон робив наскоки на країну і грабував її. Афіняни багато терпіли ще й від того, що при війську був Агіс [2], цар лакедемонян, який ставився до війни не як до побічної справи. І справді, всю територію втратили афіняни, понад двадцять тисяч рабів перебігло від них до ворога, в тому числі більша частина ремісників[3], загинула вся дрібна в'ючна їх худоба...

У хіосців була безліч рабів, більше, ніж в якій іншій державі, крім Лакедемону; раби, внаслідок їх численності, зазнавали за всяку провину надто жорстоких кар. Через це, як тільки виявилось, що афіняни за допомогою своїх укріплень стали тут твердо, більшість рабів одразу ж перебігла до них і, добре знаючи місцевість, завдавала країні величезного лиха...

---

[1] Декелея – невелике укріплене місто в Аттіці, приблизно за 20 км на північ від Афін. Воно було зайняте спартанськими військами за порадою Алківіада, який втік у Спарту.

[2] Агіс – спартанський цар (426 – 397 рр. до н. е.)

[3] Значна кількість збіглих рабів засвідчує масштаби використання примусової праці у ремісничому виробництві в Афінах.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. ІІ. – С. 184.

З праці Фукідіда «Історія Пелопоннеської війни» про розгром афінян у Сицилії

(Фукідід. «Історія Пелопоннеської війни», VII, 82 – 87)

Цілий день обстрілюючи афінян та їх союзників з усіх боків, сіракузяни стали помічати, що вороги вже страждають від здобутих ран і різних інших лих, а тому Гіліпп [1], сіракузяни та їх союзники запропонували через глашатая остров'янам насамперед, щоб кожний, хто хоче дістати волю, переходив до них. І загони кількох міст, небагатьох, правда, перейшли до сіракузян. Потім пізніше і з усім загоном Демосфена була укладена угода на тій умові, що воїни віддадуть своє озброєння, але ніхто з них не буде умертвлений ні стратою, ні в кайданах, ні через позбавлення найпотрібніших засобів до життя. Таким чином, здалися всі шість тисяч чоловік; всі гроші, що були у них, переможені вручили сіракузянам, кинувши їх на перекинуті щити, причому наповнили ними чотири щити. Полонених зараз же відправили в місто. Того ж дня Нікій із своїм загоном дійшов до ріки Ерінею, переправився через неї і став табором на одній висоті. Наступного дня сіракузяни наздогнали Нікія і, повідомивши, що загін Демосфена здався, пропонували і йому зробити те саме. Не довіряючи цим словам, Нікій, за умовою з ворогом, послав вершника перевірити звістку. Той поїхав і, повернувшись, теж повідомив про здачу Демосфена. Тоді Нікій через глашатая заявив Гіліппові й сіракузянам, що він від імені афінян готовий укласти мир з ними, причому витрати сіракузян на цю війну будуть покриті, але ставить, проте, умову, щоб військо його було відпущене; а доти, поки гроші не будуть сплачені, він дасть їм заложників з афінян, по одному за кожний талант. Але сіракузяни і Гіліпп відхилили ці умови, перейшли в наступ, оточили і цих афінян з усіх боків і обстрілювали їх до вечора. Військо Нікія терпіло також від недостачі хліба та інших необхідних припасів... Сіракузяни вишикувались уздовж протилежного крутого берега ріки і обстрілювали ворога згори, в той, час як більшість афінян жадібно пила воду і скупчилась в глибокому руслі ріки. Пелопоннесці спустилися до берега і вбивали здебільшого тих,

що були в ріці. Вода відразу ж була зіпсована: вона змішалася з гряззю і кров'ю; незважаючи на це, її пили, і більшість боролася за неї. Нарешті, коли в ріці нагромадилось вже багато трупів, коли військо було винищене почасти коло самої ріки, почасти, якщо кому вдалося втекти, кіннотою, Нікій здався Гіліппові, якому він довіряв більше, ніж сіракузянам. Нікій просив Гіліппа і лакедемонян зробити з ним що хочуть, аби тільки покласти край винищенню всього іншого війська. З цього моменту Гіліпп звелів брати ворога в полон. Всі воїни, крім тих, кого сховали сіракузяни (таких було багато), забрані були в полон, а за трьомастами воїнів, які пробилися вночі через варту, сіракузяни послали погоню і захопили їх... Сіракузяни і союзники зібралися разом і повернулись до міста, взявши з собою якомога більше полонених і здобич. Всіх інших афінян і союзників, що були захоплені, сіракузяни спустили в каменоломні, найнадійніше, на їх думку, місце ув'язнення; а Нікія і Демосфена, незважаючи на заперечення Гіліппа, сіракузяни умертвили... З полоненими, що були в каменоломнях, сіракузяни перший час поводились жорстоко. Ув'язнені у величезному числі в глибоко висіченому невеликому приміщенні, вони терпіли спочатку від сонячного жару і, крім того, гнітючої духоти, бо приміщення не мало покрівлі. Осінні холодні ночі, що наставали після жари, викликали, внаслідок зміни погоди, згубні хвороби. За браком місця, ув'язнені виконували всі відправлення тут же, крім того, один на одному купою лежали трупи людей, що вмирали від ран, від зміни погоди і тому подібного, а через те сморід стояв нестерпний; терпіли вони також від голоду і спраги... Так усі разом прожили ув'язнені сімдесят днів; потім сіракузяни продали всіх, крім афінян, а також сіцілійців та італійців, що брали участь в поході. Всього взято було в полон не менш як сім тисяч чоловік, хоч точно не можна визначити числа їх. Це була найважливіша воєнна операція не тільки за час цієї війни, але, як мені здається, в усій еллінській історії, наскільки ми знаємо її з оповідань, подія найславніша для переможців і найсумніша для переможених. Дійсно, афіняни були вщент розбиті повсюди і скрізь зазнали тяжких бід. Загинуло, як-то кажуть, все: і сухопутне військо, і флот; нічого не

лишилося, що не загинуло б; з величезного війська повернулось додому лише небагато. Такі були події в Сицилії.

---

[1] Гіліпп – спартанський воєначальник, який командував загоном воїнів, що прибули на допомогу сіракузянам у 414 р. до н. е.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. ІІ. – С. 185 – 186.

З праці Фукідіда «Історія Пелопоннеської війни» про союз спартанців з персами *(Фукідід. «Історія Пелопоннеської війни», VIII, 18, 58)*

На таких умовах уклали союз лакедемоняни і союзники з царем [1] і Тіссаферном [2]. Вся країна і всі міста, якими володіє цар і володіли предки царя, нехай належать цареві; і скільки грошей або чого-небудь іншого з цих міст не надходило афінянам, цар і лакедемоняни з їх союзниками зобов'язуються спільними зусиллями перешкоджати тому, щоб афіняни одержували ці гроші чи що-небудь інше. Війну проти афінян зобов'язуються вести разом цар і лакедемоняни з їх союзниками. Закінчувати війну проти афінян нехай буде дозволено тільки за спільним рішенням царя і лакедемонян з їх союзниками. Якщо хто відпаде від царя, нехай буде він ворогом лакедемонян з їх союзниками; якщо хто відпаде від лакедемонян з їх союзниками, то так само нехай буде він ворогом царя. …

На тринадцятому році царювання Дарія, коли в Лакедемоні ефором був Алексіппід, на рівнині Меандра [3] був укладений договір між лакедемонянами та їх союзниками, з одного боку, Тіссаферном, Гієраменом і синами Фарнака, з другого, про справи царя, лакедемонян та їх союзників. Земля царя, яка знаходиться в Азії, належить царю; і своєю землею нехай цар розпоряджається як хоче. Лакедемонянам та їх союзникам не ходити на землю царя з яким-небудь лихим умислом, і царю не ходити на землю

лакедемонян та їх союзників з яким-небудь лихим умислом. Коли хто з лакедемонян або їх союзників піде на землю царя з лихим умислом, лакедемоняни та їх союзники повинні протидіяти цьому, і якщо хто з царської землі піде з лихим умислом на лакедемонян або їх союзників, нехай цар протидіє цьому. Тіссаферн має доставляти теперішньому флотові утримання згідно з умовою, поки не прибудуть царські кораблі. Коли прибудуть царські кораблі, лакедемоняни та їх союзники самі утримуватимуть свій флот, якщо захочуть; а якщо захочуть одержувати утримання від Тіссаферна, він зобов'язується доставляти його, але лакедемоняни та їх союзники, як закінчиться війна, повинні повернути Тіссаферну гроші, скільки одержать. Коли прибудуть царські кораблі, то кораблі лакедемонян, їх союзників і царські нехай ведуть війну разом так, як вирішить Тіссаферн, лакедемоняни та їх союзники. Якщо захочуть укласти мир з афінянами, то укласти його на однакових умовах.

---

[1] Цар Дарій II (424 – 404 рр. до н. е.).

[2] Тіссаферн – перський сатрап у Малій Азії.

[3] Меандр – ріка в Малій Азії, яка впадає в Егейське море на північ від Мілета.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. II. – С. 186 – 187.

З праці Діодора Сицилійського «Історична бібліотека» про розгром афінян у Сицилії (*Діодор Сицилійський. «Історична бібліотека», Кн. XIII, 18, 19, 33)*

Діодор Сицилійський (близько 90 р. до н.е. – 30 р. до н.е.) – давньогрецький історик, автор частково збереженої «Історичної бібліотеки» у 40 книгах, яка містила відомості з історії, філософії, релігії Стародавньої Греції та інших країн і народів з міфологічних часів до середини I ст. до н.е.

18. Афіняни, прибігши до наметів керівників, просили стратегів подбати не про спасіння кораблів, але їх самих. Демосфен сказав, що, оскільки вихід з гавані вільний, потрібно якомога швидше укомплектувати трієри, які залишилися і, несподівано здійснивши напад, обіцяв легко втілити задум.

Нікій же радив, залишивши кораблі, відходити через внутрішню територію до союзних полісів. Після того, як з ним усі погодилися, деякі кораблі спалили і почали готуватися до відступу.

Коли стало відомо, що афіняни вирушать вночі, Гермократ порадив сиракузянам вивести вночі все військо і заздалегідь перекрити всі дороги.

Однак, оскільки стратеги не змогли переконати воїнів, багато з яких мали поранення і всі були втомленими після битви, він відправив кількох вершників до табору афінян, які за його наказом повідомили їм, що сиракузяни перекрили дороги і захопили найбільш зручні місця.

Коли вершники виконали наказ, вже була ніч, афіняни, вважаючи, що це повідомили їм дехто з леонтінців, дружньо до них налаштованих, були дуже стурбовані й відступ відклали. Якби вони не були ошукані таким чином, то змогли б піти, уникнувши небезпеки.

Сиракузяни з настанням дня відправили солдатів, які повинні були блокувати дороги; афінські ж стратеги, розділивши військо на дві частини й розташувавши у центрі валку й поранених, а в авангарді тих, які могли битися, виступили у напрямку до Катани, причому одних очолював Демосфен, інших Нікій.

19. Сиракузяни, узявши залишені (афінянами) 50 кораблів на буксир, привели їх у місто, висадивши ж усіх моряків з трієр на берег та озброївши їх, вони разом з усім військом стали переслідувати афінян і, слідуючи за ними по п'ятах, заважали їм просуватися вперед.

Переслідуючи їх протягом трьох днів і цілковито не даючи їм можливості рухатися у напрямку до союзної Катани, вони змусили їх повернути назад і йти через Елорську долину, і оточивши відступаючих біля річки Синар, сиракузяни знищили понад

18 тисяч чоловік і близько 7 тисяч узяли у полон разом зі стратегами Демосфеном і Нікієм; решта ж були захоплені солдатами.

Афіняни, оточені зусібіч, змушені були скласти зброю і здатися. Коли це відбулося, сиракузяни, поставивши два трофеї і до кожного з них прикріпивши зброю захоплених у полон стратегів, повернулися до міста. Тут на честь перемоги при скупченні усього народу принесли жертви на подяку богам, а наступного дня, скликавши народні збори, стали радитися, як вчинити з полоненими [1]. …

33. Коли спартанець (Гіліпп) виголосив цю промову, народ змінив свою думку і прийняв пропозицію Діокла. Тому відразу ж стратеги і союзники були покарані, афіняни відправлені до каменоломень, з яких пізніше ті, хто у більшості своїй мали благородне походження, викрадені звідти юнаками, були врятовані, решта майже всі загинули у в'язниці, переносячи жахливі страждання.

[1] Демагог Діокл запропонував стратити стратегів, союзників афінян продати у рабство, а самих афінян відправити на роботу до рудників. Плутарх зазначив, що з цією пропозицією виступив демагог Еврикл. Потім виступив Гермократ, висловившись на користь людяного ставлення до переможених. Останнім виступив спартанець Гіліпп і переконав сиракузян змінити свою думку і прийняти пропозицію Діокла.

Переклад здійснено за виданням: Антология источников по истории, культуре и религии Древней Греции / [под. ред. В. И. Кузищина]. – СПб.: Алетейя, 2000. – С. 215 – 216.

З праці Арістотеля «Афінська політія» про «олігархію чотирьохсот» в Афінах у 411 р. до н. е. *(Арістотель. «Афінська політія», XI, 29 – 33)*

29. Поки у воєнних діях не було переваги ні на одному, ні на другому боці, афіняни зберігали свій демократичний лад. Проте коли після нещастя, що трапилося в Сицилії [1], на боці лакедемонян створилась перевага завдяки союзові з царем, афіняни змушені були скасувати демократію і встановити державний лад під зверхністю Чотирьохсот. Слово перед голосуванням сказав при цьому Мелобій [2], син Епізела, а писану пропозицію подав Піфодор [3]. Народ погодився на це, головним чином розраховуючи, що цар скоріше стане в цій війні на сторону афінян, коли вони віддадуть державне управління в руки небагатьох. Законопроект Піфодора був приблизно такий: «Народові пропонується на додаток до вже існуючих десяти пробулів [4] обрати ще нових двадцять з людей віком понад сорок років, всіх цих осіб привести до присяги в тому, що вони дійсно пропонуватимуть заходи, які вважатимуть найкращими для держави, і поставити їм в обов'язок скласти законопроект про заходи порятунку. При цьому і з інших громадян кожному бажаючому надається право подавати писані пропозиції, для того щоб ці особи з усього цього мали можливість вибирати найкраще».

Клітофонт [5] з свого боку заявив, що цілком згоден з пропозицією Піфодора, але подав ще додатково писану пропозицію про те, щоб обрані особи крім того розглянули батьківські закони, які видав Клісфен [6], коли встановлював демократію, і щоб, вислухавши також і їх, ухвалили найкраще рішення – через те, говорив він, що державний лад Клісфена був не демократичний [7], а близький до солонівського [8].

Обрані насамперед внесли пропозицію, щоб пританів [9] зобов'язали ставити на голосування всі заяви, які мають на увазі благо держави; потім вони припинили чинність графе параномон [10], ісангелій [11], вимог стати перед судом, щоб усі бажаючі з афінян мали можливість давати поради в поставлених питаннях. До цього додали, що коли хтось за таку пропозицію накладатиме стягнення, кликатиме до відповідальності [12] або притягатиме до суду, то його дії слід негайно оскаржити, і самого його арештувати і привести до стратегів, а стратеги в свою чергу повинні відправити його до одинадцяти [13] на страту.

Після цього комісія накреслила такий план державного устрою: гроші, які надходять до скарбниці, забороняється витрачати на що-небудь крім війни; всі урядові особи виконують свої обов'язки безплатно, поки триватиме війна, крім дев'яти архонтів [14] і при-

танів, які тільки будуть на цьому посту; вони одержуватимуть кожний по три оболи на день. Все взагалі політичне управління доручається тим з афінян, хто виявляється найбільш здатним служити державі як особисто, так і матеріально, числом не менше п'яти тисяч на весь час, поки триватиме війна. їм надається повноваження укладати також і договори з ким визнають за потрібне. А в даний момент з кожної філи належить обрати десять осіб, віком понад сорок років, з тим щоб вони, присягнувши над дорослими жертовними тваринами, склали список п'яти тисяч громадян.

30. От який законопроект склала ця обрана комісія.

Коли він був затверджений, п'ять тисяч обрали з-поміж себе сто чоловік для складання проекту державного устрою.

Виборні склали і внесли на розгляд такий проект. Членами ради перебувають на протязі року особи віком понад тридцять років зовсім безплатно. До складу їх входять стратеги, дев'ять архонтів, гієромнемон [15], таксіархи [16], гіпархи [17], філархи [18], коменданти фортець, десять скарбників священної скарбниці богині [19] та інших богів, скарбники еллінської скарбниці [20] і скарбниці світського призначення в числі двадцяти, які повинні розпоряджатися грошовими сумами, гієропеї [21] і попечителі [22] по десять тих і других. Вибори всіх їх провадяться з попереду намічених кандидатів, причому кандидати намічаються з діючого в даний час складу ради в більшому, ніж треба, числі. А на всі інші посади обираються за жеребом, але не з складу ради. Тільки скарбники еллінської скарбниці, що завідують грошовими сумами, не беруть участі в засіданнях ради...

31. От який план державного устрою склали вони на майбутнє, а на поточний момент такий: рада складається з чотирьохсот членів, згідно з заповітами батьків, по сорок з кожної філи. Їх обирають члени філ з попереду намічених кандидатів – з осіб віком понад тридцять років. Ці члени ради призначають властей і встановлюють порядок, в якому останні повинні принести присягу. В питаннях, що стосуються законів, прийняття звітів та всього іншого, вони діють так, як вважають корисним.

32. От який план державного устрою склала комісія з ста осіб,

обраних п'ятьма тисячами. Потім Арістомах [23] поставив цей законопроект на голосування, і він був затверджений народом. Рада, що була за архонта Каллія [24], перше ніж минув строк її повноважень, була розпущена в місяці фаргеліоні 14-го числа; Чотириста приступили до виконання своїх обов'язків 22 фаргеліона [25]. А обраній бобами [26] раді належало приступати до виконання обов'язків 14 скірофоріона [27].

Так встановилась олігархія за архонта Каллія, приблизно через сто років після вигнання тиранів. Керівна роль в цій справі належала головним чином Пейсандру, Антіфонту і Ферамену, людям, які не тільки були благородного походження, але ще й мали репутацію видатних щодо розуму і напряму думок. Коли було запроваджено цей державний лад, п'ять тисяч були обрані тільки для годиться, а насправді правили державою, приходячи в будинок ради, Чотириста разом з десятьма особами, наділеними необмеженими повноваженнями. Вони, між іншим, відправили посольство до лакедемонян і пропонували припинити війну на умові збереження обома сторонами того, чим вони в той час володіли. Але оскільки лакедемоняни не погодились інакше як з умовою, щоб афіняни відмовились від панування на морі, то вони так і облишили свій намір.

33. Державний лад Чотирьохсот продержався, може, місяців з чотири. Протягом двох місяців архонтом був з-посеред них Мнесілох – в рік архонтства Феопомпа, що виконував ці обов'язки на протязі інших десяти місяців. Тут афіняни зазнали поразки в морській битві коло Еретрії [28], а потім відпала вся Евбея крім Орея [29]. Афіняни були пригнічені цим нещастям більше, ніж усіма попередніми: треба мати на увазі, що в той час вони з Евбеї одержували більше доходів, ніж з Аттіки. Через це вони скинули уряд Чотирьохсот і передали управління п'яти тисячам з осіб, що мають важке озброєння; при цьому вони ухвалили, щоб ніяка посада не оплачувалась. Головна роль у перевороті належала Арістократу і Ферамену, які були незадоволені тим, як ішли справи під керівництвом Чотирьохсот – саме тим, що цей уряд все вирішував самостійно, нічого не передаючи на розгляд п'яти тисяч. В той

час, як видно, у афінян було дійсно хороше управління: йшла безперервно війна, і керівництво державою належало тим, хто мав важке озброєння. Скоро у цього уряду народ відняв владу.

---

[1] Мається на увазі розгром афінської експедиції.

[2] Мелобій – один з олігархів.

[3] Піфодор – один з олігархів.

[4] Десять пробулів – особлива комісія, яка попередньо обговорювала справи, до подання їх у «Раду 500» і в народні збори. Була створена на вимогу олігархів у 413 р. до н. е.

[5] Клітпфонт – один з олігархів.

[6] Клісфен – афінський реформатор.

[7] Олігархи ідеалізували так званий «лад батьків», тобто час панування євпатридів або в усякому разі суспільний і державний устрій до реформ Клісфена. Радикальність реформ Клісфена вони також применшували.

[8] Солонівський лад – політичний лад, встановлений в результаті реформ Солона.

[9] Притани – чергові. Пританія – чергування членів «Ради 500» у складі філ. Чергування тривало одну десяту частину року. Такий порядок був встановлений Клісфеном.

[10] Графе параномон – обвинувачення у протизаконності запропонованого законопроекту. Цей захід був опорою демократичного режиму, бо кожний громадянин міг протестувати проти порушення демократії.

[11] Заява про державні злочини.

[12] Виклик до суду службової особи, що порушила правила.

[13] «Одинадцять» – виконавці судових вироків.

[14] 9 архонтів – вища урядова колегія в Афінах.

[15] Гієромнемон – виконував функції нотаріуса.

[16] Таксіархи – помічники стратегів.

[17] Гіпархи – начальники кінноти.

[18] Філархи – начальники філ.

[19] Скарбниця богині Афіни.

[20] Скарбниця Афінського морського союзу.

[21] Гієропеї – священнослужителі, які відали технічною стороною організації жертвоприношень, порядком і чистотою в храмах і т. д.

[22] Попечителі, що дбали про ремонт храмів.

[23] Арістомах – особа невідома.

[24] Тобто в 412/411 р. до н. е.

[25] Місяць фаргеліон – травень – червень.

[26] Обрання бобами – обрання жеребкуванням (при цьому витягували білі й чорні боби).

[27] Місяць скірофоріон – червень – липень.

[28] Еретрія – місто на о. Евбея.

[29] Орей – місто у північній частині о. Евбеї.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. II. – С. 187 – 190.

Постанова афінських народних зборів про надання афінського громадянства жителям о. Самос у 405/4 р. до н. е.

Кефісофонт пеанієць [1] записав.

Самосцям, які були разом з афінським народом...

Вирішено було [2] і народом. За притана Кекропа, писаря Полімна Євонімейського, в правління Алексія, коли главою пританів був Нікофон Атмоней. Рішення Клеософа і колегії пританів.

(Ухвалили). Подякувати самоському посольству, тому, яке приходило раніше, і тому, яке прибуло тепер, і буле, і стратегам, і іншим самосцям за те, що вони доблесні мужі і прагнуть чинити наскільки можуть доблесно, і за те, що вони вчинили так, як їм здавалося справедливим вчинити у відношенні до афінян і самосців. І за те, що вони зробили на благо афінянам і тепер високо це цінують і вважають за благо, буле і народ вирішили, щоб самосці дістали право афінських громадян і управлялися б, як вони того бажають. І щоб було це так, як найбільше підходить для обох сторін, у відповідності з тим, що вони сказали, і коли буде встановлений мир, щоб про все інше їм радитися разом. А законами користуватися, які вони собі самостійно виробили, а все інше робити відповідно клятвам і договорам, що укладені у афінян з самосцями. А щодо

обвинувачень, коли вони виникнуть між ними, слід чинити суд і коритися його рішенням відповідно до укладеної угоди. А коли виникне який-небудь крайній випадок через війну, або, насамперед, через державний устрій, як кажуть самі посли, то слід чинити у згоді з даними обставинами, як здасться найкращим. Щодо миру, коли він буде укладений, нехай буде так, як прийнято у афінян і у тих, хто нині живе на Самосі. А коли доведеться воювати, то нехай [кожний] готується до війни сам якнайкраще, діючи під командуванням стратегів. [Якщо] афіняни пошлють яке-небудь посольство, то треба і [самосцям], якщо вони чого-небудь хочуть, послати разом з ними наявних, і спільно радитися про те, щоб все було добре. А трієрами, які перебувають у Самосі, давати їм [афінянам] користуватися повністю спорядженими, оскільки їм буде потрібно. Імена командирів трієр, під начальством яких були ці кораблі, посольство повинно записати у писаря буле і у стратегів, коли в скарбниці записана (якась заборгованість] за цими особами, як за такими, що взяли трієру, то наглядачі за кораблями повинні [все] звідусіль [викреслити]. І нехай все спорядження [якнайшвидше] зроблять громадським коштом і примусять дати все [що буде потрібно], з цього, тих, хто це має. [Рішення Клеософа і] колегії пританів. І в усьому іншому, згідно з постановою буле, нехай самосці, які прийдуть [в Афіни], дістануть земельні наділи якщо вони проситимуть про це, і нехай будуть відразу ж розподілені по десяти демах і філах. І стратеги повинні якнайшвидше забезпечити дорожні витрати послам і Євмахові [всім іншим самосцям, які прийшли з Євмахом], і скласти їм подяку як мужам, що вчинили на благо афінянам. Запросити на другий день Євмаха на бенкет в пританей. Писареві буле разом з [стратегами записати постанову на кам'яній стелі і] виставити в місті, а скарбники, [приставлені до союзної скарбниці, хай видадуть гроші. На Самосі зробити запис] відповідно до цього рішення.

[1] З Пеанійського дему.

[2] Буле – рада 500.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. II. – С. 191 – 192.

З праці Арістотеля «Афінська політія» про «Тиранію тридцяти» в Афінах
(Арістотель, «Афінська політія», 34, 35, 36)

Афіняни... в архонтство Алексія [1] зазнали поразки в морському бою коло Егоспотамосу [2], в результаті чого вся влада над державою опинилась в руках Лісандра [3], який і встановив правління Тридцяти [4] за таких обставин: мир з афінянами був укладений на тій умові, щоб вони управлялися за давніми батьківськими заповітами. Але при цьому прихильники демократії намагалися зберегти демократію, а деяка частина знаті, переважно ті, що були учасниками гетерій [5], і дехто з вигнанців, які змогли повернутися на батьківщину після укладення миру, бажали олігархії. Інші, що не були ні в якій гетерії, але і не поступалися своєю репутацією ні перед ким з громадян, мріяли про відновлення старого батьківського ладу... Головну роль серед них відігравав Ферамен [6]. Але коли Лісандр став на сторону прихильників олігархії, народ з страху був змушений голосувати за олігархію... От яким чином Тридцять стали при владі за архонта Піфодора [7]. Ставши повновладними господарями держави, вони залишали без уваги всі прийняті раніше постанови про державний лад, а, призначивши 500 членів ради та інших урядових осіб з тисячі попереду обраних і підібравши собі ще десятьох як начальників Пірея [8], 11 сторожів тюрми і 300 бичоносців як охорону, почали розпоряджатися в місті на свій розсуд. Спочатку вони були поміркованими у відношенні до громадян і удавали, що управляють за старою конституцією, знищили сховані в ареопагу закони Ефіальта і Архестрата [9] відносно ареопагітів і з законів Солона ті, які викликали спірне тлумачення, а також скасували належне суддям право остаточного вироку, немовби відновлюючи досолонівський державний лад і звільняючи його від усього спірного; наприклад, закон про право

віддавати своє майно хто кому захоче, вони затвердили безумовно, а незручні обмеження до цього: «Якщо тільки не в припадку божевілля, чи під впливом старості, чи за намовою жінки» – скасували, щоб не давати змоги втручатися в такі справи сикофантам [10]; так само вони робили це і в інших випадках. Отже, з самого початку вони чинили так, що усували сикофантів і людей, які говорили на догоду народові всупереч його справжнім інтересам, аферистів і негідників, і місто раділо з цього, думаючи, що Тридцять роблять це заради загального вищого блага. Проте, зміцнивши владу свою в місті, вони не стали щадити нікого з громадян, а почали вбивати людей, що вирізнялися своїм багатством і походженням і користувались повагою, непомітно усуваючи небезпечні для себе елементи і бажаючи грабувати майно. І за недовгий час вони погубили не менш як 1500 чоловік.

Коли держава почала таким чином занепадати, Ферамен, обурений тим, що діється, умовляв їх припинити таку непогамовність і надати участь в урядових справах кращим людям. Вони спочатку не погодилися з цим, але потім, коли поширились його слова в народі і до Ферамена більшість почала ставитися з співчуттям, вони в страху, як би він не оголосив себе простатом (тобто заступником) народу і не позбавив їх влади, складають список трьох тисяч громадян, нібито щоб надати їм участь у державному управлінні. Проте Ферамен знов засуджує і це, – по-перше, на тій підставі, що вони, бажаючи надати участь в управлінні благородним, надають її тільки трьом тисячам громадян, так, начебто саме в цьому їх числі зосереджене все благородство; потім він вказує на те, що дії їх сповнені суперечностей: з одного боку, вони будують свою владу на насильстві, а з другого боку, в той же час роблять її слабішою, ніж підкорена народна маса. Тридцять знехтували його словами, а опублікування списку трьох тисяч довгий час відкладали і зберігали у себе імена намічених; коли ж і бувало у них рішення опублікувати його, декого з занесених туди вони викреслювали і замість них вписували інших з ненамічених раніше.

За таких обставин вони відправили послів до лакедемонян, обвинувачували Ферамена і просили собі допомоги. Вислухавши

послів, лакедемоняни послали в Афіни загін воїнів, числом близько семисот чоловік з гармостом Каллібієм на чолі... Після цього Тридцять тиранів вирішили обеззброїти всіх громадян, а Ферамена погубити... Після страти Ферамена вони відібрали зброю у всіх, крім тих трьох тисяч громадян, і в усіх своїх розпорядженнях почали проявляти ще більше жорстокості і злочинних нахилів.

---

[1] У 404 р. до н. е.

[2] Егоспотамос – невелика річка на Херсонесі Фракійському, що впадає в Геллеспонт.

[3] Лісандр – спартанський наварх (командуючий флотом), якому здались Афіни в 404 р. до н. е.

[4] «Тридцять» – така офіціальна назва цього уряду, слово «тиранів» було додане пізніше.

[5] Гетерії – політичні товариства. Тут: товариство олігархів.

[6] Ферамен – поміркований олігарх, якого ідеалізував Арістотель.

[7] Піфодор – один з олігархів.

[8] 10 начальників Пірея були призначені Лісандром.

[9] Архестрат, мабуть, був співробітником Ефіальта.

[10] Сикофанти – донощики, шпигуни.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. II. – С. 192 – 194.

З праці Арістотеля «Афінська політія» про політичні наслідки Пелопоннеської війни й відновлення демократії *(Арістотель. «Афінська політія», XII, 34; XIII, 35 – 37; XIV, 38 – 40; XV, 41)*

34. ...Мир був укладений у афінян на тих умовах, щоб вони управлялися за заповітами батьків. І ось демократи намагалися зберегти демократію, а із знатних одна частина – люди, які належали до гетерій, і деякі з вигнанців, які повернулися на батьківщину після укладання миру, – бажала олігархії. Інша частина

– люди, які не входили в жодні гетерії, але за репутацією своєю не поступалися жодному з громадян, – думала про відновлення батьківського устрою... Коли ж Лісандр став на бік прихильників олігархії, народ зі страху вимушений був голосувати за олігархію...

35. Ось так Тридцять отримали владу при архонті Піфодорі. Взявши у свої руки управління державою, вони не стали рахуватися з жодною постановою, що стосувалася державного устрою. Вони призначили 500 членів Ради і інших посадових осіб з попередньо визначеної тисячі кандидатів і, обравши, більш того, в помічники собі десяток правителів Пірея, одинадцять охоронців в'язниць і триста бичоносців як службовців, розпоряджалися державою на свій розсуд. Спочатку вони виявляли поміркованість стосовно громадян і робили вигляд, що намагаються відновити батьківський лад. Вони наказали забрати з Ареопагу закони Ефіальта і Архестрата стосовно ареопагітів і з законів Солона ті, які породжували суперечливі тлумачення, а також відмінили надане суддям право остаточного вирішення спірних питань. Цим самим вони нібито відновлювали державний устрій і звільнювали його від усіх суперечок. Наприклад, право кожного віддавати своє майно, кому він побажає, вони затвердили безумовно, а ускладнюючі справу застереження до нього – «ніби він не втратив розум, не зійшов з розуму через вік чи не потрапив під вплив жінки» – відмінили, щоб не було приводу для зачіпок з боку сикофантів. Так само робили це і в інших випадках. Так ось з самого початку вони трималися таких дій, усували сикофантів і людей, які підлаштовувалися в промовах своїх до народу, всупереч його справжнім інтересам, – аферистів і негідників, і держава раділа цьому, думаючи, що вони роблять це заради вищих інтересів. Але коли вони зміцнили своє місце в державі, вони не стали жаліти нікого з громадян, а вбивали всіх, хто лише виділявся багатством чи походженням або користувався повагою. Так робили вони, намагаючись непомітно усунути небезпечні елементи і бажаючи грабувати їхнє майно. Так за короткий час вони занапастили не менше півтори тисячі чоловік.

36. Коли, таким чином, у державі справи стали йти все гірше і гірше, Ферамен, обурений тим, що відбувається, став переконувати

своїх товаришів припинити такий неприборканий спосіб дій і дозволити брати участь у справах управління кращим людям. Вони спочатку спротивилися цьому, але згодом, коли поширилися в народі чутки про промови Ферамена і до нього стала співчутливо ставитися більшість населення, вони злякалися, щоб він не став простатом народу і не повалив їхнього панування. Тому вони складають список, включаючи в нього три тисячі громадян у вигляді того, що хочуть залучити їх до державного управління. Проте Ферамен знову-таки заперечував і проти цього: по-перше, з тієї точки зору, що вони, бажаючи надати місце благородним людям, дають його лише трьом тисячам, начебто саме в цій кількості зосереджено все благородство; згодом він вказував на те, що вони здійснюють дві прямо протилежні речі – засновують владу на насиллі і в той же час роблять її слабшою за підлеглих. Тридцять не надали значення його словам, а обнародування списку трьох тисяч тривалий час відкладали і зберігали у себе імена намічених, а якщо інколи і приймали рішення опублікувати його, то деяких із занесених у нього починали викреслювати і записувати замість них когось нового.

37. Настала уже зима, коли Фрасибул з вигнанцями захопив Філу. Тридцять вивели проти них свою армію, але повернулися, зазнавши невдачі. Після цього вони вирішили всіх взагалі громадян обеззброїти, а Ферамена занапастити таким чином. Вони внесли в Раду два законопроекти і запропонували їх проголосувати. Із цих законопроектів один давав повноваження Тридцятьом стратити будь-кого з громадян, які не належали до списку трьох тисяч, а інший позбавляв політичних прав при тодішньому державному устрої тих осіб, які або брали участь у руйнуванні стін в Етіонії, або вчинили в чомусь опір Чотирьомстам, які встановили першу олігархію. У тому й іншому якраз брав участь Ферамен. Таким чином, у разі затвердження цих законопроектів він виключався з громадянського колективу і Тридцять отримували право стратити його. Після страти Ферамена вони відібрали зброю у всіх, крім трьох тисяч, і взагалі з усіх поглядів стали виявляти ще в більшій мірі жорстокість і злодійські нахили. Відправивши послів у Ла-

кедемон, вони звинуватили Ферамена і просили собі допомоги. Вислухавши цих послів, лакедемоняни відправили гармостом Каллібія із загоном приблизно в сімсот воїнів. Вони прийшли і стали гарнізоном на Акрополі.

38. Після того як громадяни, які наступали з-під Філи, захопили Муніхію і перемогли в битві прибічників Тридцяти, міське населення, яке повернулося тільки-но зникла небезпека, зібралося наступного дня на площі і позбавило влади Тридцятьох; тут воно обрало десятьох з громадян і дало їм необмежені повноваження для припинення війни. Проте, взявши в свої руки владу, вони не вживали жодних заходів для здійснення того, для чого були обрані; навпаки, вони відправляли в Лакедемон з проханням надати їм допомогу і позичити гроші. Але оскільки це викликало невдоволення тих, хто мав громадянські права, то вони, боячись втратити владу і бажаючи навести на всіх страх (що і сталося), схопили Демарата, людину далеко небуденну серед громадян, і стратили. Після цього вони міцно тримали в своїх руках управління завдяки сприянню Каллібія і прибулих пелопоннесців, а крім того, і деяких осіб, які належали до стану вершників. Справа в тому, що деякі з вершників більше інших громадян намагалися завадити поверненню емігрантів з Філи. Коли ж на бік громадян, які захопили Пірей і Муніхію, перейшов увесь народ і ця партія стала перемагати в війні, тоді в місті скинули колегію десятьох цього першого обрання і вибрали нових десять, таких, які користувалися репутацією найкращих людей. При них-то і при їх енергійному сприянні відбулося примирення між сторонами і повернулася демократична партія.

Остаточно встановив мир і уладнав укладення договору лакедемонський цар Павсаній спільно з десятьма посередниками, які прибули пізніше з Лакедемона за його вимогою...

39. Примирення відбулося при архонті Евкліді на таких умовах: тим з афінян, які залишалися в місті, всім бажаючим виселитися надавалося право жити в Елевсині зі збереженням усіх громадянських прав, повної свободи, особистої незалежності і правом користуватися прибутками від свого майна. Що стосується храму, то доступ до нього повинен був надаватися однаково тим і іншим,

а турбота про нього повинна бути обов'язком Кериків і Евмолпидів за батьківськими заповітами. Далі, ні жителям Елевсина не дозволяється приходити в місто, ні жителям міста – в Елевсин; дозволяється це тим і іншим лише під час містерій. Вносити податки з прибутків у союзну скарбницю елевсинці повинні нарівні з іншими афінянами. А якщо хтось з осіб, які збираються переселятися, побажає зайняти будинок в Елевсині, він повинен отримати на це згоду від власника; у випадку неможливості досягнути згоди кожна сторона повинна обрати трьох оцінщиків, і яку ціну призначать ці останні, таку і слід брати. З елевсинців надається жити з ними тим, кого вони самі забажають до себе впустити. Запис бажаючих виселитися повинен бути зроблений для тих, хто є в наявності, впродовж десяти днів, після того як складуть присягу, а виїзд повинен настати впродовж двадцяти днів; для тих же, які знаходяться у від'їзді, залишаються ті ж умови, рахуючи з моменту їхнього повернення. Людина, яка проживала в Елевсині, не мала права займати жодної посади в Афінах, поки не запишеться знову на проживання в місті. Справи про вбивство повинні вестися за батьківськими заповітами, у разі якщо хтось власноручно вбив чи поранив людину. За минуле ніхто не має права шукати помсти ні з кого, крім членів колегій Тридцяти, Десяти, Одинадцяти і правителів Пірея, так і з них не можна питати, якщо вони подадуть звіт. А подати звіт тим, які правили в Піреї, які правили в Афінах – перед зібранням осіб, які можуть показати майновий ценз. Після цього бажаючим надається право виїзду. Що стосується грошей, які позичали для війни, то кожна сторона повинна виплатити їх самостійно.

40. Коли відбулася така згода, люди, які воювали на боці Тридцяти, перебували в страсі. Багато думало виселитися, але відкладали запис на останні дні, як це звичайно всі роблять; тоді Архін, побачивши їхню кількість і бажаючи стримати їх, закрив запис в останні дні, так що багато мимоволі змушені були залишатися, поки потрохи всі не заспокоїлися. І, напевно, Архін вчинив правильно як щодо цього, так і в тому, що опісля цього він подав скаргу на протизаконня в проекті Фрасибула, в якому той пропонував надати громадянські права усім учасникам повернення з

Пірея (серед них деякі були явно рабами), нарешті, ще в тому, що коли хтось із тих, хто повернувся, шукали помсти за минуле, він наказував заарештовувати їх і, привівши в Раду, переконав стратити без суду. Він пояснив, що тепер членам Ради треба буде показати, чи хочуть вони рятувати демократію і виконувати присягу: якщо відпустять цю людину, то це буде заохоченням і для інших, якщо ж стратять, це буде прикладом для всіх. Так і сталося. Після його страти уже ніхто ніколи згодом не шукав помсти за минуле. Навпаки, афіняни, здається, чудово і в вищій мірі далекоглядно з політичної точки зору скористалися і з особистого і суспільного погляду пережитими нещастями. Вони не лише поклали край звинуваченням у справах про минуле, але й повернули із спільних коштів лакедемонянам ті гроші, які Тридцять позичили для війни, хоча договір передбачав віддавати окремо двом партіям – партії міста і партії Пірея. Вони бачили в цьому головне, що повинно стати початком для взаємної згоди. Між іншим в інших державах демократія в разі своєї перемоги не лише не давала своїх коштів на загальні випадки, але ще й проводить розподіл землі. Примирилися вони і з тими, які поселилися в Елевсині на третій рік після переселення при архонті Ксененеті.

41. Це сталося пізніше, в той момент народ, ставши господарем держави, встановив існуючий донині державний устрій при архонті Піфодорі. Здається, народ мав повне право взяти в свої руки державну владу, тому що він власними силами добився свого повернення. …

Оплату за відвідування народних зборів спочатку вирішили не вводити, але коли на зборах народ перестав збиратися і притани повинні були удаватися до різних хитрощів, щоб з'являлася достатня кількість для дійсного голосування, спочатку Агіррій винайшов кошти для оплати по 1 оболу, а після нього Геракліт Клазоменський, на прізвисько Цар, – по 2 оболи; згодом знову Агіррій – по 3 оболи.

Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. – Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2008. – Т. 3. Практикум. – С. 93 – 96.

З праці Плутарха «Порівняльні життєписи» про встановлення спартанської гегемонії
(Плутарх. «Порівняльні життєписи», «Лісандр», 13)

Знищивши демократію та інші законні форми правління, Лісандр скрізь залишав по одному гармосту з лакедемонян і по десять правителів з членів таємних товариств, організованих ним по містах. Так він діяв без різниці у ворожих і в союзницьких містах, поступово готуючи собі в певній мірі панування над усією Грецією. Правителів він призначав не за знатністю чи багатством: члени таємних товариств і друзі, пов'язані з ними зв'язками гостинності, – були йому найближчі, і він надавав їм необмежене право нагороджувати і карати. Будучи особисто присутнім при багатьох стратах, виганяючи ворогів своїх друзів, він дав грекам зразок лакедемонського правління, судячи з якого, добра від Спарти ждати було нічого. Ось чому мені здається невдалим порівняння, яке належить комічному поету Теопомпу: він порівняв лакедемонян з трактирниками, сказавши, що в той час, як елліни смакували солодкий напій свободи, спартанці підлили туди оцту. Ні, напій з першого ж ковтка був огидним і гірким, бо Лісандр не лише не дозволив народу розпоряджатися своїми справами, але на додаток, передаючи владу над містами в руки небагатьох, вибрав серед них найзухваліших честолюбців.

Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. – Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2008. – Т. 3. Практикум. – С. 96 – 97.

Контрольні запитання

1. Чи дійсно військове зіткнення між Афінами та Спартою було неминучим?
2. У чому полягали основні суперечності між Афінським та Пелопоннеським союзами?
3. Які етапи можна виділити у Пелопоннеській війні?
4. Якими були умови Нікіївого мирного договору?

5. Які полководці відіграли ключову роль у Пелопоннеській війні?

6. Як ви розумієте вислів, що «в Пелопоннеській війні не було переможців»?

7. Якими були наслідки Пелопоннеської війни для Греції?

Тема 6. Розвиток культури та науки за доби еллінізму

План

1. Формування елліністичної культури та її особливості.
2. Розвиток науки.
3. Філософська думка.
4. Архітектура. Живопис. Скульптура.

Методичні рекомендації

Мета заняття: проаналізувати умови формування елліністичної культури, з'ясувати основні її особливості, схарактеризувати провідні галузі науки та культури цієї доби.

Період від часу походів Александра Македонського до підкорення держав, які після його смерті виникли на завойованій території, Римом називають елліністичним. У цей час відбувалася складна взаємодія грецького та східного світів, яка зрештою призвела до формування нової цивілізації, яка породила багато нових явищ у політичному та соціальному устрої, економічному житті та культурі.

Насамперед потрібно пригадати найважливіші риси елліністичної епохи. Серед них – формування на Сході низки нових держав, будівництво великої кількості міст, масове переселення греків і македонян до Малої Азії, Сирії, Єгипту, Месопотамії, Ірану, зміни у світогляді та релігійному житті.

При підготовці відповіді на **перше питання** необхідно перш за все визначити історичні умови, які впливали на формування та розвиток елліністичної культури, виділити й детально схарактеризувати її особливості. Слід визначити, які елементи були запозичені з грецької, а які – зі східної культур, звернути увагу на культурну політику елліністичних правителів, які намагалися перетворити свої столиці на визначні наукові та культурні центри. Доцільно також порівняти розвиток культури в елліністичних державах, виявити спільні та відмінні риси, а також особливості елліністичної

культури у порівнянні з культурою класичного періоду.

Готуючи відповідь на **друге питання**, потрібно схарактеризувати досягнення вчених елліністичного періоду у галузях математики, фізики, астрономії, механіки, медицини, біології, географії. Слід виокремити найцінніші наукові винаходи та відкриття цієї доби, визначити їх вплив на подальшу історію людства.

Висвітлюючи **третє питання**, необхідно звернути увагу на те, що філософія епохи еллінізму характеризувалась появою низки нових течій та шкіл. Слід також схарактеризувати популярні у цей період філософські вчення, їх засновників та базові принципи.

Відповідаючи на **четверте питання**, потрібно пам'ятати, що містобудівництво та скульптура переживали піднесення в елліністичний період. Доцільно визначити характерні риси елліністичної архітектури, скульптури та живопису, схарактеризувати найвідоміші пам'ятки культури цієї доби, зокрема ті з них, що увійшли до загальноприйнятого переліку «семи див світу».

Джерела

Антология кинизма / [изд. подгот. И. М. Нахов]. – М.: Наука, 1984. – 399 с.

Арриан. Поход Александра / Арриан. – М.: Миф, 1993. – 272 с.

Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Диоген Лаэртский. – М.: АСТ; Астрель, 2011. – 576 с.

Квинт Курций Руф. История Александра Македонского. С приложением сочинений Диодора, Юстина, Плутарха об Александре / Квинт Курций Руф. – М.: Издательство Московского государственного университета, 1993. – 464 с.

Материалисты древней Греции. Собрание текстов Гераклита, Демокрита, Эпикура / [под ред. М. А. Дынника]. – М.: Госполитиздат, 1956. – 240 с.

Страбон. География / Страбон. – Л.: Наука, 1964. – 944 с.

Плиний Старший. Естествознание. Об искусстве / Плиний Старший. – М.: Ладомир, 1994. – 941 с.

Плутарх. Порівняльні життєписи / Плутарх. – К.: Дніпро, 1991. – 440 с.

Плутарх. Сравнительные жизнеописания: В 2-х томах / Плутарх. – М.: Наука, 1994. – Т. I. – 704 с.

Плутарх. Сравнительные жизнеописания: В 2-х томах / Плутарх. – М.: Наука, 1994. – Т. II. – 672 с.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. II. – 324 с.

Література

Асмус В. Ф. Античная философия / В. Ф.Асмус. – М.: Высшая школа, 2009. – 400 с.

Бичков В. Культура пізнього еллінізму / В. Бичков // Всесвіт. – 1976. – № 12. – С. 177 – 189.

Вайнтруб І. Словесний портрет сакральної культури елліністичного світу / І. Вайнтруб // Людина і світ. – 2000. – № 6. – С. 42 – 47.

Дьяков Л. Эллинистический мир / Л. Дьяков // Искусство. – 2006. – № 7. – С. 7 – 9.

Замаровський В. Сім чудес світу / В. Замаровський. – К.: Веселка, 1979. – 320 с.

Зелинский Ф. Ф. История античной культуры / Ф. Ф. Зелинский. – СПб.: Марс, 1995. – 380 с.

Зельин К. К. Основные черты эллинизма / К. К. Зельин // Вестник древней истории. – 1953. – № 4. – С. 145 – 156.

Кордон М. В. Культура епохи еллінізму // Кордон М. В. Українська та зарубіжна культура / М. В. Кордон. – К., 2010. – С. 119 – 130.

Куманецкий К. История культуры Древней Греции и Рима / К. Куманецкий. – М.: Высшая школа, 1990. – 456 с.

Левек П. Эллинистический мир / П. Левек. – М.: Наука, 1989. – 256 с.

Мозковий І. Александрійська муза / І. Мозковий // Людина і світ. – 1997. – № 4. – С. 29 – 32.

Нейхардт А. А. Семь чудес древнего мира / А. А. Нейхардт, И. А. Шишова. – М.; Л.: Наука, 1966. – 156 с.

Пети П. Эллинистические цивилизации / П. Пети, А. Ларонд. – М.: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 158 с.

Ранович А. Б. Эллинизм и его историческая роль / А. Б. Ранович. – М.; Л.: Издательство АН СССР, 1950. – 386 с.

Рассел Б. Історія західної філософії / Б. Рассел. – К.: Основи, 1995. – С. 193 – 236.

Ривкин Б. И. Античное искусство / Б. И. Ривкин. – М.: Искусство, 1972. – С. 198 – 217.

Рожанский И. Д. Античная наука / И. Д. Рожанский. – М.: Наука, 1980. – 198 с.

Тарн В. Т. Эллинистическая цивилизация / В. Т. Тарн. – М.: Издательство иностранной литературы, 1949. – 372 с.

Эллинизм: Восток и Запад / [под ред. Е. С. Голубцовой]. – М.: Наука, 1992. – 296 с.

Эллинизм: Экономика, политика, культура. – М.: Наука, 1990. – 325 с.

Тексти джерел

З праці Арріана «Похід Александра» про утворення держави Александра Македонського
(Арріан. «Похід Александра», VII, 4 – 7, 19, 23)

Арріан (близько 89 – 175 рр. н. е.) – давньогрецький історик та географ, який займав ряд вищих посад у Римській імперії. Найвідоміший його твір – «Похід Александра» («Анабасис»), в якому детально описано завоювання Александра Македонського. У наведеному уривку йдеться про заходи, яких вживав Александр для зміцнення єдності своєї величезної держави.

Прибувши в Сузи [1], Александр відіслав Атропата [2] в його сатрапію [3]; а Абуліта [4] та його сина Оксафра за погане управління сузіанами арештував і стратив. Дійсно, багато було допущено зловживань особами, що управляли землями, завойованими Александром, як щодо храмів та гробниць, так і щодо самих підданих; похід царя в Індію затягнувся, і здавалось мало імовірним, що він повернеться цілим з походу проти стількох народів [5]...

В Сузах Александр відсвяткував весілля своє і своїх полководців: сам він одружився з старшою дочкою Дарія Барсіною і, крім того, за словами Арістобула [6], ще з іншою дівчиною, молодшою дочкою Оха [7], Парісатідою. В той час була вже його дружиною і дочка бактрійця [8] Оксіарта [9], Роксана. Гефестіону [10] він дав за жінку Дріпетіду, сестру своєї дружини, теж дочку Дарія... Так само і іншим полководцям він дав за жінок до вісімдесяти найбільш знатних перських і мідійських дівчат. Весілля справляли за перським звичаєм: для женихів були поставлені в ряд крісла, а коли випили вина, прийшли наречені, і кожна сіла поруч із своїм женихом; женихи обіймали своїх наречених і цілували. Сам цар перший зробив так; всі весілля справляли в одному місці. У цьому, як і в деяких інших вчинках, вбачали простоту поводження і любов Александра до товаришів. Взявши кожний свою дружину, молоді розійшлися по домах; кожній нареченій посаг дав Александр. Він наказав переписати і імена македонців, які вже раніше оженилися на азіатських жінках, – таких виявилось більше десяти тисяч, і їм були роздані від Александра весільні подарунки.

Александру здавалося також вчасним заплатити всі борги, зроблені його військом, і він наказав зробити перепис, скільки кожний винен, щоб всі одержали для сплати відповідну суму. Спочатку записало свої імена небагато, бо побоювались, чи не зробив це Александр з тим, щоб розвідати, хто з воїнів не вдовольняється своєю платнею і хто живе марнотратно. Коли Александра повідомили, що більша частина воїнів не записується і приховує боргові зобов'язання, у кого вони є, він дуже нарікав на недовірливість воїнів; як цар, говорив він, повинен бути у відношенні до підданих тільки правдивим, так і всі підлеглі повинні бачити в діях царя тільки правдивість. Потім він розмістив у таборі каси з грішми і при них завідуючих видачею, яким наказав – кожному, хто подасть вексель, сплачувати борги, не вносячи імені в список. Таким чином упевнились в правдивості Александра і ще більше, ніж за

звільнення від боргів, були йому вдячні за те, що борги лишилися таємницею. Кажуть, що ця роздача війську коштувала близько двадцяти тисяч талантів. Роздавав Александр і різні подарунки з поваги до заслуг або за проявлену в небезпеці доблесть. Людей, що відзначилися доблестю, нагороджував він золотими вінками...

Прибули до нього і сатрапи як новозаснованих міст, так і інших завойованих областей: привели вони до тридцяти тисяч хлопчиків-підлітків, всі одного віку, яких Александр називав «епігонами» (нащадками), у всіх у них була македонська зброя, і вони були навчені військової справи по-македонському. Кажуть, поява цих підлітків викликала незадоволення македонців, тому що Александр, начебто, докладає всіх зусиль, щоб надалі не вдаватися так само часто, як раніше, до послуг македонців; дуже прикро було також македонцям бачити мідійське убрання на Александрі; більшості не до вподоби були і весілля, справлені за перським звичаєм, навіть і декому з молодих, хоч рівність з царем і була для них високою честю. Їм було неприємно, що перський сатрап, Певкест, носив перське убрання і говорив перською мовою, бо Александрові подобався його варварський вигляд. Досить було тільки відзначитися своєю знатністю, тілесною красою або взагалі якимись якостями бактрійським, согдійським [11] і арахосійським [12] вершникам, парфянським [13] і так званим евакійським [14] вершникам з числа персів, як їх розподіляли на лохи [15] і залічували в кінноту гетайрів [16]; для цих вершників була додана ще п'ята гіпархія [17]; вона не складалася вся з варварів, але при загальному збільшенні складу кінноти до цієї гіпархії попали і варвари, причому до кінноти гетайрів були залічені Кофен, син Артабаза [18], Гідарн і Артібол, сини Мазея [19]... Начальство над ними ввірене було бактрійцеві Гістаспу, і їм дали македонські списи замість варварських списів з ременем посередині. Все це викликало невдоволення македонців; здавалося, Александр своїм складом думок стає справжнім варваром, зневажає македонські звичаї і самих македонців.

[1] Сузи – одна зі столиць Перської держави. Стародавня столиця Еламу. Знаходилась на схід від Месопотамії на річці Хоасп.

[2] Атропат – перський вельможа царя Дарія III. Бився проти Александра

під Гангамелами в 331 р. до н. е. Потрапивши у полон, був призначений Александром сатрапом Мідії.

[3] Сатрапія – адміністративна одиниця у Перській державі.

[4] Абуліт – сатрап Сузіани, що перейшов на бік Александра і був за це залишений на своїй посаді. Згодом Александр стратив його за зловживання після закінчення індійського походу.

[5] Індійський похід Александра тривав з 327 по 325 р. до н. е.

[6] Арістобул – один з супутників Александра в його походах. Згодом він описав діяння Александра.

[7] Артаксеркс III Ох (362 – 338 рр. до н. е.).

[8] Бактрія – країна у Середній Азії, що входила до складу Перської держави.

[9] Оксіарт – правитель Бактрії. Труднощі, з якими зустрівся Александр під час свого походу в Бактрію, примусили його одружитися з дочкою Оксіарта Роксаною і таким чином оформити своє панування в Бактрії.

[10] Гефестіон – полководець, друг Александра Македонського.

[11] Согдіана – регіон між середньою та верхньою течією Сир-Дар'ї і Аму-Дар'ї, на північ від Бактрії.

[12] Арахосія – регіон на захід від середньої течії р. Інд, на південь від Бактрії.

[13] Парфія – країна на південний схід від Каспійського моря.

[14] Де жили еваки – невідомо.

[15] Лох – загін воїнів, що поділявся на десятки.

[16] Гетайри – привілейована важка македонська кіннота.

[17] Гіпархія – кінний загін.

[18] Артабаз – Сатрап Дарія III, який перейшов на службу до Александра.

[19] Мазей – перський сатрап.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. II. – С. 239 – 243.

З праці Арріана «Похід Александра» про засвоєння завойовниками східної культури
(Арріан. «Похід Александра», Книга IV, 7, 4)

(4). …Я знаю, що Александр захопився мідійською і персидською розкішшю і життям варварських царів, цілковито відмінним

від життя підданих, і я засуджую його за те, що він, Гераклід родом, змінив рідний македонський одяг на мідійський. Засуджую і за те, що він не посоромився одягти тюрбан переможених персів.

Переклад здійснено за виданням: Арриан. Поход Александра / Арриан. – М.; Л.: Издательство Академии наук СССР, 1962. – С. 139.

З праці Арріана «Похід Александра» про заснування Александрії *(Арріан. «Похід Александра», Книга 3, 1 – 3)*

1.

… Перетнувши пустелю, він явився у Геліополь, а звідти, переправившись через річку, прибув до Меморісу, де приніс жертву різним богам, у тому числі Апісу, і призначив святкування зі змаганнями гімнастичними і музичними. На нього з'їхалися знаменитості з Еллади. …

Прийшовши до Канопу, він проплив навкруги затоки Маріа і вийшов там, де зараз знаходиться місто Александрія, назване іменем Александра. Місце здалося йому надзвичайно підходящим для заснування міста, яке, на його думку, мало тут процвітати. Його охопило гаряче бажання втілити цю думку, і він сам розмітив знаками, де облаштувати агору, де і яким богам поставити храми, і в яких місцях зводити навкруги стіни. З цього приводу він здійснив жертвопринесення, і воно виявилося сприятливим.

2.

Існує ще й така розповідь, цілком, по-моєму, вирогідна. Александр хотів залишити будівельникам знаки, за якими вони і зводили б стіну, але у них не було нічого, чим зробити на землі мітки. Тоді один з будівельників придумав, забравши все борошно, яке вони привезли у діжках, посипати ним на землі там, де скаже цар, і таким чином описати коло, по якому він розраховує обвести місто стінами. Над цим випадком замислилися віщуни, особливо

ж Арістандр з Телмесса, який у багатьох випадках правильно передбачував Александру. Він сказав, що місто буде рясніти усім, у тому числі й плодами земними. …

3.

Александра охопило бажання відправитися до Аммона у Лівію; він хотів запитати бога – казали, що передбачення Аммона збуваються з точністю і що саме він передбачив Персею і Гераклу: одному, що Полідект відправить його проти Горгони, а іншому, що він прийде до Антея у Лівію і до Бусиріда у Єгипет. Александр прагнув наслідувати і Персея, і Геракла; до того ж, належачи до роду обох, він виводив своє походження від Аммона, як виводять міфи походження Геракла і Персея від Зевса. Отже, він відправився до Аммона, розраховуючи, що він з точністю дізнається про те, що його стосується, чи у крайньому випадку зможе сказати, що дізнався. … Дорога йде сипучими пісками серед безводної пустелі. Над Александром, проте, і його супутниками пролився рясний дощ, і це було приписано божественному втручанню. Божественному втручанню приписали й наступне: південний вітер у цій країні, почавши дути, майже зовсім заносить дорогу піском; сліди дороги зникають і, ніби у морі, не можна зрозуміти, куди йти по цьому піску. Ознак, які б вказували на дорогу, немає… Військо Александра блукало, і поводирі сумнівалися у дорозі. Птолемей, син Лага, розповідає, що перед військом з'явилися дві змії, наділені голосом; Александр звелів поводирям довіритися божеству і слідувати за ними, і змії вказали їм дорогу до оракула і назад. Аристобул же розповідає – і найчастіше саме так і розповідають, – що перед військом летіли два ворони і що вони саме і слугували Александру поводирями. Що божество сприяло Александру, це я можу підтвердити, та це і саме по собі вірогідно; у точності ж розповіді про це змушують сумніватися різні її версії.

Переклад здійснено за виданням: Арриан. Поход Александра / Арриан. – М.; Л.: Издательство Академии наук СССР, 1962. – С. 104 – 106.

З праці Страбона «Географія» про Александрію Єгипетську
(Страбон. «Географія», XVII, 7 – 9)

Місто Александрія було засноване Александром у дельті Нілу на березі Середземного моря в 331 р. до н. е. Пізніше Александрія була столицею могутнього елліністичного Єгипту, держави Птолемеїв, і центром торгівлі, промисловості й культури у східному Середземномор'ї.

Вигоди місцезнаходження Александрії різноманітні. Місце омивається двома морями, з півночі Єгипетським [1], а з півдня болотним озером Марійським, яке називається також Мареотідою. Озеро наповнюється водою з Нілу через безліч каналів, що йдуть в озеро і згори, і з боків; комерційний рух по цих каналах більший, ніж з моря, тому гавань коло озера багатша за морську. Там же вивіз з Александрії більш значний, ніж ввіз. Все це знає кожний, хто побував в Александрії і Дікеархії [2] і спостерігав товарні судна, що входять в гавань і виходять з гавані, наскільки легші перші судна і важчі другі. Крім тих багатств, які привозяться в гавань з обох боків, тут надзвичайно м'яке повітря, що є наслідком омивання області двома морями і благотворного розлиття Нілу; тимчасом інші міста, побудовані на озерах, мають в літню спеку важке і задушливе повітря, тому що на краях озер утворюються болота внаслідок випаровування від сонячного жару; з боліт піднімається нечиста волога, люди дихають зіпсованим повітрям, що викликає заразливі хвороби. В Александрії, навпаки, Ніл, наповнюючись на початку літа, наповнює і озеро, не допускаючи утворення боліт, що могли б давати шкідливі випари. Разом з тим, дують там в той же час і пасатні вітри, завдяки чому александрійці дуже приємно проводять літо. Земля міста має вигляд плаща; ті сторони його, що витягнуті в довжину, омиваються водою з обох боків і мають в діаметрі близько тридцяти стадіїв [3]; сторони, витягнуті в ширину фігури, являють собою перешийки, кожний в сім або вісім стадіїв, які омиває з одного боку море, а з другого – болотне озеро. Все місто перерізують вулиці, зручні для верхових коней та екіпажів; дві

найширші вулиці, футів у сто, пересікають одна одну під прямим кутом[4]. В місті є прекрасні громадські святилища і царські палаци, які вкривають одну четверту чи навіть третю частину всього зайнятого містом простору. Дійсно, кожний з царів старався додати яку-небудь прикрасу до громадських пам'ятників, і в той же час кожний з них будував для себе окремий палац, збільшуючи число існуючих до нього... Всі палаци з'єднані між собою, з гаванню і з усім, що за її межами. Частину царських будинків становить і Мусей [5], що має в собі місце для гуляння, залу для засідання і велике приміщення, де знаходиться їдальня учених [6], які живуть при Мусеї. Колегія ця перебуває на державному утриманні і має жерця, начальника Мусею, призначуваного колись царями, а тепер цезарем [7]. Другий відділ царського палацу становить так зване Сема [8], приміщення для царських гробниць і для Александра... Труп Александра Птолемей перевіз в Александрію, поховав його в тому місці, де він лежить і тепер, хоч і не в тій самій труні; теперішня труна скляна, а Птолемей поклав його в золоту. Птолемей, прозваний Кокк і Парісакт [9], викрав золоту труну; він прийшов сюди з Сирії, але був незабаром вигнаний, так що не мав з крадіжки ніякої користі. Перед великою гаванню коло входу в неї з правого боку знаходиться острів і башта Фарос [10], з другого боку – підводні скелі і мис Лохіада з царським замком. З лівого боку для в'їжджаючого в гавань знаходяться з'єднані з мисом Лохіадою внутрішні царські палаци, в яких дуже багато різних жилих кімнат і садів; нижче викопана замкнута гавань, власність царів, і острівець Антиродос, що лежить перед викопаною гаванню; на ньому є царський палац і невелика гавань. Острівець названий так через те, що він був начебто суперником Родосу. Над ним стоїть будинок театру, далі знаходиться Посейдій, вигин, що іде від так званого Емпорія [11], з храмом Посейдона... Далі йде Цезарій (храм Цезаря), Емпорій і товарні склади; за цим ідуть корабельні верфі до Гептастадія [12]. Така місцевість навколо Великої гавані. За Гептастадієм лежить гавань Євноста, а над нею викопана гавань або так званий Кібот (Ящик) з корабельними верф'ями. З гавані проходить судноплавний капал до озера Мареотіди. По той бік каналу лежить

ще невелика частина міста. Далі йде передмістя Некрополя, або місто мертвих, в якому є багато садів, гробниць і будівель для набальзамування трупів. По сей бік каналів міститься Серапеум» [13] та інші стародавні громадські будови з храмами; тепер вони майже покинуті, бо в Нікополі [14] збудовані нові. Там же знаходиться амфітеатр, іподром, де влаштовуються кожні п'ять років змагання. А втім, старовину не дуже шанують. Взагалі кажучи, місто сповнене розкішними громадськими будовами і храмами; найкраща з них – гімнасій з портиками посередині, більш обширними, ніж іподром. В середині міста стоїть будинок суду... Тут же є чимале штучне підвищення, яке має форму конуса і схоже на скелястий горб; до цього підвищення веде звивиста дорога; з вершини його можна споглядати все місто, що розлягається навкруги.

---

[1] Єгипетське море, тобто частина Середземного моря, яка омиває узбережжя Єгипту.

[2] Дікеархія – місто з великою гаванню на західному березі середньої Італії в регіоні Кампанія. Латинська назва міста – Путеоли.

[3] Місто мало близько 5 км у довжину і близько 1,2 км у ширину.

[4] Ширина двох найширших вулиць в Александрії становила близько 30 м.

[5] Мусей – храм муз, найважливіший центр науки античного світу, де жили і працювали вчені, письменники, філософи. При Мусеї була найбільша у стародавні часи бібліотека.

[6] Серед учених, які жили в Мусеї, були Евклід, Ератосфен та ін.

[7] Страбон був сучасником римського імператора Августа.

[8] Сема – могила.

[9] Парісакт – чужинець, крадій; значення прізвиська Кокк не з'ясовано.

[10] Фарос – невеликий довгастий острів, з'єднаний насипом з материком. На ньому був збудований знаменитий Александрійський маяк.

[11] Емпорій – торгівельна набережна.

[12] Гептастадій — назва за довжиною проїзду – 7 стадіїв.

[13] Серапеум – храм Сераписа, головного бога держави Птолемеїв.

[14] Нікополь – місто поблизу Александрії.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. ІІ. – С. 248 – 250.

З праці Плутарха «Порівняльні життєписи» про особистість Александра Македонського

(Плутарх. «Порівняльні життєписи», «Александр», 4, 7 – 8, 14, 26 – 27, 47, 53 – 54)

4. Зовнішній вигляд Александра найдостовірніше передають статуї, виконані Лісіппом [1]. Був це єдиний скульптор, якого цар вважав гідним творити його зображення. Цей художник зумів точно відтворити те, що згодом наслідувало багато наступників і друзів Александра – легкий нахил шиї ліворуч і лагідність погляду. Апеллес [2], малюючи Александра в образі громовержця, не зумів передати кольору його шкіри, бо надав їй відтінку темнішого, смуглявішого, ніж вона була насправді. …

7. Приглядаючись до впертої й непіддатливої на будь-яке насильство вдачі сина, Філіпп помітив, що з ним легше домовитись за допомогою розумного слова, ніж вдаватися до примусу, тому сам старався більше переконувати його, аніж наказувати йому. Філіпп не бажав довіряти навчання й нагляд за сином самим тільки вчителям музики та інших предметів загальної освіти, вважаючи, що це справа дуже складна і, як каже Софокл:

«Кермо потрібне тут й уздечка не одна» [3].

Тим-то цар запросив до себе найзнаменитішого й найвченішого з грецьких філософів – Арістотеля [4], а за навчання винагородив його в спосіб якнайкращий і гідний величі цього вченого. Філіпп відбудував рідне місто Арістотеля Стагіру [5], яке колись сам зруйнував, і повернув туди жителів, котрі втекли звідти або перебували в рабстві. Для занять і розмов Філіпп призначив Арістотелю й Александрові гай біля Мієзи [6], присвячений німфам, де й досі показують кам'яні лави, на яких сидів Арістотель, і тінисті місця для прогулянок. Александр, очевидно, вивчав у нього не тільки науку про мораль і державу, а й познайомився з менш доступними й глибшими основами знання, які філософи називали «усними» та «захованими» [7] і не розголошували їх. Відправившись уже з військом в Азію, Александр дізнався, що Арістотель деякі галузі науки опублікував у книгах, і тоді написав йому листа, сміливо

виступаючи на захист філософії. Зміст листа такий: «Александр Арістотелю шле привіт! Ти поступив неправильно, опублікувавши дещо з наук, призначених лише для усного викладання. Чим тоді ми будемо відрізнятися від інших людей, якщо ті самі науки, на яких ми виховувалися, стануть доступними всім без різниці? Я волів би перевершувати інших не стільки владою й могутністю, скільки знанням того, що в житті найкраще. Будь здоров!». Заспокоюючи ображене честолюбство Александра, Арістотель виправдовує себе, що ці науки і видані, і разом з тим не видані. І справді, його метафізичні дослідження були з самого початку призначені винятково для вчених і зовсім не годяться ні для викладання, ні для самостійного вивчення.

8. Мені здається, що і любов до медицини прищепив Александру не хто інший, як Арістотель [8]. Бо Александр цікавився не тільки теорією цієї науки, а навіть, як можна висновувати з його листів, допомагав хворим друзям, призначав їм різні способи лікування й харчування. Окрім того, він від природи любив літературу і багато читав. Він вважав і говорив, що читання «Іліади» – це засіб виховання в собі військової доблесті. Примірник видання, виправленого Арістотелем і відомий під назвою «Іліада в скриньці» [9] Александр, за словами Онесікріта [10], завжди мав при собі і клав разом з кинджалом під подушку. Оскільки в глибині Азії він не мав напохваті ніяких книжок, то велів Гарпалу [11] прислати їх йому. Тоді той послав йому твори Філіста [12], чимало трагедій Евріпіда, Софокла й Есхіла, а також дифірамби Телеста й Філоксена [13]. Александр спочатку захоплювався Арістотелем і навіть любив його не менш, ніж свого батька, бо, як сам казав, одному він завдячує своїм життям, а другому – відчуттям краси життя. Пізніше, однак, цар ставився до філософа з недовірою, щоправда, не настільки, щоб йому шкодити, але брак того теплого почуття, яким сповнені були початкові взаємини Александра з учителем, був явним доказом відчуження, що виникло потім між ними. Проте природжений і прищеплений йому з ранніх років запал і тяга до філософії не погасли в душі Александра. На це вказують повага, яку він почував до Анаксарха [14], п'ятдесят талантів, висланих

Ксенократу [15], а також почесті, виявлені Дандаміду й Калану [16]. …

14. Греки, зібравшись на нараду на Істмі [17] й ухваливши йти війною разом з Александром, на персів, вибрали його своїм вождем. Тоді до нього приходило багато державних діячів і філософів з поздоровленнями. Александр сподівався, що так само зробить і Діоген із Сінопи [18], який у цей час проживав біля Корінфа. Але Діоген, ніскільки не звертаючи уваги на Александра, не рухався з Кранія [19]. Тому цар сам подався до нього. Діоген лежав і грівся на сонці. При наближенні стількох людей філософ злегка підвівся й поглянув на Александра. Цар привітався з Діогеном і запитав, чи не має він до нього якогось прохання. На це мудрець відповів: «Відійди трохи вбік, не заслоняй мені сонця». Ця відповідь, кажуть, справила на Александра глибоке враження. Він був подивований гордістю й величчю духу цього чоловіка, який його так злегковажив. Відходячи, Александр сказав своїм супутникам, що сміялися й глузували з філософа: «Якби я не був Александром, я хотів би бути Діогеном».

Бажаючи одержати оракул бога Аполлона щодо свого походу, Александр прибув у Дельфи. Якось так вийшло, що тоді випали «нещасні» дні, в які було заборонено давати віщування. Спочатку Александр послав по пророчицю, щоб вона з'явилась до нього. Оскільки вона відмовлялась прийти, посилаючись на закон, Александр пішов по неї сам і силою доставив її у храм. Тоді жриця, підкоряючись настирливості царя, вигукнула: «Ти непереможний, сину мій!» Почувши таке, Александр сказав, що йому більш не потрібні віщування, бо вже одержав бажаний оракул.

Коли Александр вирушив у похід, божество послало йому чимало призвісток, серед яких була така дивна: в місцевості Лібетра [20] статуя Орфея [21], виконана з кипарисового дерева, вкрилася в ті дні густим потом. Усі боялися цього знамення, але Арістандр [22] заспокоював їх, заявляючи, що Александр здійснить блискучі і гідні оспівування подвиги, через які доведеться поетам і музикантам добряче попотіти й потрудитися. …

26. Коли Александрові принесли скриньку, ціннішого від якої нічого не було знайдено серед коштовностей і речей Дарія, він

запитав своїх друзів, яку цінність слід, на їх думку, покласти в цю скриньку. Друзі радили порізному, тоді він сам сказав, що зберігатиме в ній «Іліаду», і зразу її туди поклав. Це підтверджує багато письменників, які заслуговують довіри. Якщо правдою є те, що повідомляють, посилаючись на Геракліда [23], александрійські вчені, то Гомер був для Александра справді корисним і невідступним супутником у його походах. Розповідають, між іншим, що Александр після завоювання Єгипту задумав побудувати там велике й багатолюдне грецьке місто і назвати його своїм ім'ям. За порадою будівничих він уже відміряв і обгородив місце для майбутнього міста, аж раптом уночі побачив дивний сон. Йому приснився поважний, сивочолий старий, який підійшов до нього і вимовив такі віршові рядки:

«Острів там є невеликий у вічнобурхливому морі,
Перед самим він Єгиптом лежить, а зовуть його Фарос» [24].

Прокинувшись, Александр негайно вирушив на Фарос, який тоді ще був островом, розташованим трохи північніше від Канобського гирла Нілу [25]. Сьогодні він з'єднаний з материком насипом. Александр оглянув місцевість і оцінив її дуже вигідні дані. Острів являв собою смугу землі, схожу на досить широку косу; він відділяв велике озеро від моря, яке утворює тут зручну гавань. Александр заявив, що Гомер гідний подиву в будь-якому відношенні, а крім того, він ще й мудрий будівничий. Цар наказав негайно накреслити план міста, враховуючи особливості місцевості. Оскільки напохваті не було крейди, будівничі набрали борошна й намітили ним на чорній землі рівнини вигляд міста. Цар був задоволений плануванням, аж раптом з ріки й озера хмарою знялась незліченна кількість птахів різних порід і різної величини, налетіла на це місце й видзьобала все борошно. Александр засмутився, розцінюючи це як лиховісне знамення. Але ворожбити заспокоїли його, пояснюючи, що засноване ним місто буде процвітати й годувати людей різних країн [26]. Александр наказав керівникам будівництва почати роботу, а сам вибрався в далеку дорогу до храму Аммона. Подорож була дуже довга, важка й виснажлива. Вона була небезпечна з двох причин: по-перше, через брак води, бо впродовж багатьох

днів довелося йти пустелею, по-друге, подорожніх серед безмежних і глибоких пісків міг би заскочити шалений південний вітер. Кажуть, що колись давно цей вітер налетів на військо Камбіса [27] і, піднявши й женучи перед собою маси піску, засипав тоді й поховронив п'ятдесят тисяч чоловік. Усі ці труднощі майже кожен брав до уваги, але Александра неможливо було відмовити від раз прийнятого рішення. Бо доля, яка сприяла його прагненням, виробила в ньому впертість. Його жадоба до подвигів, підсилювана честолюбством, зробила його непереможним на війні з ворогами та допомагала йому долати простір і час.

27. Щасливий перебіг подорожі всупереч неймовірним труднощам більшою мірою зміцнив у людей віру в божественну турботу про Александра ніж усі пізніші віщування. Більш того, саме завдяки цьому переконанню зросла віра в правдомовність оракулів. Насамперед пішов рясний і тривалий дощ, який звільнив учасників походу від страху перед муками спраги. Внаслідок дощу розпечений пісок зробився вологим і не грузьким, повітря стало чистішим, легше стало дихати. Потім, коли віхи, розставлені для провідників, зникли і подорожні почали безладно блукати, не знаючи дороги, раптом з'явилися круки і взялися вести похід. Вони то швидше летіли вперед, коли люди встигали йти вслід за ними, то сповільняли політ, чекаючи на тих, що відставали. Але найдивовижніше в цьому всьому, за розповіддю Каллісфена [28], було те, що ці круки навіть уночі кликали людей, що заблукали, і своїм карканням виводили їх на правильну дорогу.

Коли Александр щасливо пройшов через піщану пустелю й досяг мети своєї мандрівки, жрець Аммона привітав його, поздоровляючи від імені бога, неначе сина. Александр запитав, чи не уник кари хтось із убивць його батька. Але жрець порадив йому не блюзнити, бо батько його не з числа смертних. Тоді Александр інакше висловив своє запитання і поцікавився, чи всіх убивць Філіппа бог покарав. Далі запитав про свою владу: чи призначено йому стати володарем усіх людей. Бог відповів, що це йому призначено і що за Філіппа повністю відомстили. Александр підніс богу чудові дари, а людей щедро наділив грішми.

Так пише про ці відповіді бога Аммона переважна більшість письменників. Сам Александр у листі до матері писав, що одержав деякі таємні пророцтва, про які розкаже їй одній, коли приїде. Дехто ж повідомляє, нібито жрець, аби підкреслити свою прихильність до Александра, хотів привітати його по-грецьки: «О, пайдіон!» («О, дитино!»). Але внаслідок чужоземної вимови, замінивши кінцевий звук «н» на «с» сказав: «О, пайдіос!» («О, сину Зевса!»). Александру припала до вподоби ця помилка, і звідси розійшлася чутка про те, що бог привітав його як сина Зевса. Кажуть також, що Александр слухав у Єгипті філософа Псаммона [29] і з його викладу він найбільше вподобав твердження про те, що всіма людьми править бог, бо закладена в кожній людині здатність керувати й панувати є божественного походження. Сам Александр міркував з цього приводу глибше і казав, що бог – це спільний батько всіх людей, але передусім своїми дітьми він вважає найкращих з них. …

47. Александр боявся, що македоняни не захочуть брати участі в нових походах. Тим-то частину війська він залишив на місці, а зібравши найдобірніші частини, які були з ним у Гірканії, в кількості двадцяти тисяч піхотинців і трьох тисяч кіннотників, виголосив до них промову. Він казав, що населення Персії дивиться тепер на них мов на якесь сновидіння, і якби тепер македоняни захотіли забратися звідти геть, наробивши в Азії стільки замішання, то варвари накинулися б на них як на слабих жінок. Тим не менш він звільняє всіх, хто хоче їхати додому, але разом з тим бере богів за свідків, що македоняни залишають його напризволяще разом з друзями та з тими, хто бажає взяти участь у поході в ту хвилину, коли він прагне здобути для македонян увесь світ. Коли ця спроба увінчалася успіхом, неважко вже було потягти за собою решту війська, яке добровільно заявило про готовність іти за ним.

З того часу Александр дедалі більше старався пристосувати свій спосіб життя до місцевих звичаїв, водночас намагаючись приблизити їх до македонських, бо вважав, що через таке змішання і зближення звичаїв він у більшій мірі, ніж через насильство, зміцнить свою владу на той випадок, що йому доведеться відправитись у далекий похід. З цією метою він велів відібрати тридцять тисяч

перських хлопців і вчити їх грецької мови та вмінню битися македонською зброєю. Для цього призначив він багато наставників. Так само його одруження з Роксаною, вродливою і привабливою дівчиною, яка сподобалась Александрові коли він побачив її одного разу в танку на бенкеті, цілком відповідало його тогочасним задумам. Завдяки цьому шлюбу перси пройнялись більшим довір'ям до Александра й дуже полюбили його за те, що він проявив велику чесність і не хотів утримувати незаконний зв'язок навіть з тією єдиною жінкою, яка полонила його серце.

Коли Александр побачив, що з найближчих його друзів Гефестіон схвалює його спроби зближення з персами і сам іде його слідами, а Кратер залишається вірним предківським звичаям, він став полагоджувати справи з персами за посередництвом Гефестіона, а з греками й македонянами – через Кратера. Взагалі Гефестіона Александр дуже любив, а Кратера дуже шанував. Він вважав і не раз повторював, що Гефестіон – друг Александра, а Кратер – друг царя. Через те Гефестіон і Кратер ставились один до одного з прихованою неприязню, і між ними часто виникали сварки. …

53. … Розповідають, що одного разу на царському бенкеті в присутності багатьох гостей Каллісфену доручено було виголосити за чарою вина похвальну промову на честь македонян, і Каллісфен так блискуче говорив на цю тему, що присутні піднялись із місць, плескали в долоні й кидали в нього вінками. Тоді Александр, посилаючись на Евріпіда, зауважив, що хто за предмет промови обере собі

«Прекрасну тему, той прекрасно виступить» [30].

«Але покажи, – провадив він, – свою силу, виголошуючи обвинувальну промову проти македонян, щоб вони, пізнавши свої хиби, стали кращими». У відповідь Каллісфен виголосив промову цілком протилежного змісту, дозволивши собі на сміливі виступи проти македонян. Він.доводив, що тільки розбрат між греками став причиною росту й могутності македонської держави за Філіппа, причому навів такий рядок:

«Часто при чварах негідник у пошані великій буває» [31].

Це пройняло македонян глибокою ненавистю до Каллісфена, а

Александр сказав, що Каллісфен блиснув не стільки силою свого красномовства, скільки своєю ворожістю до македонян.

54. Про це розповів Арістотелю, за словами Герміппа [32], Стреб, читець Каллісфена. Він не. повідомив, що Каллісфен, відчувши нехіть царя до нього, відходячи, два або три рази повторив Александрові вірш:

«Вмер же Патрокл, а кращий од тебе він був набагато» [33].

Арістотель, звісно, мав рацію, коли сказав, що Каллісфен – дуже здібний оратор, але розуму не має ні крихітки.

Каллісфен рішуче, як годиться філософові, виступив проти вимоги падати ниць перед царем і один-єдиний відверто висловлював те, що в душі обурювало всіх кращих і старших за віком македонян. Він урятував греків від великої ганьби, а від ще більшої самого Александра. Йому вдалося відмовити Александра від принизливого звичаю, щоб люди падали перед ним на коліна, але він сам себе погубив, бо радше змусив царя це зробити, аніж переконав його.

Харет з Мітілени розповідає, що одного разу Александр на бенкеті, надпивши з чари, подав її одному з друзів. Той взяв чару, підійшов до жертовника і, випивши вино, спочатку впав ницьма перед Александром, потім поцілував його і повернувся на своє місце. Так само зробили по черзі всі інші. Коли черга дійшла до Каллісфена, він узяв чару (Александр у цей час був зайнятий розмовою з Гефестіоном і не звертав на нього уваги), випив вино і підійшов до царя для поцілунку. Але тут Деметрій, на прізвисько Фідон, вигукнув: «Царю, не цілуй його, бо він один із усіх не впав перед тобою ниць». Александр ухилився від поцілунку, а Каллісфен сказав голосно: «Ну що ж, відходжу бідніший на один поцілунок».

---

[1] Лісіпп – визначний грецький скульптор IV ст. до н. е.

[2] Апеллес – визначний грецький живописець IV ст. до н. е.

[3] Цитата з трагедії Софокла, яка не збереглася.

[4] Це сталося у 343 р. до н. е., коли Александрові було 13 років.

[5] Стагіра – місто на півострові Халкідіці, взяте і зруйноване Філіппом у 349 р. до н. е.

[6] Мієза – місто у Македонії в регіоні Ематія.

[7] «Усними» та «захованими» називалися заняття для обраних, де основи науки засвоювалися усно і не призначались для широкого загалу.

[8] Сам Арістотель, як син придворного лікаря царя Філіппа, цікавився медициною.

[9] Коли Александру була передана дорогоцінна шкатулка, знайдена у перському обозі, він використав її для зберігання примірника «Іліади», відредагованого Арістотелем.

[10] Онесікріт – учень кініка Діогена, який супроводжував Александра у поході. Написав історію походу, яка не збереглася.

[11] Гарпал – скарбник Александра.

[12] Філіст – давньогрецький історик IV ст. до н. е., який написав історію Сицилії.

[13] Телест і Філоксен – поети першої половини IV ст. до н. е., автори дифірамбів – пісень на честь Діоніса та Аполлона.

[14] Анаксарх з Абдери – учень філософа Демокріта, який супроводжував Александра у поході проти персів.

[15] Ксенократ з Халкедона – учень Платона, керівник Академії у 339 – 314 рр. до н. е.

[16] Дандамід і Калан – індійські мудреці.

[17] Александра було обрано вождем походу проти Персії на загальногрецькому з'їзді, який відбувся у Коринфі у 334 р. до н. е.

[18] Діоген з Сінопи – (близько 404 – 323 рр. до н. е.) філософ-кінік

[19] Краній – передмістя Коринфа.

[20] Лібетра – містечко біля підніжжя Олімпу у Південній Македонії.

[21] Орфей – міфічний співець і музикант.

[22] Арістандр з Тельмесса – головний віщун у війську Александра.

[23] Гераклід Понтійський – (IV ст. до н. е.) учень Платона та Арістотеля, філософ та історик, автор багатьох творів з етики, а також біографій.

[24] Цитата з «Одіссеї» Гомера (IV, 354 – 355).

[25] Канобське гирло Нілу – один з рукавів дельти Нілу.

[26] Александрія у Єгипті була заснована взимку 332 – 331 рр. до н. е.

[27] Камбіс (529 – 523 рр. до н. е.) – перський цар, який завоював Єгипет у 525 р.

[28] Каллісфен з Олінта – родич Арістотеля, супутник Александра у його

поході проти Персії, автор «Історії Александра». Згодом потрапив у неласку та помер у в'язниці.

[29] Псаммон – єгипетський жрець та філософ.

[30] Рядок 267 з трагедії Евріпіда «Вакханки».

[31] Цитата з невідомого твору, фігурує також у Плутархових життєписах Нікія і Сулли.

[32] Герміпп із Смірни (друга половина III ст. до н. е.) – автор збірника біографій, у тому числі й Арістотеля.

[33] Цитата з «Іліади» Гомера (XXI, 107).

Плутарх. Порівняльні життєписи / Плутарх. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1991. – С. 130 – 131, 135 – 136, 147 – 149, 164 – 165, 170 – 171.

З праці Квінта Курція Руфа «Історія Александра Македонського» про вибори царя після смерті Александра і початок розпаду його держави *(Квінт Курцій Руф. «Історія Александра Македонського», X, 8 – 10)*

Квінт Курцій Руф, римський історик, автор «Історії Александра» у 10 книгах, з яких перші дві книги втрачені, використав праці грецьких істориків, сучасників Александра. Коли жив Курцій Руф, точно невідомо, можливо, у середині I ст. н. е.

…Відвівши військо у місто, Пердікка скликав проводирів на раду, на якій вирішили так розділити правління, щоб цар дістав верховну владу [1], Птолемей був сатрапом Єгипту і над підвладними племенами Африки; Лаомедонтові дано було Сірію з Фінікією [2]; Кілікію призначено Філоті; Антігонові призначено зайняти Лікію з Памфіліею і Великою Фрігією; в Карію послано Касандра, в Лідію – Менандра; Малу Фрігію приєднали до Геллеспонту і віддали в управління Леоннату. Каппадокія з Пафлагонією відійшла до Євмена; він був зобов'язаний охороняти цю країну аж до Трапезунту [3] і вести війну з Аріарафом [4]: один тільки Аріараф

відмовлявся підкоритися. Піфону призначена була Мідія [5], Лісімаху – Фракія [6] і суміжні з нею області біля Понту. Щодо тих, хто правив народами Індії, Бактрії, Согдіани, так само як і всіма жителями узбережжя Океану або Червоного моря, то хто якою областю володів, тому і було призначено володіти нею. Пердікка мав бути при царі і командувати військом, що супроводжує царя. Дехто думав, що такий розподіл областей зроблений за заповітом самого Александра; але хоч ця звістка і передається істориками, вона, як ми переконалися, була безпідставна.

Кожний після поділу частин держави сам розсудливо поклав основу власній могутності, і вона здійснилася б, якби коли-небудь були межі невгамовним пристрастям... Але важко було задовольнятися тим, що приніс випадок: мізерним здається перше придбання, коли мають надію на більше. Тому для всіх принадніше здавалось розширяти царства, ніж було діставати їх.

---

[1] У цьому фрагменті йдеться про розподіл території держави Александра Македонського між його полководцями.

[2] Тут і далі названо різні регіони Малої і Передньої Азії.

[3] Трапезунт – грецька колонія на південному узбережжі Чорного моря.

[4] Аріараф – цар невеликого малоазійського царства Каппадокії, переможений Пердіккою.

[5] Мідія – регіон на південь від Каспійського моря.

[6] Фракія – регіон на північному узбережжі Егейського і Мармурового морів.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. II. – С. 243 – 245.

З праці Плутарха «Порівняльні життєписи» про винаходи Архімеда і захоплення римлянами Сиракуз у 212 р. до н. е. під час Другої Пунічної війни

(Плутарх. «Порівняльні життєписи», «Марцел»[1], 14 – 19)

14. … Сам Архімед вважав спорудження машин справою, яка не заслуговує ані зусиль, ані уваги; більшість їх з'явилася на світ ніби принагідно, у вигляді забавок геометрії, і то лише тому, що цар Гієрон[2] з честолюбства умовив Архімеда хоч не надовго відволікти своє мистецтво від умоглядів і, спрямувавши його на речі відчутні, якоюсь мірою втілити свою думку, по'єднати її з повсякденними потребами і таким чином зробити більш якісною і зримою для більшості людей. …

Між тим, Архімед якось написав царю Гієрону, з яким був у дружбі й родстві, що даною силою можна зрушити будь-яку дану вагу; як повідомляють, захоплений переконливістю власних доказів, він додав зопалу, що, маючи у розпорядженні іншу землю, на яку можна було б стати, він би зрушив з місця нашу. Гієрон був вражений і попросив втілити цю думку у дію і показати яку-небудь вагу, яку переміщують з малим зусиллям, і тоді Архімед звелів наповнити звичайною поклажею царський тримачтовий вантажний корабель, який нещодавно з великими труднощами витягла на берег ціла юрба людей, посадив на нього велику команду моряків, а сам сів неподалік і, без усякої напруги витягуючи кінець канату, пропущеного через складений блок, присунув корабель до себе – так повільно і рівно, наче той плив по морю. Цар був вражений і, усвідомивши всю могутність цього мистецтва, переконав Архімеда побудувати йому декілька машин для захисту і для нападу, які б могли стати в пригоді при будь-якій облозі; самому Гієрону, який провів більшу частину життя у мирі й святкуваннях, не довелося використати їх скористатися ними, але тепер і машини, і їхній винахідник послужили сиракузянам вірну службу.

15. Отже, римляни напали з двох сторін, і сиракузяни розгубилися і принишкли від страху, вважаючи, що їм нічим стримати таку грізну силу. Але тут Архімед пустив у хід свої машини, і у

неприятеля, який наступав із суходолу, понеслися стріли різних розмірів і величезні кам'яні брили, які летіли з неймовірним шумом і жахливою швидкістю, – вони руйнували все і всіх на своєму шляху і приводили у розлад бойові ряди, – а на ворожі кораблі раптом стали спускатися укріплені на стінах бруси і або топили їх силою поштовху, або, схопивши залізними руками або клювами на кшталт журавлиних, витягували носом догори з води, а потім, кормою уперед, пускали на дно, або нарешті, приведені у круговий рух прихованими всередині відтяжними канатами, тягнули за собою корабель і, розкрутивши його, кидали на скелі біля підніжжя стіни, а моряки гинули жахливою смертю. Нерідко очам відкривалася жахлива картина: піднятий високо над морем корабель розхитувався у різні боки доти, доки всі до останнього люди не були викинуті за борт чи розірвані на шматки, а спорожнілий корабель розбивався об стіну чи знову падав у воду, коли залізні щелепи розжималися. …

Але Архімед, очевидно, заздалегідь все передбачивши, приготував машини, які вражали на будь-якій відстані, та короткі стріли; біля невеликих, але густо пробитих отворів у стінах були розставлені невидимі ворогу скорпіони[3] з малим натягненням, які були зовсім близько.

16. І ось, коли римляни підійшли до стіни, як вони вважали, зовсім непомітно, їх знову зустрів град стріл, на голови їм майже прямовисно посипалося каміння, а зверху звідусіль полетіли дротики; і вони відступили. Коли вони опинилися на деякій відстані, сиракузяни знову засипали їх стрілами, вражаючи тих, хто втікав; багато загинули, багато кораблів зіткнулися, між тим як відплатити ворогу римляни були неспроможні, адже більша частина Архімедових машин була прихована за стінами, і римлянам здавалося, що вони борються з богами – стільки бід обрушилось на них невідомо звідки.

17. Проте Марцелл вийшов з бою неушкодженим і, посміхаючись над своїми майстрами і механіками, сказав: «Чи не досить нам воювати з цим Бріареєм від геометрії, який вичерпує з моря наші кораблі, а потім з ганьбою кидає їх геть, і перевершив казкових

сторуких велетнів – стільки снарядів він у нас мече!». І насправді, інші сиракузяни були ніби тілом Архімедових пристроїв, душею ж, яка приводила все у рух, був він один: лише його машини захищали місто і відбивали натиск неприятеля, тоді як вся інша зброя лежала нерухомо. Врешті-решт, …Марцелл відмовився від подальших сутичок і приступів, вирішивши покластися на час.

Архімед був людиною такого піднесеного складу думок, такої глибини душі й багатства знань, що про речі, які дали йому славу розуму не смертного, а божественного, не схотів нічого написати, а, вважаючи спорудження машин і взагалі будь-яке мистецтво, пов'язане з повсякденними потребами, низьким і грубим, усю свою наснагу звернув на такі заняття, в яких краса і досконалість перебувають не змішаними з потребами життя, – заняття, які не можна порівняти ні з якими іншими, які являють собою свого роду змагання між матерією та доказом, і в цьому змаганні перша уособлює велич та красу, а другий – точність та невидану силу: у всій геометрії не знайти важчих і складніших задач, пояснених за допомогою більш простих та прозорих основних положень. Дехто приписує це природному таланту Архімеда, інші же вважають, що лише завдяки величезній праці все до найменших дрібниць у нього здається таким, що виникло легко і без будь-яких зусиль. Своїми силами навряд чи хтось знайде запропонований Архімедом доказ, але варто лише заглибитися у нього – і з'являється упевненість, що ти і сам міг би його відкрити: таким легким і швидким шляхом веде до мети Архімед. І не можна не вірити розповідям, ніби він був таємно зачарований якоюсь сиреною, що не залишала його ні на мить, а тому забував про їжу та догляд за тілом, і його нерідко силою доводилося тягти митися та намащуватись, але і у лазні він продовжував креслити геометричні фігури на попелі вогнища і навіть на власному тілі, намащеному олією, проводив пальцем якісь лінії – воістину натхнений Музами, увесь у владі великої насолоди. Він здійснив багато дивовижних відкриттів, але просив друзів і родичів поставити на його могилі лише циліндр з кулею всередині та надписати розрахунок співвідношення їхніх об'ємів.

18. Таким був Архімед; сам нездоланний, він, тією мірою, якою це залежало від нього, зробив таким і своє місто. …

Трапилося якось, що у полон до римлян потрапив спартанець Даміпп, який плив з Сиракуз; сиракузяни хотіли його викупити, і в ході перемов, які потребували частих зустрічей, Марцелл звернув увагу на одну башту, яку охороняли недостатньо пильно і яка непомітно могла приховати кілька чоловік, оскільки біля неї неважко було залізти не стіну. … Дочекавшись дня, в який сиракузяни, відзначаючи свято Діани, випивали та розважалися, Марцелл непомітно для ворога не лише оволодів баштою, але ще до світанку заповнив своїми воїнами всю стіну по обидві сторони від неї і пробився через Гексапіли [4]. Коли ж сиракузяни нарешті помітили ворога, і серед них піднялася тривога, він наказав усюди трубити у труби і цим обернув супротивника у безоглядну втечу: обложені вирішили, що все місто вже в руках римлян. Але вони ще володіли найкращим, найбільш обширним і краще інших укріпленим кварталом – Архадіною, тому що цей квартал був обнесений особливою стіною …

19. … Але більш за все засмутила Марцелла загибель Архімеда. У той час Архімед уважно розглядав якесь креслення і, душею і поглядом заглиблений у споглядання, не помітив ані вторгнення римлян, ані захоплення міста: коли раптом перед ним виріс якийсь воїн і оголосив йому, що його кличе Марцелл, Архімед відмовився слідувати за ним доти, доки не доведе до кінця задачу і не знайде рішення. Воїн розсердився і, вихопивши меч, убив його. Інші ж розповідають, що на нього відразу кинувся римлянин з мечем, Архімед же, бачачи, що той хоче позбавити його життя, молив трохи почекати, щоб не довелося залишити поставлене питання нерозв'язаним і недослідженим; але римлянин убив його, не звернувши жодної уваги на ці прохання. Є ще третя розповідь про смерть Архімеда: ніби він ніс до Марцелла свої математичні прилади – сонячний годинник, кулі, косинці, за допомогою яких вимірював величину сонця, а солдати, яких він зустрів, вирішили, що у скринці у нього золото, і вбили його. Як би це не сталося

насправді, усі згодні у тому, що Марцелл був дуже засмучений, від вбивці відвернувся з огидою, а родичів Архімеда відшукав і оточив пошаною.

---

[1] Марцелл (близько 270 – 208 рр. до н. е.) – римський військовий і політичний діяч, п'ятикратний консул Римської республіки.

[2] Гієрон II (270 – 215 рр. до н. е.) – тиран м. Сиракузи.

[3] Скорпіон – машина для метання стріл та каміння, яка нагадувала величезну рогатку.

[4] Цей топонім досі не ідентифіковано.

Переклад здійснено за виданням: Плутарх. Сравнительные жизнеописания / [ответств. ред. С. С. Аверинцев]. – М., 1994. – Т. I. Пелопид и Марцелл. – С. 348 – 352.

Розеттський декрет про економічне і політичне становище Єгипту на початку II ст. до н. е.

Знаменитий тримовний Розеттський напис на плиті з чорного базальту був знайдений в 1799 р. на околиці селища Розетта під час походу Наполеона Бонапарта в Єгипет. На основі його вивчення Франсуа Шампольйон розпочав дешифрування єгипетських ієрогліфів. Напис відноситься до 196 р. до н. е. і присвячений царю Птолемею V Епіфану [1]. Це урочистий декрет зборів єгипетських жерців з приводу перемоги царя над повсталими єгиптянами. Напис містить важливі відомості про економічне і політичне становище Єгипту на початку II ст. до н. е. й відображає початок економічного занепаду країни.

За царювання молодого (царя) і наступника батька на царстві, преславного володаря корон; того, хто утвердив порядок в Єгипті; благочестивого щодо богів; переможця над ворогами; того, хто поліпшив життя людей, верховні жерці, віщуни, священики, що зібралися з храмів країни в Мемфіс перед царем на свято прийняття корони вічноживого Птолемея, улюбленого Пта[2], бога Епіфана Євхаріста[3], яку він дістав від свого батька, всі ці [жерці], зібравшись

у Мемфіському храмі в цей самий день, ухвалили:

Оскільки вічноживий цар Птолемей, улюблений Пта, бог Епіфан Євхаріст, породжений царем Птолемеєм і царицею Арсіноєю, богами Філопаторами[4], вчинив багато благодіянь храмам і тим, хто в них перебуває, і всім, хто перебуває під його царською владою;

і оскільки він є богом, походячи від бога і богині (подібно до Гора, сина Ісіди та Осіріса, що помстився за свого батька Осіріса[5]), і будучи щедрим у відношенні до богів, він пожертвував у храми доходи грішми і продовольством і зробив великі трати з тим, щоб привести Єгипет в стан спокою і спорудити храми;…

разом з тим, він з усіма чинив по правді – як двічі велкий Гермес[6]…

…подібно до того, як раніше Гермес і Гор, сини Ісіди і Осіріса, підкорили повсталих проти них в цій же місцевості…

і оскільки він зробив безліч подарунків Апісу[7] і Мневісу[8] та іншим священним тваринам Єгипту, далеко більше, ніж попередні царі, дбаючи про все, що стосується цих тварин; він давав щедро і достойно необхідне для їх поховання, а також і кошти у спеціально їм присвячені храми, разом з жертвоприношеннями, справлянням свят і всього іншого, що потрібне в таких випадках;

і оскільки привілеї храмів і Єгипту він залишив без змін і в цілості відповідно до законів і прикрасив Апієйон[9] чудовими спорудами, доставивши в нього багато золота, срібла і дорогоцінного каміння, і збудував храми, святилища і олтарі; [храми] ж, які треба було відбудувати, він поправив, маючи до всього, що стосується божества, старанність благодіючого бога; довідавшись про найбільш шановані храми, він відбудовував, їх, як випадає його царюванню;

за це дарували йому боги здоров'я, перемогу, силу та всі інші блага, а також міцне володіння короною йому і його нащадкам на віки вічні – в добрий час!

[Внаслідок всього цього] жерці всіх храмів країни ухвалили:

Якнайбільше умножити почесті, що віддаються тепер вічноживому царю Птолемею, улюбленому Пта, богу Епіфану Євхаристу, а також і почесті, що віддавалися родителям його богам Філопаторам і предкам богам Евергетам і богам Адельфам і богам Сотерам.

Поставити на самому видному місці в кожному храмі зображен-

ня на честь вічноживого царя Птолемея, бога Епіфана Євхаріста, яке матиме ім'я Птолемея, захисника Єгипту, і яке повинно займати місце головного бога в храмі, тримаючи в руках зброю перемоги, згідно з прийнятими в Єгипті звичаями.

Жерці повинні тричі на день відправляти релігійну службу перед цими зображеннями і прибирати їх у священне убрання і виконувати всі інші церемонії, прийняті в цій країні при урочистому вшановуванні всіх інших богів…

---

[1] Птолемей V Епіфан (203 – 181 рр. до н. е.).

[2] Пта або Птах – бог Мемфіського ному, бог-творець світу.

[3] Епіфан Євхаріст – прізвисько: явлений, приємний.

[4] Птолемей IV Філопатор (Люблячий батька) (221 – 203 рр. до н. е.).

[5] Мається на увазі відомий єгипетський міф про смерть і воскресіння Осіріса.

[6] Гермес – бог-посланець Зевса.

[7] Апіс – божественний бик чорного кольору, з білою плямою особливої форми на лобі й деякими іншими ознаками.

[8] Мневіс – священний бик у храмі в м. Геліополі.

[9] Апієйон – місцеперебування Апіса.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. II. – С. 263 – 265.

З праці Плінія Старшого «Природнича історія» про Родоський колос та інші скульптурні пам'ятки *(Плиний Старший. «Природнича історія», Кн. XXXIV, 18; Кн. XXXVI, 14; Кн. XXXVII, 32)*

Пліній Старший (23 – 79 рр. до н. е.) – римський історик, письменник та державний діяч. Його праця «Природнича історія» у 37 книгах являє собою природничо-накову енциклопедію античності.

18. … Але більше за всіх вражав колос Сонця в Родосі, який створив Харет з Лінда, учень вищезгаданого Лісіппа [1]. Це зображення мало 70 ліктів у висоту [2], через 66 років впало через землетрус, але і лежачи воно вражає [3]. Мало хто може охопити його великий палець, кожний з решти пальців більший, ніж більшість статуй. Просторі печери глибочиють у відламаних частинах. Всередині видніються величезні глиби каміння, вагою яких установлювач надавав колосу стійкість. Передають, що він створювався дванадцять років і обійшовся у 300 [4] талантів, що дісталися від продажу військового спорядження, яке було залишене царем Деметрієм через те, що йому набридла облога Родоса [5], яка затягнулася. У тому ж місті є сто інших колосів, менших від цього, але де б не знаходився кожний з них, він прославляв би будь-яке місце, і крім цих, є п'ять колосів богів, які створив Бріаксид [6]. …

Переказують, що і намет Александра Великого підтримували звичні йому статуї [7]; дві з них освячені перед храмом Марса Месника [8], стільки ж – перед Царським палацом. …

14. В Александрії встановив один обеліск Птолемей Філадельф [9], у вісімдесят ліктів. Його висік цар Нектеб [10], без написів, і значно складнішою справою виявилося переправити його і встановити, ніж висікти. Деякі переказують, що він був переправлений на плоту архітектором Сатиром, Калліксен [11] – що Фойніком; по каналу, виритому прямісінько до лежачого обеліска, було підведено воду з Нілу, і два широкі кораблі, навантажені футовими шматками того ж каміння вагою вдвічі більше обеліска, підпливли під обеліск, який спирався своїми кінцями на обидва береги, потім, коли скинули каміння, кораблі, піднявшись, прийняли вантаж; він був поставлений на шести опорах з того ж каменю, а майстер отримав у винагороду 50 талантів. Цей обеліск був встановлений у Арсиноейоні [12] вказаним вище царем як данина кохання до Арсиної, своєї дружини та сестри. …

32. Виключна навіть зараз своя слава у топаза, який вирізняється своїм особливим зеленим кольором [13], …він уперше був привезений префектом Філоном цариці Береніке, яка була матір'ю другого Птолемея, що царю він надзвичайно сподобався, і з нього

була створена статуя Арсіної, дружини Птолемея, у чотири ліктя, освячена у храмі, який називався золотим. …

---

[1] Харет з Лінда – скульптор, який працював над Колосом дванадцять років (близько 302 – 290 рр. до н. е.). Лінд – одне з головних міст о. Родос. Харета вважають засновником родоської школи скульпторів. Колос являв собою статую бога Сонця Геліоса – головного бога і покровителя о. Родос. Практично нічого не відомо про його вигляд і техніку виконання.

[2] 70 ліктів – близько 32 м. В інших джерелах називають цифру 60 чи 80 ліктів.

[3] Згідно з поширеною думкою, цей землетрус на Родосі стався у 224 чи 223 рр. до н. е.

[4] Можливо, у 1300.

[5] Невдала облога м. Родос Деметрієм Поліоркетом відбувалася у 305 – 304 рр. до н. е. і завершилася вигідною для родосців угодою.

[6] Бріаксид – скульптор другої половини IV ст. до н. е.

[7] Дехто вважає, що Пліній неправильно зрозумів грецьке джерело, в якому йшлося про катафалк Александра Македонського, і переклав «балдахін» катафалка як «намет». Діодор Сицилійський (XVIII, 26 – 27) докладно змальовує цей катафалк, балдахін якого підтримували чотири золоті статуї богині Ніки (Перемоги). Можливо, Пліній мав на увазі намет, в якому Александр святкував початок походу у Малу Азію.

[8] Був побудований за наказом Августа на його форумі й освячений у 2 р. до н. е.

[9] Птолемей II Філадельф (283 – 246 рр. до н. е.)

[10] Нектеб – скоріше за все, мається на увазі Нектанеб, перший або третій фараон XXX єгипетської династії.

[11] Калліксен з Родоса – письменник, який жив імовірно у III ст. до н. е., автор твору «Про Олександрію» (не зберігся). Відомий і скульптор Калліксен (середина III ст. до н. е.)

[12] Храм на честь Арсіної (близько 316 – 270 рр. до н. е.) в Александрії. Храми на її честь були і в інших місцях Єгипту.

[13] Топаз за описом Плінія ідентифікують не як мінерал, який зараз називається топазом, а як перідот (олівін), а можливо, його різновид хризоліт.

Переклад здійснено за виданням: Плиний Старший. Естествознание. Об искусстве / Плиний Старший. – М.: Ладомир, 1994. – С. 62 – 64; 169; 128.

З праці Плінія Старшого «Природнича історія» про розвиток образотворчого мистецтва *(Плиний Старший. «Природнича історія, Книга XXXV, 36, 37, 44)*

36. …Але усіх, минулих і майбутніх, перевершив Апеллес з Коса, у сто дванадцяту олімпіаду [1]. Він один вніс у живопис внесок ледь не більше, ніж всі інші разом, написавши навіть книжки, які містять це вчення. У його мистецтві була особлива чарівність, хоча у цей же час були великі живописці. І хоча він був у захваті від їхніх творів, але, похваливши все, говорив, що немає в них тієї чарівності, … що їм вдається усе інше, але в одному цьому немає йому рівного. Він пишався ще іншою своєю особливістю: захоплюючись твором Протогена, виконаним з докладанням величезної праці й надмірної ретельності [2], він сказав, що у нього все так само, як у Протогена, чи у Протогена краще, але в одному він перевершує, у тому, що вміє прибрати руку від картини, – чудове правило, яке говорить про те, що зайва ретельність часто шкодить. Але однак у щирості він був не менш великим, ніж у мистецтві. Він визнавав зверхність Мелантія [3] у розташуванні [4], Асклепіодора [5] – у вимірах, тобто у тому, наскільки одне має відстояти від чогось іншого [6].

Славний випадок трапився у нього з Протогеном [7]. Той жив у Родосі, й коли Апеллес прибув туди, пристрастно бажаючи познайомитися з його творами, знайомими йому лише за чутками, то відразу ж попрямував у майстерню. Самого його не було, але одна стара сторожила велику дошку на станку, підготовлену для картини. Вона відповіла, що Протоген вийшов, і запитала, як передати, хто його питав. «Ось хто», – відповів Апеллес і, схопивши пензлик, провів по дошці фарбою тоненьку лінію. І коли Протоген повернувся, стара розповіла йому про те, що відбулося. Художник,

говорять, роздивившись тонкість лінії, відразу ж сказав, що це приходив Апеллес, тому що така досконалість ні у кого іншого не зустрічається, а сам іншою фарбою провів на тій же лінії більш тонку й ідучи доручив старій, аби вона, якщо Апеллес повернеться, показала йому це і додала, що це той, кого він питає. Так і вийшло. Дійсно, Апеллес повернувся і, соромлячись за свою поразку, розділив лінії третьою фарбою, не залишивши ніякого більше місця для тонкощів. Тоді Протоген, визнавши себе переможеним, попрямував у порт, шукаючи свого гостя, і вони вирішили залишити так цю дошку для нащадків, усім, особливо художникам, на диво. Я чув, що вона згоріла під час першої пожежі будинку цезаря на Палатині. Ми бачили її до цього – на її обширній поверхні не було нічого іншого, крім ледь видимих ліній, і серед видатних творів багатьох художників вона була схожа на порожню, тим самим привертаючи до себе увагу, більш відома, чим будь-який твір.

У Апеллеса була взагалі постійна звичка ніколи не проводити жодного дня, яким би він не був зайнятим, без того, щоб не вдосконалювати своє мистецтво, проводячи хоча б лінію, і від нього це увійшло у приказку [8]. І ще, він виставляв на балконі завершені твори на огляд перехожим, а сам, ховаючись за картиною, слухав відзначені недоліки, вважаючи народ більш уважним суддею, ніж він. І розповідають, коли якийсь-то чоботар, що критикував його за те, що він на одній сандалії з внутрішньої сторони зробив менше петель, а наступного дня цей же чоботар, пишаючись виправленням, зробленим завдяки його учорашньому зауваженню, почав насміхатися з приводу голені, він з обуренням виглянув і крикнув, щоб чоботар не судив вище сандалії, – і це також увійшло у приказку. Мав він і ввічливість, завдяки якій був ще приємнішим Александру Великому, який часто приходив у його майстерню, адже, як ми сказали, Александр наказом заборонив будь-кому іншому малювати себе. Але коли Александр у майстерні починав розмірковувати про те, у чому не розбирався, він чемно закликав його до мовчання, говорячи, що над ним сміються хлопчики, які розтирають фарби. Таке давало йому його значення право по відношенню до царя, який у запалі був схильним до гніву. Александр висловив свою повагу до нього блискучим вчинком: коли він звелів Апеллесу написати оголеною через вражаючу вроду особливо улюблену зі своїх наложниць, на ім'я Панкаспа, і відчув, що Апеллес під час роботи закохався у неї, він подарував її йому, великодушний, ще більш великий владою над собою, і цим вчинком великий не менше, ніж будь-хто своєю перемогою, тому що переміг самого себе, та він подарував художнику не просто свою наложницю, а кохану жінку, не рахуючись навіть з коханою, адже вона до цього належала царю, а тепер стала належати живописцю. Дехто вважає, що Венеру Анадіомену він написав з неї. Дружньо ставлячись і до супротивників, Апеллес першим добився визнання Протогена у Родосі. До Протогена свої ставилися зі зневагою, як найчастіше ставляться до усього у себе, і коли Апеллес запитав його, за скільки він продає свої завершені твори, той назвав якусь малу ціну, але він запропонував продати їх по п'ятдесят талантів і поширив чутку, що купує їх, аби видавати за свої. Це спонукало родосців до розуміння художника, і він продавав лише тим, хто набавляв ціну.

Апеллес писав портрети з такою схожістю, що, як передає граматик Апіон у своєму творі [9], – це просто неймовірно! – один віщун за людськими обличчями (таких віщунів називають метопоскопами) [10] визначив за ними і скільки років залишилося до смерті, і скільки років прожито. В оточенні тих, хто супроводжував Александра, у нього були недружні стосунки з Птоломеєм. Одного разу у царювання Птолемея він був віднесений сильним буревієм до Александрії. Його суперники з підступності підмовили царського блазня запросити його до царя. Коли він прийшов на обід, Птолемей обурився і, показуючи на своїх запрошувачів, звелів, щоб він сказав, ким з них він запрошений. Він, схопивши з вогнища погасле вугілля, став малювати на стіні портрет – цар відразу ж по самому початку малюнка упізнав обличчя блазня [11]. Написав він і портрет царя Антігона без одного ока, першим придумавши прийом приховування недоліків: він зобразив його повернутим у бік, щоб відсутнє на тілі скоріше здавалося відсутнім на картині, й показав лише ту частину обличчя, яку міг показати цілою [12]. … Але

які твори його найвідоміші, нелегко сказати. Венеру, яка виходить з моря, божественний Август освятив у храмі свого батька Цезаря. Вона називається Анадіомена [13]. Грецькі вірші, які оспівують такий твір, перевершують його, але водночас вони прославляють його. Не знайшлося нікого, хто зміг би відновити нижню частину його, яка зіпсувалася, але саме пошкодження її обернулося до більшої слави художника. Спорохнявіла ця картина від гниття дошки, і Нерон під час свого принципату замінив її іншою, написаною рукою Доротея. Апеллес починав й іншу Венеру, у Косі, збираючись перевершити навіть ту свою першу. Завадила заздрісна смерть, коли частина роботи була вже зроблена, і не знайшлося нікого, хто б взявся завершити її по вже намальованих контурах. Написав він і Александра Великого з блискавкою у руці, у храмі Ефеської Діани, за двадцять талантів золотом. Здається, що пальці виступають, а блискавка знаходиться поза картиною [14], – читачі повинні пам'ятати, що все це виконано чотирма фарбами. … Скільки разів писав він Александра і Філіппа, зайве перераховувати. Захоплюються його Габроном, у Самосі [15], Менандром, царем Карії, у Родосі [16], також Антеєм [17]; в Александрії – Горгосфеном, трагічним актором; у Римі – Кастором і Поллуксом з Перемогою і Александром Великим, також Ліком Війни зі зв'язаними за спиною руками і з Александром – тріумфатором на колісниці. … Є у нього і Кінь, написаний у змаганні. Рішення про нього людей він обжалував перед німими четвероногими: відчуваючи, що супротивники отримують перевагу підступним шляхом, він ввів коней і став показувати їм одну за іншою картину кожного – вони заржали лише перед Конем Апеллеса, … Створив він і Неоптолемена на коні, який бився з персами, Архелая з дружиною і донькою [18], Антигона у панцирі. …

Його нововведення допомогли в мистецтві й іншим. В одному ніхто не зміг наслідувати його: він покривав завершені твори атраментом таким тонким шаром, що він завдяки віддзеркаленню надавав фарбам блиск і захищав від пилу та бруду, а сам був помітний лише при розгляданні зблизька, але при цьому був великий розрахунок, так аби блиск фарб не дратував зір, так, якби дивитися

через слюду, і здалеку це ж саме непомітно пом'якшувало занадто яскраві фарби.

Сучасником його був Арістид з Фів [19]. Він найпершим почав виражати у живописі норов і передавати почуття людини, – те, що греки називають…, а душевні сум'яття, дещо різкий у фарбах. Йому належить картина, «Немовля, яке підповзає до грудей помираючої від поранення матері у захопленому місті» й видно, що мати відчуває і боїться, як би він не почав після припинення молока лизати кров. Цю картину Олександр Великий перевіз у Пеллу, своє рідне місто. Він також написав «Битву з персами», зобразивши на цій картині сто осіб і домовившись з елатейським тираном Мнасоном по десять мін за кожну фігуру [20]. Написав він і «Квадриги, що несуться», «Ту, що молить ледь не вголос», «Мисливців зі здобиччю», «Леонтіон Епікура» [21]…

До того ж часу, як було сказано, відноситься і розквіт Протогена. Батьківщина його – Кавн, у краю, підвладному родосцям. Крайня бідність спочатку і крайнє зусилля у мистецтві – і тому менша плодовитість. … Дехто вважає, що він до п'ятдесяти років розписував кораблі. …

Пальма першості серед його картин належить Іалісу [22], який освячений в Римі у храмі Мира. Передають, що коли він писав його, він харчувався моченими лупінами, втамовуючи ними і голод, і спрагу, і в той же час не притупляючи відчуттів зайвими ласощами. На цю картину він поклав фарбу у чотири шари для захисту від пошкодження та старіння, так щоб кожний нижній шар заміняв зникаючий верхній. На ній є собака, виконана дивовижним чином, адже її написав у рівній мірі й випадок. Художник вважав, що йому не вдалося передати у неї піну захеканої собаки, тоді як усією іншою частиною, що було найскладнішим, він був задоволений. … Він дуже часто стирав написане і міняв пензлик, ніяк не задовольняючись. Прийшовши, нарешті, у лють від того, що мистецтво продовжувало відчуватися, він жбурнув у ненависне місце картини губкою – вона наклала назад стерті фарби саме так, як на те були спрямовані його зусилля, і щасливий випадок відтворив на картині природу. Через цього Іаліса, щоб не згоріла

картина, цар Деметрій не став підпалювати Родос з тієї сторони, де вона знаходилася, хоча тільки звідти він міг захопити місто, і, пощадивши картину, втратив можливість перемоги. Протоген був тоді у своєму приміському саду, тобто у лагері Деметрія, і військові дії ажніяк не завадили йому продовжувати розпочаті твори, крім випадку, коли цар викликав його і запитав, яка впевненість дозволяє йому жити за стінами міста, – він відповів, що, як йому відомо, у царя війна з родосцями, а не з мистецтвом. Цар розставив для його охорони пости, радіючи з того, що оберігає ті руки, які пощадив, і, щоб не відривати його занадто часто, сам, ворог, приходив до нього і, не звертаючи уваги на свої прагнення до перемоги, серед боїв і спроб пробити стіну, дивився на роботу художника. У зв'язку з картиною, яку він писав в той час, розповідають, що Протоген написав її під мечем – це Сатир, якого називають Анападоменос, і художник, для того, щоб показати, що йому у той час не загрожувала ніяка небезпека, написав його з флейтою у руці [23]. Він створив Кіділпу і Тлеполема [24], Філіска, що розмірковує, автора трагедій [25], Атлета, Царя Антигона… Створив він і статуї з міді, як ми сказали.

До числа цих живописців має бути віднесений і Нікомах, син і учень Арістида. Він написав Викрадення Просерпіни [26]. … І не було у цьому мистецтві нікого іншого, хто малював би швидше. …

Учнями його були Арістон і син Арістид, і Філоксен з Еретрії, на картині якого, що не поступалася ніяким іншим, написаній для царя Кассандра, було зображено бій Александра з Дарієм [27]…. Він, наслідуючи у швидкості свого вчителя, увів деякі ще більше скорочуючи прийоми письма у живопису.

До числа цих живописців відноситься і Нікофан, вишуканий і гармонійний настільки, що небагато хто може зрівнятися з ним за чарівністю. У величчі й серйозності мистецтва від дуже далекий від Зевксида і Апеллеса. Учень Апеллеса Персей, до якого звернений твір Апеллеса про це мистецтво, належав до цього часу. Учнями Арістида з Фів були його сини Нікерот і Арістон, якому належить Сатир у вінку з кубком, учнями були Анторід і Евфранор…

37. А сюди доречно додати тих, хто прославився пензлем у малому живопису [28]. Одним з них був Піреїк [29], який небагатьом поступався мистецтвом. Не знаю, чи навмисно він низвів себе до відтворення низького, але він досяг вищої слави саме у зображенні низького. Він писав цирульні й крамниці чоботарів, віслюків, їжу і тому подібне, прозваний за це Ріпарографос [30], у тому числі картини з витонченими насолодами, і, звісно, вони продавалися по вищій ціні, ніж найбільші картини багатьох художників. …

Маленькі твори створив і Каллікл, а також Калат зі своїми маленькими картинами зі сценами з комедій, і маленькі, й великі – Антифіл… Він же на жартівливих картинах намалював у кумедному вигляді чоловіка на ім'я Грілл, звідки такого роду картини називаються гріллами[31]. Сам він народився у Єгипті, вчився у Ктесидема. …

Але славу мають лише ті художники, які писали картини на дошках. Тим більше гідним поваги виявляється благорозумство давніх: вони не прикрашали стіни для одних лише власників, не прикрашали будинки, які не можна зрушити з місця, тому не можуть бути вихоплені з полум'я. … не було ще примхливого захоплення розфарбувати стіни цілком. Мистецтво їх усіх слугувало містам, і живописець був загальним надбанням світу. …

44. А зображення людини за допомогою гіпсового відбитку з самого обличчя першим відтворив і, заливши у цю гіпсову форму воск, почав обробляти його Лісістрат з Сикіона, брат Лісіппа, про якого ми сказали. Він першим став передавати і портретні зображення. До нього намагалися створювати зображення якомога красивішими. …

---

[1] Римські автори традиційно вважали Апеллеса косцем, а грецькі – ефесцем.

[2] Вважають, що йдеться про картину Протогена «Іаліс».

[3] Мелантій – художник середини – другої половини IV ст.

[4] Мається на увазі композиція, розташування фігур на картині.

[5] Асклепіодор – афінський живописець другої половини IV ст. до н.е.

[6] Мається на увазі перспектива або симетрія.

[7] Протоген – відомий живописець.

[8] Мається на увазі латинська приказка «Жодного дня без лінії»

[9] Апіон на призвістко Плейстонік (Плістонік) – олександрійський граматик і ерудит (перша половина I ст. до н.е.). Його твори відомі лише за фрагментами.

[10] Грецькою – «фізіогноми».

[11] Мається на увазі Птолемей I Сотер, засновник єгипетської династії Птолемеїв.

[12] Анигон Одноокий – полководець Александра Македонського, який після смерті останнього брав активну участь у війнах з іншими діадохами (претендентами на владу).

[13] Анадіомена – «та, що виходить (випливає) з моря».

[14] Це – чи найвідоміший у давні часи портрет Александра. Блискавка – атрибут Зевса, тобто Александр був зображений обожествленним.

[15] Достеменно не відомо, про кого йдеться. Можливо, живописець Габрон. На о. Самос був храм Гери, який у I ст. до н. е., за свідченням Страбона, був свого роду картинною галереєю.

[16] Менандр, цар Карії – невідомий. Можливо, Пліній переплутав імена (Менандр замість Асандра).

[17] Антей – можливо, гігант, міфічний син Геї, богині Землі.

[18] Неоптолем та Архелай – полководці Александра Македонського.

[19] Арістид – цього живописця одні джерела пов'язують з кінцем V – початком IV ст. до н.е., інші – з кінцем IV ст.. до н.е. Можливо, було два Арістиди, і йдеться про Молодшего (другого).

[20] Про Мнасона майже нічого не відомо. Вважають, що він став тираном Елатеї після 338 р. до н.е. і правив до 297 р. до н.е.

[21] Леонтіон – відома афінська гетера, коханка Епікура.

[22] Іаліс – син Керкафа і Кідіппи, онук бога Сонця Геліоса, засновник і герой –епонім города Іаліс на о.Родос. Подробиці міфу про нього не відомі.

[23] Анападоменос – «той, який відпочиває».

[24] Кідіппа і Тлеполем – герої родоського циклу міфів. Кідіппа – мати Іаліса, Тлеполем – син Геракла.

[25] Філіск (або Філік) – автор трагедій, жив у Александрії.

[26] Просерпіна у римлян тотожна грецькій богині Персефоні.

[27] Кассандр – син Антипатра, брав активну участь у міжусобній боротьбі

після смерті Александра Македонського.

[28] Незрозуміло, що саме мається на увазі під «малим живописом». Скоріше за все – малюнки «дрібниць», жанровий живопис, натюрморти, картини на «незначні» теми. Можливо, йдеться і про розміри картин.

[29] Піреїк – ім'я, що скоріше за все походить від назви афінського порту Пірей.

[30] Ріпарографос – від грецьких слів «брудний» або «низький», і «пишу».

[31] Грілли – точно не відомий жанр. Скоріше за все, схожий на карикатуру, гротеск, пародію.

Переклад здійснено за виданням: Плиний Старший. Естествознание. Об искусстве / Плиний Старший. – М.: Ладомир, 1994. – С. 94 – 102, 109.

З праці Діогена Лаертського «Про життя, вчення та вислови відомих філософів» про філософське вчення Епікура
(Діоген Лаертський. «Про життя, вчення та вислови відомих філософів», Кн. X. Епікур)

Діоген Лаертський (III ст. до н. е.) – давньогрецький історик філософії. Його праця «Про життя, вчення та висловлювання славетних філософів» (точна первинна назва невідома) – єдина з античних історій філософії, що збереглася до наших днів. Вона охоплює період від архаїчної епохи аж до межі нашої ери та складається з 10 біографічних книг.

Звернувся до філософії він, за його власними словами, у чотирнадцять років. Епікуреєць Аполлодор (у I книзі «Життєпису» Епікура») стверджує, що він пішов у філософію через презирство до вчителів словесності, коли вони не змогли пояснити йому, що значить слово «хаос» у Гесіода. А Герміпп говорить, ніби він і сам був учителем, поки йому не трапились книги Демокріта і не навернули його у філософію. … Скромність його доходила до таких крайнощів, що він навіть не торкався державних справ. І хоча часи його для Еллади були дуже важкими, він прожив у ній все життя,

тільки два-три рази з'їздивши в Іонію відвідати друзів. Друзі самі з'їжджалися до нього звідусіль і жили при ньому у його садку (як пише і Аполлдор); сад цей був куплений за 80 мін. І життя це було скромне і невибагливе… Він і сам пише у листах, що йому достатньо води і звичайного хліба… Ось якою була людина, яка вчила, що кінцевою метою є насолода! …

З давніх філософів найближче від усіх йому був Анаксагор, хоча і з ним він де в чому не погоджувався (говорить Діокл), а також Архелай, учитель Сократа; ближніх своїх, по словам Діокла, він змушував для тренування вчити на пам'ять його твори. …

У 32 роки він заснував свою школу – спочатку у Митленах і Ламнсаке, а через п'ять років переїхав з нею до Афін. …

Учнів у нього було багато, а найвідоміші з них наступні:

Метродор Лампсакський… Твори Метродора такі: «Проти лікарів» – 3 книги, «Про почуття», «Проти Тимократа», «Про велич духа», «Про допомогу Епікура», «Проти діалектиків»…

Далі, був Поліен Лампсакський…

Далі, Гермарос Мітіленський… Відомі такі чудові його книги: «Листи про Емпедокла» – 22 книги, «Про знання», «Проти Платона», «Проти Аристотеля».

Далі, Леонтей Лампсакський і дружина його Феміста, якій Епікур писав листи; далі, Колот і Ідоменей, теж з Лампсака, відомі люди; такий же і Полістрат, наступник Гермарха; а його замінив Діонісій, а того – Басилід. …

Письменником Епікур був плодовитим і кількістю книг своїх перевершив усіх: вони складають близько 300 свитків. … Ось скільки і ось які твори Епікура, а кращі з них – наступні: «Про природу» 37 книг, «Про атоми і пустоту», «Про кохання», «Стислі заперечення (краткие возражения) проти фізиків», «Проти мегариків», «Сумніви», «Головні думки»…

Розділяється його філософія на три частини: каноніку, фізику та етику. Каноника являє собою вступ до предмета і вміщена у книзі під заголовком «Канон». Фізика являє собою весь умогляд про природу і вміщена у 37 книгах «Про природу», а в основних своїх рисах – у листах. Етика говорить про переваги й уникання;

вона вміщена у книгах «Про образ життя», у листах і в творі «Про кінцеву мету». Втім зазвичай, каноніка розглядається разом з фізикою: каноніка як наука про критерій і початок у самих їх основах, а фізика – як наука про виникнення і руйнування і про природу; етика ж – як наука про переваги й уникання, про образ життя і кінцеву мету.

Діалектику вони відкидають як науку зайву – у фізиці, говорять вони, достатньо користуватися словами, які відповідають предметам. …

Перш за все: ніщо не виникає з нічого, – інакше все виникало б з усього, не потребуючи ніякого насіння. І якби не те, що зникає руйнувалося у неіснуюче, все давно би вже загинуло, адже те, що утворюється внаслідок від руйнування, не існувало би. Який Всесвіт зараз, таким він вічно був і вічно буде, тому що мінятися йому не має у що (не во что), – адже, крім Всесвіту, немає нічого, що могло би увійти у нього, вносячи зміну.

… Окремі тіла є суть складні, а інші – такі, з яких вони складаються. Ці останні суть атоми, неділимі й незмінні. Насправді, не всьому, що є, належить зруйнуватися у небуття: окреме настільки міцне, що встоїть і у розкладі складнощів природній своїй плотності, і тому, розкладатися йому ні з чого і неможливо. Відтак, початки за природою своєю можуть бути лише тілесні та неділимі.

… Люди ображають один одного або з ненависті, або із заздрощів, або з презирства; але мудрець за допомогою розуму стає вище цього. Раз досягнувши мудрості, він вже не може впасти у протилежний стан, навіть удавано. …

… Нехай ніхто у молодості не відкладає занять філософією, а в старості не втомлюється заняттями філософією: адже для душевного здоров'я ніхто не може бути ані недозрілим, ані перезрілим. Хто говорить, що займатися філософією ще зарано аби вже запізно, подібно тому, хто говорить, ніби-то бути щасливим ще зарано або вже запізно. Тому займатися філософією слід і молодому, і старому: першому – для того, щоб він і у старості залишився молод благами у добрій пам'яті про минуле, другому – щоб він був і молодий і старий, не відчуваючи страху перед майбутнім. Стало

бути, потрібно подумати про те, що складає наше щастя – адже коли воно у нас є, то все у нас є, а коли його у нас немає, то ми на все йдемо, щоб його отримати.

Переклад здійснено за виданням: Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Диоген Лаэртский. – М.: АСТ; Астрель, 2011. – С. 369, 371 – 377, 379 – 380, 400, 402.

З праці Діогена Лаертського «Про життя, вчення та вислови відомих філософів» про філософське вчення Зенона, Аристона і Сфера

(Діоген Лаертський. «Про життя, вчення та вислови відомих філософів», Книга VII. Зенон)

… Розмірковування свої він викладав, прогулюючись взад і уперед по Розмальованій Стої (власне, вона називається Пісіанактовою, але за фресками Полігнота отримала назву Розмальованої), тому що шукав місця мало відвідуваного… Сюди почали приходити люди послухати його і за це були прозвані «стоїками», так само, як і його учні; а до цього вони називалися «зенонівцями», як про те свідчить і Епікур у своїх листах. …

Сам Антигон виражав йому благосклонність і не раз його слухав, коли бував у Афінах. Він навіть запрошував філософа приїхати до себе; той відмовився, але відправив до нього одного зі своїх близьких – Персея, сина Деметрія, родом з Кітія… Ось яким був лист Антигона (який наводить Аполлоній Тирський у творі про Зенона):

«Цар Антигон філософу Зенону надсилає привіт. Вдачею та славою, як мені думається, я вище за тебе, але розумом і вихованням нижче, рівно як і тим цілковитим щастям, яким ти володієш. Через те і розсудив я запропонувати тобі приїхати до мене, вважаючи, що ти не відмовиш мені у моєму проханні. Постарайся так чи інакше бути при мені – ти ж розумієш, що будеш наставником не для мене

одного, а для усіх македонян, разом узятих. Хто наставляє царя Македонії і веде його на шляху до доброчесності, той свідомо і всіх його підданих буде готувати до того, щоб стати хорошими людьми. Адже який правитель, такими зазвичай стають і піддані». …

Тут, у життєписі Зенона, мені здається прийнятним розповісти про сукупність учень усіх стоїків, тому що саме він був засновником цієї школи…

Філософське вчення, за їхніми словами, розподіляється на три частини: фізику, етику і логіку. Першим цей поділ здійснили Зенон Кітійський у книзі «Про вчення», Хрісіпп у I книзі «Про вчення» і у I книзі «Фізики», Аполлодор і Сілл у I книзі «Вступ у догми», Евдром у «Початках етики», а також Діоген Вавилонський і Посидоній. … Філософія, вказують вони, подібна живій істоті, й логіку можна порівняти з кістками і жилами, етику – з м'ясистими частинами, фізику – з душею…

Зенон першим заявив у трактаті «Про людську природу», що кінцева мета – це жити згідно з природою, і це те ж саме, що жити згідно з доброчесністю: сама природа веде нас до доброчесності. …

Між доброчеснісю і пороком, вважають вони, немає нічого середнього (тоді як перипатики, наприклад, вважають, що між доброчесністю і пороком лежить самовдосконалення). Насправді, говорять вони, як палиця буває або пряма, або крива, так вчинок – або справедливий, або несправедливий, але ніяк не «більш справедливий» чи «менш справедливий»: те ж і у решті випадків. …

Аристон

Фізику і логіку він скасував, стверджуючи, що перша вище нас, а друга не для нас, і одна лише етика нас стосується. …

Сфер

Слухачем Клеанора після смерті Зенона був, як сказано, Сфер Боспорський, який потім, досягнувши великих успіхів у науках, поїхав до Олександрії до Птолемея Філопатора.

Переклад здійснено за виданням: Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Диоген

Лаэртский. – М.: АСТ: Астрель, 2011. – С. 249 – 250, 259 – 260, 273, 284, 293, 299.

З праці Йосифа Флавія «Іудейські старожитності» про бібліотеку Птолемея Філадельфа *(Йосиф Флавій. «Іудейські старожитності», Книга XII, Глава II)*

Йосиф Флавій (близько 37 – 100 рр. н. е.) – іудейський історик, автор праць «Іудейські старожитності» та «Іудейська війна», присвячених історії єврейського народу.

1. Після того, як Александр (Великий) процарював дванадцять років, а після нього Птолемей Сотер сорок один рік, влада над Єгіптом перейшла до (Птолемея Філадельфа), який правив державою протягом тридцяти дев'яти років. Він звелів перекласти закон і звільнив ієрусалимців, які жили у полоні в Єгипті, чисельністю до ста двадцяти тисяч чоловік, і притім з такої причини: Димітрій Фалерейський, який завідував царськими книгосховищами, намагався зібрати по можливості всі книги, що були на землі; тому він скуповував все те, про що, як про варте, доходили до нього чутки або що йому особисто потрапляло до рук, і тим самим цілком відповідав вимогам царя, який був надзвичайним поціновувачем книг. Коли Птолемей запитав його одного разу, скільки книг вже зібрано у нього, Димітрій відповідав, що поки в наявності є двісті тисяч, але що незабаром кількість томів дійде до п'ятисот тисяч. При цьому він зауважив цареві, що і в іудеїв існує багато цікавих і гідних царської бібліотеки творів про чинні серед євреїв закони, але що переклад цих книг грецькою мовою спричинить чималі труднощі внаслідок єврейського шрифту й мови. Хоча,щоправда, шрифт єврейський, рівно як і сама мова, має схожість з шрифтом і мовою сирійською, однак мова єврейська все-таки своєрідна. Тим не менше, продовжував він, немає перепон до перекладу цих творів і до розміщення їх у книгосховищі, оскільки є вільні кошти. Через те, що знав пристрасть Димітрія до збільшення кількості

томів бібліотеки, він написав першосвященнику іудейському лист, в якому висловив бажання бачити план Димітрія здійсненим.

Переклад здійснено за виданням: Иосиф Флавий. Иудейские древности / Иосиф Флавий. – М.: ООО «Издательство АСТ»; «Ладомир», 2002. – Т. I. – С. 644 – 645.

З праці Страбона «Географія» про мистецькі пам'ятки Родоса *(Страбон. «Географія», Книга XIV, II, 5)*

5. Місто лежить на східному кінці острова Родос; щодо гаваней, доріг, стін та інших споруд воно настільки вигідно відрізняється від інших міст, що я не можу назвати іншого приблизно рівного чи тим більше кращого, ніж воно. Дивовижним також є заснований на законах благоустрій міста родосців і та турботлива увага, завдяки якій вони довгий час панували на морі, знищили піратство і стали «друзями» римлян і всіх царів, прихильників римлян і греків. Внаслідок цього Родос не тільки залишався незалежним, але навіть прикрасився великою кількістю присвятних дарів, які здебільшого знаходяться у храмі Діоніса і гімнасії, частково в інших місцях. Найкращим присвятним даром є колосальна статуя Геліоса, про яку ямбічний поет [1] говорить:

«Седмижди десять у висоту ліктів,
Харес збудував мене, з Лінда чоловік».

Тепер же статуя лежить на землі, повергнута землетрусом і переламана у колінах; за повелінням оракула її не відновили. Це – найкраща з присвятних пожертв (у всякому випадку, статуя визнається усіма одним з семи див світу); потім йдуть картини Протогена, а саме Іаліс та Сатир, який стоїть у колони, на верхів'ї якої сидить куріпка. Як тільки картина була виставлена, народ дивився зі щирим подивом на куріпку, наче на справжню і дивувався лише їй, не звертаючи уваги на Сатира, хоча і ця остання картина чудово вдалася художнику. Ще більший подив викликали люди, які розводили куріпок, що приносили з собою ручних ку-

ріпок і розміщали їх перед картиною: птахи починали кричати, кликаючи намальовану на стіні куріпку, і збирали юрбу народу. Коли Протоген побачив, що його головний твір став другорядним, він попросив дозволу в охоронців блюстителів священої ділянки прийти і стерти птаха, що він і зробив. …

[1] Ім'я поета не встановлено.

Переклад здійснено за виданням: Страбон. География / Страбон. – Л.: Наука, 1964. – С. 610.

Контрольні запитання

1. Що сприяло формуванню єдиної елліністичної культури?
2. Яку роль відігравали тогочасні правителі у розвитку науки та культури?
3. Які видатні вчені та митці жили в елліністичний період?
4. Які зміни у світогляді греків відбувалися в елліністичний період та з чим вони були пов'язані?
5. Якими були характерні риси елліністичної культури?

ДОДАТКИ

Програма курсу

Вступ до історії Стародавньої Греції

Поняття «історія античності» та «антична цивілізація». Історія Стародавньої Греції як складова частина історії античного суспільства. Історичне значення та періодизація історії Стародавньої Греції. Внесок давніх греків у світову культуру. Особливості та класифікація джерел з історії Стародавньої Греції. Історіографія історії Стародавньої Греції. Ранні етапи дослідження історії Греції. Початок освоєння джерел. Перші наукові подорожі до Греції. Вивчення історії Стародавньої Греції у Новий час.

Історіографія першої половини XIX ст. Розширення джерельної бази наприкінці XIX – на початку XX ст. Розкопки Г. Шлімана та А. Еванса. Особливості та основні напрямки вивчення історії Стародавньої Греції у XX – на початку XXI ст.

Особливості вивчення історії Стародавньої Греції у Російській імперії. Основні наукові напрямки. Праці Ф. Соколова, М. Хвостова, В. Бузескула, Ф. Зелинського, М. Куторги. Основні напрямки досліджень історії Стародавньої Греції у радянський час. К. Колобова, С. Ковальов, А. Рановіч, С. Лурьє, Ю. Андрєєв, Е. Фролов. Археологічні дослідження у Північному Причорномор'ї. Зміни у підходах до вивчення історії Стародавньої Греції після розпаду СРСР. Сучасна українська та зарубіжна історіографія.

Природньо-кліматичні умови Стародавньої Греції та їх вплив на хід історичного процесу. Природні багатства, ґрунти, берегова лінія. Умови господарської діяльності. Основні групи племен на території Стародавньої Греції.

Крито-мікенська та гомерівська Греція

Археологічні відкриття у басейні Егейського моря. Дослідження А. Еванса. «Палацова» цивілізація мінойського Криту. Періодизація історії Криту. Давньогрецькі міфи, пов'язані з о. Крит. Кносський палац. Правління Міноса. Політичний та соціально-економічний розвиток Криту. Теократія. Лінійне письмо.

Занепад Криту.

Ахейська Греція у II тис. до н. е. та особливості її розвитку. Періодизація мікенської цивілізації. Мікени, Тиринф, Пілос, Фіви. Розквіт та занепад мікенської цивілізації. Дорійське переселення та його наслідки.

Умови та основні етапи формування давньогрецької міфології. Особливості грецьких міфів. Міфи про виникнення світу та зміну поколінь богів. Грецький пантеон Олімпійських богів. Основні цикли грецьких міфів. Міфи про героїв та аргонавтів.

Поеми Гомера «Іліада» та «Одіссея» як історичне джерело. Питання про історичність Троянської війни. Відкриття Г. Шлімана. «Темні віки» в історії Стародавньої Греції. «Гомерівське питання» в історичній науці. Політичний та соціально-економічний лад у XI – IX ст. до н. е.

Архаїчна Греція (VIII – VI ст. до н. е.)

Головні риси розвитку давньогрецького суспільства архаїчної доби. Особливості соціально-економічного розвитку. Розвиток ремесла і торгівлі. Технічний прогрес. Розшарування суспільства. Формування полісної системи та її характерні риси.

Велика грецька колонізація. Її причини, характер та основні напрямки. Дискусійні питання щодо природи колонізації. Стосунки колоній з метрополіями та місцевим населенням. Вплив колонізації на соціально-економічний та культурний розвиток Греції.

Ранньогрецька тиранія, причини її встановлення та характерні риси. Кіпсел, Періандр, Полікрат, Клісфен, Феаген.

Стародавні Спарта та Афіни

Північний Пелопоннес у VIII – VI ст. до н. е. Природні умови та населення. Аргос, Коринф та Мегари. Історичні умови формування Спартанської держави. «Спартанський міраж». Завоювання Мессенії. Лікург та «Велика ретра». Особливості розвитку Спарти. Державний лад Спарти. Царська влада, апелла, герусія, колегія ефорів. Соціальна структура спартанського суспільства. «Община рівних». Спартіати, ілоти та періеки. Особливості внутрішньої та зовнішньої політики. Утворення Пелопоннеського союзу. Побут та виховання спартіатів. Сиситії. Криптії. Сімейно-шлюбні відносини у давній Спарті.

Географічне становище, природні умови та населення Аттики. Розклад родового ладу і виникнення Афінської держави. Реформи Тесея. Особливості соціально-економічного ладу. Організація політичної влади. Панування родової знаті. Поглиблення соціальних суперечностей, загострення боротьби демосу з евпатридами. Заколот Кілона. Закони Драконта. Реформи Солона. «Сисахфія». Поділ населення на розряди за майновим цензом. Тиранія Пісістрата та його синів. Законодавство Клісфена та його значення для розвитку демократії в Афінах. «Остракізм». Перікл та розквіт афінської демократії. Реформи Перікла. Соціальна політика Перікла. Зовнішня політика. Перетворення Афін у загальногрецький культурний центр. Сімейно-шлюбні відносини в Афінах. Побут та виховання.

Греко-перські війни

Держава Ахеменідів наприкінці VI ст. до н. е. Греція напередодні греко-перських війн. Причини греко-перських війн. Іонійське повстання та його значення. Причини поразки Іонійського повстання. Основні етапи греко-перських війн. Перший та другий походи персів проти Греції. Марафонська битва та її значення. Боротьба політичних угрупувань в Аттиці, їх соціальний склад і політичні позиції. Похід Ксеркса. Фермопільська битва. Битва біля о. Саламін. Битва біля Платей. Видатні полководці греко-перських війн. Утворення Делоського морського союзу на чолі з Афінами. Організаційна структура Делоського морського союзу. Політика Афін щодо союзників. Причини перемоги Греції та її наслідки для подальшого соціально-економічного, політичного і культурного розвитку.

Пелопоннеська війна

Причини Пелопоннеської війни, її характер, особливості та наслідки для подальшого розвитку грецьких полісів. Військово-політичні суперечності між Пелопоннеським союзом та Афінським морським союзом. Експансія Афін на захід. Суперництво з Коринфом. Приводи до війни. Військові плани воюючих сторін. Періодизація Пелопоннеської війни. Архідамова війна та Нікіїв мир. Сицилійська експедиція. Декелейська війна. Втручання Пер-

сії у військове протистояння сторін. Поразка Афін та її причини. Тиранія тридцяти в Афінах. Відновлення демократії.

Культура Греції архаїчного та класичного періодів

Історичні умови розвитку грецької культури у VIII – IV ст. до н. е. Світогляд стародавніх греків. Релігійні погляди та свята. Олімпійські, Піфійські, Істмійські ігри. Панафінеї та Діонісії. Розвиток філософії у Стародавній Греції. Основні філософські школи. Софісти, Сократ, Демокріт, Платон та Арістотель. Розвиток наукових знань. Математика та медицина. «Батько медицини» Гіппократ. Басні Езопа. Грецька лірика. Виникнення та розвиток давньогрецького театру. Грецька трагедія V ст. до н. е. Творчість Есхіла, Софокла, Евріпіда. Політична спрямованість комедій Арістофана. Значення театральних вистав у громадському житті давніх греків. Розвиток літератури. Ораторське мистецтво.

Розвиток давньогрецької архітектури. Містобудівництво. Гіпподамова система. Храми та громадські споруди. Найважливіші пам'ятки архітектури та скульптури. Образ людини у грецькому мистецтві. Особливості сімейно-шлюбних відносин.

Криза грецького полісу і посилення Македонії

Економічні та соціальні наслідки Пелопоннеської війни. Стан сільського господарства, ремесла, торгівлі. Подальший розвиток рабовласницьких відносин. Нові риси у військовій організації полісів. Загострення соціальних та політичних суперечностей. Зменшення значення громадянства. Занепад полісної моралі. Характер кризи в Афінах та Спарті. Розвиток товарно-грошових відносин та їхній вплив на структуру спартанського полісу. Закон Епітадея. Пізньогрецька тиранія. Зовнішня політика Спарти у IV ст. до н. е. Коринфська війна. Причини ліквідації спартанської гегемонії. Піднесення Фів. Другий Афінський морський союз. Розпад Пелопоннеського союзу. Падіння гегемонії Фів. Політична роздробленість Греції. Подальша криза полісної системи.

Природні умови, населення та соціально-економічний лад Македонії у V – першій половині IV ст. до н. е. Реформи Філіпа II. Зміцнення центральної влади. Піднесення економіки. Зовнішня політика Філіпа II. Боротьба за гегемонію в Греції. Дельфійська

амфіктіонія. «Священна війна». Філократів мир. Македонська та антимакедонська партії в Афінах. Погляди Ісократа та Демосфена. Битва при Херонеї. Встановлення македонської гегемонії в Греції. Панеллінський конгрес у Коринфі та плани війни проти Персії. Смерть Філіпа II. Прихід до влади Александра Македонського. Відновлення Александром гегемонії Македонії в Греції.

Завоювання Александра Македонського

Держава Ахеменідів у 30-х рр. IV ст. до н. е. Греція та Македонія напередодні війни з Персією. Передумови македонських завоювань. Особистість Александра Македонського та тенденції до його ідеалізації в античній та сучасній історіографії. Військово-політична підготовка походу на Схід. Співвідношення сил. Мета, причини та етапи походу Александра Македонського. Головні битви. Створення «світової держави», її соціально-економічний устрій та організація управління. Заснування нових міст. Політика «змішування» народів. Історичне значення походів Александра Македонського.

Елліністичні держави

Смерть Александра Македонського та причини розпаду його «світової держави». Війни між діадохами та епігонами. Утворення елліністичних держав. Сутність поняття «еллінізм» у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Періодизація історії еллінізму. Характерні риси періоду еллінізму. Загальні закономірності розвитку елліністичних держав та особливості їхньої соціально-економічної та політичної структури. Поєднання класичного рабства з іншими категоріями залежності.

Елліністичний Єгипет. Династія Птолемеїв. Особливості соціально-економічного устрою держави Птолемеїв. Категорії залежного населення. Роль держави у розвитку економіки. Організація влади у птолемеївському Єгипті. Місто Александрія – осередок наукових знань та культури. Причини занепаду птолемеївського Єгипту.

Царство Селевкідів. Політичний та соціально-економічний розвиток. Складність соціальної структури. Основні напрямки зовнішньої політики. Боротьба Селевкідів з Птолемеями. Зіткнення з

Римом. Занепад держави Селевкідів. Боротьба з Парфією та втрата східних територій. Загибель царства Селевкідів.

Греція та Македонія в елліністичну епоху. Переміщення торгівельних шляхів на схід. Економічний занепад Греції. Загострення соціальних суперечностей у грецьких полісах. Ахейський та Етолійський союзи. Занепад Спарти. Законодавство царів Агіса та Клеомена у Спарті. Тиранія Набіса. Війни Риму з Македонією. Встановлення римського панування в Греції та Македонії.

Причини втрати незалежності елліністичними державами.

Культура та наука в елліністичний період

Загальні риси культури еллінізму. Взаємовплив культур Греції та Сходу. Криза полісного світогляду. Основні центри елліністичної культури. Космополітизм, фаталізм, індивідуалізм – характерні риси світогляду у елліністичний період. Побут, звичаї, мораль, шлюб та сім'я. Повсякденне життя. Диференціація та спеціалізація наук. Успіхи природних та точних наук. Історична думка в період еллінізму. Александрійська і Пергамська бібліотеки. Мусейон. Філософські течії елліністичного періоду. Стоїки, скептики, епікурейці, кініки. Розвиток літератури. Нова аттична комедія. Творчість Менандра.

Нові риси в образотворчому мистецтві. Видатні пам'ятки архітектури та скульптури. Містобудування. Офіційна ідеологія елліністичних держав та мистецтво.

Релігія. Царський культ, його особливості в Єгипті та царстві Селевкідів. Поширення східних культів у Греції. Релігійний синкретизм. Історичне значення елліністичної культури.

Тестові завдання

Крито-мікенський період в історії Греції охоплює
а) 11 – 9 ст. до н. е.
б) 8 – 6 ст. до н. е.
в) III тис до н. е. – 12 ст. до н. е.
г) 5 – першу половину 4 ст. до н. е.

Гомерівський період в історії Греції охоплює
а) 11 – 9 ст. до н. е.
б) 8 – 6 ст. до н. е.
в) III тис до н. е. – 12 ст. до н. е.
г) 5 – першу половину 4 ст. до н. е.

Архаїчний період історії Греції припадає на
а) 11 – 9 ст. до н. е.
б) 8 – 6 ст. до н. е.
в) III тис до н. е. – 12 ст. до н. е.
г) 5 – першу половину 4 ст. до н. е.

Класичний період історії Греції припадає на
а) 11 – 9 ст. до н. е.
б) 8 – 6 ст. до н. е.
в) III тис до н. е. – 12 ст. до н. е.
г) 5 – першу половину 4 ст. до н. е.

Елліністичний період історії Греції припадає на
а) 11 – 9 ст. до н. е.
б) 8 – 6 ст. до н. е.
в) другу половину 4 ст. до н. е. – 1 ст. до н.е.
г) 5 – першу половину 4 ст. до н. е.

Англійський археолог, який відкрив Мінойську цивілізацію
а) А. Еванс
б) Г. Шліман
в) Й. Дройзен
г) В. Дерпфельд

Який герой за легендами переміг Мінотавра?
А) Агамемнон б) Персей
В) Одіссей г) Тесей

Троя знаходилася
а) у Малій Азії
б) на острові Крит
в) на Балканському півострові
г) на острові Евбея
Трою «відкрив»
а) А. Еванс в) Г. Шліман
б) Д. Чедвік г) М. Вентріс
На якому пагорбі у Малій Азії Г. Шліман відкрив Трою?
а) Гордій б) Гісарлик в) Гідасп г) Гіндикуш
Автором поем «Іліада» та «Одіссея» вважається
А) Геродот б) Гомер
в) Вергілій г) Гесіод
Кого називають «батьком історії»?
а) Геродота б) Фукідіда
в) Гомера г) Гесіода
Велика грецька колонізація відбувалася у
а) XI – IX ст. до н. е. б) VIII – VI ст. до н. е.
в) V – IV ст. до н. е. г) III – I ст. до н. е.
Ойкіст – це
а) керівник експедиції для заснування колонії
б) особа, функції якої полягали в організації війська
в) посада, пов'язана із судовими функціями
г) член ареопагу
Як називався регіон, де виник поліс Спарта?
а) Аттика б) Лаконіка в) Беотія г) Мессенія
У якому регіоні Греції знаходилися Афіни?
а) Аттика б) Лаконіка в) Беотія г) Мессенія
Він провів наступні реформи: конфіскував частину земель у евпатридів і наділив нею бідних селян; запровадив державний довгостроковий кредит селянам і ремісникам; запровадив інститут виїзних суддів; ввів єдиний поземельний податок (залежно від розміру землеволодіння); організував велике будівництво в Афінах
а) Солон в) Клісфен

б) Пісістрат г) Перікл
Державна влада цього полісу представлена наступними органами: апелла, герусія, ефорат, 2 царі
а) Афіни б) Спарта в) Фіви г) Коринф
Екклесія, буле, геліея, ареопаг були органами державного управління у полісі
а) Афіни б) Спарта в) Фіви г) Коринф
Скільки осіб входило до складу спартанської герусії?
а) 10 б) 15 в) 30 г) 45
Який закон щодо рабства запровадив Солон?
а) повністю ліквідував рабство
б) звільнив рабів-іноземців
в) заборонив ввіз та продаж рабів
г) заборонив боргове рабство
Як греки називали важкоозброєних піхотинців?
а) геомори б) геронти в) гіпархи г) гопліти
Він став архонтом у 509 р. і провів наступні реформи: остаточно ліквідував вплив родової знаті; ліквідував поділ на 4 племені й запровадив територіальний поділ на 10 філ, кожна з яких поділялася на 3 тритії; політичні права надавались тільки за приналежністю до дему (а не до роду як раніше); запровадив остракізм
а) Солон в) Клісфен
б) Пісістрат г) Перікл
Головним заняттям спартіатів було
а) землеробство б) військова справа в) торгівля г) скотарство
Як називався земельний наділ спартіата?
а) клер б) мульк в) теменос г) медимн
Що таке герусія у Спарті?
а) спільна трапеза б) рада старійшин
в) народні збори г) убивство ілотів
Він провів наступні реформи: запровадив сисахфію, скасував боргове рабство, генократію замінив на тимократію,

уніфікував монету, систему мір та ваги, прийняв закон про обов'язок батька навчити сина будь-якого ремесла

а) Солон в) Клісфен
б) Пісістрат г) Перікл

Міцна, централізована влада у поєднанні з численними елементами первіснообщинного ладу, з домінуючим в економіці землеробством становили особливості ладу

а) Афін в) Спарти
б) Фів г) Коринфу

З огляду на інтенсивність колонізації «Великою Грецією» називали

а) Північну Африку в) Південну Італію та Сицилію
б) Північне Причорномор'я г) Балканську Грецію

Хто запровадив платню за державну службу в Афінах?

а) Солон в) Клісфен
б) Пісістрат г) Перікл

Що таке сиситії у Спарті?

а) спільні трапези в) убивства ілотів
б) народні збори г) рада старійшин

На скільки філ Клісфен поділив Аттику?

а) 3 б) 10 в) 30 г) 100

На скільки тритій Клісфен поділив Аттику?

а) 3 б) 10 в) 30 г) 100

Пелопоннеська війна відбувалася у

а) 595 – 585 рр. до н. е.
б) 431 – 404 рр. до н. е.
в) 392 – 349 рр. до н. е.
г) 234 – 225 рр. до н. е.

Коли відбулися перші Олімпійські ігри?

а) 446 р. до н. е.
б) 674 р. до н. е.
в) 776 р. до н. е.
г) 876 р. до н. е.

Марафонська битва між грецьким та перським військом відбулася у

а) 500 р. до н. е. б) 490 р. до н. е.
в) 479 р. до н. е. г) 450 р. до н. е.

Битва при Фермопілах між грецьким та перським військом відбулася у

а) 490 р. до н. е. б) 480 р до н. е.
в) 415 р. до н. е. г) 407 р. до н. е.

Битва при Платеях між грецьким та перським військом відбулася у

а) 490 р. до н. е. б) 449 р. до н. е.
в) 429 р. до н. е. г) 401 р. до н. е.

Вкажіть роки життя македонського царя Філіппа II

а) 436 – 382 рр. до н. е
б) 382 – 336 рр. до н. е.
в) 376 – 322 рр. до н. е.
г) 336 – 270 рр. до н. е.

Вкажіть роки життя македонського царя Александра Македонського

а) 382 – 336 рр. до н. е.
б) 356 – 323 рр. до н. е.
в) 340 – 317 рр. до н. е.
г) 333 – 301 рр. до н. е.

Як називався довгий спис македонського піхотинця?

а) сариса б) сисахфія
в) трієра г) кіфара

Як називалося об'єднання грецьких держав, які зобов'язувалися охороняти Дельфійське святилище?

а) автаркія б) піфія
в) оракул г) амфіктіонія

Коли відбулася битва при Херонеї між коаліцією грецьких держав та армією Філіппа II?

а) 338 р. до н. е. б) 336 р. до н. е.
в) 334 р. до н. е. г) 333 р. до н. е.

В якому місті Філіпп II скликав загальногрецький конгрес?

а) у Пеллі б) в Афінах
в) у Спарті г) у Коринфі

Який відомий грецький філософ був учителем Александра Македонського?

а) Сократ б) Платон
в) Софокл г) Арістотель

Як звали улюбленого коня Александра Македонського?

а) Букефал б) Пегас
в) Мінотавр г) Анабасис

Битва на річці Гранік між військом Александра Македонського і перським військом відбулася у

а) 338 р. до н. е. б) 336 р. до н. е.
в) 334 р. до н. е. г) 331 р. до н. е.

Битва при Іссі між військом Александра Македонського і перським військом відбулася у

а) 336 р. до н. е. б) 333 р. до н. е.
в) 330 р. до н. е. г) 323 р. до н. е.

Битва при Гавгамелах між військом Александра Македонського і перським військом відбулася у

а) 334 р. до н. е. б) 331 р. до н. е.
в) 323 р. до н. е. г) 320 р. до н. е.

Коли відбулася битва на річці Гідасп між військом Александра Македонського і військом індійського правителя Пора?

А) 336 р. до н. е. б) 326 р. до н. е.
В) 323 р. до н. е. г) 313 р. до н. е.

Який історик запровадив у науковий обіг термін «еллінізм»?

а) Дж. Віко б) Г. Шліман
в) А. Еванс г) Й. Дройзен

Яке місто було центром Етолійського союзу?

а) Фера б) Фест
в) Фермопіли г) Ферм

Яке місто вважалося центром Ахейського союзу?

а) Егіон б) Егіна
в) Евбея г) Етолія

Вкажіть роки правління спартанського царя Агіса IV

а) 245 – 241 рр. до н. е. б) 235 – 222 рр. до н. е.
в) 210 – 207 рр. до н. е. г) 207 – 189 рр. до н.е.

Вкажіть роки правління спартанського царя Клеомена III

а) 245 – 241 рр. до н. е.
б) 235 – 222 рр. до н. е.
в) 180 – 145 рр. до н. е.
г) 171 – 135 рр. до н. е.

Вкажіть роки правління спартанського царя Набіса

а) 207 – 192 рр. до н. е.
б) 192 – 177 рр. до н. е.
в) 150 – 100 рр. до н. е.
г) 107 – 92 рр. до н. е.

Де за легендами жили головні грецькі боги?

а) на горі Олімп
б) на о. Евбея
в) в Афінах
г) у Тартарі

Який бог вважався верховним у давніх греків?

а) Геракл б) Арес
в) Посейдон г) Зевс

Якого бога давні греки вважали покровителем царства мертвих?

а) Аїда б) Адоніса
в) Ареса г) Асклепія

Хто вважався богом війни та військового мистецтва у давніх греків?

а) Арес б) Гермес
в) Аполлон г) Гефест

Головна богиня Аттики, покровителька мудрості та ремісничої майстерності

а) Афіна б) Артеміда
в) Афродіта г) Арахна

Богиня краси та кохання у давніх греків

а) Афродіта б) Феміда
в) Ніка г) Артеміда

Як греки називали бога виноградарства та виноробства?

а) Ерос б) Гіменй
в) Діоніс г) Гермес

Який бог у давніх греків вважався покровителем ковальства?

а) Прометей б) Посейдон
в) Аполлон г) Гефест

Джерела та література до курсу

Джерела

Александрийская поэзия. – М.: Художественная литература, 1972. – 431 с.

Антична література. Греція. Рим. Хрестоматія / [упорядники Т. В. Михед, Ю. В. Якубіна]. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 952 с.

Античная география. Книга для чтения / [сост. М. С. Боднарский]. – М.: Государственное издательство географической литературы, 1953. – 374 с.

Античная демократия в свидетельствах современников / [изд. подгот. Л. П. Маринович, Г. А. Кошеленко]. – М.: Ладомир, 1996. – 383 с.

Античные гимны / [под ред. А. А. Тахо-Годи]. – М.: Издательство Московского государственного университета, 1988. – 362 с.

Антология источников по истории, культуре и религии Древней Греции / [сост. В. И. Кузищин]. – СПб.: Алетейя, 2000. – 608 с.

Антология кинизма / [изд. подгот. И. М. Нахов]. – М.: Наука, 1984. – 399 с.

Аполлодор. Мифологическая библиотека / Аполлодор. – Л.: Наука, 1972. – 216 с.

Арістотель. Нікомахова етика / Арістотель. – К.: Аквілон-Плюс, 2002. – 480 с.

Арістотель. Поетика / Арістотель. – К.: Мистецтво, 1967. – 136 с.

Арістотель. Політика / Арістотель. – К.: Основи, 2000. – 239 с.

Аристофан. Избранные комедии / Аристофан. – М.: Художественная литература, 1974. – 496 с.

Арриан. Поход Александра / Арриан. – М.: Миф, 1993. – 272 с.

Архимед. Сочинения / Архимед. – М.: Государственное издательство физико-математической литературы, 1962. – 640 с.

Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. – Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2008. – Т. 3. Практикум. – 544 с.

Гелиодор. Эфиопика / Гелиодор. – М.: Художественная литература, 1964. – 374 с.

Геродот. Історії в дев'яти книгах / Геродот. – К.: Наукова думка, 1993. – 576 с.

Гесиод. Полное собрание текстов / Гесиод. – М.: Лабиринт, 2001. – 256 с.

Гесіод. Теогонія (походження богів) / Гесіод // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко. – К.: Наукова думка, 1977. – Т. 8. – С. 314 – 341.

Гомер. Іліада / Гомер. – К.: Дніпро, 1978 с. – 432 с.

Гроссман Ю. М. Історія стародавнього світу: Практикум / Ю. М. Гроссман, І. А. Лісовий. – Львів: Вища школа, 1985. – 223 с.

Давньогрецький роман / [упоряд. В. З. Зварич]. – К.: Грамота, 2008. – 280 с.

Демосфен. Речи: В 3-х томах / Демосфен. – М.: Памятники исторической мысли, 1994. – Т. I. – 608 с.

Демосфен. Речи: В 3-х томах / Демосфен. – М.: Памятники исторической мысли, 1994. – Т. II. – 544 с.

Демосфен. Речи: В 3-х томах / Демосфен. – М.: Памятники исторической мысли, 1996. – Т. III. – 624 с.

Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Диоген Лаэртский. – М.: АСТ: Астрель, 2011. – 576 с.

Диодор Сицилийский. Греческая мифология (Историческая библиотека) / Диодор Сицилийский. – М.: Лабиринт, 2000. – 224 с.

Диодор Сицилийский. Историческая библиотека. Книги VIII – X: Фрагменты. Архаическая Греция. Рим эпохи царей / Диодор Сицилийский. – СПб.: Алетейя, 2012. – 136 с.

Древнегреческая элегия / [сост. Н. А. Чистякова]. – СПб.: Алетейя, 1996. – 402 с.

Дудка Р. А. Історія Стародавнього світу (практикум за вимогами кредитно-модульної системи навчання) / Р. А. Дудка, О. О. Лейберов, І. С. Кедун. – Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя, 2010. – 394 с.

Иосиф Флавий. Иудейские древности / Иосиф Флавий. – М.: ООО «Издательство АСТ»; «Ладомир», 2002. – Т. I. – 784 с.

Иосиф Флавий. Иудейские древности / Иосиф Флавий. – М.: ООО «Издательство АСТ»; «Ладомир», 2002. – Т. 2. – 613 с.

Исократ. Речи. Письма; Малые аттические ораторы. Речи / [изд. подгот. Э. Д. Фролов]. – М.: Ладомир, 2013. – 1072 с.

Историки Греции / [сост. Т. Миллер]. – М.: Художественная литература, 1976. – 430 с.

Квинт Курций Руф. История Александра Македонского. С приложением сочинений Диодора, Юстина, Плутарха об Александре / Квинт Курций Руф. – М.: Издательство Московского государственного университета, 1993. – 464 с.

Ксенофонт. Анабасис. Греческая история / Ксенофонт. – М.: АСТ: Астрель, 2011. – 638, [2] с.

Ксенофонт. Лакедемонская полития / Ксенофонт // Зайков А. В. Общество древней Спарты: основные категории социальной структуры / А. В. Зайков. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2013. – 196 с.

Кун М. А. Легенди і міфи Давньої Греції / М. А. Кун. – К.: Видавничий центр «Академія», 2010. – 448 с.

Материалисты древней Греции. Собрание текстов Гераклита, Демокрита, Эпикура / [под ред. М. А. Дынника]. – М.: Госполитиздат, 1956. – 240 с.

Мегела І. П. Давньогрецька класична лірика. Антологія: Навчальний посібник / І. П. Мегела, О. В. Левко. – К.: Арістей, 2006. – 400 с.

Ораторы Греции / [сост. М. Л. Гаспаров]. – М.: Художественная литература, 1985. – 495 с.

Павсаниий. Описание Эллады / Павсаний. – СПб.: Алетейя, 1996. – Т. 1. – 354 с.; Т. 2. – 564 с.

Платон. Держава / Платон. – К.: Основи, 2000. – 355 с.

Платон. Избранные диалоги / Платон. – М.: Художественная литература, 1965. – 443 с.

Платон. Собрание сочинений: В 4-х томах / Платон. – М.: Мысль, 1990. – Т. 1. – 864 с.

Платон. Собрание сочинений: В 4-х томах / Платон. – М.: Мысль, 1993. – Т. 2. – 528 с.

Платон. Собрание сочинений: В 4-х томах / Платон. – М.: Мысль, 1994. – Т. 3. – 656 с.

Платон. Собрание сочинений. В 4-х томах / Платон. – М.: Мысль, 1994. – Т. 4. – 832 с.

Плиний Старший. Естествознание. Об искусстве / Плиний Старший. – М.: Ладомир, 1994. – 941 с.

Плутарх. Порівняльні життєписи / Плутарх. – К.: Дніпро, 1991. – 440 с.

Плутарх. Сравнительные жизнеописания: В 2-х томах / Плутарх. – М.: Наука, 1994. – Т. I. – 704 с.

Плутарх. Сравнительные жизнеописания: В 2-х томах / Плутарх. – М.: Наука, 1994. – Т. II. – 672 с.

Поздняя греческая проза. – М.: Художественная литература, 1960. – 696 с.

Полибий. Всеобщая история: В 2-х томах / Полибий. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. – Т. I. – 768 с.

Полибий. Всеобщая история: В 2-х томах / Полибий. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. – Т. I. – 768 с.

Практикум по истории Древнего мира / [сост. Н. Л. Просина, И. С. Свенцицкая.]. – М.: Просвещение, 1972. – 277 с.

Прокл Диадох. Комментарий к первой книге «Начал» Евклида / Прокл Диадох. – М.: Русский фонд содействия образованию и науке, 2013. – 368 с.

Софокл. Трагедии / Софокл. – М.: Художественная литература, 1988. – 495 с.

Страбон. География / Страбон. – Л.: Наука, 1964. – 944 с.

Фукидид. История / Фукидид. – Л.: Наука, 1981. – 544 с.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [під ред. В. В. Струве]. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – Т. II. – 324 с.

Хрестоматія з історії Стародавнього світу / [уклад. Р. А. Дудка]. – Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя, 2003. – 253 с.

Хрестоматия по античной литературе / [сост. Н. Ф. Дератани, Н. А. Тимофеева]. – М.: Просвещение, 1965. – Т. I. – 679 с.

Хрестоматия по истории древнего мира: Эллинизм. Рим / [под ред. В. Г. Борюховича]. – М.: «Греко-латинский кабинет» Ю. А. Шичалина, 1998. – 528 с.

Хрестоматия по истории Древней Греции / [под. ред. Д. П. Каллистова]. – М.: Мысль, 1964. – 695 с.

Хрестоматия по истории международных отношений / [сост. Д. В. Кузнецов]. – Благовещенск: Благовещенский государственный педагогический университет, 2013. – Книга I. – 476 с.

Эврипид. Трагедии / Эврипид. – М.: Художественная литература, 1969. – Т. 1. – 639 с.; Т. 2. – 720 с.

Эллинские поэты. – М.: Художественная литература, 1963. – 408 с.

Эллинские поэты VII – III вв. до н. е. Эпос. Элегия. Ямбы. Мелика / [отв. ред. М. Л. Гаспаров]. – М.: Ладомир, 1999. – 515 с.

Эсхил. Трагедии / Эсхил. – М.: Художественная литература, 1971. – 384 с.

Література

Адо П. Что такое античная философия / П. Адо. – М.: Издательство гуманитарной литературы, 1999. – 319 с.

Андреев Ю. В. Архаическая Спарта. Искусство и политика / Ю. В. Андреев. – СПб.: Нестор-История, 2008. – 342 с.

Андреев Ю. В. Архаическая Спарта: культура и политика

/ Ю. В. Андреев // Вестник древней истории. – 1987. – № 4. – С. 70 – 86.

Андреев Ю. В. Гомеровское общество. Основные тенденции социально-экономического и политического развития Греции XI – VIII вв. до н. э. / Ю. В. Андреев. – СПб.: Нестор-История, 2004. – 496 с.

Андреев Ю. В. «Минойский матриархат» (Социальная роль мужчины и женщины в общественной жизни минойского Крита) / Ю. В. Андреев // Вестник древней истории. – 1992. – № 2. – С. 3 – 14.

Андреев Ю. В. Мужские союзы в дорийских городах-государствах (Спарта и Крит) / Ю. В. Андреев. – СПб.: Алетейя, 2004. – 336 с.

Андреев Ю. В. Об историзме гомеровского эпоса / Ю. В. Андреев // Вестник древней дстории. – 1984. – № 4. – С. 3 – 11.

Андреев Ю. В. От Евразии к Европе. Крит и Эгейский мир в эпоху бронзы и раннего железа / Ю. В. Андреев. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2002. – 864 с.

Андреев Ю. В. Поэзия мифа и проза истории / Ю. В. Андреев. – Л.: Лениздат, 1990. – 223 с.

Андреев Ю. В. Раннегреческий полис (гомеровский период) / Ю. В. Андреев. – СПб.: Гуманитарная Академия, 2003. – 447 с.

Андреев Ю.В. Цена свободы и гармонии. Несколько штрихов к портрету греческой цивилизации / Ю. В. Андреев. – СПб.: Алетейя, 1998. – 431 с.

Античная Греция. Проблемы развития полиса. – М.: Наука, 1983. – Т. 1. – 423 с.

Античная Греция. Проблемы развития полиса. – М.: Наука, 1983. – Т. 2. – 384 с.

Античная культура: Литература, театр, искусство, философия, наука: Словарь-справочник / [под ред. В.Н.Ярхо]. – М.: Лабиринт, 2002. – 352 с.

Античная цивилизация / [отв. ред. В. Д. Блаватский]. – М.: Наука, 1973. – 270 с.

Античная цивилизация и варвары / [отв. ред. Л. П. Маринович]. – М.: Наука, 2006. – 355 с.

Античность как тип культуры / [отв. ред. А. Ф. Лосев]. – М.: Наука, 1988. – 336 с.

Античный полис: Курс лекций / [отв. ред. В. В. Дементьева, И. Е. Суриков]. – М.: Русский фонд содействия образованию и науке, 2010. – 240 с.

Античный полис. Проблемы социально-политической организации и идеологии античного общества / [отв. ред. Э. Д. Фролов]. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 1995. – 168 с.

Арский Ф. Н. Перикл / Ф. Н. Арский. – М.: Молодая гвардия, 1971. – 224 с.

Асмус В. Ф. Античная философия / В. Ф.Асмус. – М.: Высшая школа, 2009. – 400 с.

Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. / В. О. Балух. – Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2007. – Т. 1. Стародавня Греція. – 656 с.

Бартонек А. Златообильные Микены / А. Бартонек. – М.: Наука, 1991. – 352 с.

Бенгсон Г. Правители эпохи эллинизма / Бенгсон Г. – М.: Наука, 1982. – 392 с.

Берве Г. Тираны Греции / Г. Берве. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – 640 с.

Бергер А. К. Политическая мысль древнегреческой демократии / А. К. Бергер. – М.: Наука, 1966. – 359 с.

Бикерман Э. Государство Селевкидов / Э. Бикерман. – М.: Наука, 1985. – 264 с.

Блаватская Т. В. Греческое общество второго тысячелетия до новой эры и его культура / Т. В. Блаватская. – М.: Наука, 1976. – 187 с.

Блаватская Т. В. Черты истории государственности Эллады /

Т. В. Блаватская. – СПб.: Алетейя, 2003. – 409 с.

Боннар А. Греческая цивилизация / А. Боннар. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1994. – Т. 1. – 445 с.; Т. 2. – 447 с.

Бузескул В. П. История афинской демократии / В. П. Бузескул. – СПб.: ИЦ «Гуманитарная Академия», 2003. – 480 с.

Бюттен А. Классическая Греция / А. Бюттен. – М.: Вече, 2006. – 384 с.

Валлон А. История рабства в античном мире / А. Валлон. – Смоленск: Русич, 2005. – 640 с.

Вейн П. Чи вірили греки у свої міфи? / П. Вейн. – Львів: Каменяр, 2003. – 170 с.

Велишский Ф. История цивилизации: быт и нравы древних греков и римлян / Ф. Велишский. – М.: Эксмо-Пресс, 2000. – 704 с.

Винничук Л. Люди, нравы и обычаи Древней Греции и Рима / Л. Винничук. – М.: Высшая школа, 1988. – 496 с.

Виноградов Ю. Г. Новые материалы по раннегреческой экономике / Ю. Г. Виноградов // Вестник древней истории. – 1971. – № 1. – С. 64 – 75.

Гаспаров М. Л. Занимательная Греция: Рассказы о древнегреческой культуре / М. Л. Гаспаров. – М.: Новое литературное обозрение, 2008. – 416 с.

Гафуров Б. Г. Александр Македонский и Восток / Б. Г. Гафуров, Д. И. Цибукидис. – М.: Наука, 1980. – 465 с.

Герберт З. Лабіринт біля моря / З. Герберт. – К.: Дух і літера, 2008. – 216 с.

Гиро П. Быт и нравы древних греков / П. Гиро. – Смоленск: Русич, 2000. – 624 с.

Глускина Л. М. О специфике греческого классического полиса в связи с проблемой его кризиса / Л. М. Глускина // Вестник древней истории. – 1973. – №2. – С. 27 – 42.

Глускина Л. М. Проблемы социально-экономической истории Афин IV в. до н. э. / Л. М. Глускина. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1975. – 179 с.

Глускина Л. М. Фратрия и род в структуре афинского полиса в IV в. до н.э. / Л. М. Глускина // Вестник древней истории. – 1983. – № 3. – С. 39 – 52.

Гомперц Т. Греческие мыслители / Т. Гомперц. – СПб.: Алетейя, 1999. – Т. 1. – 605 с.; Т. 2. – 267 с.

Гордеев В. Н. Мегарская политика Афин накануне и в первые годы Пелопоннесской войны / В. Н. Гордеев // Вестник древней истории. – 1962. – № 2. – С. 74 – 88.

Гордезиани Р. В. Проблемы гомеровского эпоса / Р. В. Гордезиани. – Тбилисси: Издательство Тбилисского университета, 1978. – 395 с.

Грант М. Греческий мир в доклассическую епоху / М. Грант. – М.: ТЕРРА-Книжный клуб, 1998. – 528 с.

Грант М. Золотая эра Греции / М. Грант. – Х.: Книжный клуб «Клуб семейного досуга», 2006. – 384 с.

Грант М. Классическая Греция / М. Грант. – М.: ТЕРРА-Книжный клуб, 1998. – 336 с.

Грейвс Р. Мифы Древней Греции / Р. Грейвс. – М.: Прогресс, 1992. – 624 с.

Доватур А. И. Рабство в Аттике в VI – V вв. до н. э. / А. И. Доватур. – Л.: Наука, 1990. – 135 с.

Древняя Греция: История. Быт. Культура: Из книг современных ученых / [сост. Л. С. Ильинская]. – М.: Московский лицей, 1997. – 378 с.

Дройзен И. Г. История эллинизма. История Александра Великого / И. Г. Дройзен. – М.: Академический Проект; Киров: Константа, 2011. – 623 с.

Дройзен И. Г. История эллинизма. История диадохов / И. Г. Дройзен. – М.: Академический Проект; Киров: Константа, 2011. – 619 с.

Дройзен И. Г. История эллинизма. История эпигонов / И. Г. Дройзен. – М.: Академический Проект; Киров: Константа, 2011. – 623 с.

Дудка Р. А. Історія стародавнього світу: курс лекцій / Р. А. Дудка, О. О. Лейберов. – Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя, 2009. – 347 с.

Дьяков Л. Эллинистический мир / Л. Дьяков // Искусство. – 2006. – № 7. – С. 7 – 9.

Дюрант В. Жизнь Греции / В. Дюрант. – М.: КРОН-ПРЕСС, 1997. – 704 с.

Егунов А. Н. Гомер в русских переводах XVIII – XIX вв. / А. Н. Егунов. – М.: Индрик, 2001. – 400 с.

Ельницкий Л. А. Социальные термины «Илиады» и вопрос о «Гомеровской Греции» / Л. А. Ельницкий // Вопросы истории. – 1967. – № 5. – С. 197 – 198.

Жигунин В. Д. Международные отношения в эллинистических государствах / В. Д. Жигунин. – Казань: Издательство Казанского университета, 1980. – 192 с.

Зайков А. В. Общество древней Спарты: основные категории социальной структуры / А. В. Зайков. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2013. – 196 с.

Зайков А. В. Территориальная экспансия Лакедемона и становление спартанского полиса / А. В. Зайков // Вестник Ленинградского университета. – Серия 2. – 1991. – Вып. 3 (№ 16). – С. 24 – 29.

Зайков А. В. Юрисдикция спартанских царей / А. В. Зайков // Античная древность и средние века. – Екатеринбург: Уральский университет, 2000. – Вып. 31. – С. 5 – 30.

Зайцев А. И. Культурный переворот в Древней Греции в VIII – VI вв. до н. е. / А. И. Зайцев. – СПб.: Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета, 2000. – 320 с.

Замаровський В. Сім чудес світу / В. Замаровський. – К.: Веселка, 1979. – 320 с.

Зелинский Ф. Ф. История античной культуры / Ф. Ф. Зелинский. – СПб.: Марс, 1995. – 380 с.

Зельин К. К. Основные черты эллинизма / К. К. Зельин // Вестник древней истории. – 1953. – № 4. – С. 16 – 31.

Зельин К. К., Трофимова М. К. Формы зависимости в Восточном Средиземноморье в эллинистический период / К. К. Зельин, М. К. Трофимова. – М.: Наука, 1969. – 244 с.

Знаменитые греки и римляне: 35 биографий выдающихся деятелей Греции и Рима / [сост. М. Н. Ботвинник, М. Б. Рабинович]. – СПб.: Эпоха, 1993. – 448 с.

Из истории античного общества: Межвузовский сборник / [под ред. С. К. Сизова]. – Нижний Новгород: Издательство Нижегородского государственного университета, 1991. – 88 с.

История Древней Греции: Учебник / [под ред. В. И. Кузищина]. – М.: Высшая школа, 2003. – 399 с.

Источниковедение Древней Греции (эпоха эллинизма) / [под ред. В. И. Кузищина]. – М.: Издательство Московского государственного университета, 1982. – 240 с.

Кадеев В. И. История Древней Греции и Рима / В. И. Кадеев. – Харьков: Колорит, 2006. – 326 с.

Каллистов Д. П. Античный театр / Д. П. Каллистов. – Л.: Искусство, 1970. – 176 с.

Карпюк С. Г. Клисфеновские реформы и их роль в социально-политической борьбе в позднеархаических Афинах / С. Г. Карпюк // Вестник древней истории. – 1986. – № 1. – С. 17 – 35.

Карпюк С. Г. Лекции по истории древней Греции / С. Г. Карпюк. – М.: Ладомир, 1997. – 160 с.

Карпюк С. Г. Никий: доблесть политика / С. Г. Карпюк // Вестник древней истории. – 1994. – № 3. – С. 38 – 57.

Квеннелл М. Гомеровская Греция. Быт, религия, культура / М. Квеннел, Ч. Квеннел. – М.: Центрполиграф, 2005. – 190 с.

Ковбасенко Ю. І. Антична література / Ю. І. Ковбасенко. – К.: Київський університет імені Б. Грінченка, 2012. – 247 с.

Колобова К. М. Древний город Афины и его памятники / К. М. Колобова. – Л.: Издательство Ленинградского государственного университета, 1961. – 373 с.

Колобова К. М. К вопросу о возникновении Афинского государства / К. М. Колобова // Вестник древней истории. – 1968. – № 4. – С. 41 – 55.

Колобова К. М. Очерки истории Древней Греции / К. М. Колобова, Л. М. Глускина. – Л.: Госучпедиздат, 1958. – 347 с.

Кордон М. В. Українська та зарубіжна культура: Підручник / М. В. Кордон. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 584 с.

Кошеленко Г. А. Эллинистический полис на Древнем Востоке / Г. А. Кошеленко. – М.: Наука, 1979. – 294 с.

Кузищин В. И. Античное классовое общество как экономическая система / В. И. Кузищин. – М.: Издательство Московского государственного университета, 1990. – 270 с.

Кузищин В. И. Исследования в области экономической истории античности / В. И. Кузищин. – СПб.: Алетейя, 2011. – 656 с.

Кузищин В. И. Историография античной истории / В. И. Кузищин. – М.: Высшая школа, 1980. – 416 с.

Кулишова О. В. Дельфийский оракул в системе античных межгосударственных отношений (VII – V вв. до н. е.) / О. В. Кулишова. – СПб.: Издательский центр «Гуманитарная академия», 2001 – 432 с.

Кулишова О. В. Античный театр. Организация и оформление драматических представлений в Афинах V в. до н. е. / О. В. Кулишова. – СПб.: Издательский центр «Гуманитарная академия», 2014 – 336 с.

Куманецкий К. История культуры Древней Греции и Рима / К. Куманецкий. – М.: Высшая школа, 1990. – 456 с.

Левек П. Эллинистический мир / П. Левек. – М.: Наука, 1989. – 256 с.

Ленцман Я. А. Рабство в микенской и гомеровской Греции / Я. А. Ленцман. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1963. – 311 с.

Лисовый И. А. Античный мир в терминах, именах и названиях: Словарь-справочник по истории и культуре Древней Греции и Рима / И. А. Лисовый, К. А. Ревяко. – Минск: Беларусь, 1997. – 253 с.

Лосев А. Ф. Античная мифология в ее историческом развитии / А. Ф. Лосев. – М.: Учпедгиз, 1957. – 617 с.

Лосев А. Ф. Античная философия истории / А. Ф. Лосев. – М.: Наука, 1977. – 105 с.

Лосев А. Ф. Античность как тип культуры / А. Ф. Лосев. – М.: Наука, 1988. – 337 с.

Лосев А. Ф. Гомер / А. Ф. Лосев. – М.: Молодая гвардия, 2006. – 400 с.

Лосев А. Ф. История античной философии / А. Ф. Лосев. – М.: ЧеРо. – 1998. – 192 с.

Лосев А. Ф. Словарь античной философии / А. Ф. Лосев. – М.: Издательство «Мир идей»; АО АКРОН, 1995. – 232 с.

Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура / А. Ф. Лосев. – М.: Мысль, 1991. – 527 с.

Лосев А. Ф. Платон. Аристотель / А. Ф. Лосев, А. А. Тахо-Годи. – М.: Молодая гвардия, 1993. – 383 с.

Лурье С. Я. История Древней Греции / С. Я. Лурье. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского государственного университета, 1993. – 680 с.

Лурье С. Я. Язык и культура Микенской Греции / С. Я. Лурье. – М.: Издательство АН СССР, 1957. – 403 с.

Макаров И. А. Идеологические аспекты ранней греческой тирании / И. А. Макаров // Вестник древней истории. – 1997. – № 2. – С. 25 – 42.

Мангель А. Гомер. «Илиада» и «Одиссея» / А. Мангель. – М.: АСТ, 2009. – 352 с.

Маринович Л. П. Античная и современная демократия: новые подходы к сопоставлению: Учебное пособие / Л. П. Маринович. – М.: «Книжный дом Университет», 2007. – 212 с.

Маринович Л. П. Греки и Александр Македонский / Л. П. Маринович. – М.: Наука, 1993. – 287 с.

Межгосударственный отношения и дипломатия в античности: Учебно-меотдический комплекс / [отв. ред. О. Л. Габелко]. – Казань: Мастер Лайн, 2000. – Ч. 1. – 356 с.

Мифы народов мира: Энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – Т. 1. – 671 с.

Мифы народов мира: Энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1988. – Т. 2. – 720 с.

Монтанеллі І. Історія греків / І. Монтанеллі. – Львів: Літопис, 2010. – 336 с.

Нейхардт А. А. Семь чудес древнего мира / А. А. Нейхардт, И. А. Шишова. – М.; Л.: Наука, 1966. – 156 с.

Немировский А.И. Мифы Древней Эллады / А. И. Немировский. – М.: Просвещение, 1992. – 321 с.

Немировский А. И. Мифы и легенды народов мира. Древняя Греция / А. И. Немировский. – М.: Литература; Мир книги, 2004. – 496 с.

Немировский А. И. История Древнего мира. Античность / А. И. Немировский. – М.: Русь-Олимп, 2007. – 928 с.

Немировский А. И. История Древнего мира. Античность / А. И. Немировский. – М.: ВЛАДОС, 2000. – Ч. 1. – 448 с.

Немировский А. И. История Древнего мира. Античность / А. И. Немировский. – М.: ВЛАДОС, 2000. – Ч. 2. – 480 с.

Паршиков А. Е. Аристотель («Афинская полития») и организация Первого Афинского морского союза / А. Е. Паршиков // Вестник древней истории. – 1971. – С. 76 – 88.

Паршиков А. Е. О статусе афинских колоний в V в. до н. э. / А. Е. Паршиков // Вестник древней истории. – 1969. – № 2. – С. 3 – 19.

Паршиков А. Е. Организация суда в Афинской державе / А. Е. Паршиков // Вестник древней истории. – 1974. – № 2. – С. 57 – 68.

Пащенко В. І. Антична література / В. І. Пащенко, Н. І. Пащенко. – К.: Либідь, 2004. – 718 с.

Перкис Дж. Греческая цивилизация / Дж. Перкис. – М.: Фаир-Пресс, 2000. – 272 с.

Перова В. И. Эволюция царской власти в Спарте в III – нач. II вв. до н. э. / В. И. Перова // Вестник Ленинградского университета. – 1983. – № 2. – С. 109 – 112.

Пети П. Эллинистические цивилизации / П. Пети, А. Ларонд. – М.: ООО «Издательство Астрель»; ООО «Издательство АСТ», 2004. – 158 с.

Печатнова Л. Г. Гипомейоны и мофаки (Структура гражданского коллектива Спарты) / Л. Г. Печатнова // Вестник древней истории. – 1993. – № 3. – С. 100 – 115.

Печатнова Л. Г. История Спарты: период архаики и классики / Л. Г. Печатнова. – СПб.: Гуманитарная Академия, 2001. – 510 с.

Печатнова Л. Г. Неодамоды в Спарте / Л. Г. Печатнова // Вестник древней истории. – 1988. – № 3. – С. 19 – 20.

Печатнова Л. Г. Спарта. Миф и реальность / Л. Г. Печатнова. – М.: Вече, 2013. – 384 с.

Печатнова Л. Г. Формирование Спартанского государства (VIII – VI вв. до н. э.) / Л. Г. Печатнова. – М.: Директ-Медиа, 2008. – 162 с.

Підлісна Г. Н. Антична література / Г. Н. Підлісна. – К.: Техніка, 2004. – 384 с.

Постернак А. История Древней Греции и Рима / А. Постернак. – М.: Издательство Православного Свято-Тихоновского государственного университета, 2008. – 778 с.

Радциг С. И. Килонова смута в Афинах / С. И. Радциг // Вестник древней истории. – 1964. – № 3. – С. 3 – 14.

Ранович А. Б. Эллинизм и его историческая роль / А. Б. Ранович. – М.; Л.: Издательство АН СССР, 1950. – 386 с.

Рассел Б. Історія західної філософії / Б. Рассел. – К.: Основи, 1995. – 759 с.

Ривкин Б. И. Античное искусство / Б. И. Ривкин. – М.: Искусство, 1972. – 359 с.

Рожанский И. Д. Античная наука / И. Д. Рожанский. – М.: На-

ука, 1980. – 198 с.

Сахарный Н. А. Гомеровский эпос / Н. Л. Сахарный. – М.: Художественная литература, 1976. – 397 с.

Свенцицкая И. С. К вопросу о гражданских и имущественных правах в эллинистических полисах Малой Азии / И. С. Свенцицкая // Вестник древней истории. – 1966. – № 2. – С. 44 – 53.

Свенцицкая И. С. Некоторые проблемы землевладения по «Илиаде» и «Одиссее» / И. С. Свенцицкая // Вестник древней истории. – 1976. – № 1. – С. 52 – 63.

Сергеев В. С. История Древней Греции / В. С. Сергеев. – М.: Полигон, 2002. – 704 с.

Скрижинская М. В. Устная традиция о Писистрате / М. В. Скрижинская // Вестник древней истории. – 1962. – № 4. – С. 83 – 95.

Ставнюк В. Ахейська (Мікенська) цивілізація / В. Ставнюк. // Історія в школах України. – 2007. – № 1. – С. 47 – 50.

Ставнюк В. Мінойська (Критська) цивілізація / В. Ставнюк. // Історія в школах України. – 2006. – № 10. – С. 39 – 43.

Степанова А. С. Философия Древней Стои / А. С. Степанова. – СПб.: Алетейя, 1995. – 272 с.

Строгецкий В. М. Античная традиция о причинах Пелопоннесской войны и отношение к ней в современной западноевропейской историографии / В. М. Строгецкий // Вестник древней истории. – 1984. – № 4. – С. 114 – 124.

Строгецкий В. М. Афины и Спарта. Борьба за гегемонию в Греции в V в. до н. э. (478 – 431 рр.) / В. М. Строгецкий. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2008. – 291 с.

Строгецкий В. М. Клисфен и Алкмеониды / В. М. Строгецкий // Вестник древней дстории. – 1972. – № 2. – С. 99 – 105.

Строгецкий В. М. Полис и империя в классической Греции: Учебное пособие / В. М. Строгецкий. – Нижний Новгород: Нижегородский государственный педагогический институт, 1991. – 244 с.

Струве В. В. Общественный строй эллинистического Египта / В. В. Струве // Вестник древней истории. – 1962. – № 2. – С. 67 – 96.

Суриков И. Е. Античная Греция: политики в контексте эпохи. Архаика и ранняя классика / И. Е. Суриков. – М.: Наука, 2005. – 349 с.

Суриков И. Е. Античная Греция. Политики в контексте эпохи. Время расцвета демократии / И. Е. Суриков. – М.: Наука, 2008. – 383 с.

Суриков И. Е. Античная Греция. Политики в контексте эпохи. Година междоусобиц / И. Е. Суриков. – М.: Университет Дмитрия Пожарского, 2011. – 319 с.

Суриков И. Е. Архаическая и классическая Греция: проблемы истории и источниковедения / И. Е. Суриков. – М.: «Книжный дом Университет», 2007. – 236 с.

Суриков И.Е. Аристократия и демос: политическая элита архаических и классических Афин: учебное пособие по спецкурсу для исторических факультетов вузов / И. Е. Суриков. – М.: Русский фонд содействия образованию и науке, 2009. – 256 с.

Суриков И. Е. Геродот / И. Е. Суриков. – М.: Молодая гвардия, 2009. – 445 с.

Суриков И. Е. Древняя Греция: История и культура / И. Е. Суриков. – М.: АСТ – Астрель, 2005. – 193 с.

Суриков И. Е. Из истории греческой аристократии позднеархаической и раннеклассической эпох. Род Алкмеонидов в политической жизни Афин VII – V в. до н. э. / И. Е. Суриков. – М.: Институт всеобщей истории РАН, 2000. – 284 с.

Суриков И. Е. Остракизм в Афинах / И. Е. Суриков. – М.: Языки славянских культур, 2006. – 640 с.

Суриков И. Е. Очерки об историописании в классической Греции / И. Е. Суриков. – М.: Языки славянских культур, 2011. – 502 с.

Суриков И. Е. Пифагор / И. Е. Суриков. – М.: Молодая гвардия, 2013. – 269 с.

Суриков И. Е. Полис, логос, космос: мир глазами эллина. Категории древнегреческой культуры / И. Е. Суриков. – М.: Русский фонд содействия образованию и науке, 2012. – 300 с.

Суриков И. Е. Проблемы раннего Афинского законодательства / И. Е. Суриков. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 144 с.

Суриков И. Е. Сократ / И. Е. Суриков. – М.: Молодая гвардия, 2011. – 384 с.

Суриков И. Е. Солнце Эллады. История афинской демократии / И. Е. Суриков. – СПб.: Факультет филологии и искусства Санкт-Петербургского государственного университета, 2008. – 376 с.

Суриков И. Е. Функции института остракизма и афинская политическая элита / Е. И. Суриков // Вестник древней истории. – 2004. – № 1. – С. 3 – 30.

Тарн В. Т. Эллинистическая цивилизация / В. Т. Тарн. – М.: Издательство иностранной литературы, 1949. – 372 с.

Тахо-Годи А. А. Греческая мифология / А. А. Тахо-Годи. – М.: Искусство 1989. – 304 с.

Тахо-Годи А. А. Греческая культура в мифах, символах и терминах / А. А. Тахо-Годи, А. Ф. Лосев. – СПб.: Алетейя, – 1999. – 718 с.

Ткаченко В. В. Лекції з історії розвитку державно-правових відносин у давньогрецькій і давньоримській цивілізаціях: Навчальний посібник / В. В. Ткаченко. – К.: Міжрегіональна академія управління персоналом, 2005. – 384 с.

Туманс Х. Рождение Афины. Афинский путь к демократии: от Гомера до Перикла (VIII – V в. до н. э.) / Х. Туманс. – СПб.: Издательский центр «Гуманитарная Академия», 2002. – 544 с.

Флоренсов Н.А. Троянская война и поэмы Гомера / Н. А. Флоренсов. – М.: Наука, 1991. – 144 с.

Фролов Э. Д. Греция в эпоху поздней классики. Общество. Личность. Власть / Э. Д. Фролов. – СПб.: Издательский центр «Гуманитарная академия», 2001. – 608 с.

Фролов Э. Д. Рождение греческого полиса / Э. Д. Фролов. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2004. – 266 с.

Фролов Э. Д. Греческие тираны (IV в. до н. э) / Э. Д. Фролов. –

Л.: Издательство Ленинградского государственного университета, 1972. – 200 с.

Фролов Э. Д. Социальная революция, тирания и демократия в античной Греции / Э. Д. Фролов. // Вестник Ленинградского университета. – Сер. 2. История. – 1990. – Вып. 2. – С. 33 – 41.

Фролов Э. Д. Феномен досуга в античном мире / Э. Д. Фролов. – СПб.: Издательский центр «Гуманитарная академия», 2013. – 464 с.

Хабихт Х. Афины: история города в эллинистическую эпоху / Х. Хабихт. – М. Ладомир, 1999. – 416 с.

Ханиотис А. Война в эллинистическом мире / А. Ханиотис. – М.: Нестор-История, 2013. – 452 с.

Чумаченко Б.М. Вступ до культурології античності: Навчальний посібник / Б. М. Чумаченко. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 174 с.

Шаму Ф. Цивилизация Древней Греции / Ф. Шаму. – М.: АСТ, 2009. – 368 с.

Шаму Ф. Эллинистическая цивилизация / Ф. Шаму. – М.: У-Фактория; АСТ Москва, 2008. – 480 с.

Шанин Ю. В. Олимпия. История античного атлетизма / Ю. В. Шанин. – СПб.: Алетейя, 2001. – 191 с.

Шахермайр Ф. Александр Македонский / Ф. Шахермайр. – М.: Наука, 1986. – 384 с.

Шифман И. Ш. Александр Македонский / И. Ш. Шифман. – Л.: Наука, 1988. – 208 с.

Шишова И. А. Раннее законодательство и становление рабства в античной Греции / И. А. Шишова. – Л.: Наука, 1991. – 224 с.

Шофман А. С. Восточная политика Александра Македонского / А. С. Шофман. – Казань: Издательство Казанского университета, 1976. – 520 с.

Шофман А. С. История античной Македонии / А. С. Шофман. – Казань: Издательство Казанского университета, 1960. – Ч. I. – 300 с.

Шофман А. С. История античной Македонии / А. С. Шофман.

– Казань: Издательство Казанского университета, 1963. – Ч. II. – 434 с.

Шофман А. С. Распад империи Александра Македонского / А. С. Шофман. – Казань: Издательство Казанского университета, 1984. – 224 с.

Шталь И. В. Гомеровский эпос: Опыт текстологического анализа «Илиады» / И. В. Шталь. – М.: Высшая школа, 1975. – 246 с.

Шталь И. В. «Одиссея» – героическая поэма странствий / И. В. Шталь. – М.: Наука, 1978. – 179 с.

Шталь И. В. Художественный мир гомеровского эпоса / И. В. Шталь. – М.: Наука, 1983. – 296 с.

Штоль Г. Шлиман. Мечта о Трое / Г. Штоль. – М.: Молодая гвардия, 1965. – 431 с.

Эллинизм: Экономика, политика, культура. – М.: Наука, 1990. – 325 с.

Эллинизм: Восток и Запад / [под ред. Е. С. Голубцовой]. – М.: Наука, 1992. – 296 с.

Яйленко В. П. Архаическая Греция и Ближний Восток / В. П. Яйленко. – М.: Наука, 1990. – 271 с.

Електронні ресурси

http://ae-lib.org.ua/index.htm – «Бібліотека світової літератури. Оригінали та переклади».

http://ancientrome.ru – «История Древнего Рима» (сайт містить також матеріали з історії Стародавньої Греції).

http://centant.spbu.ru/index.html – «Центр антиковедения Санкт-Петербургского государственного университета».

http://greekroman.ru/ – «Antiqua – энциклопедия древнегреческой и древнеримской мифологии».

http://mify.org/ – «Мифы Древней Греции».

http://simposium.ru/ – «Симпосий» – сайт об античной литературе, античной истории и людях античности».

http://www.ancient.gerodot.ru/topics/data/greece/index.htm – «Древний мир. Греция».

http://www.antica.lt/ – «Античное искусство».

http://www.ellada.spb.ru/ – «Древняя Греция».

http://www.gumer.info/ – «Библиотека Гумер».

http://www.historic.ru/books/index.shtm/ «Historic.Ru – познаем человека через его историю».

http://www.sno.pro1.ru/index.htm – «Студенческое научное общество исторического факультета Санкт-Петербургского государственного университета».

http://www.sno.pro1.ru/lib/index.htm – «Библиотека Студенческого научного общества».

http://www.world-history.ru/ – «Всемирная история».

Історія Стародавньої Греції у художній літературі

Айлиф Г. Царь Итаки / Г. Айлиф. – М.: АСТ, 2009. – 416 с.

Барикко А. Гомер. Илиада / А. Барикко. – СПб.: Азбука; Азбука-Аттикус, 2013. – 160 с.

Видал Г. Сотворение мира / Г. Видал. – СПб.: Амфора, 2005. – 768 с.

Воронкова Л. В глуби веков. Александр Македонский / Л. Воронкова. – М.: АСТ, 2009. – 512 с.

Воронкова Л. Сын Зевса. Детство и юность Александра Македонского / Л. Воронкова. – М.: АСТ, 2009. – 352 с.

Говоров А. Алкамен – театральный мальчик / А. Говоров. – М.: Детская литература, 1987. – 206 с.

Грем Д. Черные корабли / Д. Грем. – М.: Астрель, 2009. – 384 с.

Дрюон М. Александр Македонский, или роман о боге / М. Дрюон. – М.: Эксмо; Домино, 2009. – 448 с.

Дрюон М. Дневники Зевса / М. Дрюон. – М.: Эксмо, 2009. – 448 с.

Ефремов И. На краю ойкумены / И. Ефремов. – М.: Оникс 21 век, 2014. – 413 с.

Ефремов И. Таис Афинская / И. Ефремов. – М.: АСТ, 2010. – 528 с.

Йерби Ф. Изгнанник из Спарты / Ф. Йерби. – М.: Вагриус, 1993. – 510 с.

Кулидж О. Служанка Артемиды / О. Кулидж. – М.: Центрполиграф, 2002. – 144 с.

Маккалоу К. Песнь о Трое / К. Маккалоу. – М.: Эксмо; Домино, 2010. – 576 с.

Манфреди В. М. Спартанец / В. М. Манфреди. – М.: АСТ; Транзиткнига, 2005. – 512 с.

Маршалл Э. Александр Македонский. Победитель / Э. Маршалл. – М.: АСТ, 2008. – 573 с.

Олди Г. Л. Внук Персея. Кн. 1. Мой дедушка – истребитель / Г. Л. Олди. – М.: Эксмо, 2011. – 416 с.

Олди Г. Л. Внук Персея. Кн. 2. Сын хромого Алкея / Г. Л. Олди. – М.: Эксмо, 2012. – 416 с.

Олди Г. Л. Герой должен быть один / Г. Л. Олди. – М.: Эксмо, 2008. – 544 с.

Олди Г. Л. Одиссей, сын Лаэрта / Г. Л. Олди. – М.: Эксмо, 2004. – 768 с.

Пенфилд У. Факел / У. Пенфилд. – СПб.: Северо-Запад, 1994. – 416 с.

Прессфилд С. Александр Великий. Дорога славы / С. Прессфилд. – М.: Эксмо, 2006. – 480 с.

Прессфилд С. Врата огня / С. Прессфилд. – М.: Эксмо, 2006. – 464 с.

Прессфилд С. Последняя из амазонок / С. Прессфилд. – М.: Эксмо, 2005. – 528 с.

Прессфилд С. Приливы войны / С. Прессфилд. – М.: Эксмо, 2004. – 560 с.

Прессфилд С. Солдаты Александра. Дорога сражений / С. Прессфилд. – М.: Эксмо, 2009. – 416 с.

Рено М. Александр. Божественное пламя / М. Рено. – СПб.: Амфора, 2006. – 606 с.

Рено М. Маска Аполлона / М. Рено. – М.: Эксмо; Домино, 2006. – 480 с.

Рено М. Персидский мальчик / М. Рено. – М.: Эксмо; Домино, 2007. – 592 с.

Рено М. Погребальные игры / М. Рено. – М.: Эксмо; Домино, 2009. – 416 с.

Рено М. Последние капли вина / М. Рено. – М.: Эксмо; Домино, 2006. – 512 с.

Рено М. Тесей / М. Рено. – М.: Эксмо; Домино, 2006. – 736 с.

Санин Е. Колесница Гелиоса / Е. Санин. – М.: Поматур, 1993. –558 с.

Тардлав Г. По воле Посейдона. Морские приключения в Древнем мире / Г. Тардлав. – М.: Эксмо, 2008. – 560 с.

Тардлав Г. Череп Грифона. Повествование об античных мореплавателях / Г. Тардлав. – М.: Эксмо, 2008. – 560 с.

Форд М. Кровное родство / М. Форд. – Спб.: Олма Медиа Групп, 2011. – 384 с.

Форд М. Огонь Ареса / М. Форд. – Спб.: Олма Медиа Групп, 2010. – 352 с.

Форд М. Рождение воина / М. Форд. – Спб.: Олма Медиа Групп, 2010. – 352 с.

Этвуд М. Пенелопиада / М. Этвуд. – М.: Эксмо, 2011. – 224 с.

Ян В. Огни на курганах / В. Ян. – М.: Астрель; Харвест, 2012. – 448 с.

Словник основних термінів

Автаркія – економічний режим самозабезпечення країни.

Автохтони – корінні мешканці певної країни або місцевості.

Агностицизм – вчення, що заперечує можливість пізнання сутності речей і закономірностей розвитку Всесвіту.

Агора – ринкова площа у грецьких містах, де також відбувалися народні збори.

Адміністративно-територіальний устрій – поділ території країни на окремі частини – адміністративно-територіальні одиниці, на основі яких утворюються і діють місцеві органи державної влади.

Аеди – співці-оповідачі у Стародавній Греції.

Акрополь – укріплений центр давньогрецького міста.

Амфіктіонія – релігійно-політичне об'єднання (союз) народів чи племен, що живуть поруч зі святилищем, для його спільного захисту, організації спільних релігійних святкувань і мирного розв'язання суперечок. (наприклад, Дельфійська амфіктіонія для захисту святилища Аполлона у Дельфах).

Амфора – керамічний сосуд із звуженим дном, високим і вузьким горлом та двома ручками, який традиційно використовувалися для зберігання та транспортування вина, олії, зерна.

Андрон – чоловіча частина будинку у Стародавній Греції.

Апелла – народні збори у Спарті.

Ареопаг – рада родової знаті в Афінах.

Аристократія – форма правління, при якій влада в державі перебуває в руках родової знаті.

Архагети – царі у стародавній Спарті.

Архонти – колегія вищих посадових осіб у Афінах.

Атимія – одне з найтяжчих покарань, що полягало у позбавленні громадянських прав.

Ахейці – одна з грецьких народностей, яка населяла Ахайю.

Басилей (басилевс) – правитель селища мікенського періоду, у Гомерівський період – цар, голова союзу племен.

Буле – 1) рада старійшин у гомерівській Греції; 2) рада чотирьохсот за часів Солона в Афінах; 3) рада п'ятисот за часів Клісфена в Афінах.

Ванака (ванакт) – титул царя у Крито-мікенський період.

Варвар («той хто розмовляє незрозумілою мовою, чужоземець») – спочатку греки називали так тих, хто розмовляв іноземною мовою. Згодом цей термін набув принизливого відтінку, пов'язаного з уявленням про зверхність еллінської культури і способу життя.

Вершники – за цензовою реформою Солона – другий розряд афінського соціуму, до якого належали ті, хто мав 300 і більше медимнів щорічного прибутку.

Військова демократія – перехідний період від первіснообщинного до рабовласницького ладу, коли при збереженні залишків первісного колективізму й демократії посилювалася влада воєнних вождів та зароджувалася державність.

Гармости – спартанські намісники та командири гарнізонів у містах, що перебували під владою Спарти.

Гегемонія («керівництво») – провідна роль якоїсь держави або міста у відносинах з іншими.

Геліея – створений Солоном народний суд (суд присяжних).

Генократія – спадкова форма влади, що базується на родинних відносинах.

Геомори – дрібні землероби в Аттиці

Герми – чотиригранні стовпи з головою Гермеса зверху, що стояли на вулицях та площах Афін.

Геронти – члени ради старійшин у Спарті.

Герусія – рада старійшин у Спарті, яка складалася з 28 членів та двох царів, що також входили до складу герусії.

Гетайри – елітні загони важкоозброєних вершників у македонській армії, почт правителів.

Гіматій – верхній одяг, прямокутний відріз тканини, який носили поверх хітона як плащ.

Гімнасій – спочатку майданчик для фізичних вправ, пізніше – освітньо-виховна установа у Стародавній Греції.

Гінекей – жіноча частина будинку у Стародавній Греції.

Гіпомейони – громадяни Спарти, позбавлені частини громадянських прав.

Гомеї – буквально «рівні», повноправні громадяни Спарти. Інша назва – спартіати.

Гопліти – важкоозброєні воїни-піхотинці у грецькій та македонській арміях.

Данайці – давня назва греків, передусім жителів Арголіди.

Дем – адміністративно-територіальна одиниця (округ) у давній Аттиці.

Демархи – старости демів.

Деміург – майстер, ремісник. У міфології та філософії цей термін вживався також для позначення творця усього сущого, Всесвіту.

Демос – народ, вільне, повноправне населення давньогрецьких міст-держав.

Деспотія – форма необмеженої законом самодержавної влади, що характеризується крайньою централізацією, жорстокістю та свавіллям монарха.

Діадохи («наступники») – командири армії Александра Македонського, які після його смерті розподілили між собою державу.

Діакрії – політична течія VI ст. до н. е., до якої належали переважно жителі гірських районів Аттики, що підтримували Пісістрата.

Діархія – форма правління, за якої на чолі держави перебувають одночасно дві особи (двовладдя).

Дорійці – грецька народність, яка населяла Пелопоннес, острови Крит і Родос

Евпатриди («ті, хто походять від благородних батьків») – давня родова, переважно землевласницька аристократія в Аттиці.

Екклесія – народні збори в Афінах.

Еллінізм – період в історії Стародавньої Греції і країн Східного Середземномор'я від часів походів Александра Македонського (334 – 323 рр. до н. е.) до остаточного завоювання Близького Сходу

Римом (30 р. до н. е.). Це складне соціально-економічне, політичне і культурне явище, що характеризується синтезом грецької культури і культур країн Сходу. Термін запровадив у науковий обіг у 1830-х рр. німецький вчений Й. Г. Дройзен.

Елліни – самоназва греків.

Емпорій – торгівельне поселення.

Епігони – нащадки діадохів, які також боролися за території, завойовані Александром Македонським.

Епоніми – додаткова назва посадових особ, іменами яких називався рік. Наприклад, у афінян перший з дев'яти архонтів був епонімом.

Ефеб – юнак, який досягав повноліття, ставав військовозобов'язаним і починав набувати громадянські права.

Ефорат – колегія ефорів.

Ефори («наглядачі») – вищі посадові особи у Спарті, які слідкували за дотриманням законів.

Зевгіти – за цензовою реформою Солона третій розряд афінських громадян, до якого належали ті, хто мав щорічний прибуток у 200 і більше медимнів.

Ілоти – державні раби у Спарті, які були прикріплені до земельних наділів спартіатів.

Іонійці – грецька народність, яка населяла Аттику, західне узбережжя Малої Азії, центральну частину островів Егейського моря.

Ісономія – рівність усіх громадян поліса перед законом.

Ісополітія – надання громадянину однієї держави в іншій тих же прав, якими користуються місцеві громадяни.

Квадрига – антична двоколісна колісниця, запряжена четвіркою коней в один ряд.

Кіфара – струнний музичний інструмент.

Клерух – громадянин, який отримав у особисте користування земельну ділянку на території союзної держави чи у завойованій країні. Поселення, де мешкали клерухи, називалося клерухією.

Койне – загальногрецька мова.

Колонія – поселення, утворене внаслідок переселення жителів

поліса на нові землі.

Комос – святкові веселі процесії, переважно на честь Діоніса.

Криптії – побиття та вбивства ілотів, які регулярно організовувалися у Спарті для тримання ілотів у покорі.

Літургія – повинність заможних громадян, що полягала у виділенні коштів на громадські потреби міста, в основному на організацію святкувань та утримання трієр.

Логографи – давні грецькі письменники, які займалися питаннями місцевої історії, географії та міфології.

Медимн – грецька міра сипучих тіл, в Аттиці – близько 52,5 л.

Метеки – жителі грецьких міст, які переселилися до Афін і не мали там громадянських прав.

Метрополія («місто-мати») – місто, яке заснувало колонію.

Містерії – таємні релігійні обряди на честь богів, до яких допускалося обмежене коло людей.

Монотеїзм – єдинобожжя, віра в існування лише одного Бога.

Наварх – командувач флоту.

Навкрарія – невеликий територіальний округ в Аттиці, жителі якого повинні були побудувати, озброїти і укомплектувати екіпажем один військовий корабель.

Неодамоди – вільновідпущеники, тобто відпущені на волю ілоти, у Спарті.

Ойкіст – керівник експедиції з метою заснування колонії.

Ойкумена – освоєна та відома людству частина світу.

Омфал – священний камінь у Дельфах, який вважався центром землі.

Оракул – жрець, який від імені божества робив пророцтва. Оракулом також називали саме пророцтво та святилище, де воно виголошувалося.

Орхестра – круглий майданчик у театрі, призначений для виступу акторів та хору.

Остракізм – «черепкування», суд черепків. Шляхом голосування за допомогою глиняних черепків на народних зборах вирішували, чи є в Афінах людина, яка загрожує демократії.

Охлократія – вироджена форма демократії, що базується на мінливих примхах натовпу.

Палестра – гімнастична школа.

Паралії – одна з політичних груп в Аттиці VI ст. до н. е., до якої переважно входили представники торгівельно-ремісничої верстви з прибережних південних районів.

Педіеї – одна з політичних груп в Аттиці VI ст. до н. е., до якої належали переважно великі землевласники з рівнинних районів.

Пеласги – легендарне найдавніше населення Греції.

Пелати – найбідніші селяни Аттики, які орендували землю на кабальних умовах.

Пелтасти – легкоозброєні піхотинці.

Пентакосіомедимни – перший, найзаможніший розряд афінських громадян, до якого, за цензовою реформою Солона, належали ті, хто мав прибуток 500 медимнів вина, олії або зерна на рік.

Періеки – особисто вільне, але політично безправне населення у Спартанській державі.

Піфія – жриця-пророчиця у храмі Аполлона в Дельфах.

Полемарх – командувач війська. Пізніше основна частина його функцій перейшла до стратегів.

Поліс – місто-держава, громадянська община, особлива форма соціально-економічної та політичної організації суспільства, притаманна Стародавній Греції.

Політеїзм – багатобожжя, віра в існування багатьох богів.

Пританы – чергова частина афінської Ради 500, що складалася з 50 представників 1 філи і займалася справами управління протягом 1/10 службового року.

Псефізма – постанова народних зборів у Афінах.

Ритор – оратор, красномовець, вчитель риторики.

Сариса – довгий спис воїнів македонської фаланги.

Сисахфія («скидання тягаря») – реформа Солона, яка полягала у ліквідації боргових зобов'язань під заставу землі та забороні боргового рабства.

Симахія – військово-політичний, переважно наступальний

союз полісів.

Синойкізм – об'єднання поселень або общин в одну державу.

Сиситії – колективні трапези в Спарті.

Софісти – мандрівні вчителі красномовства та філософії.

Спартіат – повноправний громадянин Спарти.

Стадій – давньогрецька міра довжини (177 – 192 м). Різні регіони Греції мали різні міри довжини, загальногрецького стадія не існувало.

Стратег – командувач війська у грецьких полісах, який також завідував зовнішніми справами, фінансами і мав окремі судові функції.

Талант – запозичена греками зі Сходу одиниця ваги, що використовувалася головним чином для цінних металів і відтак стала грошовою одиницею.

Таласократія – тип держави, усе економічне, політичне та культурне життя якого концентрується на діяльності, так чи інакше пов'язаній з морем і мореплавством.

Таліон – принцип покарання «рівним за рівне» («око за око»).

Теократія – форма правління, за якої світська і духовна влада належить одній людині.

Тимократія – форма правління, за якої влада перебуває у привілейованої меншості, що володіє високим майновим цензом.

Тиранія – форма державної влади, встановлена насильницьким шляхом і заснована на одноосібному правлінні.

Трієра – військовий корабель з трьома рядами весел.

Фаланга – щільна зімкнута шеренга грецьких і македонських гоплітів.

Фети – найнижчий розряд афінського суспільства за цензовою реформою Солона, до якого відносилися ті, хто мав прибуток менше 200 медимнів.

Філа – спочатку родове об'єднання (плем'я), пізніше – адміністративно-територіальна одиниця.

Форос – данина, яку платили союзники Афін для покриття військових витрат.

Фратрія – об'єднання родів (братство), проміжна між родом та філою форма соціальної організації у Стародавній Греції.

Хітон – довга натільна сорочка без рукавів.

Хламида – схожа на плащ чоловіча мантія невеликого розміру.

Хора – сільськогосподарська округа грецького поліса.

Хронологічна таблиця

Рубіж III тис. до н. е. – XII ст. н. е. – егейський або крито-мікенський період. Утворення ранньодержавних об'єднань на о. Крит та в Ахейській Греції.

XXX – XXIII ст. до н. е. – ранньомінойський період. Панування родоплемінних відносин на о. Крит.

XXX – XXI ст. до н. е. – ранньоелладський період. Панування первіснообщинних відносин. Догрецьке населення.

XXII – XVIII ст. до н. е. – період «старих палаців», утворення перших держав, поява писемності, об'єднання Криту.

XX – XVII ст. до н. е – середньоелладський період. Проникнення і розселення ахейців у південній частині Балканської Греції та початок розкладу родоплемінних відносин.

XVII – XV ст. до н. е. – період «нових палаців», розквіт критської державності й культури, створення Критської морської держави та її завоювання ахейцями.

XVI – XII ст. до н. е. – пізньоелладський або мікенський період. Виникнення ранньодержаних об'єднань, поява писемності, розквіт мікенської цивілізації та її падіння.

Між 1260 – 1184 рр. до н. е. – Троянська війна.

XI – IX ст. до н. е. – гомерівський або передполісний період (доба поширення заліза).

776 р. до н. е. – проведення перших Олімпійських ігор.

VIII – VI ст. до н. е. – архаїчний період. Велика грецька колонізація.

733 р. до н. е. – заснування Сиракуз.

Друга половина VIII ст. до н. е. – Перша Мессенська війна.

657 – 585 рр. до н. е. – тиранія в Коринфі.

Близько 636 р. до н. е. – Кілонова змова (спроба Кілона захопити владу в Афінах).

VII ст. до н. е. – Друга Мессенська війна.

621 р. до н. е. – закони Драконта в Афінах.

594 р. до н. е. – законодавство Солона.

560 – 510 рр. до н. е. – тиранія Пісистрата та його синів в Афінах.

Середина VI ст. до н. е. – створення Пелопоннеського союзу.

537 – 522 рр. до н. е. – тиранія Полікрата на о. Самос.

514 р. до н. е. – вбивство Гіппарха Гармодієм та Аристогітоном.

509 р. до н. е. – початок реформ Клісфена.

V – перша половина IV ст. до н. е. – класичний період.

500 – 449 рр. до н. е. – греко-перські війни.

498 – 454 рр. до н. е. – правління Александра I в Македонії.

494 р. до н. е. – зруйнування Мілета персами

492 р. до н. е. – перша спроба вторгнення персів у Балканську Грецію.

490 р. до н. е. – другий похід персів, Марафонська битва.

480 р. до н. е. – похід Ксеркса на Грецію, битви при Фермопілах, Артемісії та Саламіні.

479 р. до н. е. – розгром персів біля Платеїв та мису Мікале.

478 – 404 рр. до н. е. – Перший Афінський морський союз.

468 р. до н. е. – перемога греків над персами при Евримедонті.

464 р. до н. е. – повстання ілотів в Мессенії (Третя Мессенська війна).

462 р. до н. е. – реформа Ефіальта в Афінах.

457 – 446 рр. до н. е. – Мала Пелопоннеська війна.

453 – 419 рр. до н. е. – правління Пердикки II в Македонії.

449 р. до н. е. – Калліїв мир. Закінчення греко-перських війн.

447 р. до н. е. – утворення Беотійського союзу на чолі з Фівами.

444 – 429 рр. до н. е. – Перікл на чолі Афінської держави.

431 – 404 рр. до н. е. – Пелопоннеська війна.

431 – 421 рр. до н. е. – Архідамова війна.

431 р. до н. е. – напад на м. Платеї.

427 р. до н. е. – повстання проти афінського панування на о. Лесбос.

425 р. до н. е. – захоплення афінянами о. Сфактерії.

422 р. до н. е. – битва під Амфіполем.

421 р. до н. е. – Нікіїв мир, закінчення Архідамової війни.

419 – 399 рр. до н. е. – правління Архелая в Македонії.

415 – 413 рр. до н. е. – Сицилійська експедиція афінян та її розгром.

413 – 404 рр. до н. е. – Декелейська війна.

411 рр. до н. е. – олігархічний переворот в Афінах.

406 р. до н. е. – битва біля Аргінуських островів.

406 – 367 рр. до н. е. – тиранія Діонісія Старшого в Сиракузах.

405 р. до н. е. – поразка афінського флоту біля Егоспотамів.

404 – 403 рр. до н.е. – «тиранія тридцяти» в Афінах.

399 р. до н. е. – повстання Кінадона в Спарті.

399 – 394 рр. до н. е. – війна Спарти з Персією у Малій Азії.

395 – 387 рр. до н. е. – Коринфська війна.

387 р. до н. е. – Анталкідів (Царський) мир, закінчення Коринфської війни.

379 р. до н. е. – демократичний переворот у Фівах.

378 – 355 рр. до н. е. – Другий Афінський морський союз.

371 р. до н. е. – битва при Левктрах.

370 р. до н. е. – повстання бідняків в Аргосі («скіталісмос»).

367 р. до н. е. – утворення Етолійського союзу.

362 р. до н. е. – розгром спартанських військ біля Мантинеї.

359 – 336 рр. до н. е. – правління Філіппа II в Македонії.

357 – 355 рр. до н. е. – Союзницька війна.

355 – 346 рр. до н. е. – Священна війна в Греції.

352 р. до н. е. – перемога Філіппа над фокідянами у Фессалії.

348 р. до н. е. – зруйнування Філіппом Олінфа та знищення Халкідського союзу.

346 р. до н. е. – Філократів мир.

338 р. до н. е. – битва при Херонеї.

337 р. до н. е. – загальногрецький конгрес в Коринфі.

336 р. до н. е. – вбивство Філіппа II.

336 – 323 рр. до н. е. – правління Александра Македонського.

Середина IV – 30 р. I ст. до н. е. – елліністичний період.

334 р. до н. е. – битва на р. Гранік.

333 р. до н. е. – битва біля Ісси.

332 р. до н. е. – заснування Александрії.

331 р. до н. е. – битва біля Гавгамеллів.

323 р. до н. е. – смерть Александра Македонського.

323 – 322 рр. до н. е. – Ламійська війна.

301 р. до н. е. – битва біля Іпса.

Близько 367 – 168 рр. до н. е. – Етолійський союз.

281 р. до н. е. – битва при Куропедіоні в Лідії.

Близько 280 – 146 рр. до н. е. – Ахейський союз.

280 – 277 рр. до н. е. – навала кельтів (галлів) на Балканську Грецію.

274 – 271 рр. до н. е. – Перша сирійська війна між Селевкідами і Птолемеями.

267 – 262 рр. до н. е. – Хремонідова війна.

258 – 253 рр. до н. е. – Друга сирійська війна.

245 – 243 рр. до н. е. – Третя сирійська війна.

245 – 241 рр. до н. е. – реформи царя Агіса IV в Спарті.

235 – 221 рр. до н. е. – реформи царя Клеомена III в Спарті.

221 р. до н. е. – розгром спартанських військ біля Селассії.

219 – 217 рр. до н. е. – Четверта сирійська війна.

215 – 205 рр. до н. е. – Перша римсько-македонська війна.

207 – 192 рр. до н. е. – тиранія Набіса в Спарті.

200 – 196 рр. до н. е. – Друга римсько-македонська війна.

197 р. до н. е. – розгром македонських військ біля Рафії, римсько-сирійська війна.

190 р. до н. е. – розгром сирійських військ римлянами біля Магнесії.

188 р. до н. е. – Апамейський мир.

171 – 167 рр. до н. е. – Третя римсько-македонська війна.

146 р. до н. е. – зруйнування Коринфа і остаточне завоювання римлянами Греції.

132 – 129 рр. до н. е. – повстання пергамців під керівництвом Аристоніка проти Риму.

Навчально-методичний посібник

Коваленко Ольга Олександрівна

ПРАКТИКУМ З ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

Відповідальний редактор **К.М.Ячменіхін**
Науковий редактор **О.Б. Коваленко**
Технічний редактор **В.М. Лозовий**
Комп'ютерна верстка **В.М. Лозового**
Коректура авторська

Підписано до друку 20.08.2014 р.
Формат 60х84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman Cyr.
Ум. друк. арк. 26,0. Ум. фарб.-відб. 26,0. Обл.-вид. арк. 24,18.
Зам. 0037. Наклад 100 прим.

Видавець Лозовий В.М.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3759 від 14 квітня 2010 року
14005, м.Чернігів, вул. Мстиславська, 56/34
Тел. (0462) 972-661

Віддруковано ФОП Лозовий В.М.
14027, м.Чернігів, вул. Станіславського, 40